"छत्रदेवको शानः सुन्दर,शान्त,समृद्ध गाउँपालिका हाम्रो अभियान"

छत्रदेव गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

अर्घाखाँची, लुम्बिनी प्रदेश, नेपाल

अन्तिम प्रतिवेदन

आवधिक योजना

प्रस्तुतकर्ता

बजार विकास केन्द्र प्रा.लि.

अनामनगर, काठमाडौं

विषयसूची

परिच्छेद १ - भूमिका **१**

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य २

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू २

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू १३

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया १४

परिच्छेद २ – गाउँपालिकाको समष्टिगत परिचय **१६**

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय १६

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis) १८

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण २६

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण २८

परिच्छेद ३: समष्टिगत दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति **३१**

३.१ गाउँपालिका समृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors) ३२

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू ३३

परिच्छेद ४: वित्तीय स्रोतको विश्लेषण **३७**

४.१ समष्टिगत वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन तथा विश्लेषण ३७

४.२ बजेटका अन्य स्रोतहरूको परिचालन तथा व्यवस्थापन ४१

परिच्छेद ५- आर्थिक क्षेत्र **४२**

५.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) ४२

५.२ कृषि ४५

५.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन ५८

५.४ सहकारी ६५

५.५ पर्यटन ६८

५.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति ७६

५.७ बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र ८३

५.८ गरिबी निवारण ८६

परिच्छेद ६: सामाजिक क्षेत्र **९८**

६.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि ९८

६.२ स्वास्थ्य १११

६.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य १२१

६.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण १२७

६.५ बालबालिका १३७

६.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार १४२

६.७ खेलकुद तथा मनोरञ्जन १४६

६.८ सामाजिक सुरक्षा १५१
६.९ शान्ति सुरक्षा १५४
६.१० शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन १५७

परिच्छेद ७ : पूर्वाधार विकास **१७०**
७.१ खानेपानी तथा सरसफाई १७०
७.२ सिंचाई १७७
७.३ ऊर्जा १८२
७.४ सडक तथा यातायात १८५
७.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास १९१
७.६ सूचना तथा सञ्चार १९५

परिच्छेद ८: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन **२०१**
८.१ वन तथा भू-संरक्षण २०१
८.२ जलाधार व्यवस्थापन २०७
८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन २१०
८.४ वातावरण संरक्षण २१५

परिच्छेद ९: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन **२२२**
९.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह २२२
९.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय २२८
९.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन २३१

परिच्छेद १०: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन **२३६**
१०.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन २३६
१०.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन २३८

अनुसूचिहरू **२४२**
अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन २४२
अनुसूचि २- नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू २५७
अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण २६०
अनुसूची ४- फोटाहरु २६८
अनुसूची ५- माइन्यूटस २७३

परिच्छेद १ - भूमिका

१.१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २००७ सालमा राणा शासनको अन्त्य भई प्रजातन्त्र स्थापना भए पश्चात वि.सं. २००८ सालदेखि बजेट प्रस्तुत गर्ने र वि.सं. २०१३ साल देखि योजनाबद्द विकासको सुरुआत भएको मानिन्छ । लामो समयको आन्दोलनपछि वि. सं. २०७२ सालमा संविधान सभाद्वारा जारी गरिएको जनता निर्मित नेपालको संविधानको घोषणासम्म आइपुग्दा नेपालले ६५ वर्ष लामो राजनैतिक तथा सामाजिक सङ्क्रमणबाट गुज्रन परेको यथार्थ हाम्रो सामु छ । यसै बिच वि.सं. २०१३ साल देखि थालनी गरिएको योजनावद्ध विकासको दृष्टिकोणबाट हेर्दा बितेका करिब ६५ वर्ष विकास भन्दा राजनैतिक अधिकार प्राप्तिका संघर्षमा मात्र केन्द्रित भएको देखिन्छ । हामी भन्दा पछि स्वतन्त्र भई आर्थिक विकासतर्फ पाइला चालेका चिन,जापान, कोरिया, मलेसिया लगायत पूर्वी तथा मध्य एसियाका धेरै मुलुकहरू विकासमा हामीभन्दा कैयौं गुणा अगाडि लम्किसकेका छन् । कुनै समयमा नेपालले आर्थिक, भौतिक तथा सैन्य सहयोग गर्ने हाम्रा छिमेकी राष्ट्रहरू भारत र चीनले समेत विकासको नयाँ उचाई हासिल गरेका छन् तर नेपाल भने अविकासको एउटा दुश्चक्रमा फसेको जस्तो प्रतित हुन्छ । नेपालको यस्तो अवस्था रहनुका विभिन्न कारणहरू हुन सक्दछन् । ती कारणहरूमध्ये प्रमुख कारणहरू हाम्रा विकास प्रयासहरू अवैज्ञानिक, आत्मगत, एकाङ्गी, अव्यावहारिक हुनु र पर्याप्त खोज तथा अनुसन्धानबिनै विकास योजना अगाडि बढाउनु समेत हो ।

वि.सं. २०७२ सालमा नयाँ संविधान जारी भैसके पश्चात् निर्वाचनबाट नयाँ सङ्घीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरू गठन भएका कारण नयाँ सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाअनुरूपको राज्यको पुनर्संरचना समेत भैसकेको छ । तीन तहका सरकारले जनतालाई सेवा तथा सुविधा प्रदान गरिरहेको यस ऐतिहासिक कालखण्डमा सम्पूर्ण राष्ट्र नै समग्र विकास र आर्थिक समृद्धिको मूलमन्त्र लिएर अगाडि बढी रहँदा वर्षौंदेखि व्याप्त अविकास, गरिबी, रोगव्याध, पछौटेपन, अशिक्षा, असुविधा र अन्यायको दुश्चक्रमा पिल्सिएका आम स्थानीयबासीमा नयाँ परिवर्तन र राज्य व्यवस्थाले आशाको सञ्चार गराएको छ ।

मूलतः **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** ले **नेपालको संविधान**को **अनुसूची ८** मा उल्लेख भएका स्थानीयतहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीयस्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । ऐनको **परिच्छेद -३ दफा ११** को **उपदफा २ (छ) (१) मा** स्थानीयस्तरका विकास आयोजना तथा परियोजनासम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन साथै **बुँदा नं. २** मा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, वातावरणीय, प्रविधि र पूर्वाधारजन्य विकासका लागि आवश्यक आयोजना तथा परियोजनाहरूको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने अधिकार समेत स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाको समग्र विकासको आवधिक योजना तयार पारिएको छ ।

कुनै पनि स्थानको समग्र विकासको ढोका खोल्ने महत्वपूर्ण भूमिका भौतिक तथा आर्थिक विकासले खेल्ने भएकोले विकास योजना निर्माण गर्दा भौतिक विकास र आर्थिक विकासको आधार खाका तयार पार्नु एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । यो योजनाले गाउँपालिकाको वस्तुगत भौतिक अवस्थाको यकिन तथ्याङ्क सहितको आधार

नक्सा तथा अन्य विषयगत तथ्यहरूको विवरण तयार पारी सोको आधारमा अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन कार्ययोजना र रणनीतिहरू तयार पारेको छ। एकातर्फ अव्यवस्थित र योजना विहीन विकास क्रियाकलापले हामीलाई सही दिशा निर्देश गर्दैन भने अर्कोतर्फ समय र स्रोतको समेत उच्चतम सदुपयोग हुन सक्दैन। तसर्थ निर्दिष्ट समय सीमाभित्र रही निश्चित प्रकारका विकास योजनाहरूलाई निर्दिष्ट उपलब्धिहरू हासिल गर्ने हेतुले निर्माण गर्दा विकासका क्रियाकलापहरू व्यावहारिक, समय सान्दर्भिक र उच्च प्रतिफलमुखी हुन जान्छन्। तसर्थ यस गाउँपालिकामा उपलब्ध साधन र स्रोतको उच्चतम सदुपयोग गरी निर्दिष्ट समय सीमाभित्र, निर्दिष्ट उद्देश्य हासिल गर्न यस प्रकारको आवधिक योजनाको आवश्यकता परेको हो।

१.२ आवधिक योजनाको उद्देश्य

यस योजनाको मूल उद्देश्य गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको निर्माण गर्नु हुनेछ, जस अन्तर्गतः

- दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति तथा कार्यनीति सहित पाँच वर्षे आवधिक योजनाको निर्माण गर्ने
- गाउँपालिकाको आवश्यकता अनुरूप वार्षिक कार्य योजना तयार पार्ने
- सो कार्यका लागि गाउँपालिकाको स्पष्ट आधार नक्सा तयार पार्ने
- भौतिक पूर्वाधार विकास योजना तयार पार्ने
- सामाजिक-सांस्कृतिक विकास योजना तयार पार्ने
- आर्थिक विकास योजना तयार पार्ने
- वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना तयार पार्ने
- सेवा प्रवाह तथा संस्थागत विकास योजना तयार पार्ने
- व्यापक जनसहभागितामा क्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, अपेक्षित परिणाम र कार्यक्रमहरूको निर्धारण गर्ने

१.३ आवधिक योजना निर्माणका आधारहरू

कुनै पनि आवधिक योजना निर्माण गर्नका लागि आधारहरू आवश्यक पर्दछन्। मुख्यतया कुनै पनि स्थान विशेषको योजना निर्माण गर्दा वैधानिक र नीतिगत आधारहरू स्पष्ट हुनु आवश्यक भएकोले यो गाउँपालिका नेपालको संघीय गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली अन्तर्गत संघ, प्रदेश र स्थानीयतहहरू रहेकोमा जनतासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने आधारभूत तहको स्थानीय निकाय हो। नेपालको संविधानले स्थानीयतहहरूलाई एक प्रकारको पूर्ण स्थानीय सरकारको रूपमा स्थापित गरेकोले स्थानीयस्तरका विकास योजनाहरू तर्जुमा गर्ने र ती योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने सम्पूर्ण अधिकार स्थानीयतहलाई नै प्राप्त भएको छ। मूलतः यसै वैधानिक आधारको पृष्ठभूमिमा रहेका थप निम्न आधारहरूमा रहेर यो आवधिक योजना तयार पारिएको छ।

१. विद्यमान ऐन तथा वैधानिक रूपमा प्राप्त आधारहरू

(क) स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **अनुसूची ८** तथा **स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४** को **दफा ११** को **उपदफा २ (छ)** बमोजिम नेपालमा सङ्घीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन प्रणाली लागू भए पश्चात् स्वायत्त स्थानीय सरकारको रूपमा स्थानीयस्तरका विकास आयोजना तथा परियोजना सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र नियमन गर्ने अधिकार सङ्घीय तथा प्रादेशिक कानुन तथा नीति नियमहरूसँग सङ्गत हुने गरी स्थानीय सरकारलाई नै प्राप्त भएकोले सोही वैधानिक व्यवस्थाबमोजिम यो गुरुयोजना निर्माण गरिएको छ । साथै संविधानको मर्मअनुरूप सङ्घीय, प्रादेशिक तथा स्थानीयस्तरमा निर्माण भएका सम्पूर्ण विद्यमान ऐन नियमहरूको सान्दर्भिक प्रावधानअनुरूप आवधिक योजनालाई अन्तिम रूप दिइएको छ ।

(ख) अन्तरसरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ५९** बमोजिम विभिन्न तहका सरकारहरूलाई प्राप्त **वित्तीय अधिकार तथा धारा ६०** बमोजिम राजश्व स्रोतको बाँडफाँट गर्न बनेको यस ऐनले आकर्षित गर्ने प्रावधानहरूलाई समेत राजश्वको अधिकार, त्यसको बाँडफाँट, ऋण, अनुदान, बजेट व्यवस्थापन, सार्वजनिक खर्च र वित्तीय अनुशासन कायम गर्न आवश्यक व्यवस्थाहरू गरेकोले यी पक्षहरूलाई यो योजना निर्माण गर्दा आधार बनाइएको छ ।

(ग) राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग ऐन २०७४

नेपालको संविधानको **धारा ६०** को उपधारा ३ मा प्रदेश र स्थानीयतहले प्राप्त गर्ने वित्तीय स्रोत र धारा २५१ अन्तर्गत देशभर छरिएर रहेका प्राकृतिक स्रोतहरूको परिचालनबाट प्राप्त राजश्व वा स्रोतको प्रयोग गर्दा अपनाउनु पर्ने प्रावधानहरू रहेको यस ऐनलाई यस आावधिक योजना निर्माणमा एक आधारको रूपमा लिएको छ ।

२. विद्यमान राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू

सबैभन्दा महत्वपूर्ण राष्ट्रिय नीतिहरूमध्ये **संविधानको धारा ५१** मा रहेका नीतिहरूलाई मूल आधार मानेर योजना निर्माण गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यी मध्ये पनि स्थानीयतहहरूले निम्न नीतिहरूलाई प्रमुख आधार मान्नु उपयुक्त रहेकोले सोही आधारमा यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति	विकाससम्बन्धी नीति
सामाजिक र सांस्कृतिक रूपान्तरणसम्बन्धी नीति	सामाजिक न्याय र समावेशीकरणसम्बन्धी नीति
अर्थ, उद्योग र वाणिज्यसम्बन्धी नीति	नागरिकका आधारभूत आवश्यकतासम्बन्धी नीति
कृषि र भूमि सुधारसम्बन्धी नीति	श्रम र रोजगारसम्बन्धी नीति
प्राकृतिक साधन स्रोतको संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोगसम्बन्धी नीति	
राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६८	पर्यटन नीति, २०६५
वन नीति, २०७१ ⁄ तथा वातावरण संरक्षण,	राष्ट्रिय युवा नीति,२०७२ ⁄ राष्ट्रिय खेलकुद नीति, २०६७

राजनीतिक तथा शासन व्यवस्थासम्बन्धी नीति	विकाससम्बन्धी नीति
राष्ट्रिय कृषि नीति,२०६१	लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण नीति, २०६३
औद्योगिक नीति, २०६७	सिंचाई नीति, २०७०
जलाधार नीति	राष्ट्रिय शिक्षा नीति
जलवायु परिवर्तन नीति, २०६७	जैविक विविधता संरक्षण नीति,२०६३
राष्ट्रिय सहकारी नीति, २०६९	स्वास्थ्य नीति, २०४८
वाणिज्य नीति, २०६५	स्थानीय पूर्वाधार विकास नीति, २०६१
श्रम तथा राष्ट्रिय रोजगार नीति,२०७१	सूचना प्रविधि नीति, २०६७
आपूर्ति नीति, २०६९	कृषि व्यवसाय प्रवर्द्धन नीति, २०६३
जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति, २०७२	विकास सहायता परिचालन नीति
सार्वजनिक-निजी साझेदारी नीति, २०७२	बालबालिका सम्बन्धी राष्ट्रिय नीति, २०६९
अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि समावेशी शिक्षा नीति, २०७३	राष्ट्रिय रोजगार नीति, २०७१
नवीकरणीय उर्जा अनुदान नीति, २०६९/राष्ट्रिय यातायात नीति, २०५८	राष्ट्रिय जनसंख्या नीति, २०७१
प्राविधिक तथा व्यवसायिक शिक्षा एवम् तालिम नीति	राष्ट्रिय बीउ विजन नीति,२०५६
कृषि यान्त्रिकरण प्रवर्द्धन नीति, २०७१	संस्कृति नीति, २०६८
राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४	जलविद्युत विकास नीति, २०५८

लगायत प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका सान्दर्भिक नीतिहरूलाई योजना निर्माणको आधार बनाइएको छ ।

३. संघीय, प्रादेशिक र स्थानीयतहको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरू

कुनै पनि स्थानीयतहले योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्य तय गर्दा राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्देश्यहरूसँग सामञ्जस्यता कायम गरी गर्नुपर्ने भएकोले यस योजनाले निम्न सोचहरूलाई आधार बनाएको छ ।

(क) दीर्घकालीन सोच वि.सं. २१००

लामो समयको राजनैतिक अस्थिरता पश्चात राजनैतिक स्थायित्वको अपेक्षा गर्दै तीव्र आर्थिक विकास र समृद्धिको लागि आयमा वृद्धि, गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण तथा आर्थिक जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्दै वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित देशबाट विकासशील देशमा स्तरोन्नति गर्दै वि सं. २०८७ सम्ममा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै उच्च मध्यम आयस्थर भएको मुलुकमा रूपान्तरण हुने गरी यस दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको उल्लेख छ ।

यस सोचको मूल लक्ष्य सामाजिक न्यायमा आधारित समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने हो । यसको मूल रणनीति भनेको आन्तरिक तथा बाह्य स्रोत साधनलगायत अर्थतन्त्रका सहयोगी क्षेत्रको परिचालनमार्फत

रूपान्तरणका कार्यक्रममा लगानी केन्द्रित गर्नु हो । यसर्थ नारामा दीर्घकालीन सोचलाई "समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली" तय गरिएको छ । यस सोचको अपेक्षित उपलब्धिमा "समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मख अर्थतन्त्रसहितका समान अवसर प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक" मा नेपाललाई रूपान्तरण गर्ने रहेको छ ।

दीर्घकालीन सोच वि. सं. २१०० ले लिएका राष्ट्रिय रणनीति

- तीव्र, दिगो र रोजगारमूलक आर्थिक वृद्धि हासिल गर्ने,
- सुलभ तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा र शिक्षाको सुनिश्चितता गर्ने,
- आन्तरिक तथा अन्तरदेशीय अन्तरआवद्धता एवम् दिगो शहर/बस्ती विकास गर्ने,
- उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धि गर्ने,
- उत्पादनका साधन, सार्वजनिक संस्था र रोजगारीमा समतामूलक अवसरको सिर्जना सहित पूर्ण, दिगो र उत्पादनशील सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति तथा संरक्षण प्रदान गर्ने र
- सार्वजनिक सेवाको सुदृढीकरण, प्रादेशिक सन्तुलन र राष्ट्रिय एकता सम्बर्द्धन गर्ने ।

रूपान्तरणका प्रमुख संवाहक

दीर्घकालीन सोचका रणनीति कार्यान्वयन गरी राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न देहायबमोजिम सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणका संवाहक अवलम्बन गरिएको छ । यी संवाहकलाई दीर्घकालीन सोचको प्राथमिकताका क्षेत्रका रूपमा समेत लिई तदनुरूप साधन-स्रोतको व्यवस्था गरिने छ । आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा राष्ट्रिय आवश्यकताअनुसार प्राथमिकताहरूमा समयानुकूल परिमार्जन गरिने छन् ।

१. गुणस्तरीय एकीकृत यातायात, प्रणाली सूचना प्रविधि तथा सञ्चार पूर्वाधार र बृहत् सञ्जालीकरण,
२. गुणस्तरीय मानव पूँजी निर्माण, उद्यमशील कार्य संस्कृति विकास र सम्भावनाको पूर्ण उपयोग,
३. जल विद्युत उत्पादन वृद्धि र हरित अर्थतन्त्र प्रवर्द्धन,
४. उत्पादन, उत्पादकत्व र प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि,
५. गुणस्तरीय पर्यटन सेवाको विकास र विस्तार,
६. आधुनिक, दिगो र व्यवस्थित शहरीकरण, आवास र वस्ती विकास,
७. प्रादेशिक र स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र सुदृढीकरण तथा औपचारिक क्षेत्रको विस्तार,
८. सामाजिक संरक्षण र सुरक्षाको प्रत्याभूति र
९. शासकीय सुधार र सुशासन अभिवृद्धि ।

सहयोगी क्षेत्र

दीर्घकालीन सोचका लक्ष्य हासिल गर्ने सन्दर्भमा रूपान्तरणका सम्भाव्य क्षेत्रको प्रभावकारी परिचालन गर्न देहायका क्षेत्रहरूलाई प्रमुख सहयोगी क्षेत्रका रूपमा लिइएको छ ।

१. संविधान लोकतन्त्र र विकासप्रतिको राजनीतिक प्रतिबद्धता,
२. जनसांख्यिक लाभ र नागरिक सचेतना,
३. भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक विविधता तथा सम्पन्नता,
४. सामाजिक-सांस्कृतिक विविधता तथा मौलिक पहिचान,

५. सामाजिक पूँजी र विश्वभर फैलिएका नेपाली समुदाय,

६. स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा,

७. मित्रराष्ट्र र अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको सद्भाव र

८. संघीय शासन प्रणाली र वित्तीय संघीयता ।

दीर्घकालीन सोचको परिदृश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

दीर्घकालीन सोचका राष्ट्रिय लक्ष्यहरू प्राप्तिको लागि उच्च आर्थिक वृद्धिदर आवश्यक हुन्छ । यस अवधिमा वार्षिक औसत १०.५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरको प्रारम्भिक लक्ष्य अनुमान गरिएको छ । यसमध्ये कृषि क्षेत्रमा औसत ५.५ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रमा औसत १३ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रमा वार्षिक औसत १०.९ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि हुने अनुमान गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोचको अवधिको आर्थिक वृद्धिदरको लक्ष्यअनुरूप यस सोच अवधिको अन्तिम वर्षमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको अंश हालको २७ प्रतिशतबाट घटेर ९ प्रतिशत, उद्योग क्षेत्रका अंश हालको १५.२ प्रतिशतबाट वृद्धि भई ३० प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको अंश हालको ५७.८ प्रतिशतबाट ६१ प्रतिशत पुग्ने अनुमान छ । यसबाट कृषि क्षेत्रमा रहेको ठुलो जनशक्ति उद्योग र सेवा क्षेत्रमा स्थानान्तरण हुनेछ । आगामी २५ वर्षमा उद्योग र सेवाको व्यापक विस्तार भई अर्थतन्त्रमा ठुलो संरचनागत एवम् गुणात्मक परिवर्तन हुने अनुमान छ ।

दीर्घकालीन सोचको आधार वर्ष २०७५/७६ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १ हजार ४७ अमेरिकी डलर रहेको छ । वि.सं. २०७९ सम्ममा अति कम विकसित राष्ट्रबाट विकासशील राष्ट्रमा स्तरोन्नति हुने र वि.सं. २०८७ मा दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्दै मध्यम आय भएको मुलुकमा स्तरोन्नति हुनेछ । वि.सं. २१०० मा १२ हजार १ सय अमेरिकी डलर प्रतिव्यक्ति आयसहित नेपाल उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्थापित हुनेछ ।

माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न माथि उल्लेखित रूपान्तरणका संवाहक तथा सहयोगी क्षेत्रका अतिरिक्त देहायका तत्वलाई प्रमुख आधार लिइएको छ ।

१. संविधानका राज्यका नीति र मौलिक हक प्राप्त गर्न उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि आवश्यक रहेको ।

२. राजनीतिक तथा नीतिगत स्थिरता कायम भई आर्थिक समृद्धितर्फ उन्मुख अवस्था सिर्जना भएको ।

३. समष्टिगत आर्थिक स्थायित्व कायम गरी सार्वजनिक, निजी, सहकारी र सामुदायिक क्षेत्रको लगानी वृद्धि गर्ने उपयुक्त वातावरण निर्माण भएको ।

४. जनसांख्यिक लाभ र प्राकृतिक स्रोत-साधनको महत्तम उपयोग गरिने ।

५. ज्ञान, सिप, पूँजी र प्रविधि तथा पूर्वाधार र ऊर्जा विकास गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने ।

६. वि.सं. २०८७ सम्म दिगो विकास लक्ष्यहरू हासिल गर्ने राष्ट्रिय प्रतिवद्धता रहेको ।

७. विकास कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा तीव्रता प्रदान गर्न आयोजना बैंक, आयोजना पूर्व तयारी र अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई सुदृढ बनाइने ।

८. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई क्रमश: औपचारिक र उत्पादनशील बनाइने ।

९. राष्ट्रिय प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विदेशी लगानी आकर्षित गर्न आवश्यक सुधार र एकद्वार प्रणाली अपनाइने ।

१०. ज्ञानमा आधारित अर्थतन्त्र विकास गरी समृद्धि हासिल गर्ने ।

दीर्घकालीन सोचका प्रमुख परिमाणात्मक लक्ष्यहरू देहायको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औसत)	प्रतिशत	६.८	१०.५
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२७.०	९
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१५.२	३०
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	५७.८	६१
५.	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	१०४७	१२१००
६.	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	१८.७	०
७.	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	२८.६	३
८.	आम्दानीमा माथिल्लो १० र तल्लो ४० प्रतिशत जनसंख्याको अनुपात (Plamaratio)	अनुपात	१.३	१.१
९.	सम्पत्तिमा आधारित जिनी गुणक (Gini Coefficient)	गुणक	०.३१	०.२५
१०.	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३८.५	७२
११.	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	३
१२.	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६.५	७०
१३.	जलविद्युत तथा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	१,०७४	४०,०००
१४.	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	१००
१५.	प्रतिव्यक्ति विद्युत उपभोग	किलोवाट घण्टा	१९७	३,५००
१६.	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत	७८.९	९९
१७.	राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग	कि.मि.	६,९७९	३३,०००

क्र.सं.	राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७४/७५ को यथार्थ	आ.व. २१००/०१ को लक्ष्य
१८.	द्रुत मार्ग (भूमिगत मार्गसमेत)	कि.मि.	०	२,०००
१९.	रेलमार्ग	कि.मि.	४२	२,२००
२०.	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत	५५.४	१००
२१.	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९.७	८०
२२.	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२३९	२०
२३.	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	३९	८
२४.	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	२७	२
२५.	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	९८
२६.	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४३.९	९५
२७.	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत	९.५	४०
२८.	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत	२०	९५
२९.	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत	१७	१००
३०	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक	०.९२५	१
३१.	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५७४	०.७६०

स्रोत: १. राष्ट्रिय लेखा, आ.व. २०७५/७६; २. बहुआयामिक गरिबीको प्रतिवेदन २०१८; ३. नेपाल जनसांख्यिक तथा स्वास्थ्य सर्वेक्षण-२०१६; ४. राष्ट्रिय जनगणना, २०६८; ५. मानव विकास प्रतिवेदन २०१८

नोट:

- दीर्घकालीन सोचको मार्गचित्र र रणनीति, २५ वर्षमा नेपाल उच्च आय भएको मुलुकको स्तरमा पुग्ने लक्ष्य र अन्य देशहरूको विकासको अनुभवका आधारमा प्रारम्भिक अनुमान गरिएको छ।
- शून्य प्रतिशत गरिबीले १ प्रतिशत भन्दा कम गरिबी रहेको अवस्थामा बुझाउँछ।
- आगामी आवधिक योजनाहरू तर्जुमा गर्दा माथि उल्लेखित लक्ष्यहरू समयानुकूल पुनरावलोकन गरिने छन्।

(ख) पन्ध्रौं आवधिक योजना (२०७६/७७- २०८०/८१)

"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली" को दीर्घकालीन सोच हासिल गर्ने आधार योजनाको रूपमा पन्ध्रौं योजनालाई लिइएको छ। तसर्थ यो योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य समृद्ध अर्थतन्त्र, सामाजिक न्याय तथा परिष्कृत जीवनसहितको समाजवाद उन्मुख लोक कल्याणकारी राज्यको रूपमा रूपान्तरण गर्दै उच्च आयस्तर भएको मुलुकमा स्तरोन्नति गर्ने आधार निर्माण गर्ने हो।

(ग) लुम्बनी प्रदेशको आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८०/८१)

प्रादेशिक दीर्घकालीन सोच

"समृद्ध प्रदेश: खुशी जनता"

उच्च आर्थिक वृद्धिसहित समृद्ध अर्थतन्त्र, रोजगारीसहित जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त आम्दानी, आधारभूत भौतिक सुविधाको उपलब्धता, सुरक्षा र स्वच्छ वातावरण कायम रहने समृद्ध प्रदेशका खुशी जनता।

प्रादेशिक लक्ष्य

समाजवाद उन्मुख, सामाजिक न्यायमा आधारित, समावेशी, सन्तुलित र दिगो विकासको माध्यमबाट आर्थिक वृद्धिदरलाई उच्च पार्दै प्रदेशबासी जनताको जीवनमा गुणात्मक परिवर्तन ल्याउनु।

प्रादेशिक योजनाको औचित्य

सामाजिक न्यायमा आधारित रही अवसरको सिर्जना, उत्पादन वृद्धि, रोजगारी प्रवर्द्धन गरिबी निवारण गर्नु।

परिमाणात्मक लक्ष्य

यस योजनामा ५ वर्षभित्र देहायबमोजिम उपलब्धि हासिल गर्नेगरी परिमाणात्मक लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ जुन तलको तालिकामा देखाएको छ।

लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजनाका परिमाणात्मक लक्ष्यहरू (आ.व. २०८०/८१ सम्म)

राष्ट्रिय लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०८०/८१
कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदर (प्रतिशत)	७.४	९.५ (५ वर्षको औसत)
उपभोक्ता मूल्य वृद्धिदर (प्रतिशत)	-	६.० (५ वर्षको औसत)
निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (प्रतिशत)	१८.२	१०.०
बहुआयामिक गरिबीको दर (प्रतिशत)	२९.९	१५
प्रति व्यक्ति आय (अमेरिकी डलर)	८०३	१६००
बेरोजगारीको दर (प्रतिशत)	११.२	६.०
जन्मदाको अपेक्षित आयु (वर्ष)	६९.३	७२.०
साक्षरता दर १५ वर्षमाथि (प्रतिशत)	५८	८५
बाल मृत्युदर (प्रति हजारमा)	४५	२५
माध्यमिक तह (९-१२) मा कुल भर्ना दर (प्रतिशत)	७४.७	९३
खानेपानी सुविधा पुगेका घरपरिवार (प्रतिशत)	८९.८३	१००
विद्युत सेवा पुगेका जनसंख्या (प्रतिशत)	८१.०३	१००
सिंचित क्षेत्र (प्रतिशत)	५१	७०
सडकको लम्बाइ (कि.मि.)±	११२३३	१२५००
पक्की सडकको अंश प्रतिशत	१७ (१,९३८ कि.मि.)	२८ (३५००० कि.मि.)
इन्टरनेटको पहुँच भएका घरपरिवार (प्रतिशत)	४९.४	८५

+ यस तथ्याङ्कमा स-साना शहरी तथा स्थानीय तहभित्रका सडकको तथ्याङ्क समावेश छैन।

अन्य केही लक्ष्यहरू

१. प्रदेश भित्रै प्रादेशिक विश्वविद्यालय स्थापना हुनुका साथै प्राविधिक उच्च शिक्षाको सहज उपलब्धता भएको हुने ।

२. सबै नागरिकको स्वास्थ्य सेवा तथा बिमामा पहुँच भएको हुने । प्रदेशभित्र सबै किसिमको विशेषज्ञ सेवासहित स्तरीय सेवा उपलब्ध भएको हुने ।

३. नगर क्षेत्रहरूमा फोहोर संकलन तथा प्रशोधन केन्द्र स्थापना भएको हुने ।

४. सबै नागरिकलाई आधारभूत आवासको उपलब्धता भएको हुने ।

५. प्रदेशका रणनीतिक सडक र गाउँ तथा नागरपालिकाका केन्द्रमा पुग्ने सडक कालोपत्रे भएको हुने ।

६. सबै गाउँ तथा नगरपालिकामा खेल मैदान र बहुउद्देश्यीय भवन स्थापना भएको हुने ।

७. मुख्य शहरहरूमा आधुनिक यातायात प्रणाली (विद्युतीय बस सञ्चालन तथा रेल्वे निर्माण) सुरु भएको हुने ।

८. खाद्यान्न, माछामासु, दूध, फलफूल र तरकारी उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई पूर्ण खाद्य सुरक्षा कायम गरी निर्यात गर्नसक्ने स्थिति बन्ने ।

९. बुटवल-भैरहवा-लुम्बिनी, घोराही-तुलसीपुर र कोहलपुर-नेपालगञ्ज गरी तीन शहरी कोरिडरमा व्यवस्थित शहरीकरण विकास भएको हुने ।

१०. कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा औद्योगिक क्षेत्रको योगदान करिब २० प्रतिशत पुगेको हुने छ ।

११. मुख्य पर्यटन केन्द्रको रूपमा विकास भई वार्षिक न्यूनतम १५ लाख बाह्य पर्यटक आगमन भएको हुने ।

योजनाको रणनीति

योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र परिमाणात्मक लक्ष्यहरू हासिल गर्न देहायका रणनीति अवलम्बन गरिने छ ।

१. कृषि, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि दर बढाउने ।

कृषि, उद्योग र पर्यटनलाई आर्थिक समृद्धि र रोजगारीको आधारको रूपमा लिई आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण गर्दै सरल नियमन प्रक्रिया, सहयोगी भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता र कार्यकुशलता अभिवृद्धि गरी निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहित गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी आर्थिक वृद्धिदर कायम गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १, २, ८, ९, १०, १२)

२. आवश्यक भौतिक पूर्वधार निर्माण तथा विस्तार गर्ने ।

व्यवस्थित शहरीकरण, यातायात पूर्वाधार, सिंचाई, खानेपानी, उर्जा र आवासजस्ता आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण तथा विस्तार गरिने छ । भौतिक पूर्वाधारको विस्तारलाई उत्पादनसँग आवद्ध गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य ६, ७, ९, ११)

३. गुणस्तरीय शिक्षा र स्वास्थ्य विस्तार गरी मानवीय पूँजी निर्माण गर्ने ।

शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँच विस्तार र गुणस्तर सुधारका साथै प्राविधिक शिक्षामा सहज पहुँच बढाई जीवनोपयोगी, उद्यमशील र व्यावसायिक सिप विकास गरी मानव पूँजी निर्माण गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य ३, ४)

४. सामाजिक समावेशिता र लैङ्गिक समता प्रवर्द्धन गर्ने ।

सामाजिक समावेशितामा जोड दिँदै भाषा कला धर्म र संस्कृतिको संरक्षण, अन्धविश्वास, कुरीति र हिंसाको अन्त्य गर्नुका साथै लैङ्गिक समता तथा महिला सशक्तिकरणमा जोड दिइने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १३, १५)

५. प्रभावकारी विपद् व्यवस्थापन र जलवायु परिवर्तन अनुकूलित विकास गर्ने ।

वातावरण संक्षण गर्दै उपलब्ध प्राकृतिक साधनहरूको समुचित उपयोगका साथै आर्थिक सामाजिक क्षेत्रका गतिविधिहरूलाई जलवायु परिवर्तन अनुकूलित र सम्भावित विपद्प्रति सचेत रही सञ्चालन गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १६, १७)

६. विधिको शासन कायम गर्दै सुशासन प्रत्याभूति गर्ने ।

विधिको शासन, सदाचार, पारदर्शिता तथा जबाफदेहिताको मान्यतालाई सरकारी कामकाज र सेवा प्रवाहमा संस्थागत गरी जनअपेक्षा-अनुकूल सुशासन प्रणाली प्रत्याभूत गरिने छ । (दिगो विकासका लक्ष्य १६, १७)

केही मूल नीतिहरू

१. भौतिक पूर्वाधार, कृषि, उद्योग र पर्यटन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी बढीमा दश ओटा प्रादेशिक गौरवका आयोजना छनौट गरी कार्यान्वयन गर्ने । निर्माणाधीन र विभिन्न कारणबाट अधकल्चो अवस्थामा रहेका पूर्वाधारका आयोजनाहरूलाई शीघ्रातिशीघ्र सम्पन्न गर्न प्राथमिकता दिने ।

२. सन्तुलित विकास गर्ने ध्येयअनुरूप प्राथमिकताका आधारमा आयोजनाहरू छनोट गर्ने ।

३. भू-उपयोग नीति तथा प्रचलित ऐन बमोजिम भूमिको वर्गीकरण गरेर कृषि, उद्योग र आवास क्षेत्र छुट्याई भूमिको उपयुक्त उपयोग गर्ने ।

४. युवाहरूलाई प्राविधिक शिक्षा र व्यावसायिक सिप वृद्धिका विभिन्न कार्यक्रममार्फत क्षमता विकास गरी स्वरोजगारी र रोजगारीका अवसर सिर्जना र आय आर्जन वृद्धि गर्ने र स्वदेशमा नै रोजगारी उपलब्ध गराई बाध्यात्मक रूपमा वैदेशिक रोजगारीमा जानुपर्ने स्थिति अन्त्य गर्ने ।

५. प्रदेशको समग्र आर्थिक समुन्नतिका लागि नयाँ नयाँ सम्भावना, स्रोत र समस्याहरूको पहिचान गरी तिनको सदुपयोग गर्न वा समाधान खोज्न नव-प्रवर्तन, अध्ययन र अनुसन्धानमा लगानी गर्ने ।

६. उपलब्ध साधन स्रोतको अधिकतम प्रयोग गर्दै गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको पहुँच वृद्धि गरी नागरिकको स्वास्थ्य रहन पाउने मौलिक अधिकार सुनिश्चित गर्ने ।

७. ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, असहाय महिला तथा बालबालिकालाई आवश्यक सहयोग उपलब्ध गराई सम्मानजनक जीवनयापन गर्न सक्ने स्थिति सिर्जना गर्ने ।

८. सामाजिक मूल्य मान्यता, धर्म, संस्कृति, कला, भाषा र साहित्यको संरक्षण, सुधार सम्बर्द्धन गर्दै सामाजिक सहिष्णुता र सद्भाव प्रवर्द्धन गर्ने ।

९. प्रदेशमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतको संरक्षण र व्यवस्थित ढंगले उत्खनन् तथा सदुपयोग गर्ने र जलस्रोतको बहुआयामिक प्रयोगलाई जोड दिई एकीकृत व्यवस्थापन गर्ने ।

१०. निजी क्षेत्र, सहकारी क्षेत्र, नागरिक संस्थाहरू, गैरआवासीय नेपाली र वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न अनुकूल वातावरण तयार गर्ने ।

११. भौतिक पूर्वाधारको विकासलाई समग्र आर्थिक सामाजिक विकाससँग तादाम्यता मिलाउँदै जनप्रतिनिधिहरूको संलग्नतासहित जनसहभागितामूलक विकास प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने ।

१२. यस आवधिक योजनामा राखिएको आर्थिक वृद्धि तथा समृद्धिका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी संघ तथा स्थानीयतहबाट यस प्रदेशमा साधन विनियोजन एवम् लगानी केन्द्रित गर्ने र कार्यान्वयन गर्न समन्वय, सहकार्य सहजीकरण गर्ने ।

४. दिगो विकासका लक्ष्यहरू

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघमा आवद्ध सम्पूर्ण राष्ट्रहरूद्वारा अनुमोदन गरी समग्र विश्व र मानवजातिको दीर्घकालीन सुरक्षा, सुख र समृद्धिका लागि तय गरिएका साझा वैश्विक लक्ष्यरूलाई दिगो विकास लक्ष्य भनिन्छ । संसारभरका सबै मुलुकले सन् २०३० सम्म यी लक्ष्यहरू हासिल गर्नु पर्नेछ । नेपालले समेत अनुमोदन गरेका यी लक्ष्यहरू नेपालका योजना तथा विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न अति सान्दर्भिक छन् । तसर्थ तल उल्लेखित यी लक्ष्यहरूलाई यो योजना तर्जुमाको आधार बनाइएको छ । भू-परिवेष्ठित मुलुक भएकोले कुल सत्र ओटा लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य १४ नेपालसँग प्रत्यक्ष सम्बन्धित छैन । यी लक्ष्यहरूका १६९ परिमाणात्मक लक्ष्यहरू र २३४ ओटा विश्वव्यापी सूचकहरू थपेर कुल ४७९ सूचकहरू निर्धारण गरेकोले यस गाउँपालिकासँग सम्बन्धित लक्ष्य र सूचकहरूलाई समेत यो योजनाले समेट्ने र दिगो विकास लक्ष्यको स्थानीयकरण गर्दै पूरा गर्ने प्रयास गरेको छ ।

दिगो विकासका लक्ष्यहरू

१. सबै ठाउँबाट सबै प्रकारका गरिबीको अन्त्य गर्ने ।
२. भोकमरीको अन्त्य गर्ने, खाद्य सुरक्षा तथा उन्नत पोषण सुनिश्चित गर्ने र दिगो कृषिको प्रवर्द्धन गर्ने ।
३. सबै उमेर समूहका व्यक्तिका लागि स्वस्थ जीवन सुनिश्चित गर्दै समृद्ध जीवन प्रवर्द्धन गर्ने ।
४. सबैका लागि समावेशी तथा समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्ने र जीवनपर्यन्त सिकाईका अवसरहरू प्रवर्द्धन गर्ने ।
५. लैङ्गिक समानता हासिल गर्ने र सबै महिला, किशोरी र बालबालिकालाई सशक्त बनाउने ।
६. सबैका लागि स्वच्छ पानी र सरसफाईको उपलब्धता तथा दिगो व्यवस्थापन सुनिश्चित गर्ने ।
७. सबैका लागि किफायती, विश्वासनीय, दिगो र आधुनिक उर्जामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।
८. भरपर्दो, समावेशी र दिगो आर्थिक वृद्धि तथा सबैका लागि पूर्ण र उत्पादनमूलक रोजगारी र मर्यादित कामको प्रवर्द्धन गर्ने ।
९. उत्पादनशील पूर्वाधरको निर्माण, समावेशी र दिगो औद्योगीकरणको प्रवर्द्धन र नवीन खोजलाई प्रोत्साहन गर्ने ।

१०. मुलुकभित्र तथा मुलुकहरूबीच असमानता घटाउने ।
११. शहर तथा मानव बसोबासलाई समावेशी, सुरक्षित, उत्पादनशील र दिगो बनाउने ।
१२. दिगो उपभोग र उत्पादन प्रणाली सुनिश्चित गर्ने ।
१३. जलवायु परिवर्तन र यसको प्रभाव नियन्त्रण गर्ने तत्काल पहल थाल्ने ।
१४. दिगो विकासका लागि महासागर, समुद्र र समुद्री साधन स्रोतहरूको दिगो प्रयोग तथा संरक्षण गर्ने ।
१५. स्थानीय पर्यावरणीयको संरक्षण, पुनर्स्थापना र दिगो उपयोगको प्रवर्द्धन गर्ने, वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमीकरण र भूक्षय रोक्ने तथा जैविक विविधताको संरक्षण गर्ने ।
१६. दिगो विकासको लागि शान्तिपूर्ण र समावेशी समाजको प्रवर्द्धन गर्ने, सबैको न्यायमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने र सबै तहमा प्रभावकारी, जवाफदेही र समावेशी संस्थाको स्थापना गर्ने ।
१७. दिगो विकासका लागि विश्वव्यापी साझेदारी सशक्त बनाउने र कार्यान्वयनका लागि स्रोत साधन सुदृढ गर्ने ।

५. राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक सरकारका मार्ग निर्देशनहरू

यस गाउँपालिकाको योजना निर्माणका दौरान नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारले योजना तर्जुमा बजेट तर्जुमा तथा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्था साथै आयोजनाको कार्यान्वयनका सन्दर्भमा पटक-पटक गर्ने मार्ग निर्देशनलाई समेत आधार मानी यो योजना निर्माण गरिएको छ ।

६. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौता तथा घोषणापत्रहरू

नेपाल सरकार पक्ष राष्ट्र भई अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हस्ताक्षर तथा अनुमोदन गरिएका अन्य सान्दर्भिक घोषणा पत्र तथा सन्धी सम्झौताहरूको मर्महरूलाई समेत ध्यानमा राखिएको उदाहरणका लागि मानव अधिकारसम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र सन् १९४८, बाल अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र, विश्व संरक्षण नीति (World Conservation Strategies) आदि ।

७. स्थानीयतहमा सहभागी राजनैतिक दलहरूको घोषणापत्रहरू

यो आवधिक योजना निर्माणको दौरान यस गाउँपालिकामा रहेका राजनैतिक दलहरूले विभिन्न तहका चुनाव तथा अन्य समयमा गाउँपालिकावासीका माझ गरेका विकासका राजनैतिक प्रतिबद्धताहरूलाई समेत मध्यनजर गरी ती घोषणापत्रहरूका मर्मलाई एक वा अर्को तरिकाले सम्बोधन गर्ने प्रयत्न गरिएको छ ।

८. गाउँपालिकाको विद्यमान वस्तुगत अवस्था

गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था स्थानीय आवश्यकता, समस्या र सम्भावनाहरू यस अन्तर्गत वडा भेला, स्थलगत अध्ययन तथा गाउँपालिका केन्द्रमा विभिन्न समयमा सम्पन्न अन्तरक्रिया तथा सरोकारवालारूबाट प्राप्त सुझावका आधारमा गाउँपालिकाको प्रमुख समस्या चुनैती, सम्भावना र आवश्यकता पहिचान गरी सोको SWOT विश्लेषण गरे पश्चात आवश्यक योजनाहरू निर्माण गरिएको हो ।

१.४ योजना तर्जुमाका सीमाहरू

संघीय शासन प्रणालीअन्तर्गत स्थापना भएको स्थानीय सरकारको रूपमा रहेको यो गाउँपालिका देशका अन्य स्थानीयतहहरू जस्तै नयाँ अभ्यास र संघीय शासन प्रणाली कार्यान्वयनको प्रारम्भिक चरणमा नै रहेकोले योजना निर्माणका लागि आवश्यक पूर्ण आधारभूत सूचनाको कमी रहेको छ । कतिपय सूचनाहरू संकलन र प्रशोधन गर्न पर्याप्त बजेट, प्राविधिक तयारी र दक्ष जनशक्तिको आवश्यकता पर्ने र सोको तत्काल व्यवस्था

गर्न सहज नभएको परिस्थितमा उपलब्ध सूचना, समय र बजेटका केही सीमाहरू भित्र रहेर यो योजना तयार पारिएको हो । तसर्थ, यो योजना निर्माणका केही सिमाहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- दिगो विकासलगायत गाउँपालिकाले तय गरेका अन्य विकासका क्षेत्रहरूसँग सम्बन्धित परिमाणात्मक लक्ष्यहरूको आधार वर्षका तथ्याङ्कहरूको उपलब्धता तत्काल हुन नसकेको र सोको व्यवस्था भविष्यमा गर्न सके ती लक्ष्य पुन: निर्धारण गर्न सक्ने ।
- गाउँपालिकाद्वारा गर्नु पर्ने अत्यन्त आधारभूत सेवा प्रवाह जस्तै, पिउने पानी खाद्यान्न, शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगार, सडक, सामाजिक सुरक्षा आदिका लागि तय गरिएका कार्यक्रमहरूमा तत्काल बजेटको अभाव हुनेहुँदा वित्तीय सन्तुलनका हिसाबले कतिपय कार्यक्रमका लागि तत्काल बजेट अभाव भए तापनि भविष्यमा बजेटको स्रोत पहिचान र व्यवस्था गर्ने हेतुले आयोजना बैंकमा अभिलेख रहने गरी भएपनि त्यस्ता कार्यक्रमहरूलाई अनिवार्यताका आधारमा प्रस्ताव गरिएको ।

१.५ योजना तर्जुमा विधि र प्रक्रिया

यो योजना तयार गर्दा मुख्यतया राष्ट्रिय योजना आयोगद्वारा प्रकाशित “स्थानीयतहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७५” र शहरी विकास विभागद्वारा प्रकाशित Planning Norms and Standards 2015 लाई आधार मानिएको छ । दुवैका मार्गदर्शनका अलावा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीयतहमा योजना निर्माण गर्दा अबलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूसमेत अनुशरण गरिएको छ । तसर्थ क्रमशः निम्न चरण पूरा गरी यो योजना तयार गरिएको छ ।

१. योजना तर्जुमा तयारी प्रारम्भिक छलफल

गाउँ कार्यपालिकाका सम्पूर्ण पदाधिकारीहरू, विषयगत शाखाका प्रमुखहरू, स्थानीय राजनीतिक दलका अगुवाहरू, बुद्धिजीवी तथा सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विज्ञहरूको समेत उपस्थितिमा समग्र आवधिक योजना तयारीका प्राविधिक पक्षहरूको बारेमा बृहत् छलफल र जिम्मेवारी बाँडफाँट गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

२. स्थानीयस्तरमा गाउँपालिकाको समग्र वस्तुस्थिति अध्ययन तथा द्वितीय स्रोतका सूचना संकलन

यसअन्तर्गत विज्ञ समूह तथा अध्ययनकर्ताको सहभागितामा प्रत्येक वडाको वस्तुस्थिति, मुख्य सम्भावना, अवसर र चुनौती पहिचान गर्ने हेतुले वडाध्यक्षको संयोजकत्वमा वडाका सम्पूर्ण सरोकारवाला सम्मिलित वडाभेला, छलफल र अन्तरक्रियामार्फत प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट सूचना संकलन गरियो ।

३. गाउँपालिकाको आधार नक्सासम्बन्धी सूचना संकलन

विषय विज्ञद्वारा प्रत्येक वडाबाट भू-सूचना प्रणालीको प्रयोग गरी आधार नक्सा तयार गर्न आवश्यक भौतिक, आर्थिक, सामाजिक, वातावरणलगायत सम्पूर्ण भू-संकेत र सचना संकलन गरियो ।

४. वडाभेलामार्फत प्राप्त सूचनाहरूको विश्लेषण

वडा भेला र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सूचनाहरूको तालिकीकरण, प्रशोधन पश्चात् समग्र वस्तुस्थितिको क्ष्इत विलेषण गरी गाउँपालिकाका सबल पक्ष, दुर्बल पक्ष, सम्भावना र अवसरहरू पहिचान गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

५. सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरूको मस्यौदा तयारी

समग्र वस्तुस्थिति विश्लेषण पश्चात् राष्ट्रिय र प्रादेशिक लक्ष्य, योजना र उद्देश्यसँग तादातम्यता हुनेगरी स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन हुने गरी गाउँपालिकाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनैतिक कार्यक्रमहरू सहितको मस्यौदा तयार गर्ने कार्य सम्पन्न गरियो ।

६. मस्यौदा योजना उपर सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया छलफल

सम्पूर्ण सरोकारवाला तथा कार्यपालिकाको सम्पूर्ण पदाधिकारीहरूको उपस्थितिमा योजना मस्यौदा उपर छलफल तथा अन्तरक्रिया गरेपश्चात् थप सल्लाह र सुझावसहित परिमार्जनका लागि मस्यौदा पेश गरी वितरण गरियो ।

७. एकीकृत दस्तावेज तयारी संशोधन, परिमार्जन पश्चात अन्तिम योजना तयारी तथा स्वीकृति र प्रकाशन

मस्यौदा उपर छलफल तथा सुझाव संकलनपश्चात् योजनालाई विषयक्षेत्रगत हिसाबले एकीकृत गरी अन्तिम रूप दिएर गाउँसभा मार्फत प्रक्रिया पुऱ्याई अनुमोदन गरी सर्वसाधारणका लागि प्रकाशन गर्ने निर्णय गाउँ कार्यपालिकाले गऱ्यो ।

परिच्छेद २ – गाउँपालिकाको समष्टिगत परिचय

२.१ गाउँपालिकाको संक्षिप्त परिचय

छत्रदेव गाउँपालिका अर्घाखाची जिल्लार्को एक मुख्य गाउँपालिका हो जुन साविकका बल्कोट, केरुङ्गा, छत्रगञ्ज, ठूलापोखरा, भगवती गा.वि.स. को सबै भाग र चिदिका गा.वि.स.को १ नं. देखि ८ नं. वडा , अर्घातोष गा.वि.स. को २ नं. देखि ५ नं. वडा सम्म र मरेङ्ग गा.वि.स. को ७ नं. देखि ९ नं. वडा सम्मका गा.वि.स. भू-भागलाई मिलाई बनेको हो । यस गाउँपालिकाको वडा नंबर -१ चिदिका, वडा नंबर -२ बल्कोट, वडा नंबर -३ बल्कोट दुन्द्रुक, वडा नंबर -४ केरुङ्गा, वडा नंबर -५ छत्रगंज, वडा नंबर -६ ठूलापोखरा, वडा नंबर -७ भगवती र वडा नंबर -८ अर्घातोष गरी ८ ओटा वडा कायम रहि यो गाउँपालिका बनेको छ । समुद्री सतहबाट ७०१ मिटर देखि १८०० मिटरको उचाइमा रहेको यस गाउँपालिकाको पूर्वमा गुल्मी जिल्ला, पश्चिममा सन्धिखर्क नगरपालिका, उत्तरमा मालारानी गाउँपालिका तथा दक्षिणमा पाणिनी गाउँपालिका पर्दछन् ।

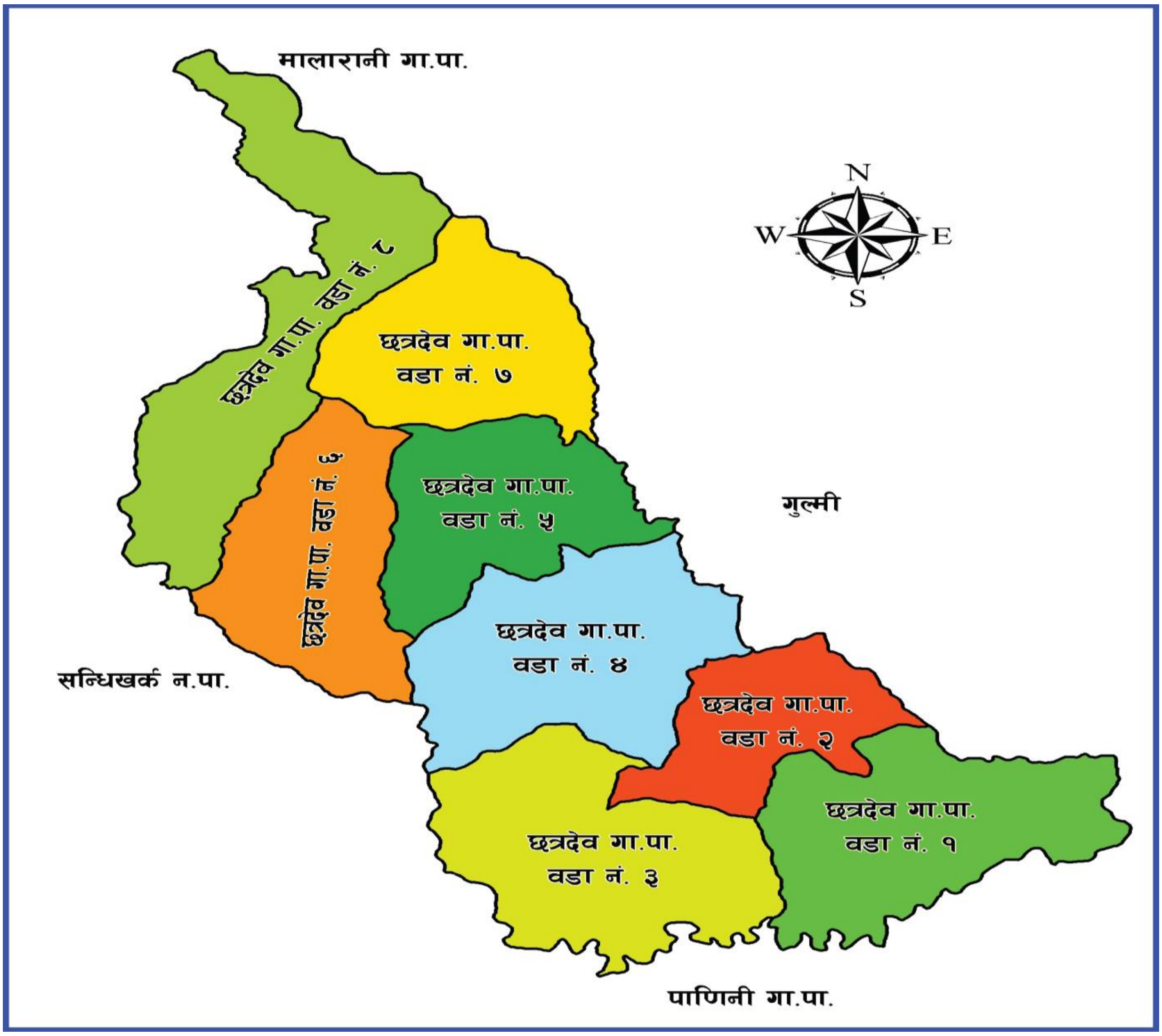

भौगोलिक हिसाबले यो गाउँपालिका मध्य पहाडि खण्डमा पर्दछ तर रिडी नदी र यसका सहायक खोलाको तटीय क्षेत्र भने होचा वेसी क्षेत्रहरूमा पर्दछन । गाउँपालिकाको बेसी क्षेत्रमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स-साना टार तथा फाँटहरू जस्तै नयाबगर फाँट, गनुवा फाँट, फेदि फाँट, पिरा फाँट, सेरा फाँट, सकौटा फाँट, दाम्जिन फाँट, खोरेती फाँट, गैंरा फाँट, राट्टारी, चौबाहा, गंगाटार लगायतका फाँटहरू समेत उर्वर फाँटहरू हुन । गह्रा खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केही भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केहीमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । कुल क्षेत्रफल ८७.६२ वर्ग कि.मी. मध्ये वन जङगलले ४५.०१ प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्च्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भू भागको ३१.१२ प्रतिशत जमिन खेती योग्य रहेको छ । त्यसैगरी ७.३२ प्रतिशत भू-भाग भ्ाडी तथा बुट्यान र ०.९० प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको छ । वि.स.२०६८ को जनगणना अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २५,३३६ रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को पप्ररम्भिक नतिजा अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २१,६९१ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ९,६७६ र महिला १२, ०१५ प्रतिशत रहेका छन् । पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५,९३० र परिवार संख्या ६,२६३ रहेको छ । त्यस्तै जनघनत्व प्रति वर्ग कि.मि. २४७.६ छ भने वार्षिक १.५ प्रतिशतले जनसंख्या घटिरहेको छ ।

गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास र समृद्धिका हिसाबले यो क्षेत्रलाई कृषिको बैज्ञानिकीकरण, व्यवसायिकीकरण र बजारीकरण, वनजंगलको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा जडिवुटी उत्पादन र निर्यातका साथै पर्यटन विकास मार्फत सम्वृद्ध वनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ । यहाँका प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू, धान, मकै, गहुँ, फापर, जौं र कोदो, तरकारी बालीहरूमा मध्य पहाडी क्षेत्रमा पाइने सबै प्रकारका तरकारी बालीहरू, फलफुल बालीमा सुन्तला , भोगटे, अम्बा (बेलौती), केरा र नगदे बालीमा कफीको खेति हुने गर्दछ । पर्चाप्त आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको साथै ठूला बजार केन्द्रको विकास हुन नसकेको कारण यस गाउँपालिकामा ठूला स्तरका उद्योगहरू, व्यापार तथा वाणिज्यको विकास भएको छैन । गाउँपालिकामा कृषि तथा जडिवुटीमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकासको सम्भावना भने राम्रो छ । हाल गाउँपालिका केन्द नजिकै रहेको छत्रगंज बजार अर्घाखाँचीकै पुरानो बजार हो । यहाँ आर्थिक कारोवार कम हुने भए पनि हाल नेपाल बंगलादेश बैङ्कको शाखा कार्यालय संचालनमा रहेको छ ।

ऐतिहासिक दृष्टिले महत्वपूर्ण यो गाउँपालिकाको नामाकरण यहा अवस्थीत छत्रमहाराजको मन्दिर र छत्रमहाराज बसेको स्थानको आधारमा राखिएको हो । जनश्रुति अनुसार, करिब ५००० वर्ष अगाडि कुरुक्षेत्रको महाभारत युद्धमा युद्ध अवलोकन गर्न आएका छत्रमहाराजाको शीर भगवान श्री कृष्णबाट क्षेदन भएपछि पहाडी खण्डको यस क्षेत्रमा आफु बस्ने चाहाना गरे बमोजिम भगवान श्री कृष्णले उलुक छत्र महाराजको मन्दिर यहाँ स्थापना गरेको जनश्रुति छ । उक्त मन्दिरमा परम्परा देखि हालसम्म दशैमा ठुलो मेला लाग्ने गरेको छ । जंगबहादुर देखी महाभारत युद्ध समेतका इतिहास बोकेको यस गाउँपालिकामा पर्यटनको राम्रो संम्भावना रहेको छ । विशेषगरी जडीबुटी तथा पर्यापर्यटन, कृषि पर्यटन र धार्मिक पर्यटनको प्रमुख सम्भावना रहेको छ । रिडी नदीको सहायक नदीको जलभण्डार साथै विभिन्न झरना, ताल, खोला क्षेत्रलाई विकास गरी जल पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । अर्को तर्फ वडा न. १ मा अवस्थित अर्बुन मस्जिद, मेलटुप्पा मस्जिद, मेलटुप्पा इदगाह, वडा नं. २ मा रहेको बल्कोट पौवा, वडा नं. ३ को आलमदेविको मन्दिर, वडा नं. ४ मा राणाकालमा हतियार संरक्षण गरेको कालिका मन्दिर, वडा नं. ५ को छत्रदेवमहाराजको मन्दिर, वडा नं. ६ मालिका मन्दिर र धैरेनी दरबार, वडा नं. ७ ताराखसे आकाशदेविको मन्दिर, वडा नं. ८ पोखेपोखरालाई स्तरोन्नति गरी यी क्षेत्रको विकास र प्रचार प्रसार गरी धार्मिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी नमुना कृषि क्षेत्रको रूपमा चौबाहा, गजेगं लगायतका क्षेत्रलाई विकास गर्न सके कृषि अवलोकन भ्रमण मार्फत कृषि पर्यटन र आयआर्जनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको छ । यहाँको आदिवासी मुस्लिम, नेवार लगायतका संस्कृतिका बारेमा मानवशास्त्रिय अध्ययन गर्ने विद्यार्थी तथा अनुसन्धानकर्तालाई छत्रदेव गाउँपालिका एक महत्वपूर्ण र नौलो शैक्षिक गन्तव्यका साथै सामाजिक सहिष्णुताको उदाहरण समेत हुन सक्दछ ।

२.२ स्थानिक विश्लेषण (Spatial Analysis)

यो गाउँपालिकाको सम्पूर्ण भूभाग भारतीय उपमहाद्विप र युरेसियन अर्थात् तिब्बतियन टेक्टोनिक प्लेटहरूको टकराव पश्चात निर्माण भएको महाभारतिय पर्वतश्रृङखलाको एक अंशको रूपमा रहेको छ। यो खण्ड Young Fold Mountain वर्गमा पर्दछ। अर्को शव्दमा भन्दा नेपालको मध्य पहाडि खण्डमा पर्ने यो गाउँपालिकाको रिडी तथा यसका सहायक नदीहरूले निर्माण गरेको वेसी क्षेत्रमा केही उष्ण, मध्य पहाडि खण्डहरूमा समशितोष्ण र उच्च पहाडी खण्डमा शीतप्रधान हावापानी पाइन्छ।

२.२.१ पहुँच (Accesibility)

गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको दोहरे चौपारी अर्घाखाँची जिल्लाको सदरमुकाम सन्धिखर्क बजारबाट ४० कि. मि. उत्तर तर्फ पर्दछ। छत्रदेव बजारबाट गुल्मी जिल्लाको सदरमुकाम तम्घास अर्थात् रेसुगां नगरपालिका हुँदै अर्घाखाँची जिल्लाको सदरमुकाम सन्धिखर्क जोड्ने सडक १४ कि.मि.रहेको छ। हाल गाउँपालिकालाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने यी दुवै सडकहरूको आधा ४० प्रतिशत बढि भाग कालोपत्रे भइसकेको छ भने वाँकी खण्ड समेत स्तरोन्नति भइरहेको छन्। गाउँपालिका भित्र रहेका अन्य सडकहरूभने कच्ची अवस्थामा रहेका छन र ती सडकहरूको स्तरोन्नति गर्नु अत्यान्त आवश्यक छ। सामान्यतया हिउद याममा आवागमन सामान्य रहेता पनि वर्षायाममा हिलो चिप्लो र पहिरोका कारण पटक पटक सडक अवरुद्ध हुनुका साथै दुर्घटनाको जोखिम समेत उच्च रहने गर्छ। गाउँपालिकाको समग्र विकासमा ठूला शहर र उपभोक्ता बजारसँगको सन्किटता (Proximity) र सम्वन्ध (Connectivity) अत्यन्तै महत्वपूर्ण हुने हुँदा छिमेकी स्थानीयतह, प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरी गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने सडक र प्रत्येक वडा केन्द्र जोड्ने आन्तरिक सडक सञ्जाललाई Fair Weather सडकबाट व्यापक स्तरोन्तिगरी All Weather सडकमा रूपान्तरण गर्ने कार्यलाई गाउँपालिकाले उच्च प्राथमिकता दिएको छ।

२.२.२ भू-उपयोगका क्षेत्रहरू

(क) भू-उपयोगको वितरण

भूमि महत्वपूर्ण प्राकृतिक साधन हो। यस खण्डमा विषेश गरी गाउँपालिकाको भू-उपयोग र भू-आवरणको वस्तुगत चित्रण गरिएको छ। आर्थिक विकासको लागि भूमिको दिगो र समुचित उपयोग गर्नु पर्दछ। भूमिलाई कृषि, आवास, सडक, पिउने पानी, सिँचाई, विद्युत तथा उर्जा, सूचना तथा संचार आदिको प्रबन्धको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ।

(१) कृषि क्षेत्र

आधार नक्शाको विश्लेषणको आधारमा कृषि क्षेत्र भन्नाले यस गाउँपालिकामा प्रत्येक वडामा छरिएर रहेका खेतीयोग्य भू-भागलाई जनाउँछ। समग्र क्षेत्रफलमा ३१.१२ व. कि.मि. क्षेत्रफल खेतियोग्य रहेको, नदी किनारको फाँटहरू, पहाडि भू-भागहरूमा विभाजित रहेको यो गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्र प्रत्येक वडाहरूमा फैलिएको छ। गाउँपालिकाको वेसी क्षेत्रमा वालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स-साना फाँटहरूमा जस्तै नयाँबगर फाँट, गनुवा फाँट, फेदि फाँट, पिरा फाँट, सेरा फाँट, सकौटा फाँट, दाम्जिन फाँट, खोरेती फाँट, गैंरा फाँट, राट्टारी, चौबाहा हुन। गह्रा तथा कान्ला बनाइ खेती गर्न सकिने विभिन्न वडाहरूमा रहेको केही भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केहीमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ

मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुक्रा मिश्रित माटो पाइन्छ । यी क्षेत्रहरूमा जमिनको उर्वराशक्ति राम्रो भएकाले जलवायु अनुकूल माटोको प्रकृतिअनुसार बालीनाली तथा फलफूल र तरकारीको खेतीका लागि उचित रूपमा प्रयोग गर्नु उपयुक्त देखिन्छ । साथै यो गाउँपालिकाका यी सबै क्षेत्रहरूमा पशुपालनको समेत राम्रो सम्भावना रहेको पाइन्छ । हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू को वडागत विवरण निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	हाल खेतीपाती भइरहेका तथा कृषिका लागि योग्य क्षेत्रहरू
१	चिदिका, खनियाबास मेलटुप्पा लगायतका फाँट हरूमा
२	रिप, भिरुबास, धारिचौर
३	मथुरा, चापटारी, पिराफाट, बुढादी, गजेंग
४	मथुरा, हाँड, मसाने, ढाप, गर्भे, बठाहा
५	फेदि, डिही, सिउडेनी, तिलहार पाटा, दर्ज्या, रानिचापा, बहखोर, सिर्थम, खैरेनी
६	चौबाहा
७	ढिकुरा, तारुभतेरा
८	चेक्मि, चिदिपानी, आपकोट

(२) मिश्रित जनघनत्व भएका बसोबास क्षेत्र

परम्परागत हिसाबले प्राचीनकालदेखि नै वस्ती बसाल्ने सन्दर्भमा पानीको सुविधा, खेती योग्य क्षेत्र र पशुपालनलाई पायक स्थानमा यत्रतत्र छरिएर बस्ने प्रचलन भएकोले आ-आफ्नो पायकअनुसार सबै वडाहरूमा कतै बाक्लो तथा कतै पातलो हिसाबले यस प्रकारका वस्ती क्षेत्रहरू रहेका छन् । सेवा प्रवाहका दृष्टिकोणले यसरी छरिएको वस्तीहरूमा पूर्वाधार र सेवा पुऱ्याउन राज्यलाई हम्मे हम्मे पर्दछ भने लागत समेत अत्यन्त बढी पर्दछ । तसर्थ यस्ता क्षेत्रका वस्तीहरूलाई उपयुक्त स्थानमा एकीकृत रूपमा स्थानान्तरण गर्दा कालान्तरमा राज्यलाई फाइदा पुग्नुका साथै जनतालाई सहज, सुरक्षित आवास क्षेत्रहरू निर्माण हुन्छन् र सेवा प्रवाह सहज हुन जान्छ । साथसाथै पहिरो भुकम्प, वाढी, डढेलो लगायतका प्राकृतिक प्रकोपबाट समेत यस्ता वस्तीहरू कतिपय अवस्थामा जोखिममा रहेका छन । तसर्थ तिनीहरूको सुरक्षाका लागि समेत एकीकृत र सुरक्षित वस्ती विकासको सार्न्दभिकता पुष्टी हुन्छ । गाउँपालिकामा मिश्रित जनघनत्व भएका वस्ती क्षेत्रहरू निम्नानुसार छन् :

वडा नं.	मुख्य बस्तीहरूको विवरण
१	चिदिका, खनियाबास मेलटुप्पा
२	रिप, भिरुबास, धारिचौर
३	अमरपोखरी, बाँसपाटा, डाँडोपोखरा, मथुरा, अर्चलनेटा, भालुपाटा, चापटारी, काउछे, बसना, टनिपोखरा, पिउखोला, बुढादी, गजेग, पिराफाँट, तल्लोपोखरा,
४	मथुरा, हाँड, मसाने, ढाप, गर्भे, बठाहा
५	फेदि, डिही, सिउडेनी, तिलहार पाटा, दर्ज्या, रानिचापा, बहखोर, सिर्थम, खैरेनी
६	चौबाहा
७	ढिकुरा, तारुभतेरा
८	चेक्मि, चिदिपानी, आँपकोट

(३) वन जंगल क्षेत्र

गाउँपालिकाको कूल भू-भागको झण्डै ४५.०१ प्रतिशत भू-भाग वनजंगलले ढाकिएको छ। गाउँपालिकाका सबै वडामा जंगल रहेको क्षेत्रमा जंगल नै कायम राखी दिगो वन व्यवस्थापन गर्दै पूर्णरूपमा उत्पादन र प्रतिफलमुखी बनाई गाउँपालिकाको दिगो विकास र समृद्धिमा सदुपयोग गर्नु उपयुक्त हुन्छ। यो गाउँपालिकाको प्रमुख प्राकृतिक सम्पदाको रूपमा रहेको वनजंगललाई जडिवुटी उत्पादन, खोटो उत्पादन, काठ उत्पादन तथा पर्यापर्यटनसँग गाँसेर दिगो विकास र आर्थिक समृद्धिको आधार तयार पार्न सकिन्छ। हाल वनजंगल रहको क्षेत्रहरूको वडागत विवरण :

वडा नं.	हाल वनजंगल रहेका क्षेत्रहरूको वडागत विवरण
१	आपपाटा, केवलपोखरी, दामपोहा, धार्नेधारी,
२	हुलाक, टाकटोला, काभ्रे, सिखे, धारिचौर
३	ढोडेनी, आरुगैरा,
४	घर्तिडाडा, खहरे, जाबुनडाडा, मथुरडाडा, मौलिपोखरा, हटिया, बर्बोट
५	बहखोर, नेटा,
६	कुडार, नेटाकी पोखरी, फुल्ली, कार्कीपाटा, भिरपानी, पत्ला
७	सुर्यगैरा, डोडपानी, गाजलेचौर,
८	काफ्लेनी, गइएपोखरा, सिर्से गैरा, पोखेडाडा, चेक्मी, तिलकुवाचौर, मकाखर्रे

(४) व्यावसायिक क्षेत्र

पर्याप्त आधारभूत भौतिक पूर्वाधारहरूको विकास हुन नसकेको र ग्रामिण परिवेश भएको कारण यहाँ ठूला बजार केन्द्रहरू, उद्योगहरू, व्यापार तथा बाणिज्यको विकास भएको छैन। गाउँपालिका केन्द नजिकै हेको छत्रगंज बजार अर्घाखाँची जिल्ला र यस गाउँपालिकाकै पुरानो बजार हो। तसर्थ भविष्यमा उद्योग धन्दा र व्यापारिक तथा व्यावसायिक क्रियाकलापहरू वृद्धि हुन सक्ने क्षेत्रमा वडा नं ५ स्थित बहखोर र वडा नं. २ स्थित बल्कोट क्षेत्र पर्दछन्। त्यसका साथै अन्य संम्भावित व्यावसायिक क्षेत्रहरू वडा न. ७ र ८ को देउराली र वडा न. ६ को ठूलापोखरा बजार पनि व्यापारिक केन्द्रको रूपमा क्रमश: विस्तार हुँदै गइरहेका छन्। यि वाहेक वडा नं ८ मा रहेका हटिया, वडा नं ५ को दोहरे चौपारी लगायत अन्य वडाहरूका वडाकेन्द्र रहेका स्थानहरू स्वभाविक रूपमा कमश विकसित हुने क्षेत्रहरूमा पर्दछन। गाउँपालिकामा रहेका व्यापारिक केन्द्रहरूको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

क्र.सं	मुख्य व्यापारिक केन्द्रको विवरण	वडा नं.
१	पिपलटारी, नौबिसे, बराहरूख, मौरीपोखरा, नेटी, चौपारी	१
२	बल्कोट, हुलाक	२
३	रैनिपोखरा, बासपाटा, तल्लोपोखरा, मथुरा, डाडापोखरा, अर्चलनेटा, टुनिपोखरा, गजेंग	३
३	चापका रुख, रिठाका रुख	४
५	बहखोर, नेवार टोल	५
६	ठूलापोखरा, माहाले	६
७	हटिया, देउराली	७
८	देउराली, नेटा	८

(५) जल तथा नदी क्षेत्र

यो गाउँपालिकाको प्रमुख नदी सौर्य खोला हो यही खोलालाई नै रिडी नदी पनि भनिन्छ। यस वाहेक यहाँका अन्य सहायक खोला तथा नदीहरूमा कदुवा, सौर्यस्तुल बठाहा खोला, मसाने खोला, बगाहा खोला, चिसापानी खोला, मथुरा खोला, सेरि खोला रहेका छन भने सुन्दर मनोरम प्राकृतिक ससाना झरनाहरूमा वडा नं ७ को ढोबाट झरना, मझुवा झरना, वडा नं. ८ मा खुम्ले झरना, ढोडेनी खोला छहरा, बेतारी छहरा आदि रहेका छन ।

क.सं.	नदी, खोलाको नाम	वडा नं.
१	कदुवा	१
२	सौर्य	१
३	वच्चा	१
४	बठाहा खोला	२
५	खलखोला	३
६	गर्ज्याङ्ग खोला	३
७	खिल खोला	३
८	मड्किन खोला	३
९	मसाने खोला	३
१०	मथुरा खोला	३,४,६
११	बगाहा खोला	५
१२	चिसापानी खोला	५
१३	डुड खोला	५
१४	सेरि खोला	५,६
१५	गर्भे खोला	४
१६	हाँडे खोला	४
१७	भलुखोला	४
१८	सिस्ने खोला	४
१९	जरेखोला	६, ८
२०	तौवा खोला	६, ८
२१	मौवाघाट खोला	६
२२	ठाडी खोला	६
२३	सानीखोल झरना	६
२४	खोरेती खोला	७
२५	खोलिगाउँ खोला	७
२६	बाइखोला	७
२७	तिलकुवा खोला	८
२८	मरेगं खोला	८
२९	बेबोरो खोला	८
३०	ढोबाट खोला	८

(६) पर्यटकीय क्षेत्र

प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेको यस गाउँपालिकाको प्रत्येक वडामा कुनै न कुनै प्रकारका पर्यटकीय क्षेत्रहरू पर्दछन् । गाउँपालिकामा मठ मन्दिर, झरना, पँधेरा, पौवा तथा सुन्दर प्राकृतिक जंगलहरू रहेकोले यी क्षेत्रहरूलाई पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । अर्कोतर्फ गाउँपालिकामा रहेका मुस्लिम, नेवार, क्षेत्री, ब्राह्मण, जस्ता जातिहरूको मौलिक संस्कृति, रहनसहन, खानपान, भेषभुषा यस क्षेत्रको सभ्यताका परिचायकको रूपमा रहेका छन । यी वौद्धिक सम्पति (Intellectual Property) समेत पर्यटन विकासका आधारहरू हुन । गाउँपालिकामा पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विवरण निम्नानुसार छन्:

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना	स्वामित्व	विशेषता
१	राधाकृष्ण मन्दिर	१	करचुली		
२	मेलटुप्पा मस्जिद	१	मेलटुप्पा		
३	मेलटुप्पा इमामबडा	१	मेलटुप्पा		
४	मेलटुप्पा इदगाह	१	मेलटुप्पा		
५	मेलटुप्पा कभ्रस्थान	१	मेलटुप्पा		
६	देवीथान मन्दिर	१	डाडागाउँ		
७	गणेश मन्दिर	१	जलाहा		
८	श्रिराम मन्दिर	३	अमरपोखरी		
९	राधाकृष्ण मन्दिर	३	ठूलापोखरा		
१०	छत्रेमहाराज मन्दिर	३	ठूलापोखरा		
११	सत्यसाइ मन्दिर	३	भषालटोल		
१२	शिवालय मन्दिर	३	अर्चलनेटा, खाजिखूजी		
१३	गोढगा मन्दिर	३	वाजापोखरा		
१४	शिव मन्दिर	३	जोरपोखरा		
१५	भयरथान मन्दिर	३	भयरथाना		
१६	आलमदेवि मन्दिर	३	आलिडाडा		
१७	कालिका मन्दिर	३	पाण्डेटोला		
१८	मालिका मन्दिर	३	रैनिपोखरा		
१९	बल्कोट पौवा	२	पौवा		
२०	पर्शुरामेश्वर मन्दिर	२	पौवा		
२१	शिवालय मन्दिर	२	धानीचौर		
२२	राधाकृष्ण मन्दिर	२	भिरुवास		
२३	ऋर्बन इदगाह	२	अर्बुन		
२४	हबेनी इमामबडा	२	अर्बुन		
२५	माइकोथान	२	कट्टी		
२६	छत्रदेवमहाराज मन्दिर	५	उल्कको कोट		दशैं
२७	दुर्गा मन्दिर	२	कट्टी		
२८	शिवालय मन्दिर	५	खैरेनी		
२९	भिमसेन मन्दिर	८	ह्टिया बजार		
३०	शिवालय मन्दिर	८	टोलैपिच्छे		
३१	भगवती मन्दिर	७, ८	देउपुजी		
३२	कालिका भगवती मन्दिर	८	गैराटोला		

क्र.सं.	धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलको नाम	वडा नं.	ठेगाना	स्वामित्व	विशेषता
३३	राधाकृष्ण मन्दिर	८	पोखेडाडा		
३४	महाकाली भगवती मन्दिर	७	घर्तिम्ला		
३५	भगवती कालिका मन्दिर	७	माझकोट		
३६	शिद्धबाबा मन्दिर	७	वाइगाउँ		
३७	आकासदेवी मन्दिर	७	तराखसे		१३ तले
३८	आलिखेत शिवालय मन्दिर	७	आलीखेत		
३९	सुपा मन्दिर	७	सुर्यथुम		
४०	माझपानी मन्दिर	७	माझपानी		
४१	शिवशनी मन्दिर	७	दरजींग, ढिकुरा		
४२	बिसौना दर्गा मन्दिर	७	विसौना		
४३	देउराली भगवती मन्दिर	७	देउराली		
४४	शिवालय मन्दिर	६	महाले		
४५	रानीकुवा मन्दिर	६	रानीकुवा		
४६	देशन्तरी मन्दिर	६	लाकुरीडाडा		
४७	थानपती मन्दिर	६	देउताथाना		
४८	मालिका मन्दिर	६	बाजापोखरा		
४९	तैवाखोला झरना	६	तौवाखोला		
५०	शिवालय मन्दिर	१	डाँडागाउ, मैलिपोखरा		
५१	भिमसेन मन्दिर	१	खनियाबाँस		
५२	माइका थान	१	केमलपोखरी		
५३	रैनादेवी मन्दिर	१	टाकुरा		
५४	मलिकादेवी मन्दिर	१	खनियाबाँस		
५५	इश्वरी शिवालय मन्दिर	१	दौघेली टोल		
५६	भयरथान मन्दिर	१	करचुली		
५७	सुपा देउराली मन्दिर	४	कोल्दि		
५८	श्रीराम मन्दिर	४	रिठाकारुख		
५९	मालिका मन्दिर	४	धरमपानी		
६०	छत्रमहाराज मन्दिर	४	बल्कोट		
६१	शिद्धबाबा मन्दिर	४	वच्नेपोखरा		
६२	भिमसेन थान	४	हटिया		
६३	कालिका मन्दिर	४	कोट		
६४	शिवालय मन्दिर	५	खैरेनी		
६५	द'र्गा मन्दिर	५	रातापोखरा		
६६	सुपा मन्दिर	५	कालिकापोखरा		
६७	मालिका मन्दिर	५	मनेथुंग		
६८	छत्रदेवालय	५	झुल्केपोखरी		

(७) ल्याण्डफिल क्षेत्र

गाउँपालिकाको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने वर्गीकरण गरी सङ्कलनको व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरिएको छ र सोही अनुरूप फोहोर संकलन गर्न कन्टेनर पनि वितरण गरिएको छ भने ल्याण्डफिल साइटको पहिचान गर्न बाँकी नै छ ।

(८) वर्षातको पानी निकास प्रणाली

गाउँपालिकाको मूल अर्थात् जल निकासको रूपमा रिडी नदीका सहायक नदी नै रहेका छन । अधिकांस भू-भाग भौगोलिक रूपले पहाडी क्षेत्र भएको कारणले जल निकास व्यवस्थित गर्न नसके व्यापक रूपमा पहिरो, भु क्षय र कटानको जोखिम रहन्छ । तसर्थ सडकको दायाँबाँया नाला निर्माण कार्यलाई उच्च प्राथमिकतामा राखेर दिगो विकासको अवधारणाअनुरूप अगाडि बढ्नु पर्ने देखिन्छ । यसका लागि सडकको स्तरोन्नति सँगसँगै नाला निर्माण गर्ने र नजिकको खोलाहरूमा निकास गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु जरुरी देखिन्छ । यसरी नालाको कामको थालनी गर्दा पहिरो र कटानका क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राख्दै वर्षायाममा उर्लने भेल, खहरे खोला तथा खोल्साले ठुलो पानी परेका बेला पटकपटक दुख दिएको समेत ख्याल राख्नु पर्दछ । खोला छेउका जग्गाहरूमा तटबन्ध निर्माण गरी विपत्ती न्यूनीकरणको प्रयास भएका भए तापनि कटान रोकिएको अवस्था छैन ।

२.२.३ माटोको बनावट (Soil Type)

गाउँपालिकाको भौगर्भिक संरचना महाभारत पर्वत शृङ्खला निर्माण हुँदाको बखत भएको हो । यद्यपि धरातलीय बनोट (Profile) हेर्दा माटो र चट्टानहरूमा विविधता रहेको पाइन्छ । यसको कारण भू-धरातलमा निरन्तर भइरहने प्राकृतिक प्रक्रियाहरू (Natural Phenomena) जस्तै मौसम तथा ऋतु परिवर्तन, भू-क्षय, वायुमण्डलीय चापको प्रभाव, भुकम्प, जलवायु परिवर्तन, सामान्य हावाहुरी, पहिरो आदि हुन् । यसर्थ गाउँपालिकाको मध्य पहाडी खण्डको माटो र चट्टान सामान्यत नेपालको उच्च पहाडी क्षेत्र अन्तर्गत पाइने पत्रे चट्टान र तिनीहरूमा भौतिक र रसायनिक परिवर्तन हुँदै जाँदा बन्ने परिवर्तित चट्टान (Metamorphic Rock) को समिश्रणको रूपमा रहेको छ । रिडी नदीका सहायक खोलाहरूको प्रत्यक्ष प्रभाव क्षेत्रमा बलौटे माटोको मात्रा बढी छ भने भित्री भागमा रातो, चिम्टाइलो, चट्टान मिश्रित र दोमट माटो पाइन्छ । गाउँपालिकाको टार, बेसीमा पाइने माटोमा भने प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा पाइने हुनाले उर्वर र खेतीयोग्य माटोमा पर्दछ । यसरी प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा भने निरन्तर खेती भइरहेको क्षेत्रमा केही बढी छ भने बाँझो क्षेत्रमा क्रमशः घटिरहेको पाइन्छ ।

२.२.४ जमिनको भिरालोपन (Slope)

यहाँको करिब १२.०७ व.कि.मि. भूभाग ० डिग्रीदेखि १२ डिग्रीसम्मको, करिब २०.५८ व.कि.मि.भूभाग १२ डिग्रीदेखि २० डिग्रीसम्मको, ३५.७२ व.कि.मि. भूभाग २० डिग्रीदेखि ३० डिग्रीसम्मको, १६.५० व.कि.मि. भूभाग ३० डिग्रीदेखि ४० डिग्रीसम्मको, २.५५ व.कि.मि. भूभाग ५० डिग्रीदेखि ४० डिग्रीसम्मको र ०.१९ व.कि.मि. भूभाग ५० डिग्रीदेखि ७३ डिग्रीसम्मको भिरालोपनको स्थितिमा छ । यसको अर्थ यहाँको जमिनमा कान्ला बनाइ खेतीपाती गर्न सहज रहेको छ । गाउँपालिकाको भिरालोपनको थप विवरण तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
१	० देखि १२	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	१२.०७	२५.१०
२	१२ देखि २०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	२०.५८	२१.२९
३	२० देखि ३०	गह्रा बनाई खेती गर्न सकिने	३५.७२	१८.५९
४	३० देखि ४०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	१६.५०	१६.०१

क्र.सं.	भिरालोपन (डिग्रीमा)	उपयोग	जमिनको क्षेत्रफल	प्रतिशत
५	४० देखि ५०	संरक्षित वन बनाउन सकिने	२.५५	८.०६
६	५० देखि ७३	संरक्षित वन बनाउन सकिने	०.१९	१०.९६
जम्मा			८७.६२	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.२.५ जमिनको उचाइ (Height)

छत्रदेव गाउँपालिका भौगोलिक हिसाबले ८३°१०'११.२६" देखि ८३°१८'८.४०" पूर्वी देशान्तर र २७°५७'१५.३७" देखि २८°५'१४.१५" उत्तरी अक्षांशसम्म फैलिएर प्राकृतिक मनोरम संरचना सहित मध्यपहाडी क्षेत्रमा फैलिएको छ। यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट ७०१ मिटर देखि १८०० मिटरको उचाइमा रहेको छ।

२.२.६ जमिनको मोहडा (Aspect)

सामान्यतया भिरालोपनमा विषमता हुँदा जमिनको मोहडामा समेत विषमता हुन्छ। यद्यपि मोहडाको हिसाबले हेर्दा पूर्वी मोहडा, दक्षिण पूर्वी मोहडा, दक्षिण मोहडा, दक्षिण पश्चिम मोहडा, पश्चिमी मोहडा भएको क्षेत्र ६१.८४ प्रतिशत भएकोले गाउँपालिकामा जलवायुगत विविधता पाउनुका साथै यस प्रकारको पहारीलो क्षेत्रको जमिन कृषि, उद्योग, बसोबास तथा अन्य विकासका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न उपयूक्त रहेको छ। थप तथ्याङ्क तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका नं १: जमिनको मोहडाको विवरण

क्र.स.	जमिनको मोहडा	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
१	समथर मोहडा	०.०११	०.००१३
२	उत्तर मोहडा	४.५२६	५.१७
३	उत्तर पूर्वी मोहडा	९.२८०	१०.५९
४	पूर्व मोहडा	११.८८५	१३.५६
५	दक्षिण पूर्वी मोहडा	१२.०५७	१३.७६
६	दक्षिण मोहडा	११.१२६	१२.७०
७	दक्षिण पश्चिम मोहडा	१३.१७७	१५.०४
८	पश्चिम मोहडा	१२.७९७	१४.६१
९	उत्तर पश्चिम मोहडा	८.८९२	१०.१५
१०	उत्तर पश्चिम मोहडा	३.८७०	४.४२
जम्मा		८७.६२	१००

स्रोत : भू-सूचना प्रणालीमा आधारित स्थलगत तथ्याङ्क, २०७८

२.३ जनसांख्यिक विश्लेषण

नेपालस्थित संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जनसङ्ख्या कोष (UNFPA) का अनुसार सन् १९९५ देखि नेपालको जनसाङ्ख्यिक प्रवृत्तिमा सारभूत भिन्नताहरू देखापरेका छन् । यस प्रकारको भिन्नता देखापर्नुका पछाडि घट्दो जन्मदर र मृत्युदर, बढ्दो औसत आयु, पहिलो विवाह गर्दाको बढ्दो उमेर र शहर केन्द्रित तथा सुविधाहरू केन्द्रित बसाइसराइहरू मुख्य कारणहरू रहेको विश्लेषण छ । कम विकसित राष्ट्रको तहबाट मध्यम आय भएका मुलुकहरूको स्तरमा पुग्न राष्ट्रिय योजना आयोगले दिगो विकासका लक्ष्यअनुरूप राखेको परिमाणात्मक लक्ष्य हासिल गर्न जनसाङ्ख्यिक चरहरूमा सकारात्मक सङ्केतहरू देखा पर्नु आवश्यक रहेको परिप्रेक्ष्यमा माथिको जनसाङ्ख्यिक विश्लेषण सकारात्मक दिशातर्फ नै उन्मुख देखिन्छ । केन्द्रिय तथ्याङ्क विभागले सन् २०१४ मा प्रकाशन गरेको Population Monograph of Nepal (Vol. 1) मा समेत सन् १९९१-२००१ को औसत जनसङ्ख्या वृद्धिदर २.२५% प्रतिशतबाट घटेर सन् २००१-२०११ मा १.३५ प्रतिशतमा कायम हुनुका पछाडि जनसाङ्ख्यिक चरहरू जस्तै : ठुलो सङ्ख्यामा युवाहरू विदेशिनु, जनचेतनामा भएको सकारात्मक परिवर्तन, एकात्मक परिवारको सङ्ख्यामा वृद्धि आदिलाई ठानेको छ । अर्कोतर्फ आन्तरिक बसाइ सराइको प्रवृत्तिलाई हेर्दा हिमाल र पहाडबाट तराईतर्फ र ग्रामीण भेगहरूबाट शहरी केन्द्रहरूतर्फ बसाइसराइ गर्ने र एकात्मक परिवारको सङ्ख्या बढ्दै गएको देखिन्छ । यस प्रकारको बसाइसराइको प्रवृत्तिले गर्दा काठमाडौं उपत्यका, बुटवल लगायतका तराई क्षेत्रहरू तथा देशका अन्य शहरी केन्द्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिको अत्यधिक चाप हुने र हिमाली तथा पहाडी जिल्लाहरू र विकट ग्रामीण क्षेत्रहरूमा जनसङ्ख्या वृद्धिदर ऋणात्मक समेत देखिन थालेको छ । यो प्रवृत्तिले निम्त्याएको अर्को पक्ष हो अनुपस्थित जनसङ्ख्या अर्थात् काम वा रोजगारीको सिलसिलामा ६ महिना वा सो भन्दा बढी समय आफ्नो मूल थलो छोडेर बाहिरिने जनसङ्ख्या सन् २००१ मा कुल ७,६२,१८१ हुँदा सन् २०११ को तथ्याङ्कमा १९,२१, ४९४ थियो भने सन् २०२१ को तथ्याङ्कमा २१,६९,४७८ रहेको देखिन्छ । यो क्रम पछिल्ला वर्षहरूमा थप वृद्धि भएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

वि.स.२०६८ को जनगणना अनुसार छत्रदेव गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २५,३३६ रहेको थियो भने राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्ररम्भिक नतिजा अनुसार यस गाउँपालिकाको कुल जनसंख्या २१,६९१ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ९, ६७६ र महिला १२, ०१५ प्रतिशत रहेका छन् । पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५९३० र परिवार संख्या ६२६३ रहेको छ । त्यस्तै जनधनत्व प्रति वर्ग कि. मि.२४७.६ छ भने वार्षिक १.५ प्रतिशतले जनसंख्या घटिरहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार छत्रदेव गाउँपालिकामा रहेका कुल जनसंख्याको विवरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

विवरण	वि.सं. २०७८
जम्मा जनसंख्या	२१,६९१
पुरुष	९,६७६
महिला	१२,०१५
अनुपस्थित जनसंख्या	
अनुपस्थित पुरुष जनसंख्या	
अनुपस्थित महिला जनसंख्या	

विवरण	वि.सं. २०७८
जम्मा जनसंख्या र अनुपस्थित जनसंख्या	
लैंगिक दर	
जम्मा घरधुरी संख्या	५,९३०
परिवार संख्या	६,२६३
जम्मा क्षेत्रफल (वर्ग कि.मि.)	८७.६२
जनघनत्व (प्रतिवर्ग कि.मी.)	२४७.६
०-१४ वर्ष उमेरसमूहको जनसंख्या (आर्थिक रुपले आश्रित)	
१५-५९ वर्ष उमेरसमूहको जनसंख्या (आर्थिक रुपले सक्रिय)	
६० वर्षभन्दा बडी उमेरसमूहको जनसंख्या (आर्थिक रुपले आश्रित)	
१५ वर्षभन्दा माथिकाको साक्षरता दर (प्रतिशत)	
जनसंख्या वृद्धिदर (प्रतिशत)	- १.५

स्रोत: के.त.वि, २०७८

तालिका नं २: छत्रदेव गाउँपालिकाको आगामी ५ वर्षको जनसंख्याको प्रवृत्ति विश्लेषण

वर्ष (सन्मा)	२०७८	२०७९	२०८०	२०८१	२०८२	२०८३	औसत वार्षिक वृद्धिदर
प्रक्षेपित जनसंख्या	२१६९१	२१३७९	२१०७२	२०७६८	२०४७०	२०१७५	– १.४ %

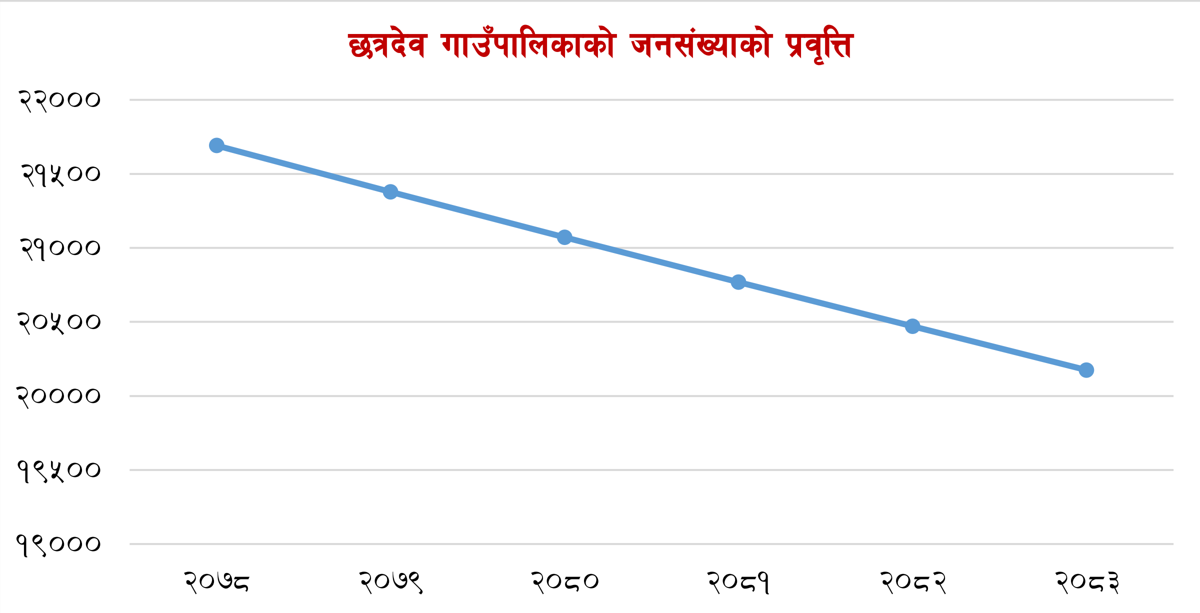

यस गाउँपालिकाको वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार कूल २५,३३६ जनसंख्या रहेकोमा २०७८ राष्ट्रिय जनगणनाको प्रारम्भिक नतिजा अनुसार कूल २१,६९१ जनसंख्या रहेको छ । तथ्याङ्कलाई नियाल्दा जनसंख्या वृद्धिदर ऋणात्मकता तिर गएको अवस्था छ ।

२.४ सेवा प्रवाह र सेवा क्षेत्रको वितरण

राज्यद्वारा प्रवाह हुने सबै प्रकारको सेवाहरू गाउँपालिकाको केन्द्र रहेको वडा नं. ५ दोहरे चौपारीबाट भइरहेको छ भने थप सेवाहरू प्रत्येक ८ ओटा वडाका वडा कार्यालयहरूबाट भइरहेका छन् । यसका साथै विषयगत शाखाहरूबाट कृषि/पशु, स्वास्थ्य, शिक्षा, महिला तथा बालबालिका, सामाजिक सुरक्षा, आइ. टी., युवा तथा रोजगार, जिन्सी शाखा, प्रशासन रोजगारी लगायतका सेवाहरू प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक सुविधा सम्पन्न हस्पिटल र विशेषज्ञ सेवाको अभाव रहेको छ भने सामान्यस्तरको स्वास्थ्य सेवाहरू भने गाउँपालिकामा रहेको एकमात्र बल्कोट प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र तथा विभिन्न स्वास्थ्य चौकीहरू, आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्रहरू र स्वास्थ्य इकाईहरू मार्फत प्रदान भइरहेको पाइन्छ । स्थानीयवासीहरू जटिल रोगको परीक्षण तथा उपचार र आकस्मिक सेवा प्राप्त गर्न काठमाडौं, पोखरा, बुटवल जाने गर्दछन् । आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्न प्रत्येक वडामा सुविधासम्पन्न स्वास्थ्य चौकीहरू स्थापना गर्नुका साथै भइरहेका स्वास्थ्य चौकीहरूको स्तरोन्नति गर्नुपर्ने देखिन्छ । कोराना महामारी न्यूनीकरणका लागि प्रत्येक स्थानीयतहमा १५ शय्याको अस्पताल बनाउने अभियान स्वरूप गाउँपालिकाले वडा नं २ बल्कोटमा स्थान तय गरिसकिएको छ । वि.स. २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार यस गाउँपालिकामा पाइपद्वारा वितरित धाराको पानी प्राप्त जनसंख्या ६०.९५ प्रतिशत रहेको छ भने ले १६.२८ प्रतिशतले ढाकिएको कुवा/इनारको, ११.७ प्रतिशतले खुला कुवा वा इनारको तथा १०.७३ प्रतिशतले मूलको पानी पिउने गर्दछन ।

शिक्षा क्षेत्रको परिसूचकलाई त्यस क्षेत्रमा सञ्चालित विभिन्न शैक्षिक कार्यक्रमबाट निर्धारण गर्न सकिन्छ। यसै अनुरूप यस गाउँपालिकामा आ.व. २०७६/७७ सम्म सञ्चालन भइरहेका विभिन्न तहका शैक्षिक संस्थाहरूको विवरण हेर्दा गाउँपालिकामा पठनपाठनका लागि आधारभूत (कक्षा १-८) विद्यालयको सङ्ख्या २२, प्राथमिक विद्यालय १३, माध्यमिक विद्यालय ८, मदरसा २, सुर्यथुम बहुमुखी क्याम्पस र निजी विद्यालयको संख्या ५ गरी जम्मा ५१ ओटा शिक्षण संस्थाहरू रहेका छन् । वर्तमान समयमा निजी क्षेत्रको संलग्नता बढ्दै गइरहेको अवस्थामा ग्रामीण क्षेत्रमा भने निजी क्षेत्रको न्यून संलग्नता देखिन्छ । यद्यपि सामुदायिक र संस्थागत निजी क्षेत्रले शिक्षाको क्षेत्रमा विभिन्न समस्याको बावजुत उल्लेख्य योगदान पुर्‍याउँदै आएको देखिन्छ ।

क्र.सं.	विद्यालयको किसिम	संख्या
१	आधारभूत विद्यालय (कक्षा १-८)	२२
२	प्राथमिक विद्यालय	१३
३	माध्यामिक विद्यालय	८
४	निजी विद्यालय	५
५	मदरसा	२
६	बहुमुखी क्याम्पस	१
	जम्मा	५१

सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक साथै भौतिक स्तर वृद्धि गर्नुपर्ने ठुलो आवश्यकता रहेको छ भने उच्च अध्ययन र प्राविधिक शिक्षाका लागि थप लगानी गर्नु पर्ने देखिन्छ । कृषि र उद्योग क्षेत्रको विकासको सम्भावना बोकेको यो गाउँपालिकामा बहुप्राविधिक शिक्षालयको पनि आवश्यकता रहेको छ ।

पहाडी क्षेत्रमा रहेको यस गाउपालिकाको अधिकांश क्षेत्र सुख्खाग्रस्त क्षेत्रमा पर्दछ । तर हाल लिफ्टीङ पानीको व्यवस्था गर्नाले पानीको केही सहज भएको छ । यसैले पिउने पानीको शुद्धताको सुनिश्चितता गरिनु जरुरी छ । प्रत्येक वडामा सम्पूर्ण घरधुरीमा पूर्णरूपमा शुद्ध पिउने पानीको प्रबन्ध हुन सकेको छैन । खानेपानी वितरणलाई पूर्णता दिन ठुलो लगानी गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

गाउँपालिकाको शान्ति सुरक्षाको अवस्था हेर्दा सामान्य रहेको छ । गाउँपालिकामा २ प्रहरी चौकी वडा नं. २ र वडा नं. ८ मा रहेको छ साथै प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा र अमनचैन कायम गर्न प्रहरी चौकी सहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आधुनिक अर्थव्यवस्थामा आर्थिक कारोबार बैंकबाट हुँदा त्यो व्यवस्थित र सहज हुन जान्छ । यसर्थ आधुनिक आर्थिक प्रणालीमा ग्रामीण जनताहरूको समेत बैङ्किङ सेवामा पहुँच पुऱ्याउन अपरिहार्य जस्तै भइसकेको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न सहकारी संस्थाहरू, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा दिइरहेका छन् । हाल वाणिज्य स्तरको बैंक एन. बि. बि. बैङ्क वडा नं. ५ मा मात्र रहेको छ । त्यसैगरी ग्लोबल आइ एम इ, आरम्भ चौतारी, मिरमिरे, छिमेक, सी. वाइ. सी लघुवीत्तहरू साथै थुप्रै वचत तथा ऋण र कृषि सहकारी संस्थाहरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

गाउँपालिकामा ठूला उद्योगहरू सञ्चालनमा आउन नसके पनि गाउँपालिकामा उपलब्ध स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गरी विभिन्न साना तथा घरेलु तथा कृषिजन्य उद्योगहरू रहेका छन् जसले गाउँपालिकाको आर्थिक विकासमा टेवा पुऱ्याएको छ । यस गाउपालिकाको वडा नं. ६ मा जडिबुटी प्रशोधन तथा मसला उद्योग संचालनमा रहेको छ । गाउँपालिकाको खानी सम्बन्धी सम्भाव्यता हेर्दा वडा ३ र ४ को सिमानामा रहेको साउनेपानीमा घर छाउने ढुङ्गा र वडा नं. १,४,५ र ७ का विभिन्न स्थानमा रातोमाटो र कमेरोमाटोको खानीहरू रहेको भनी स्थानीयबासी बताउँछन तर सबै खानीहरू हाल उत्खनन् भएका छैनन् । स्थानीयका अनुसार यी र यस्ता सम्भावित क्षेत्रमा सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजबाट नै गाउँपालिकाले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने निश्चित छ ।

गाउँपालिकामा मनोरञ्जनको लागि आधुनिक तथा सुविधासम्पन्न खेलकुद मैदानहरू नभएपनि मैदानहरू, खुल्ला जमिन, चौर, पार्कहरूमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरको पाइन्छ । ती खुला जमिन, चौर तथा मैदानहरूमा रातापोखरा मैदान, गंगाटार मैदान, दामपोखरी मैदान, धारापानी मैदान, मोडेलचौर मैदान र कोल्दि चौर लगायतका मैदानमा व्यवस्थित खेलमैदानको निमार्ण कार्य भैरहेको छ र वडा नं. ५ मा एउटा कभर्ड हल निर्माण भै सकेको छ । गाउँपालिकामा मुस्लिमको जातिगत संस्कारका लागि चिहानस्थल, वडा नं. १ र २ मा कब्रस्थान रहेका छन भने यहाँ हिन्दुहरूका लागि मथुरा घाट, रिडीघाट आदि रहेका छन । परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल, चिहानहरूलाई भविष्यमा सहज र व्यवस्थित बनाउनका लागि आश्रयस्थल, खानेपानी तथा काठ दाउराको व्यवस्थापन आदिमा भने ध्यान दिनु पर्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा रहेको कुल खेतीयोग्य जमिनमध्ये केहीमा मात्र जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको देखिन्छ भने अधिकांश जमिन असिंचित अवस्थामा रहेको छ । यस गाउँपालिकामा लिची, आप र सुन्तलाखेतीको राम्रो सम्भावना रहेको छ । सिंचित जमिनको सही र पूर्ण सदुपयोग नहुँदा खाद्यान्न, तरकारी र अन्य कृषिजन्य उपजहरूआयात गर्नुपर्ने हुन्छ जसले गर्दा छिमेकी बजारहरूमा परनिर्भरता रहेको छ । तसर्थ गाउँपालिकालाई कृषि र खाद्यान्न उत्पादनमा सबल बनाउन सके आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

वि.सं. २०६८ को जनगणनाअनुसार, यस गाउँपालिकाको कुल घरपरिवारहरू मध्ये ९९.०४ प्रतिशतले खाना पकाउने इन्धनको रूपमा काठदाउरा र बाकीले एल.पी ग्याँस, गुइँठा आदिको प्रयोग गर्दछन् । तसर्थ ग्रामीण भेगहरूमा वैकल्पिक उर्जाको उत्तम उपायको रूपमा गोबर ग्याँस, सौर्य उर्जाको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ । यस्तै गाउँपालिकामा दैनिक वत्ती बाल्न प्रयोग गर्ने इन्धनको स्रोत विश्लेषण गर्दा ८५.४२ प्रतिशत घरपरिवारले विद्युत, १३.७३ प्रतिशतले मटीतेलको प्रयोग गरेको देखिन्छ। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा यस गाउँपालिकामा ग्रामीण विद्युतीकरणको विकास तीव्र रूपमा भएको देखिन्छ ।

सामान्यतया गाउँपालिकामा नेपाल टेलिकम, एनसेलजस्ता दुरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरूले सेवा प्रदान गरीरहेका छन् । मोबाइल फोनको प्रयोग मार्फत सूचना र खबर आदानप्रदानमा सहजता प्रदान गरेको छ । हाल रहेका इन्टरनेट प्रविधिको विस्तार र गुणस्तर सुधारमा थप लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएमहरूको प्रसारण सुन्न पाइन्छ। टेलिभिजन प्रसारणको एकमात्र माध्यम डीसहोम रहेको छ ।

गाउँपालिकाको अधिकांश सडकहरू धुले र कच्ची अवस्थामा रहेको हुनाले यस्ता सडकहरूमा बर्षातको समयमा हिलो र खाल्टाखुल्टी बढ्ने तथा हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा कठीनाइ हुने समस्या रहेको छ । गाउँपालिकामा दुई ओटा मोटरेवल पुल, ६ ओटा पक्की पुल रहेको र १ ओटा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको तथा विभिन्न स्थानमा झोलुङ्गे पुलहरू रहेको र कतिपय निर्माणाधिन रहेका छन् । तथापि यातायातका साधनहरूको अपर्याप्तता तथा रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था भने कमजोर रहेको पाइन्छ ।

परिच्छेद ३: समष्टिगत दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीति

देशमा संघीयताको सुरुवात भए पश्चात देशको शासन व्यवस्था तीन तहका सरकारहरूको आपसी समन्वयबाट हुने संवैधानिक व्यवस्था छ । संवैधानिक रूपमा संघीय, प्रादेशिक र स्थानीय सरकारहरूका आ-आफ्ना अधिकार क्षेत्रहरू तोकिएका छन् । कतिपय अधिकार साझा छन् भने कतिपय एकल प्रकृतिका छन् । सविंधानको अनुसूचि-८ अन्तर्गत स्थानीय सरकारका विकास योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्यांकन गर्ने एकल अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएकोले सोही बमोजिम यो गाँउपालिकाले पहिलो आवधिक विकास योजना तयार पारेको हो ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मध्य पहाडि भु - भाग भए तापनि रिडी र यसका सहायक नदीहरूले निर्माण गरेका वेँसी क्षेत्र र स - साना टारहरू उच्च उत्पादन दिने क्षेत्रहरूको रूपमा रहेको ।
- कुल भू भागको ३५.५३ प्रतिशत जमिन खेतियोग्य रहेको ।
- ५१.३७ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको ।
- रिडी तथा यसका सहायक नदीहरूको अविरल जलभण्डार रहेको ।
- छत्रगंज बजार र बल्कोट बजार प्राचीन व्यापारिक केन्द्र हुनु ।
- जैविक विविधतामा धनि साथै मध्य पहाडि भु भाग अन्तर्गत समशितोष्ण हावापानीमा हुने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिवुटी उत्पादनको नमुना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको ।
- स्थानीय उपजमा आधारित उद्योगको प्याकेजिङ र ब्रान्डिङ गरी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा निर्यात गर्न सकिने ।
- युवा जनशक्तिको जनसांख्यिक लाभाशंको उच्चतम सदुपयोग गरी समृद्धिको यात्रा तय गर्न सकिने ।
- स्थानीय विशिष्टताका आधारमा आफ्नो स्थानीय आवश्यकता अनुरूप योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- मध्य पहाडी विषम भु धरातल भएपनि कुल क्षेत्रफलको ३५.५३ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको तर वैज्ञानिक भु उपयोग नीति कार्यन्वयन नहुँदा भूमिको पुर्ण सदुपयोग गर्न नसकिएको ।
- सम्पूर्ण खतीयोग्य जमिनमा बाह्रमहिना सिँचाइ सुविधा पुचाउन नसकिएको ।
- वन्यजन्तु आक्रमणको (Human wildlife conflict) डरका कारण खेतियोग्य जमिन बाँझो बस्ने र उत्पादनशील क्षेत्र खेर गैरहेको ।
- पर्यटनको राम्रो सम्भावना भए तापनि पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
- कृषि तथा स्थानीय उत्पादनमा आधारित उद्योगहरूको सम्भावना भए तापनि विकास हुन नसकेको ।
- राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली सम्मको पहुँच सुद्वढ र सहज भै नसकेको ।
- पहिरो भु क्षय तथा कटानको समस्या रहेको ।
- परम्परागत चिन्तन शैलीमा व्यापक परिवर्तन नभइसकेकोले लैङ्गिकता, सामाजिक विभेद लगायतका सामाजिक सन्तुलनका विषयहरूमा प्रसस्त जागरण गर्नु पर्ने अवस्था रहेको ।

- विकास र समृद्धि तर्फको यात्रा सफल तुल्याउन व्यापक जनचेतना फैलाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको ।
- युवा जनशक्तिलाई गाउँपालिकामै अवसर सिर्जना गरी पुर्ण सदुपयोग गर्ने चुनौती रहेको ।
- सडक, उर्जा, सिँचाइ, पिउनेपानी, आवास जस्ता आधारभूत भौतिक पूर्वाधारको यथोचित विकास हुन बाँकी रहेको ।
- ५१.३७ प्रतिशत ओगटेको वनजंगलको सदुपयोग र संरक्षण गरी आर्थिक समृद्धिसँग जोड्न नसकिएको ।

३.१ गाउँपालिका समृद्धिका मुख्य संवाहकहरू (Lead Sectors)

(क) कृषि, जडिवुटी र जैविक विविधता

यस गाउँपालिका समुन्द्र सतहबाट ७०१ मी. देखि १८०० मीटर सम्मको उचाइमा रहेकोले भौगोलिक विविधताले सिर्जना गरेको जैविक तथा प्राकृतिक विविधतामा सम्पन्न रहेको छ। यहा बेसी क्षेत्रमा पाइने उष्ण हावापानी देखि मध्य पहाडि भू-भागमा पाइने समशितोष्ण हावापानी समेत विद्दमान रहेको छ जसको कारण जलवायु अनुकूल विविध बालीनाली, पशुपंक्षी तथा जडिवुटी उत्पादनको प्रचुर संम्भावना रहेको छ। गाउँपालिकाले यस क्षेत्रमा पाइने बालीनाली, पशुपंक्षी र जडिवुटीहरूको दिगो र व्यावसायिक उत्पादन गरी ब्रान्डिङ र निर्यात गर्न सके आर्थिक समृद्धिको ढोका खुल्न सक्छ।

(ख) वनजंगल र जलस्रोत

कुल जमिनको आधा भन्दा बढि अर्थात् ५१.३७ प्रतिशत जमिन वनजंगलले ढाकेको छ भने ८.३६ प्रतिशत जमिन झाडि तथा बुट्यानले ओगटेको छ। झाडि वुट्यान क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी प्रतिफलमुखी जडिवुटी र फलफुल लगाउन सके वनजंगल र हरितक्षेत्रको भू-भाग ६० प्रतिशतको हाराहारीमा पुग्दछ। अर्को तर्फ नेपालमा वनको उचित व्यवस्थापन र स्याहार गरी प्रत्यक्ष आर्थिक र पर्यावरणीय लाभ लिने परिपाटी रहेको छैन। प्राकृतिक अवस्थामा नै रहेको वनको वैज्ञानिक व्यवस्थापन तथा स्याहार सम्भार गर्नुको साटो वर्षेनी अतिक्रमण, डढेलो, चरिचरण र लुकिछिपी फडाँनीको चपेटामा परेको यर्थाथ छ। कृषिकर्ममा जस्तै वनजंगलको स्याहार, संरक्षण र वैज्ञानिक सदुपयोग गर्नसके यसबाट प्रत्यक्ष आर्थिक तथा पर्यावरणिय लाभ लिन सकिन्छ। विशेष गरी यो गाउँपालिकाको वनजंगललाई कृषि वन (Agro Forest) को अवधारणा अनुरूप विकास गर्न सके यो समृद्धिको दोश्रो बलियो स्तम्भ हुन सक्छ। अर्को तर्फ रिडी नदीका सहायक नदीमा रहेको जलस्रोतको समेत उचित र पुर्ण सदुपयोग गर्न सकिएको छैन। लिफ्ट सिंचाइ लगायत उर्जा र जलस्रोत व्यावस्थापन मार्फत दीर्घकालीन समृद्धिमा यो जलसम्पदा समेत कोशेढुङ्गा सावित हुनसक्ने देखिन्छ।

(ग) पर्यटन

छत्रदेव गाउँपालिका ऐतिहासिक, पौराणीक र धार्मीक दृष्टिकोणले अति महत्वपूर्ण ऐतिहासीक स्थल हो। विशेषगरी यहा रहेका महाभारतको युद्धको समयको इतिहास बोकेका छत्रदेवमहाराज मन्दिर र यसका अन्य प्रतिस्थापना मन्दिर, धैरेनी दरवार, जंगवहादुर राणाको न्वारान भयको बल्कोट पौवा, कालिका मन्दिर, यहा रहेका मस्जिद, इदगाहा जस्ता क्षेत्रको व्यापक विकास गर्न सकिन्छ। छत्रदेवमहाराज मन्दिर प्रस्थानका लागि बनाइएका १२४८ सिडी सन्भवत लुम्विनी प्रदेशमै सबैभन्दा वढी सिडी भएको मन्दिर भएकाले यसको पर्यटनको राम्रो सम्भावना रहेको छ।

(घ) स्थानीय उपजमा आधारित उद्योगहरू

यस गाउँपालिकामा विशेषगरी कृषि, पशुपालन, मसलाजन्य पदार्थ र जडिबुटीमा आधारित उद्योगहरू स्थापना गर्न सकिने संम्भावना अत्यधिक रहेको छ । त्यस्तै उत्पादित वस्तुहरूको गुणस्तर कायम गरी प्याकेजिङ, लेवलिङ र ब्रान्डिङ गर्न सके आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भ खडा गर्न मद्दत पग्ने देखिन्छ ।

३.२ विकासका मुख्य सहयोगी क्षेत्रहरू

१) प्राकृतिक सम्पदाहरू

गाउँपालिकाको भू-बनोट, जैविक विविधता, हावापानी, रिडी र यस्का सहायक नदीहरूको जलसम्पदा, वन्यजन्तु, जडिवुटी लगायतका समग्र प्राकृतिक सम्पदाको प्रचुरताले विकासमा प्रसस्त सहयोगी भूमिका खेल्न सक्ने देखिन्छ ।

२) सांस्कृतिक सम्पदा

मध्यपहाडी क्षेत्रको भौगोलिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा, जातजाति, भेषभुषा, खानपान, रहनसहन र विषेशगरी कुमाल, मगर, नेवार, ब्रह्मण - क्षेत्रीहरू र मुस्लिमहरूको बसोबास रहेको यो क्षेत्र वास्तवमा नेपालको मध्य - पश्चिम क्षेत्रको सभ्यता र संस्कृतिको एउटा खुल्ला सँग्रहालयको रूपमा रहेको छ । त्यसमा पनि विशेषगरी प्राचिन दरवार, हिन्दुहरूका मन्दिर, पौवा लगायत मुस्लिम सभ्यता र संस्कृतिको संरक्षण र सर्बद्धन गर्नसके छत्रदेव गाउँपालिकाको समग्र विकासमा मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

३) जनसांख्यिक लाभांश

वि. सं. २०६८ को जनगणना अनुसार यस गाँउपालिकामा १५ देखि ६४ वर्ष सम्मका सक्रिय जनसंख्या ५५.२१ प्रतिशत छ भने १५ देखि ३९ वर्ष सम्मको अति सक्रिय युवा जनसंख्या ३२.९५ प्रतिशत रहेको छ । जनसांख्यिक चक्रमा यसप्रकारको जनसांख्यिक लाभ प्राप्त हुने अवसर इतिहासमा दुर्लभ हुन्छ तर्सथ युवा र सक्रिय जनसंख्याको बाहुल्यता भएको हालको अवस्था गाँउपालिकाको विकासको लागि अति महत्वपूर्ण कालखण्ड हो । यो नै विकासको महत्वपूर्ण सहयोगी तत्व हो ।

दीर्घकालीन सोच

छत्रदेवको शानः सुन्दर, शान्त, र समृद्ध गाउँपालिका हाम्रो अभियान

प्राकृतिक सम्पदाको उच्चतम सदुपयोग मार्फत तीव्र उत्पादनमूखी व्यवसायिक कृषि, वन र पर्यटनको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने ।

लक्ष्य

भूमिको वैज्ञानिक सदुपयोग गरी आधुनिक र व्यवसायिक कृषि वन र पर्यटनको विकास मार्फत स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगको स्थापना गरी आर्थिक क्रान्ति गर्ने ।

उद्देश्यहरू

- ✓ कृषि, वन, पर्यटन र उद्योग लगायत आर्थिक सम्भावनाका क्षेत्रहरूको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नु
- ✓ न्याय पूर्ण, सौहार्द, खुसी र सुखी समाज निर्माण गर्नु ।
- ✓ विकासका लागि अपरिहार्य सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधारको दिगो र सन्तुलित विकास गर्नु ।
- ✓ पर्यावरणीय सन्तुलन कायम गरी वातावरण संरक्षण गर्नु ।
- ✓ सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त पारी असल शासन स्थापित गर्नु ।

प्रमुख रणनीतिहरू

- आर्थिक क्षेत्रका मूल स्तम्भहरू जस्तै कृषि, वन पर्यटन र उद्योग क्षेत्रको समुचित विकास गर्न ती क्षेत्रहरूलाई वैज्ञानिक र व्यवसायिक बनाई यसमा संलग्न मानव स्रोतलाई सक्षम र प्रतिस्पर्धि तुल्याउने ।
- हरेक क्षेत्रको विकासमा अपरिहार्य आधारको रूपमा रहेका आधारभूत भौतिक पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, सिंचाई, खानेपानी आदिको विकासलाई उच्च प्राथमिकता दिने ।
- सम्पूर्ण क्षेत्रको दीर्घकालीन विकासलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्ने शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रको संस्थागत विकास गरी मानव स्रोत निर्माण, अध्ययन र अनुसन्धान तर्फ केन्द्रित नीति तथा कार्यक्रमलाई महत्वका साथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- सामाजिक न्याय स्थापित गरी समावेशीकरण र पछाडि परेका वर्गलाई मूल प्रवाहीकरण गर्न सहभागितामूलक विकास पद्धति अबलम्बन गरी राज्यको नजरमा कोही पछि नपर्ने नीति कार्यान्वयन गर्ने ।
- विकास निर्माणका हरेक क्रियाकलापमा वातावरण संरक्षण र प्रवर्द्धन हुने क्रियाकलाप समेत गर्न र सोको सुनिश्चितता गर्ने ।
- जनमुखी असल शासन स्थापित गर्न संघीय र लोकतान्त्रिक सफल राज्यहरूमा अवलम्बन गरिएका असल अभ्यासहरूलाई हाम्रो विशिष्टिकृत परिस्थिति अनुरूप अनुशरण गर्ने ।

गाउँपालिकाका समष्टिगत परिमाणात्मक लक्ष्यहरू

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१.	आर्थिक वृद्धिदर (औसत)	प्रतिशत	६.३*	७.६२
२.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	२९.३*	२६.६
३.	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा वन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१९.३*	२०.५
४	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा पर्यटन क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	४.५*	६
५	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा सेवा क्षेत्रको योगदान	प्रतिशत	१०.८*	११
६	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान			
७	प्रतिव्यक्ति कुल राष्ट्रिय आय	अमेरिकी डलर	८०३*	१६००
८	गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसंख्या (निरपेक्ष गरिबी)	प्रतिशत	२९.९२*	१५
९	बहुआयामिक गरिबीमा रहेको जनसंख्या	प्रतिशत	०.१३३*	०.०५
१०	श्रम सहभागिता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	३७.३*	५०
११	बेरोजगारी दर	प्रतिशत		
१२	रोजगारीमा औपचारिक क्षेत्रको हिस्सा	प्रतिशत	३६*	५०
१३	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत		९०
१४	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएको परिवार	प्रतिशत		२५
१५	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता कुल जनसंख्या	प्रतिशत		३०
१६	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	६९*	७२

क्र.सं.	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाई	आ.व. २०७७/७८ को यथार्थ	आ.व. २०८२/८३ को लक्ष्य
१७	मातृ मृत्युदर (प्रति लाख जीवित जन्ममा)	जना	२१५*	१००
१८	पाँच वर्ष मुनिको बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्ममा)	जना	४५*	३०
१९	४ वर्ष मुनिका कमतौल भएका बालबालिका	प्रतिशत	१३*	०
२०	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	७९.४*	९५
२१	माध्यमिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	४०.५*	५५
२२	उच्च शिक्षामा कुल भर्नादर	प्रतिशत		
२३	उच्च मध्यम स्तरको खानेपानी सुविधा पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		८०
२४	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध जनसंख्या	प्रतिशत		
२५	लैंगिक विकास सूचकांक	सूचकांक		
२६	मानव विकास सूचकांक	सूचकांक	०.५१*	
२७	आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका घरपरिवार	प्रतिशत		७०
२८	जीवनकालमा शारिरीक वा मानसिक वा यौन हिंसा पीडित महिला	प्रतिशत	२२.६*	१०
२९	आफ्नै स्वामित्वको आवासमा बसोवास गर्ने परिवार	प्रतिशत		७१
३०	सिंचित क्षेत्रफल	प्रतिशत		६०
३१	पक्की सडकमा पहुँच भएको घरपरिवारको	प्रतिशत		४५

नोट

* – लुम्बिनी प्रदेशको आवधिक योजना (आ.व. २०७६/७७-२०८०/८१) को तथ्याङ्क

परिच्छेद ४: वित्तीय स्रोतको विश्लेषण

४.१ समष्टिगत वित्तीय स्रोत व्यवस्थापन तथा विश्लेषण

नेपालको संविधानको धारा ५९ मा आर्थिक अधिकारको प्रयोग सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी धारा ६० मा राजश्व स्रोतको बाँडफाँट सम्बन्धी व्यवस्था छ । धारा ६० को उपधारा २ बमोजिम नेपाल सरकारले संकलन गरेको राजश्व संघ, प्रदेश र स्थानीयतहलाई न्यायोचित वितरण गर्ने उल्लेख छ । यस व्यवस्थाको कार्यान्वयनका लागि अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ जारी गरिएको छ । त्यसैगरी संविधानको धारा २२९ मा स्थानीय संचित कोषको प्रबन्ध गरिएको छ । यस कोषमा स्थानीयतहलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारको राजश्व नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने अनुदान तथा स्थानीयतहले लिएको ऋण र अन्य स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम जम्मा हुनेछ ।

स्थानीय संचित कोषमा जम्मा हुने रकमका स्रोतहरू देहाय बमोजिम रहेका छन् ।

१) आन्तरिक राजश्व

२) राजश्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम

३) सङ्घीय सरकारबाट प्राप्त रकम तथा अनुदान

४) प्रदेश सरकारबाट प्राप्त अनुदान तथा अन्य रकम

५) कुनै व्यक्ति, संघ, संस्थाबाट प्राप्त रकम

६) संघीय सरकारको पहलमा प्रप्त वैदेशिक सहायता रकम

७) अन्य स्थानीयतहहरूबाट प्राप्त सहयोग तथा अनुदान

८) आन्तरिक ऋणबाट प्राप्त रकम

९) अन्य कुनै स्रोतबाट प्राप्त रकम

नेपालको संविधानको मर्म अनुरूप अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ बमोजिम तीन तहका सरकारहरूलाई प्राप्त व्यवस्था अनुरूपका आयका स्रोतहरू देहाय बमोजिम छन् ।

(क) राजश्वको बाँडफाँट

यस अन्तर्गत मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तशुल्कबाट उठेको रकम बाँडफाँट गर्ने व्यवस्था रहेको छ । यी कर तथा शुल्कहरू संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा भई कूल रकमको ७० प्रतिशत संघीय सरकारलाई र १५ प्रतिशत प्रदेश र १५ प्रतिशत स्थानीयतहलाई प्राप्त हुन्छ ।

(ख) प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रोयल्टीको बाँडफाँट

प्राकृतिक स्रोत अन्तर्गत विशेषगरी पर्वतारोहण, विद्युत, वन, खानी तथा खनिज पानी तथा अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट प्राप्त हुने रकम मध्ये संघीय विभाज्य कोषमा जम्मा भएको कूल रकमको ५० प्रतिशत संघलाई, २५ प्रतिशत सम्बन्धित प्रदेशलाई र २५ प्रतिशत सम्बन्धित स्थानीयतहलाई प्राप्त हुन्छ ।

(ग) अनुदानबाट प्राप्त रकम

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन २०७४ बमोजिम संघीय सरकार र प्रदेश सरकारले स्थानीय सरकारलाई देहाय बमोजिमका अनुदानहरू प्रदान गर्दछन् ।

१) वित्तीय समानीकरण अनुदान

२) सशर्त अनुदान

३) समपुरक अनुदान

४) विशेष अनुदान

(घ) संघीय सरकारद्वारा लिइएको वैदेशिक सहायताबाट स्थानीयतहलाई प्राप्त रकम

(ङ) नेपाल सरकारको स्वीकृतिमा स्थानीयतहले लिएको आन्तरिक ऋण

(च) नेपाल सरकारले स्थानीय सरकारलाई दिएको ऋण

आवधिक योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेटको स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०७७/०७८ को यथार्थ	आ.व. २०७८/०७९ को संशोधित अनुमान	आ.व. २०७९/०८० को प्रक्षेपण	रकम रू. लाखमा	प्रतिशत
१.	राजश्व	८,९९,५६,८४२	८,५१,१४,६१४.९५			
(क)	आन्तरिक राजश्व	८,९९,५६,८४२	८,५१,१४,६१४.९५			
(ख)	राजश्व बाँडफाँटबाट प्राप्त रकम १) संघीय सरकार २) प्रदेश सरकार	७,७५,०७,०८० ४१,४६,५४,००० ५,१८,४२,०००	७,९७,६४,६१४.९५ ३६,६६,००,००० ३,७५,४४,०००			
२.	अनुदान					
२.१	संघीय सरकार	४१,४६,५४,०००	३६,६६,००,०००			
२.१.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान					
२.१.२	सशर्त अनुदान					
२.१.३	समपूरक अनुदान					
२.१.४	विशेष अनुदान					
२.२	प्रदेश सरकार	५,१८,४२,०००	३,७५,४४,०००			
२.२.१	वित्तीय समानीकरण अनुदान					

क्र.सं.	शिर्षक	आ.व. २०७७/०७८ को यथार्थ	आ.व. २०७८/०७९ को संशोधित अनुमान	आ.व. २०७९/०८० को प्रक्षेपण	रकम रू. लाखमा	प्रतिशत
२.२.२	सशर्त अनुदान					
२.२.३	समपुरक अनुदान					
२.२.४	विशेष अनुदान					
३.	सामाजिक सुरक्षाभत्ता					
४.	निर्वाचित क्षेत्र पूर्वाधार विकास कार्यक्रम (सांसद विकास कोष)					
५.	वैदेशिक सहायता बापत संघीय सरकारबाट प्राप्त रकम					
६.	आन्तरिक ऋण					
७.	नेपाल सरकारबाट प्राप्त ऋण					
८.	गत वर्षको मौज्दात					

सार्वजनिक खर्चको बाँडफाँट

क्र.सं.	शिर्षक				आवधिक योजना भएको जम्मा	प्रतिशत
१.	कूल बजेट	५८,०८,५२,९५९.७२	५७,६१,७८,०७६.०१			
	चालु खर्च	३५,६६,५१,७६५	३४,१८,९४,९००			
	पूँजीगत खर्च					
२.	कूल खर्चको क्षेत्रगत बाँडफाँट					
२.१	आर्थिक क्षेत्र					
२.२	सामाजिक क्षेत्र					
२.३	पूर्वाधार विकास					

क्र.सं.	शिर्षक				आवधिक योजना भएको जम्मा	प्रतिशत
२.४	वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन					
२.५	संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन					

विषय क्षेत्रगत बजेट बाँडफाँटको विस्तृत विवरण

क्र.सं.	शिर्षक				कूल जम्मा	प्रतिशत
१.	आर्थिक क्षेत्र		३,७६,०१,०००			
	कृषि		२,१६,३६,०००			
	उद्योग		३५,००,०००			
	पर्यटन		९५,००,०००			
२.	सामाजिक क्षेत्र		३०,५२,८६,९००			
३.	पूर्वाधार		१४,७६,५४,१७६.०१			
४.	वातावरण					

क्र.सं.	शिर्षक				कूल जम्मा	प्रतिशत
५.	संस्थागत विकास		१,४०,१०,०००			

४.२ बजेटका अन्य स्रोतहरूको परिचालन तथा व्यवस्थापन

स्थानीयतहको विकासमा सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनको प्रमुख स्रोत माथि उल्लेखित संघीय सरकारबाट प्राप्त अनुदान भए तापनि प्रत्यक्ष तथा परोक्ष रूपमा निजी क्षेत्र, सहकारी, संघ संस्था तथा व्यक्तिगत रूपमा सेवाग्राहीबाट प्राप्त श्रमदानको योगदान र महत्वलाई समेत उच्च स्थानमा राख्नु पर्दछ । नेपाल सरकारको अर्थ, उद्योग र वाणिज्य सम्बन्धी नीतिमा तीन खम्बे नीतिलाई विकासको प्रमुख आधार मानिएको सन्दर्भमा यस पालिकाको विकासमा समेत यो क्षेत्रहरूबाट हुने योगदानलाई कदर गर्दै निम्नानुसार प्रक्षेपण तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

क्र.सं.	शिर्षक	गत वर्षको यथार्थ	चालु वर्षको संशोधित अनुमान	आगामी वर्षको प्रक्षेपण	कूल जम्मा	प्रतिशत
(क)	सहकारी क्षेत्र					
(ख)	निजी क्षेत्र					
(ग)	व्यक्तिगत सहयता तथा संघ, संस्था					
(घ)	सार्वजनिक क्षेत्र					

माथि उल्लेखित तथ्यहरूको आधारमा स्थानीय निकायले आफनो क्षेत्राधिकारमा कृषि विकास, घरेलु उद्योग, शिक्षा तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी कार्यक्रमहरू र भौतिक पूर्वाधारको विकास गरी रोजगारिको सिर्जना गर्न आफनो बजेट केन्द्रित गर्नपर्ने देखिन्छ । आय र खर्चको समुचित व्यवस्थापन गरी उत्पादनशील रोजगारी सिर्जना गर्ने, आय आर्जन गर्ने र उपलब्ध साधन र स्रोतको समुचित उपयोग गरी आम नागरिकको जीवन स्तरमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु जरुरि देखिन्छ ।

परिच्छेद ५- आर्थिक क्षेत्र

५.१ भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग)

पृष्ठभूमि

समुद्री सतहबाट ७०० मिटर देखि १८०० मिटरको उचाइमा रहेको यस गाउँपालिकाको क्षेत्रफल ८७.६२ वर्ग.कि.मी. रहेको छ । महाभारतिय पर्वत शृङ्खलामा अवस्थित यो गाउँपालिका मध्य पहाडि खण्डमा रहेको छ र रिडी तथा यसका सहायक नदीको तटीय क्षेत्रको रूपमा होचा बेसी क्षेत्रहरू पनि पर्याप्त रहेका छन । गाउँपालिकाको फाँटहरूमा बालुवा र पाँगो मिश्रीत उर्वर माटो पाइन्छ भने विभिन्न वडामा छरिएर रहेका स-साना फाँटहरू जस्तै नयाबगर फाँट, गनुवा फाँट, फेदि फाँट, पिरा फाँट, सेरा फाँट, सकौटा फाँट, दाम्जिन फाँट, खोरेती फाँट, गैंरा फाँट, राट्टारी, चौबाहा लगायतका फाँटहरू जस्ता उर्वर फाँटहरू पनि रहेका छन । गह्रा वनाइ खेती गर्न सकिने केही भिरालो खेतियोग्य जमिनमा केहीमात्रामा प्राङगारिक पदार्थ मिश्रित चिम्टाइलो, दोमट तथा चट्टानका टुका मिश्रित माटो पाइन्छ । कूल क्षेत्रफल मध्ये वन जङगल र बुट्यानले उल्लेख्य भाग अर्थात् करिव ६० प्रतिशत ओगटेको हुदाँ वनस्पति र जडीबुटीको पर्याप्तता रहेको छ भने जम्मा भूभागको ३५.५३ प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको छ । त्यसैगरी १.०२ प्रतिशत जमिन पानीले ढाकेको छ । वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले यस गाउँपालिकाको सबै वडाको सडक छेउमा पहिरो जाने गरेको साथै तटीय क्षेत्रमा जमिन कटानको समेत जोखिम रहेको छ । व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना साथै जोखिम नक्सा निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग मार्फत यस गाउँपालिकाको दीर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मध्य पहाडी क्षेत्र भए तापनि जमिनमा उर्वराशक्ति राम्रो रहेको ।
- वन जङल क्षेत्रले आधा जस्तै जग्गा अर्थात् ५१.३७ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको ।
- रिडी नदी र यसका सहायक नदीको जलभण्डार फाँट क्षेत्रको लागि पर्याप्त रहेको ।
- जडिवुटी, फलफूल र मसलाजन्य पदार्थको उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको ।
- भूमिको वैज्ञानिक र दिगो सदुपयोग मार्फत दीर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिने ।
- स्थानीयतहमा भूमि व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार रहेको ।
- भूकम्प प्रतिरोधात्मक घर निर्माण गरी वस्ती बसाउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- रिडी नदी तथा यसका सहायक नदीहरूका कारण कटानको समस्या रहेको ।
- विभिन्न वडाहरूका विभिन्न स्थानमा हिउँदमा समेत धुले पहिरो जाने गरेको ।
- जमिनको पूर्ण र वैज्ञानिक सदुपयोग हुन नसकेको ।
- जमिन बाँझो राख्ने प्रवृतिलाई निरुत्साहित गर्ने चुनौती रहेको ।
- एकीकृत वस्ती विकास र वस्ती व्यवस्थापन गर्न ठुलो आकारको बजेटको आवश्यकता पर्ने ।
- स्थानीयले लामो समयदेखि बसोवास गर्दै आएको वस्ती स्थानान्तरणका लागि सहमत गर्ने चुनौती रहेकाले जनता आवास कार्यक्रम प्रभावकारी हुन नसकेको ।

दीर्घकालीन सोच

भू - स्रोतको पूर्णत वैज्ञानिक सदुपयोग मार्फत आर्थिक समृद्धि

लक्ष्य

वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू गरी भूमिलाई आर्थिक विकासको आधार बनाउने

उद्देश्य

१. सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रूपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु

उद्देश्य १: सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक रुपमा पूर्ण सदुपयोग गर्नु ।

रणनीति

१.१ राष्ट्रिय र प्रादेशिक भू-उपयोग नीति अनुरूप स्थानीय भू-उपयोग योजना र कृषि नीति निर्माण गर्ने

कार्यनीति

१.१.१ गाउँपालिकाको जमिनलाई भू-उपयोग योजना अनुरूप वर्गीकरण गरिने छ ।

१.१.२ गाउँपालिका भित्र रहेको सबै प्रकारको जग्गाको पूर्णरूपमा लगत संकलन गरी व्यक्तिगत, सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक तथा गुठी जग्गाको विस्तृत अभिलेख तयार पारि भूमि प्रशासन प्रणालीमा आवद्ध गरिने छ ।

१.१.३ गाउँपालिकामा उपलब्ध सिंचित र असिंचित जमिनको लगत तयार गरी कृषि योग्य जग्गाको सदुपयोग भए नभएको तथ्याङ्क अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

रणनीति

१.२ खेती गर्न इच्छुक तर आफ्नो जमिन नभएका कृषकहरूको लगत संकलन गर्ने

कार्यनीति

१.२.१ भूमि बैङ्कको स्थापना गरिने छ ।

१.२.२ करारमा खेती गर्न इच्छुक कृषकलाई आवश्यक जमिन उपलब्ध गराइने छ ।

१.२.३ सामूहिक खेती प्रोत्साहन गर्न संभाव्यता अध्ययन तथा कृषक अभिमुखीकरण गरिने छ ।

रणनीति

१.३ जग्गा बाँझो राख्ने कृषकको लगत संकलन गर्ने

कार्यनीति

१.३.१ जग्गा बाँझो राख्न नपाउने नीति अबलम्बन गरी जमिन बाँझो राख्ने जग्गा धनीलाई भूमिकरमा निश्चित प्रतिशतले बढी लिने नियम लागू गरिने छ ।

रणनीति

१.४ जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने

कार्यनीति

१.४.१ गाउँपालिकाभर जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूको विवरण संकलन गरिने छ

१.४.२ जग्गा चक्लाबन्दी गर्न चाहने कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरीनेछ

१.४.३ सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकहरू पहिचान गरी कृषक समूह गठन गरिने छ

१.४.४ यस्ता सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई कृषि सहकारीसँग आवद्ध गरिने छ ।

१.४.५ चक्लाबन्दी गरी सामूहिक खेती गर्न चाहने कृषकलाई मापदण्डका आधारमा मल, वीउ, ज्ञान, सिप, प्रविधि र अन्य कृषि सामग्रीमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिई प्रोत्साहन गरिने छ ।

भूमि व्यवस्थापन (भू-उपयोग) को विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गाउँपालिका भू-उपयोग योजना निर्माण		०	३००	०	७४	०	०	
		१.१.२	भूमि अभिलेख प्रणाली निर्माण				३००				
		१.१.३	सिंचित, असिंचित, बाँझो तथा खेती भएको जमिनको अद्यावधिक तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण				३००				
	१.२	१.२.१	भूमि बैङ्क स्थापना						३००		
		१.२.२	करार खेतीका लागि इच्छुक कृषक लगत संकलन			२५०					
		१.२.३	सामूहिक खेती अभिमुखिकारण तथा तालिम			१००					
	१.३	१.३.१	खेतीयोग्य क्षेत्र बाँझो रहन नदिन कार्ययोजना निर्माण			१५०					
	१.४	१.४.१	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषकको लगत संकलन				१००				
		१.४.२	जग्गा चक्लाबन्दी अभिमुखीकरण कार्यक्रम			१५०					
		१. ४.३	जग्गा चक्लाबन्दी गर्ने कृषक समूह गठन			१००					
		१.४.३	कृषक समूह तथा कृषि सहकारी बिच अन्तरक्रिया				२००				
		१.४.४	चक्लाबन्दी तथा सामूहिक खेती गर्ने कृषकलाई अनुदान					१०००			

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- गाउँपालिकामा उपलव्ध खेतीयोग्य जमिनको वैज्ञानिक र पुर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ ।

५.२ कृषि

पृष्ठभूमि

मध्य पहाडी र उच्च भूभागमा रहेकोले यो गाउँपालिकाको धरैजसो जमिन सुख्खाग्रस्त क्षेत्रमा पर्दछ। विशेषगरी वडा नं. १, ३, ४, ५, ६, ७ र ८ रिडी नदी र यसका सहायक नदीको तटीय क्षेत्रमापर्ने हुँदा प्रसस्त पाँगो मिश्रित बलौटे माटो युक्त मलिलो जमिनको उपलब्धता रहेको र अन्य क्षेत्रको जमिनको उर्वराशक्ति पनि राम्रो रहेकोले गाउँपालिकाको समृद्धिको मुख्य संवाहक मध्ये कृषि क्षेत्र पनि एक मुख्य क्षेत्र हो। समुद्री सतहबाट ७०० मिटर देखि १८०० मिटरको उचाइमा रहेको यस गाउँपालिकाको कूल ८७.६२ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये ४५.०१ वर्ग कि.मी अर्थात् ५१.३७ प्रतिशत जमिनमा हाल वन रहेको छ। त्यसैगरी ३१.१२ वर्ग.कि.मी. क्षेत्रफल अर्थात् ३५.५३ प्रतिशत भू-भाग खेतीले ओगटेको छ। हाल खेतीपाती भैरहेको सबै क्षेत्र खेतीपाती गर्न सकिने उर्वर क्षेत्रमा पर्ने भएकोले यो भूमिको पूर्ण सदुपयोग गर्न सके यो गाउँपालिकालाई कृषिको नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ। गाउँपालिकाको अत्यधिक जनसंख्या कृषि पेशामा संलग्न रहेकोले गाउँपालिकाको दीर्घकालीन विकास र समृद्धिका लागि यो क्षेत्रलाई बैज्ञानिकिकरण र व्यवसायिकीकरण गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ। यस गाउँपालिकाको वडा नं. ७ माझकोटमा मकै जोन र वडा नं. २ मा मकै ब्लक, वडा नं. ७ ढिकुरामा तरकारी पकेट र वडा नं. ३ मा कागती पकेट रहेका छन। त्यसैगरी विभिन्न वडामा लिची, केरा, सुन्तला, धान, कफि पकेट क्षेत्रको सम्भावना रहेको छ। यस क्षेत्रको प्रमुख खाद्यान्न बालीहरू धान, मकै, गहुँ जौं, कोदो, हुन भने नगदेबालीमा उखु, कफि र तरकारीजन्य उत्पादन पर्दछन। सुन्तला, अम्बा (बेलौती), नासपाती, केरा, लिची, आँप, भुइकटहर, रुखकटहर जस्ता फलफूल पाइने यस गाउँपालिकामा प्रसस्त खेतीपाती हुनसक्ने देखिन्छ र हाल प्रमुख कृषि क्षेत्रहरूमा सबै वडाका फाँटहरू, वडा नं ६ को चौबाहा, वडा नं ७ को ढिकुरा आदि पर्दछन्। यस क्षेत्रमा जडीबुटी उत्पादनको सम्भावना धेरै नै रहेको छ। यो गाउँपालिकामा पाइने मुख्य जडीबुटीहरूमा कुरिलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, टिमुर, बोझो, तितेपाती, अमला, सिस्नु, चुत्रो र ऐसेलु आदि छन्। यद्यपि यस्ता जडीबुटीहरूको व्यवसायीक उत्पादन ठूलापोखरामा मात्रै भएको र अन्य ठाउँमा भने हुनसकेको छैन। त्यसैगरी वडा नं. ८ मा घर मौरी पकेट क्षेत्र रहेको यस गाउँपालिकामा मौरीपालनको राम्रो संभावना रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मध्य पहाडि भू भाग भए तापनि ३५.५३ प्रतिशत खेतियोग्य जमिनको उपलब्धता हुनु।
- रिडी तथा यसका सहायक नदीहरूमा जलस्रोतको उपलब्धता हुनु।
- जनसंख्याको ठुलो हिस्साको मुख्य पेशा कृषि र पशुपंक्षी पालन रहनु।
- कृषि सम्बन्धी राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय नीतिहरू अनुकूल हुनु।
- कृषिमा विविधिकरण, ब्यासायिकरण र यान्त्रीकीकरण गर्दै निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई व्यवसायिक बनाउदै लैजाने नीति लिइएको
- ठूला उपभोक्ता बजारहरू जस्तै रिडी, तम्घास, सन्धिखर्क, तानसेन, बुटवल सम्मको पहुँच मार्ग स्तरोन्नति हुदै जानु।
- प्रसस्त जडिवुटी, फलफुल र मसलाजन्य पदार्थ, व्यावसायिक मह उत्पादनको सम्भावना हुनु।

- स्थानीय सरकारले स्थानीय विशिष्टता र आवश्यकता अनुसार कृषि क्षेत्रलाई प्राथमिकता प्रदान गर्न सक्ने अधिकार हुनु ।
- भौगोलिक तथा जैविक विविधताका कारण विविध प्रकारका बालीनाली तथा पशुपंक्षी पालनको संम्भाव्यता हुनु ।
- गाउँपालिकामा एक कृषि तथा वन तालिम केन्द्र रहेकोले दक्ष जनशक्ति उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको ।
- हाम्रो उत्पादन, हाम्रो पहिचान भन्ने नारालाई मूर्तरूप दिन प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको पहिचान गरिएको छ ।
- कृषकको सम्मान कृषि उपजको उत्पादनमा अनुदान भन्ने मान्यतालाई अंगिकार गर्दै कृषकहरूले उत्पादन गरेका वस्तुहरूमा उत्पादनका आधारमा अनुदान दिने नीति लिइएको
- "खनौ आफनो माटो, छोडौ विदेशको बाटो" अभियान अन्तर्गत वैदेशिक रोजगारबाट फर्केका युवाहरूलाई व्यवसायिक खेतीमा लाग्न ब्याज अनुदान दिने नीति लिइएको

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना लागू नहुनु ।
- कृषि सामाग्री, मल, वीउ, किटनाशक औषधि, औजार, प्राविधिक ज्ञान र सिपमा पर्याप्त पहुँचका साथै पर्याप्त वितरण नहुनु ।
- बाह्रै महिना सिंचाइको सुविधा नहुदा आकासे पानीमा भर पर्नु ।
- बाँदर, बदेल, दुम्सी, माउखानेको आतंकका कारण बालीनाली र पशुपंक्षीको क्षती हुनुका साथै कृषकमा कृषिप्रति नैराश्यता र बस्ती स्थानान्तरणको समस्या रहेको ।
- कृषिको समग्र बैज्ञानिकिकरण, यान्त्रिकीकरण, व्यवसायिकरण र बजारीकरण हुन नसक्नु ।
- परम्परागत खेती प्रणाली हुनाले निर्वाहमुखी खेती हुनु ।
- उच्च प्रतिफल प्राप्त हुने उत्पादन तर्फ किसानहरूलाई आकर्षण गर्ने ठोस योजना नहुनु ।
- कृषि उत्पादन संकलन केन्द्र र भण्डारणको समस्या हुनुका साथै सडकको उपयुक्त पहुँच नहुनु ।
- माटो र बीउ परीक्षणको लागि दक्ष जनशक्ति र कृषि प्रयोगशालाको अभाव हुनु ।

दीर्घकालीन सोच

वैज्ञानिक, व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलयूक्त निर्यातमुखी कृषि

लक्ष्य

गाउँपालिकाको आर्थिक समृद्धिको आधार स्तम्भको रुपमा कृषिको बजारिकरण र व्यावसायिकरण गर्ने

उद्देश्यहरू

१. व्यवसायिक र उच्च प्रतिफलमुखी उत्पादनमा केन्द्रित हुने ।
२. गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स-साना उत्पादनशील क्षेत्रहरूलाई मध्य पहाडी नमूना कृषि क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।
३. वातावरण मैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु ।
४. वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रवर्द्धन गर्नु ।
५. व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु ।

उद्देश्य १ : व्यवसायिक र उच्च प्रतिफल मूखी उत्पादनमा केन्द्रित हुनु ।

रणनीति १.१ व्यवसायिक सोचको अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था गर्ने

कार्यनीति

१.१.१ गाउँपालिकाभर कृषक परिचय पत्र वितरण गर्न कृषकहरूको वर्गीकरण गर्ने नीति निर्माण गरिने छ

१.१.२ अगुवा कृषकहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिने छ ।

१.१.३ वर्षमा कम्तीमा एकपटक कृषिको व्यवसायीकरण सन्दर्भमा अगुवा कृषकहरूलाई अभिमुखीकरण गरिने छ ।

१.१.४ वडास्तरीय कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.५ वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको व्यवस्था गरी मापदण्ड निर्धारण गरिने छ ।

रणनीति १.२ उच्च, प्रतिफलमुखी सघन खेती प्रणालीको अबलम्बन गर्ने

कार्यनीति

१.२.१ असिंचित क्षेत्रलाई क्रमश सिंचित तुल्याउन सिंचाई योजनाहरूको प्राथमिकिकरण गरिने छ ।

१.२.२ प्रत्येक वडामा अत्यन्त उर्वर र कृषियोग्य क्षेत्रको पहिचान गरी सघन खेतीका लागि मिश्रित बाली पहिचान गरिने छ ।

१.२.३ प्रत्येक वडामा उच्च मूल्यका कृषि उपज पहिचान गर्न संभाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.२.४ प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागि सर्वेक्षण गरिने छ ।

रणनीति १.३ कृषि पकेट क्षेत्रको विकास गर्ने

कार्यनीति

१.३.१ प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन गरिने छ र भैरहेका पकेट क्षेत्रको सुदृढीकरण र दिगो व्यवस्थापनमा जोड दिइने छ ।

१.३.२ फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना गरिने छ ।

१.३.३ विभिन्न नगदेबाली तथा फलफूल बाली जस्तै केरा सुन्तला आँप आदि विशेष स्रोत केन्द्रको निर्माण गरिने छ ।

रणनीति १.४ अत्यावस्यक कृषि सामाग्रीको पहुँच र उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने

कार्यनीति

१.४.१ आवश्यक रासायनिक मलको अध्ययन आंकलन गरी समयमै आपूर्ति गर्न गाउँपालिकास्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

१.४.२ प्रत्येक वडामा प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन सम्बन्धी तालिमको आयोजना गरिने छ ।

१.४.३ वडास्तरमा उत्पादन हुने बाली विषेशका आधारमा उन्नत बीउ वितरण गर्न बीज बैङ्क तथा सामाग्री केन्द्रको विकास गरिने छ ।

१.४.४ कृषि यान्त्रिकीकरण अन्तर्गत किसानले खरिद गर्ने औजारमा मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइने छ ।

१.४.५ साना किसान तथा समग्र कृषि क्षेत्रलाई क्रमश यान्त्रिकीकरण गर्न एक गाउँपालिकास्तरीय Custom Hiring Center को निर्माण गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिने छ ।

१.४.६ मल तथा विउबिजनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा ढुवानी तथा अन्य अनुदान प्रदान गरिने छ ।

रणनीति १.५ मल तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी कृषक ज्ञान अभिवृद्धि गर्ने

कार्यनीति १.५.१ मलको प्रयोग र अनुपात, समय आदिका विषयमा प्रत्येक कृषकलाई सूसुचित गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरिने छ ।

१.५.२ मल, विउ विजन तथा विषादिको प्रयोग सम्बन्धी जानकारी प्रदान गर्न गाउँपालिका स्तरीय Call center को स्थापना गरिने छ ।

१.५.३ वडास्तरीय कृषक पाठशालामा मल, विउविजन र विषादी प्रयोग सम्बन्धी सामाग्री सम्प्रेषण गरिने छ ।

१.५.४ वडास्तरमा घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.५ जैविक विषादीको उत्पादन र प्रयोग सम्बन्धी वडास्तरीय तालिमको व्यवस्था गरिने छ ।

रणनीति १.६ सहुलियत पूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गर्ने

कार्यनीति १.६.१ संघीय र प्रदेश सरकार तथा गाउँपालिकाको सहजीकरण तथा समन्वयमा व्यवसायिक योजना अनुरूप खेती गर्न चाहने कृषकलाई सहुलियतपूर्ण कृषि कर्जाको व्यवस्था गरिने छ ।

१.६.२ सहकारी क्षेत्रलाई कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्न कृषि सहकारी विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.६.३ वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न भई स्वदेश फर्केका युवाहरूलाई कृषिमा लगानी गर्न इच्छुक भए मापदण्डका आधारमा कृषि कर्जाको ब्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ ।

रणनीति १.७ कृषि बिमालाई प्रभावकारी बनाउने

कार्यनीति १.७.१ गाउँपालिकाको समन्वय र सहजिकरणमा कृषि बिमालाई अनिवार्य बनाई बिमा प्रदायक कम्पनीहरूसँगको सहकार्यमा कृषक मैत्री बनाइने छ ।

१.७.२ कृषकहरूलाई कृषि बिमाको आवश्यकता र महत्वका विषयमा सूसुचित गर्न बिमा कम्पनीहरूको सहयोगमा नियमित अभिमुखीकरण कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

१.७.३ बाँदर, बदेल, माउखाने र दुम्सिबाट हुने बालीनाली र पशुपंक्षीधनको क्षती कम गर्न बाँदर, बदेल जस्ता जनावर भगाउने यन्त्र खरिदमा अनुदानका साथै पशुगोठ व्यवस्थापनमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.७.४ जंगली जनावरबाट हुने क्षति र जोखिम न्यूनीकरण गर्न बाली बिमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बिमा कम्पनीसँग अर्न्तक्रृया गरिने छ ।

उद्देश्य २ : गाउँपालिकाभर छरिएर रहेका स साना उत्पादनशील क्षेत्रहरूलाई मध्य पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको रुपमा विकास गर्नु ।

रणनीति २.१ असल अभ्यासहरूको अध्ययन र अवलोकन गर्ने

कार्यनीति २.१.१ कृषि शाखाको समन्वयमा अगुवा र आकांक्षी कृषकहरूलाई देश तथा विदेशमा कृषि ग्रामको रूपमा विकास भैरहेका क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन भ्रमण गराइनेछ ।

२.१.२ अवलोकनबाट प्राप्त अनुभवहरूलाई अन्य कृषकहरूलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा कम्तीमा १ पटक गाउँपालिका स्तरीय कृषक अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

२.१.३ वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना गरी बजारको प्रवर्द्धन गरिने छ ।

रणनीति २.२ सघन कृषि उत्पादन क्षेत्रको वर्गीकरण र घोषणा गर्ने

कार्यनीति २.२.१ उर्वर र खेतीयोग्य क्षेत्रलाई वर्गीकरण गरी क्रमशः सघन खेतीक्षेत्र घोषणा गरिने छ ।

२.२.२ सघन खेती क्षेत्रहरूलाई निश्चित मापदण्ड तथा राष्ट्रिय, प्रादेशिक र स्थानीय भू-उपयोग नीति अनुरूप खेतीपानी बाहेक अन्य क्रियाकलापमा प्रयोग गर्न निरुत्साहन गर्ने कार्य गरिने छ ।

रणनीति २.३ कृषिको विकासका लागि आवश्यक भौतिक कृषि पूर्वाधारको क्रमश विकास गर्दै नमुना कृषि क्षेत्र बनाउने ।

कार्यनीति २.३.१ गाउँपालिका भित्रका प्रमुख कृषि सडकहरूको पहिचान गरिने छ

२.३.२ प्राथमिकताका आधारमा सघन क्षेत्रका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति गरिने छ ।

२.३.३ प्रत्येक वडामा सघन खेती क्षेत्रलाई उपयुक्त हुने स्थानमा कृषि उपज संकलन केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

२.३.४ गाउँपालिकास्तरीय एक चिस्यान केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

२.३.५ घुम्ती माटो परीक्षण शिविर संचालनमा ल्याइ माटोको गुणस्तर सुधार गरिने छ ।

२.३.६ गाउँपालिकामा उच्च उत्पादन संम्भावना रहेका बाली जस्तै मकै, कोदो, धान तथा विभिन्न तरकारीहरूको बीज बैङ्क स्थापना गरिने छ ।

उद्देश्य ३: वातावरणमैत्री दिगो कृषिमा आधारित उद्योगहरूको विकास गर्नु

रणनीति ३.१ वातावरणमैत्री दिगो कृषि सम्बन्धी अभिमुखीकरण गर्ने

कार्यनीति ३.१.१ वातावरण र कृषिको अन्तरसम्बन्धका विषयमा विज्ञहरूद्वारा गाउँपालिकाका सफल र अगुवा कृषकहरूलाई वर्षमा १ पटक अभिमुखीकरण गरिने छ ।

३.१.२ दिगो कृषिको सैद्धान्तिक र व्यावहारिक पक्षका विषयमा विज्ञहरूद्वारा सम्प्रेषित ज्ञान अगुवा कृषकको अगुवाइमा अन्य कृषकलाई सम्प्रेषण गर्न वर्षमा १ पटक अगुवा कृषकसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति ३.२ गाउँपालिकामा निरन्तर उत्पादन हुनसक्ने कृषिजन्य कच्चा पदार्थको पहिचान गर्ने

कार्यनीति ३.२.१ वडास्तरमा जलवायु र माटो अनुकूल उत्पादन हुने प्रमुख बालीका आधारमा जोन र सुपरजोनको पहिचान र घोषणा गरिने छ ।

३.२.२ जोन र सुपरजोन स्तरीय उत्पादित प्रमुख उत्पादनको वार्षिक तथ्याङ्क प्राप्त गर्न वाषिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिने छ ।

रणनीति ३.३ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने

कार्यनीति ३.३.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थका आधारित प्रत्येक वडामा सम्भाव्य उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

३.३.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिने छ ।

३.३.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित गरी अध्ययन तथा अभिमुखीकरण तालिम सन्चालनका लागि गाउँपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिने छ ।

रणनीति ३.४ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने

कार्यनीति ३.४.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिने छ ।

३.४.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा गाउँपालिकास्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिने छ ।

३.४.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिने छ ।

३.४.४ स्थानीय उपज उपभोग हुने उपभोक्ता बजारको मागको अध्ययन गरी वस्तुगत सूचना संकलन गरिने छ

३.४.५ उत्पादनमा स्थानीय पहिचान राख्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको पहिचान गरिने छ ।

३.४.६ गुणस्तर र ब्रान्ड कायम गर्न सक्ने बाली तथा उत्पादनको गुणस्तर प्रवर्द्धन गर्न जैविक प्रविधिको अवलम्बन गरिने छ ।

३.४.७ जैविक प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गर्न र गुणस्तरीय उत्पादन गर्न कृषकहरूलाई नियमित तालिम तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

३.४.८ एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

उद्देश्य ४ : वातावरण र बाली मैत्री मौरीपालन प्रवद्धन गर्नु ।

रणनीति ४.१ कृषि र पर्यावरणमैत्री मौरीपालन व्यवसाय प्रवर्द्धन गर्ने

कार्यनीति

४.१.१ मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन गरिने छ ।

४.१.२ मौरीपालक कृषकलाई प्राविधिक तालिम प्रदान गरिने छ ।

४.१.३ व्यवसायिक मौरीपालक कृषकलाई घारमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

४.१.४ उत्पादित महलाई प्रशोधन, प्याकेजिङ्ग, लेबलिङ र ब्रान्डिङ गरिने छ ।

४.१.५ मह उपभोक्ता बजार तथा मागको अध्ययन गरिने छ ।

जडीबुटी

यस गाँउपालिकामा एकातर्फ भौगोलिक तथा जैविक विविधता हुनु र वनजंगल क्षेत्रले कुल भूभागको ५१.३७ प्रतिशत ओगटेका कारणले वनजंगल क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका जडीबुटीहरू पाइन्छन् । यस गाउँपालिकामा विशेषगरी कुरिलो, हर्रो, बर्रो, गुर्जो, टिमुर, बोझो, तितेपाती, अमला, सिस्नु, ऐसेल', चित्रो पाइन्छ । तथापि यस्ता जडीबुटीहरूको व्यावसायिक उत्पादन भने हुनसकेको छैन । यस्ता जडीबुटीहरूको पहिचान गरी व्यावसायिक उत्पादन, प्रशोधन र बजार प्रवर्द्धन गर्न सकेमा स्थानीयबासीको आय आर्जनमा समेत टेवा पुचाउन सकिन्छ ।

उद्देश्य ५ : व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन तथा प्रसोधनलाई उच्च प्राथमिकता दिनु

रणनीति ५.१ गाउँपालिकामा पाइने बहुमूल्य जडीबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गर्ने

कार्यनीति

५.१.१ विज्ञको सहयोगमा गाउँपालिकाभर पाइने जडीबुटीहरूको पहिचान गरी विवरण संकलन गरिने छ ।

५.१.२ पहिचान भएका जडीबुटीको नमूना तथा तीनको गुण विशेषता र उपयोग समेटेर गाउँपालिकामा एक Herbarium तयार पारिने छ ।

५.१.३ आफ्नो वरपर रहेका बहुमूलय जडीबुटीको पहिचान र संरक्षण गर्न जनस्तरमा जनचेचना फैलाउन स्थानीय संचार माध्यमहरूको सहयोग लिइनेछ ।

५.१.४ पूर्ण विवरण तयार पारी जडीबुटीको फाइदा र विशेषता सहित ब्रोसर तथा पुस्तक तयार पारिनेछ ।

५.१.५ स्थानीयस्तरमा प्राप्त हुने बहुमूल्य र स्वास्थ्य हितकारी जडीबुटीहरूको पहिचान र संरक्षण गरी सदुपयोग गर्न जनचेतनामूलक कार्यक्रम निर्माणगरी प्रसारण गरिने छ ।

५.१.६ गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा पाइने र संम्भाव्यता बोकेका जडिवुटीहरूको जोन स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरी औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्रको विकास कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

रणनीति ५.२ कृषकलाई व्यवसायीक जडीबुटी उत्पादनका लागि प्रोत्साहन गरिने छ।

कार्यनीति ५.२.१ गाउँपालिकामा जडीबुटी उत्पादनलाई पेशागत र व्यवसायिक बनाउन चाहने कृषकको विवरण संकलन गरिने छ।

५.२.२ इच्छुक कृषकहरूलाई गाउँपालिकाको तर्फबाट व्यावसायिक जडीबुटी उत्पादनको संभाव्यता, बजार र प्राविधिक ज्ञानबारे तालिम प्रदान गर्न सहयोग गरिने छ।

५.२.३ गाउँपालिकाभर प्राकृतिक चिकित्सा, आयूर्वेद विज्ञान तथा योग साधनामा लागेका अग्रजहरूको सहयोगमा वर्षमा एक पटक जडीबुटीको व्यवसायीक उत्पादन सम्बन्धी अन्तरक्रिया गरिने छ।

रणनीति ५.३ कृषि र जडीबुटी उत्पादनलाई एकीकृत गरी व्यवसायिकता प्रवर्द्धन गरिने छ।

कार्यनीति ५.३.१ कृषिसँगै जडीबुटी समेत उत्पादन गर्ने कृषकलाई जडीबुटी उत्पादन सम्बन्धी ज्ञान, सिप र प्रविधि हस्तान्तरण गर्न सहयोग पुऱ्याइने छ।

५.३.२ अन्तरबाली अन्तर्गत कृषि बाली सँगसँगै जडीबुटी उत्पादन गर्ने कृषकलाई तालिमको व्यवस्था गरिने छ।

५.३.३ गाउँपालिकामा खेर गैरहेको जमिन र वनक्षेत्रलाई व्यवसायिक जडीबुटी उत्पादन गर्न निजी क्षेत्रलाई लिजमा दिन व्यवस्था मिलाईने छ।

५.३.४ कृषि उपज संकलन केन्द्रलाई जडीबुटी समेत संकलन केन्द्रका रूपमा विकास गरिने छ।

५.३.५ अति विपन्न वर्ग र न्यून आय भएका कृषकहरूलाई जडिबटी उत्पादनमा आकर्षण गर्न ब्याजमा अनुदान दिने व्यवस्था मिलाईने छ।

कृषि तथा जडीबुटीको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	कृषक वर्गीकरण तथा परिचय पत्र वितरण		०	७०	७२	७४	७६	७८	
		१.१.२	अगुवा कृषकको विवरण संकलन		०	४५	०	०	०	५०	
		१.१.३	व्यवसायिकरण सम्बन्धी अगुवा कृषक अभिमुखीकरण		०	६०	६५	७०	७५	८०	
		१.१.४	कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक व्यवस्था		०	५०	५२	५४	५६	५८	
		१.१.५	वडा स्तरीय उत्कृष्ट कृषक पुरस्कारको प्रबन्ध		०	४५	४७	४९	५२	५३	
	१.२	१.२.१	गाउँपालिकाका प्रमुख सिंचाइ योजनाहरूको प्राथमिकिकरण		०	३००	३५०	३५५	३६०	३६२	
		१.२.२	वडास्तरीय सघन कृषि क्षेत्र तथा खेती मिश्रित बाली/अन्तरबाली वर्गीकरण तथा पहिचान		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.२.३	वडास्तरीय उच्च मूल्यका बाली तथा उत्पादन संभाव्यता अध्ययन		०	२००	०	०	०	०	
		१.२.४	प्रत्येक वडामा खेर गइरहेका तथा उर्वर खेती क्षेत्रको पुर्नउत्थानका लागि पहिचान,सर्वेक्षण र विवरण संकलन		०	८०	०	०	०	०	
	१.३	१.३.१	प्रत्येक वडामा बाली विशेष पकेट क्षेत्र निर्माणका लागि संभाव्यता अध्ययन		०	२००	०	०	०	०	
		१.३.२	फलफुल तथा नगदेबाली विशेष नर्सरी स्थापना		०	०	२००	२२५	२३५	२४०	
		१.३.३	केरा, सुन्तला, अम्वा, कागती र कफी जोन विशेष स्रोत केन्द्रको निर्माण गरिने छ ।		०	८०	८२	८४	८६	८८	
	१.४.	१.४.१	रासायनिक मल माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण		०	२००	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.४.२	वडास्तरीय प्राङ्गारीक तथा हरित मल उत्पादन तालिम		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		१.४.३	वडास्तरीय बीज बैङ्क (Seed Bank) निर्माण		०	०	०	३००	०	०	
		१.४.४	कृषि यन्त्र अनुदान		०	२००	२२५	२३०	२३५	२४०	
		१.४.५	गाउँपालिकास्तरीय Custom Hiring Center निर्माण		०	०	०	०	२१५	०	
		१.४.६	मल तथा विउ विजन ढुवानी अनुदान		०	१००	११२	११५	११८	१२०	
	१.५	१.५.१	मल, बीउ, विषादी आदिको प्रयोग सम्बन्धी कृषि शिक्षा प्रसारण		०	४०	४२	४५	४८	५०	
		१.५.२	गाउँपालिकास्तरीय कृषि Call Center को स्थापना		०	०	८०	०	०	०	
		१.५.३	कृषक पाठशालाका लागि पाठ्यक्रम निर्माण		०	९०	०	०	०	०	
		१.५.४	घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.५.५	जैविक विषादी उत्पादन तालिम		०	६०	६५	६८	७०	७३	
	१.७	१.७.१	कृषक तथा बिमा कम्पनी बीच अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	४०	४१	४२	४३	४४	
		१.७.२	विपन्न कृषक बिमा अनुदान		०	९०	९२	९३	९४	९५	
		१.७.३	बाँदर, बदेल भगाउने यन्त्र खरिद अनुदान, पशुगोठ सुरक्षा तथा व्यवस्था अनुदान		०	२००	२२५	२३०	२३५	२४०	
		१.७.४	जनावरबाट हुने क्षती जोखिम न्यूनीकरण बाली बिमाका लागि बिमा कम्पनीसँग अन्तरक्रिया		०	४०	४१	४२	४३	४४	
२.	२.१	२.१.१	कृषि ग्राम विशेष अगुवा कृषक अध्ययन तथा अवलोकन भ्रमण		०	४०	४२	४४	४६	४८	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.१.२	अगुवा तथा साना किसान बीच अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	३०	३२	३४	३६	३८	
		२.१.३	वार्षिक कृषि मेलाको आयोजना		०	७०	७५	७६	७९	८०	
	२.२	२.२.१	सघन कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड निर्माण		०	९०	०	०	०	०	
		२.२.२	कृषि क्षेत्र विशेष मापदण्ड कार्यान्वयन तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण		०	८०	८२	८२	८४	८५	
	२.३	२.३.१	कृषि सडक (घोषणाका लागि) पहिचान		०	४०	४२	४३	४४	४५	
		२.३.२	कृषि सडक स्तरोन्नति		०	२५००	२७००	३०००	३२००	३५००	
		२.३.३.	वडास्तरीय कृषि उपज तथा जडीबुटी संकलन केन्द्र निर्माण		०	०	०	२००	०	०	
		२.३.४	गाउँपालिकास्तरीय चिश्यान केन्द्र (शीत भण्डार) निर्माण		०	०	०	०	२००	०	
		२.३.५	घुम्ती माटो परीक्षण शिविर सञ्चालन		०	७०	७३	७५	७८	८०	
		२.३.६	मकै, धान, कोदोको बीज बैङ्क स्थापना		०	०	०	०	०	३००	
३.	३.१	३.१.१	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक अभिमुखीकरण		०	५०	५२	५३	५५	५७	
		३.१.२	वातावरण र दिगो कृषि विषयक अगुवा कृषक र साना किसान अभिमुखीकरण		०	६५	६७	६९	७०	७२	
	३.२	३.२.१	कृषि जोन र सूपर जोन पहिचान		०	८०	८०	८२	८४	८५	
		३.२.२	जोन र सूपर जोन स्तरीय स्वचालित वार्षिक तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण		०	६०	६२	६५	६७	६९	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	३.३	३.३.१	पकेट क्षेत्र वा जोन, सूपर जोन स्तरीय कृषि उद्योगको सम्भाव्यता अध्ययन		०	१००	०	०	०	०	
		३.३.२	कृषि उद्यमी विशेष अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	८०	८५	८७	८९	९२	
		३.३.३	अगुवा कृषि उद्यमी विशेष अभिमुखीकरण तथा अन्तरक्रिया		०	५०	५५	५७	५९	६०	
	३.४	३.४.१	कृषि उपज प्याकेजिङ, लेबलिङ, गुणस्तर जाँच तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम तथा अन्तरक्रिया		०	७५	७७	७९	८१	८३	
		३.४.२	खाद्य तथा कृषि उपज गुणस्तर मापन केन्द्र स्थापना		०	०	०	०	३००	०	
		३.४.३	कृषि उपभोक्ता बजारको सम्भाव्यता अध्ययन		०	१२५	०	०	०	०	
		३.४.४	कृषि सम्बन्धी उपभोग्य वस्तुको वस्तुगत माग सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन		०	३५	३७	३९	४०	४२	
		३.४.५	रैथाने प्रजातिका बालीहरूको पहिचान तथा बीज बैङ्क स्थापना		०	०	०	१३०	०	०	
		३.४.६	जैविक प्रविधि र खेती सम्बन्धी तालिम		०	७०	७३	७५	७७	७९	
४.	४.१	४.१.१	मौरीपालक कृषकको विवरण संकलन		०	५०	०	०	०	०	
		४.१.२	मौरीपालन तालिम सञ्चालन		०	६०	६५	६७	६९	७०	
		४.१.३	लागत सहभागितामा मौरीको घारमा अनुदान		०	०	५०	५५	५६	५७	
		४.१.४	मह ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम सञ्चालन		०	०	०	७०	७३	८०	
		४.१.५	मह उपभोक्ता बजारको अध्ययन		०	०	६०	०	०	०	
५	५.१	५.१.१	गाउँपालिकामा पाइने सबैप्रकारका जडीबुटीको Profile तयार		०	२००	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		५.१.३	गाउँपालिका स्तरीय Herborium निर्माण		०	६५	६७	६९	७०	७२	
		५.१.३	जडीबुटी सम्बन्धी जनचेतना सञ्चार		०	५०	५३	५५	५७	५९	
		५.१.४	जडीबुटी सम्बन्धी ब्रोसर तथा Profile प्रकाशन		०	७०	०	०	०	७५	
		५.१.५	स्थानीय जडीबुटी पहिचान तथा उपयोगिता र संरक्षण बारे जनचेतना		०	६६	६८	७०	७२	७४	
		५.१.६	जडिवुटी जोन स्थापना, सम्भाव्यता अध्ययन, औषधिय पर्यटन तथा जडिवुटी क्षेत्र विकास कार्ययोजना निर्माण		०	२००	०	०	०	०	
	५.२.	५.२.१	जडीबुटी उत्पादक कृषकको विवरण संकलन		०	७५	०	०	०	८०	
		५.२.२	जडीबुटी उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		५.२.३	आयुर्वेद, प्राकृतिक चिकित्सा, योग प्रशिक्षक विज्ञ तथा कृषक अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	४५	४७	४९	५१	५३	
	५.३	५.३.१	जडीबुटी उत्पादन प्राविधिक सहयोग कक्ष निर्माण		०	०	०	०	१५०	०	
		५.३.२	अन्तरबाली अन्तर्गत जडीबुटी उत्पादन तालिम सञ्चालन		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		५.३.३	खेर गैरहेको जमिन र वन क्षेत्रलाई लिजमा दिन विवरण संकलन तथा अभिलेखिकरण		०	७५	०	०	०	०	
		५.३.४	कृषि उपज संकलन केन्द्रमा जडीबुटी संकलन कक्ष निर्माण		०	०	०	१२०	०	०	
		५.३.५	अति विपन्न कृषकलाई जडीबुटीको व्यवसायिक उत्पादनमा अनुदान		०	०	५०	५२	५४	५६	
		५.३.६	जडिवुटी नर्सरीको संम्भाव्यता अध्ययन		०	१५०	०	०	०	०	

५.३ पशुपंक्षी विकास तथा मत्स्यपालन

पृष्ठभूमि

छत्रदेव गाउँपालिकाका कूल घरपरिवारहरू मध्ये ग्रामीण क्षेत्रका अधिकांश परिवारले पशुपंक्षी पाल्ने गरेका छन् । यहाँ गाई, भैसी, बाखा, कुखुरा, बङगुर, परेवा, हाँस, कालिज, बट्टाइ लगायतका पशुपंक्षीहरूको व्यवसायीक उत्पादनको राम्रो सम्भावना रहेको छ । व्यावसायिक हिसाबले हेर्दा कृषकहरूले सबैभन्दा बढी गाई, भैसी, बाखा, बङगुर, कुखुरा, माछा पाल्ने र बिक्री गर्ने गर्दछन् । पशुपन्छी पालनमा आधुनिकिकरण र व्यवसायीकरण हुन नसकेकोले यिनीहरूको बिक्री वितरणबाट प्राप्त हुने आम्दानी भने न्यून रहेको छ । मध्य पहाडी क्षेत्र पशुपालनको राम्रो सम्भावना भएकोले व्यावसायिक गाइ तथा भैसी पालन मार्फत दुग्ध उत्पादन तथा बाखा र कुखुरापालनबाट मासुमा आत्मनिर्भर भइ निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । नेपाली बजारमानै वाखा तथा लोकल कुखुराको उच्च माग रहेकोले सोको समेत यहाँ राम्रो सम्भावना रहेको छ । वडा नं. ७ मा वाखा स्मार्ट कार्यक्रम संचालनमा रहेको र वडा नं ५ मा बहुउद्देश्यिय कृषि फार्म लगायतका पोखरीहरूमा ग्रासकार्प, कमनकार्प र सिल्भरकार्प जातका माछा पाल्ने गरिएको भए तापनि ठुलो स्तरको व्यावसायिक माछापालन गरिएको छैन ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मध्यपहाडी क्षेत्रमा उपयूक्त विभिन्न जातका पशुपन्छी र माछा पालन गर्न सकिने ।
- दुग्धजन्य पदार्थ, माछा, मासु र अण्डाको निर्यात मार्फत राम्रो आम्दानी गर्न सकिने ।
- राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीसँग जोडने म'ख्य सडकहरूको स्तरोन्नति भइरहेको हुनाले ठूला उपभोक्ता बजारसँग सन्निकटता कायम हुने ।
- पशुपन्छी जन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने ।
- पशुपन्छीको नश्ल सुधार गरी उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गर्न कृत्रिम गर्भाधान कार्यक्रमलाई नि:शुल्क गर्ने नीति लिइएको ।
- व्यवसायीक उत्पादन बढाउन सके माछा र महको बजारको समेत राम्रो सम्भावना रहेको ।
- सामुदायिक होमस्टे, रिसोंट तथा पर्यटन प्रवर्द्धन गरी माछा, पशु तथा पक्षीजन्य परिकारको खपत बढाउन सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- पशुपंक्षी,मत्स्य तथा मौरीपालन व्यवसायको व्यवसायीकरण र आधुनिकिकरण हुन नसकेको ।
- पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालन सम्बन्धी आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेको ।
- युवा तथा व्यवसायीक सोचका कृषि उद्यमीहरूलाई यस क्षेत्रमा आकर्षण गर्न चुनौती रहेको ।
- पशुपंक्षी, मत्स्य तथा मौरीपालन सेवा केन्द्र, तथा दक्ष प्राविधिकहरूको पर्याप्त व्यवस्था र तालिम नभएको ।
- पशुपक्षीं र मत्स्य पालन परम्परागत र निर्वाहमुखी रहेको ।
- पशुपक्षीको उपचार पर्याप्त नभएको ।
- पशुपक्षीजन्य उत्पादनको पर्याप्त बजारको संभाव्यता अध्ययन नभएको ।

दीर्घकालीन सोच

व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन मार्फत आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

लक्ष्य

आधुनिक, वैज्ञानिक र व्यवसायिक पशुपन्छी तथा मत्स्य मार्फत निर्यातमुखी उत्पादनलाई बढावा दिने

उद्देश्यहरू

१. पशुपन्छीपालनलाई व्यवसायिक बनाउनु ।
२. पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।
३. माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

उद्देश्य १: पशुपंक्षी पालनलाई व्यवसायिक बनाउनु

रणनीति १.१ पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिकता अभिवृद्धि गर्न कृषक अभिमुखीकरण गर्ने

कार्यनीति १.१.१ वडास्तरमा उद्यमशील सोच भएका इच्छुक युवा तथा अग्रणी कृषकहरूको पहिचान गरिने छ ।

१.१.२ कृषि उद्यमीहरूको उत्प्रेरणाका लागि वडास्तरमा उनीहरूको सोच र योजनाबारे सूचना संकलन गरी Start-up का लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.३ इच्छुक युवा तथा अन्य अगुवा कृषकहरूको लगत संकलन पश्चात पशुपन्छी तथा मत्स्य पालन सम्बन्धी असल अभ्यास तथा प्राविधिक पक्षहरूबारे वर्षमा एक पटक अभिमुखीकरण तथा तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति १.२ युवा उद्यमीहरूलाई यसतर्फ आकर्सित गर्न विशेष सहुलियत प्रदान गर्ने

कार्यनीति १.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा एकल तथा सामूहिक रूपमा पशुपन्छी पालनमा व्यवसायिक रूपमा जान खोज्ने कृषक, कृषक समूह तथा वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवाहरूलाई ब्याजमा अनुदान दिइने छ ।

१.२.२ उच्च मूल्य पर्ने पशुपन्छीजन्य उत्पादनका लागि आवश्यक उन्नत जातका नश्लको प्रवर्द्धन गर्न बोका तथा माउ आदिमा निश्चित मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.२.३ स्थानीय सहकारी तथा समूहमा व्यवसाय गर्न चाहनेहरूलाई निश्चित प्रतिशत ब्याज तथा सहुलियत तथा लगानीमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.२.४ स्थानीयजातका लोकल कुखुरा, कालिज, बट्टाइ, बङ्गुर लगायत पशुपंक्षी पाल्न चाहने वेरोजगार युवाहरूलाई निश्चित मापदण्डका आधारमा venture capital को प्रबन्ध गरिने छ ।

रणनीति १.३ पशुपन्छी उत्पादनलाई आवश्यक कृषि सामाग्री तथा प्रविधिको उपलब्धता वृद्धि गर्ने

कार्यनीति १.३.१ पशुपालनलाई आवश्यक घाँसको उत्पादन वीउ तथा बेर्ना वितरण गरिने छ ।

१.३.२ खेर गैरहेको जमिनमा घाँस रोप्न कृषकलाई प्रोत्साहन गर्न घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.३ प्रत्येक वडामा पशुसेवा केन्द्रद्वारा प्रदान सेवालाई घुम्ती सेवा मार्फत विस्तार गरिने छ ।

१.३.४ पशु बिमा कार्यक्रमलाई कृषक मैत्री र प्रभावकारी बनाउन बिमा कम्पनीको समन्वयमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरिने छ ।

१.३.५ पशु रोग नियन्त्रणका लागि भ्याक्सिनेसन तथा Call Center को व्यवस्था गरिने छ ।

१.३.६ उन्नत र उच्च प्रतिफल दिने पशुनश्ल सुधार तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवालाई विस्तार गरिने छ ।

१.३.७ स्थानीय उपजमा आधारित दाना उद्योग खोल्ने उद्यमीलाई मापदण्डका आधारमा सहुलियत प्रदान गरिने छ ।

१.३.८ पशुशिक्षा प्रवर्द्धन गर्न वडास्तरमा कृषक पाठशाला सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.९ व्यवसायिक पशुपालन कृषकलाई लागत सहभागिता Cow Mat वितरण गरिने छ ।

१.३.१० पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क तथा डालेघाँस नर्सरी स्थापनाका लागि संम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ ।

१.३.११ गाउँपालिकामा संम्भाव्यता हेरी दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना गरिने छ ।

१.३.१२ चल्ला उत्पादन गर्ने ह्याचरी उद्योग संचालनका लागि निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया गरी विशेष प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य २: पशुपन्छीजन्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु

रणनीति २.१ कृषि तथा पशुपन्छी तथ्याङ्क प्रणालीको विकास गर्ने

कार्यनीति २.१.१ गाउँपालिकाभर पालिने पशुपन्छीको विवरण अद्यावधिक गर्ने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिने छ ।

२.१.२ गाउँपालिकामा हरेक वर्ष पशुपन्छी जन्य उत्पादनको माग आपूर्तिको वस्तुपरक सूचना प्राप्त गरी उत्पादनलाई निर्यातमुखी बनाइने छ ।

२.१.३ हरेक वर्ष गाउँपालिकाबाट निर्यात हुने पशुजन्य उत्पादनको वस्तुपरक सूचना अद्यावधिक गरिने छ ।

रणनीति २.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादनको निर्यात गर्ने

कार्यनीति २.२.१ गाउँपालिकामा उत्पादन हुने पशुपन्छी संकलन केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

२.२.२ पशुपन्छीजन्य उत्पादन निर्यात हुनसक्ने सम्भाव्य निकटवर्ती बजार तथा हाटबजारको मागको अध्ययन गरिने छ ।

२.२.३ ती उत्पादनहरूको ब्रान्डिङ, लेबलिङ, प्याकेजिङ तथा गुणस्तर जाँच गर्ने व्यवस्था मिलाईने छ ।

२.२.४ उत्पादन र मागको सन्तुलन कायम गर्न ठूला बजारका कृषि उपज संकलन तथा व्यापारीहरूसँग सम्पर्क तथा माग संकलन गर्ने संयन्त्रको निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य ३ : माछाको व्यवसायिक उत्पादनमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रबर्द्धन गर्नु

रणनीति ३.१ माछापालनमा इच्छुक कृषक पहिचान गर्ने

कार्यनीति ३.१.१ प्रत्येक वडामा सम्भाव्यताका आधारमा माछापालन गर्न चाहने र गरिरहेका कृषक पहिचान गरिने छ ।

३.१.२ माछापालन गर्न चाहने कृषकलाई प्राविधिक ज्ञान र सिपका लागि तालिमको व्यवस्था गरिने छ ।

रणनीति ३.२ माछाका भूरामा अनुदान दिने

कार्यनीति ३.२.१ निश्चित मापदण्डका आधारमा माछापालक कृषकलाई पहिलो पटक भूरामा अनुदान दिइने छ ।

३.२.२ स्थानीय जलवायु अनुकूल उत्पादन हुनसक्ने माछाका बारेमा कृषकलाई जानकारी प्रदान गरिने छ ।

३.२.३ माछा उत्पादनसम्बन्धी सल्लाह दिन प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिने छ ।

रणनीति ३.३ माछाको स्थानीय माग पूरा गरी निर्यात गर्ने

कार्यनीति ३.३.१ स्थानीयस्तरमा उत्पादित माछाको खपत हुनसक्ने प्रमुख बजारहरूको अध्ययन गरिने छ ।

३.३.२ माछाको निर्यातका लागि संकलन, भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

रणनीति ३.४ पोखरी निर्माणमा अनुदान तथा सहुलियत दिने

कार्यनीति ३.४.१ स्थानीय जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास गर्न वडा स्तरमा नमूना माछापोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई लागत सहभागिता तथा ब्याजमा अनुदान दिईनेछ ।

३.४.२ त्यस्ता पोखरी निर्माण गर्ने कृषकलाई प्राविधिक सहयोग प्रदान गरिने छ ।

३.४.३ गाउँपालिकामा खेर गैरहेका तर पानीको उपलब्धता हुनसक्ने क्षेत्रमा पोखरी निर्माण गरी ठेक्कामा लगाउन संभाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

मत्स्य, पशुपंक्षी पालनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अगुवा तथा युवा पशुपन्छी पालक कृषक पहिचान		०	५०	०	०	०	०	
		१.१.२	व्यवसायिक पशुपन्छी पालनलाई Venture Capital को प्रबन्ध		०	०	५०	५२	५३	५४	
		१.१.३	अगुवा तथा युवा कृषक विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम		०	०	६०	६२	६४	६६	
	१.२	१.२.१	व्यवसायिक पशुपन्छी पालक, युवा कृषक, वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किएका युवा लाई ब्याज अनुदान		०	७०	७५	७६	७९	८०	
		१.२.२	उन्नत जातका बोका, राँगा, बहर तथा माउमा अनुदान		०	१५०	१७५	१७८	१८०	१८५	
		१.२.३	सामूहिक व्यवसाय गर्ने समूहलाई ब्याजमा सहुलियत		०	७०	७२	७४	७८	७८	
		१.२.४	बेरोजगार युवाहरूलाई पशुपंक्षिपालन विशेष Venture Capital		०	८०	८५	८८	९०	९५	
	१.३	१.३.१	घाँसको बीउ तथा बेर्ना वितरण		०	५०	५५	५८	५९	६१	
		१.३.२	घाँसको व्यवसायिक उत्पादन सम्बन्धी कृषक तालिम		०	८	८२	८३	८५	८८	
		१.३.३	पशुपन्छी स्वास्थ्य घुम्ती सेवा सञ्चालन		०	६०	६४	६६	६८	६९	
		१.३.४	पशुबिमा अनुदान तथा अन्तरक्रिया		०	९०	९५	१००	१०२	१०४	
		१.३.५	पशुखोप घुम्ती सेवा		०	१००	१०३	१०५	१०७	१०७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा) आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	जिम्मेवार निकाय
		१.३.६	उन्नत नश्ल तथा कृत्रिम गर्भाधान सेवा विस्तार		०	८०	८२	८३	८४	८६	
		१.३.७	कृषिदाना उद्योग सहुलियत अनुदान		०	९०	९२	९३	९५	९७	
		१.३.८	पशु कृषक पाठशाला सञ्चालन तथा शिक्षक प्रबन्ध		०	७०	७३	७५	७७	७९	
		१.३.९	लागत सहभागितामा Cow Mat वितरण		०	१००	१०२	१०४	१०५	१०७	
		१.३.१०	पशुपालन पकेट क्षेत्र स्तरीय घाँस बीज बैङ्क स्थापना		०	०	०	१००	०	०	
			डालेघाँस नर्सरी स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन		०	९०	०	०	०	०	
		१.३.११	दुध पकेट क्षेत्र स्तरीय चिस्यान केन्द्र स्थापना		०	०	०	०	१०५	०	
		१.३.१२	ह्याचरी उद्योग स्थापना संम्भाव्यता अध्ययन तथा निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया		०	०	५०	५२	५५	५९	
२	२.१	२.१.१	पशुपन्छी तथ्याङ्क अद्यावधिक प्रणाली निमार्ण		०	१००	०	०	०	०	
		२.१.२	वार्षिक पशुजन्य उत्पादन माग तथा आपूर्ति तथ्याङ्क प्रणाली निर्माण		०	१००	०	०	०	०	
	२.२	२.२.१	पशुपन्छी उपज संकलन केन्द्रको निर्माण		०	०	०	११०	०	०	
		२.२.२	पशुपंक्षी जन्य उत्पादन निर्यात बजारको माग अध्ययन		०	८०	०	०	९०	०	
		२.२.३	प्रशोधन, लेबलिङ, गुणस्तर मापन तथा ब्रान्डीङ सम्बन्धी तालिम		०	६०	६२	६५	६७	६९	
		२.२.४	मुख्य उपभोक्ता बजार स्थित व्यापारीहरूसँग माग संकलन		०	६०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
३.	३.१	३.१.१	माछा पालक कृषक विवरण संकलन		०	५०	०	०	०	०	
		३.१.२	माछापालन तालिम सञ्चालन		०	०	७०	७३	७५	७९	
	३.२	३.२.१	भुरा वितरण		०	०	०	८०	८२	८४	
		३.२.२	माछा पालन प्राविधिक सहयोग कक्ष स्थापना		०	०	०	१००	०	०	
	३.३	३.३.१	स्थानीय तथा ठूला उपभोक्ता बजारमा मागको अध्ययन		०	६०	०	०	०	०	
		३.३.२	माछा संकलन भण्डारण तथा प्याकेजिङ केन्द्रको स्थापना		०	०	०	०	८०	०	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्ण सदुपयोग भएको हुनेछ।
- कृषि क्षेत्र वैज्ञानिक र व्यवसायिक साथै निर्यातमुखी भएको हुनेछ।
- खाद्यान्न, मासु, अण्डा, दुधमा आत्मनिर्भर भई निर्यात प्रवर्द्धन हुनेछ।
- कृषिमा युवा कृषकहरूको आकर्षण बढेको हुनेछ।
- मध्य पहाडि नमुना कृषि क्षेत्रको आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ।
- व्यवसायीक जडीबुटी उत्पादनको सुरुवात भएको हुनेछ।

५.४ सहकारी

पृष्ठभूमि

समाजका सबै वर्ग र समुदायमा आर्थिक वचतको बानी विकास गराउने र सह कार्य गर्न प्रेरित गर्ने संस्थाको रूपमा सहकारीलाई लिइदै आइएको छ । ग्रामीण पूँजीको संकलन र उचित सदुपयोगमार्फत आय आर्जन गर्न सहकारीको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको ३ प्रमुख खम्बा मध्ये एक महत्वपूर्ण खम्बाको रूपमा रहेको सहकारी क्षेत्रको ग्रामीण अर्थतन्त्रको सुदृढीकरणमा मुख्य सहयोगी भूमिका हुन्छ । यस गाउँपालिकामा हाल विधिवत दर्ता भई सञ्चालनमा रहेका ९ ओटा सहकारी संस्थाहरू रहेका छन् । यी संस्थाहरू महिला, ऋण तथा बचत, कृषि, बहुउद्देश्यीय गरी सबै प्रकारका सेवादायक छन् । यी सहकारीहरू मुख्य गरी घना वस्ती भएका मुख्य बजार केन्द्रहरू जस्तै वडा नं. २ को बल्कोट, वडा नं. ५ को बहखोर र सबैभन्दा बढी वडा नं. ५ को छत्रदेव बजारमा केन्द्रित रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- सहकारी क्षेत्रतर्फ क्रमश: जनताको आकर्षण बढ्दै गैरहेको ।
- जनतामा सानो रकम भए पनि बचत गर्नुपर्छ भन्ने चेतनाको विकास क्रमश हुदै गएको ।
- सामूहिकता र सहकार्यमार्फत आर्थिक विकासको सम्भावना रहेको ।
- सहकारीको परिचालन, नियमन, अनुगमन र खारेजीसम्बन्धी अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्राप्त भएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू

- सहकारीको संख्यामा वृद्धि भए तापनि गुणात्मक विकास हुन नसकेको ।
- आर्थिक अनुशासन कायम हुन नसक्दा आम नागरिकको बचत जोखिममा पर्ने गरेको
- सहकारीहरू आफनो मूल मर्मअनुसार विकास हुन नसकेको ।
- नियामक निकायको प्रभावकारीतामा कमी रहेको ।
- सहकारीहरूको क्षेत्र विस्तारका साथै जनचेतनाको व्यापक विकास गर्नुपर्ने ।
- कृषि, उद्योग तथा व्यवसायिकता विकासमा यसको योगदान वृद्धि गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

सामूहिकता र सहकार्य मार्फत सबल ग्रामीण अर्थतन्त्र निर्माण ।

लक्ष्य

सहकारीको संस्थागत विकास मार्फत आम बचतकर्ताको जीवनस्तर उकास्ने

उद्देश्यहरू

१. सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि र कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु
२. सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा लाग्न उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नु

उद्देश्य १ : सहकारी संस्थाको संस्थागत विकास, क्षमता अभिवृद्धि, कुशल व्यवस्थापन र विस्तार गर्नु

रणनीति १.१ सहकारी शिक्षाको माध्यमबाट जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने

कार्यनीति १.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सहकारीको महत्व सम्बन्धमा नियमित जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ र सहकारी सञ्चालकहरूलाई संस्थागत क्षमता विकास गर्न संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूको सहयोगमा क्षमता विकास अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गर्ने

१.१.२ महिलाहरूलाई सहकारीतर्फ आकर्षण गर्न महिला सहकारी विस्तार उत्प्रेरणा तालिम सञ्चालन गर्ने

१.२.३ गाउँपालिकाका प्रत्येक कृषि सघन क्षेत्रलाई समेट्ने गरी कृषि सहकारी संस्था तथा दुग्ध उत्पादक किसानलाई समेट्ने दुग्ध सहकारी संस्था स्थापना गर्न समुदाय स्तरमा कृषक अन्तरक्रिया सम्पन्न गरिने छ ।

रणनीति १.२ उचित कार्यविधि तथा निर्देशिका निर्माण गरी नियमन तथा व्यवस्थापन गर्ने

कार्यनीति १.२.१ गाउँपालिकाले सहकारीको अनुमति, खारेजी तथा विघटनको पूर्ण अभिलेखिकरण गर्ने संयन्त्र तथा स्थानीय नीति, कानुन र मापदण्डको निर्माण गर्ने

१.२.२ सहकारीले स्थानीय अर्थतन्त्रमा पार्ने र पारेको प्रभावहरूको वस्तुगत अध्ययन गर्ने

उद्देश्य २ : सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्रका लाग्न उपयूक्त वातावरण निर्माण गर्नु ।

रणनीति २.१ सहकारी नीति परिमार्जन तथा निर्माण गरी ग्रामीण अर्थतन्त्र मैत्री बनाउने

कार्यनीति २.१.१ सहकारी क्षेत्रलाई उत्पादनशील क्षेत्र जस्तै कृषि, उद्योग तथा पर्यटनमा लगानी अभिवृद्धि गर्न स्थानीय सहकारी नीति र ऐनमा आवश्यक सूधार संशोधन र परिमार्जन गरिने छ ।

२.१.२ अति विपन्न नागरिक तथा मजदुरहरूलाई सामूहिक बचत गर्ने बानी बसाल्न उत्प्रेरणा अभिमुखीकरण गरिने छ ।

२.१.३ निश्चित मापदण्डका आधारमा बचत, लगानी तथा ऋण परिचालनमा अब्बल एक सहकारीलाई वार्षिक उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिने छ ।

२.२.१ सहकारी खेतीलाई प्रोत्साहन गर्न कृषि सहकारी संस्थाको सहयोगमा व्यवसायिकता प्रबर्द्धन तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

२.२.२ सहकारीसँग उद्योग र सेवा क्षेत्र विस्तार गर्ने नीति अनुरूप सहकारीमा आधारित स्थानीय उद्योग र सेवाक्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

२.२.३ सम्भाव्यता र लागत लाभका आधारमा सहकारी खेती वा उद्योग वा सेवा क्षेत्रमा लाग्न चाहने सहकारीका सरोकारवाला सदस्यहरूलाई व्यवसाय विशेष क्षमता अभिवृद्धि तालिमको व्यवस्था गरिने छ ।

सहकारी क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत सहकारी शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम सञ्चालन		०	६०	६२	६४	६५	६६	
		१.१.२	महिला सहकारी विकास तथा विस्तार उत्प्रेरणा तालिम		०	५५	५७	५९	६०	६२	
	१.२	१.२.१	सहकारी व्यवस्थापन कार्यविधि प्याकेज, नीति, कानुन तथा मापदण्ड निर्माण		०	१००	०	०	०	०	
		१.२.२	सहकारीको स्थानीय अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव अध्ययन		०	९०	०	०	०	०	
		१.२.३	कृषि सघन क्षेत्र स्तरीय कृषि सहकारी संस्था विस्तारका लागि कृषक अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	५०	५२	५४	५५	५७	
२.	२.१	२.१.१	उत्पादनशील क्षेत्रमा सहकारी लगानी अभिवृद्धिका लागि सम्भाव्यता अध्ययन		०	०	८०	०	०	०	
		२.१.२	अति विपन्न नागरीक घरधुरीलाई सहकारीमा प्रवेश गराउन बीउ पूँजी वितरण		०	८०	८५	९०	९५	९७	
		२.१.३	उत्कृष्ट सहकारी पुरस्कार प्रदान		०	०	५०	५५	६०	६५	
	२.२	२.२.१	सहकारी खेती प्रवर्द्धन तालिम		०	८०	८२	८४	८५	८७	
		२.२.२	सहकारीमा आधारित उद्योग तथा सेवा क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन		०	१००	०	०	०	०	
		२.२.३	सहकारी उद्योग तथा सेवा क्षेत्रमा जानचाहने उद्यमीलाई विशेष तालिम		०	०	७०	७२	७४	७५	

५.५ पर्यटन

पृष्ठभूमि

अनुपम प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता, बहुजातीय, बहुभाषीय, बहुधर्म र सामाजिक विविधता एवं ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण नेपाल, विश्व पर्यटन मानचित्रमा प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यस्थलको रूपमा सुपरिचित छ। पर्यटकीय गन्तव्य स्थल तथा पर्यटकीय सम्पदा संरक्षण, पर्यटकको सुरक्षा, सेवा सुविधाको संख्यात्मक र गुणात्मक वृद्धि, पर्यटकीय पूर्वाधार विकास सम्बन्धी विषयमा सरकार तथा निजी क्षेत्र बीच समन्वयात्मक भूमिका रहेको छ । तथापि स्रोत र साधनको बाँडफाँट र उपयोग जस्ता नीतिगत विषय तथा सडक, खानेपानी, विद्युत, सञ्चार जस्ता पूर्वाधार निर्माणमा प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न निकाय र संस्था बीचको समन्वयमा अपेक्षित प्रभावकारिता देखिन सकेको छैन । पर्यटन पूर्वाधार विकास, सञ्चालन र प्राप्त लाभको बाँडफाँटमा स्थानीय समुदाय र नागरिकको भूमिका, मूल्य, मान्यता र स्वामित्वको विषय उचित रूपमा संबोधन हुन नसक्दा सरकारी लगानीमा निर्माण र विकास भएका पूर्वाधारकाहरूको दिगो रूपमा उपयोग हुन सकेको छैन । पर्याप्त मात्रामा पर्यटकको आगमन भएमा पूर्वाधारको विकास गर्ने वा पूर्वाधारको विकास भएमा पर्यटकको संख्यामा वृद्धि हुने विषयमा देखिएको अन्योलता यथावत रूपमा रहेको छ । पर्यटक स्थलमा पर्यटक, स्थानीय समुदाय र नागरिक बीच अपेक्षित समन्वय कायम हुन नसकेको कारणबाट यदाकदा विसँगति देखिने गरेको छ । महाभारतको युद्द सगं संम्वधित स्थल र राणाकालीन दरवारको इतिहास बोकेका, विभिन्न मठ मन्दिरहरू रहेको यस गाउँपालिकामा पर्यटनको राम्रो सम्भावना रहेको छ । हालसम्म पर्यटनका आधारभूत पूर्वाधारको विकास हुन नसकेता पनि छत्रदेव गाउँपालिका पर्यटनको प्रचुर सम्भावना रहेको क्षेत्र हो । यस गाउँपालिकामा विशेष गरी सम्पदा पर्यटन, औषधिय तथा जडीबुटी पर्यटन, पदयात्रा पर्यटन, साहसिक पर्यटन, धार्मिक पर्यटन र कृषि पर्यटनका हिसाबले विकास गर्न सकिन्छ । जडीबुटी तथा औषधिय पर्यटन अन्तर्गत नेपालको मध्य पहाडि क्षेत्रमा पाइने विभिन्न प्रकारका जडिवुटीहरूको उत्पादन तथा अनुसन्धान केन्द्रका रूपमा विकास गर्न सकिन्छ । गाउँपालिकामा रहेका हिन्दु देवालय, मस्जीद तथा मन्दिरहरू, छत्रदेवमहाराज र यसैसँग जोडिएका अन्य मन्दिरका साथै बल्कोट पौवा भएकोले ति क्षेत्रहरूको विकास मार्फत धार्मिक, ऐतिहासिक साथै पौराणिकको पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ । साहसिक पर्यटन अन्तर्गत ट्रेकिङको सम्भावना रहेको छ । बाहुन, क्षेत्री र नेवारको वाहुल्यता रहेको र मुस्लिम समुदायको पनि बसोवास रहेको यस गाउँपालिकामा होमस्टे र सांकृतिक पर्यटनको पनि उतिकै सम्भावना छ। गाउँपालिकामा पर्यटकहरूको लागि सुविधा सम्पन्न बसोवास स्थल तथा होटलहरूको सेवा विस्तार र भौतिक पूर्वाधारको विकस गर्न सके पर्यटन व्यवसाय मार्फत आर्थिक फड्को मार्ने सम्भावना रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र वडा नं. १ मा मेलटुप्पा मस्जिद, मेलटुप्पा इदगाह आदि रहेका, वडा नं २ मा बल्कोट पौवा, माइका थान, राधा कृष्ण मन्दिर, वडा नं. ३ मा आलमदेवी मन्दिर, वडा नं. ४ मा कालिका मन्दिर वडा नं. ५ मा छत्रमहाराज मन्दिर, वडा नं. ६ मा मालिका मन्दिर, धैरेनी दरबार, वडा नं. ७ मा आकासदेबी मन्दिर, भगवती मन्दिर र वडा नं. ८ मा पोखेपोखरा क्षेत्र लगायतका प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पुरातात्विक महत्वका स्थलहरू रहेका छन् ।
- गाउँपालिकालाई पर्यटकीय स्थलको रूपमा विकास गर्ने नीति लिइएको ।

- गाउँपालिकाका उपयुक्त स्थलमा निजीक्षेत्रलाई आकर्षित गरी गुणस्तरीय होटेल, रिसोर्ट तथा लजहरू खोल्न सकिने ।
- स्थानीय मौलिक कला र संस्कृतिमा विशेष गरी आदिवासी जातजातिको सांस्कृतिक विकास र संरक्षण गरी अध्ययन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने ।
- पर्यटनका धेरै आयामहरूको सम्भावना र क्षेत्र रहेको ।
- नेवार, क्षेत्री, मगर, मुस्लिम लगायतका जातजातिको मौलिक संस्कृति, नाच, गीत, सँगीत तथा अन्य अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाले सम्पन्न रहेकाले सांस्कृतिक पर्यटन पर्वद्धन गर्दै सामुदायिक होमस्टे संचालन गर्न सकिने ।
- प्रत्येक वर्ष पर्यटन महोत्सव आयोजना गरी सांस्कृतिक नाँच, भेषभूषा प्रदर्शनी, खानपान तथा परम्परागत सिपहरूको प्रदर्शनी गर्न सकिने ।
- पोखरी, तलाउ तथा खोलानालामा माछापालन, कृषि, तरकारी र फलफूल फर्महरू र अरु साना उद्योगहरू स्थापना गरी कृषि पर्यटक भित्र्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- मध्य पहाडी भूधरातल हुनुका साथै धेरैजसो सडक कच्ची अवस्थामा रहेकाले यातायातको भरपर्दो सुविधा नभएको ।
- पर्यटक बस्न पर्याप्त र सुविधा सम्पन्न होटल तथा रेष्टुरेन्ट आदिको सुविधा नभएको ।
- पर्यटन सूचना केन्द्र लगायतका सञ्चारका साधनहरूको पर्याप्त विकास नभएको ।
- पर्यटकको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध नभएको ।
- आपतकालीन उद्धारको उचित व्यवस्था नभएको ।
- एकीकृत पर्यटन विकासको योजना नबनेको ।
- पर्यटकीय स्थलहरूको उचित भौतिक ,को विकास र प्रचारप्रसार नभएको ।
- आकस्मिक स्वास्थ्य उपचार सेवा पर्याप्त नभएको ।
- पर्यटक पथप्रर्दशक तथा व्यावसायिक ट्राभल ऐजेन्सीहरू नभएको ।
- एउटा मात्र बैङ्क शाखा रहेको साथै ए.टि.एम. सुविधा नभएको ।
- गाउँपालिकामा अवस्थित प्राकृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक र पौराणिक महत्वका स्थलहरूका बारेमा पर्याप्त प्रचारप्रसार नभएको ।
- गाउँपालिकाको सीमित आयस्रोतका कारण पर्यटकीय पूर्वाधार विकास गर्न चुनौतीपूर्ण भएको ।
- निजी क्षेत्रलाई आकर्षण गर्नुपर्ने चुनौती रहेको ।
- बाह्य पर्यटकहरूको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुन सक्नेतर्फ सजग हुनुपर्ने ।
- सामाजिक विकृतिका साथै लागुपदार्थ दुर्व्यसनी जस्ता समस्याहरू बढ्न सक्ने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालीन सोच

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक समृद्धिको आधार पर्यटनको विकास

लक्ष्य

आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक सम्पन्नताका लागि आगामी ५ वर्षमा पर्यटन क्षेत्रलाई एक आर्थिक आधारशीलाको रुपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

१. आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु
२. कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु
३. धार्मिक तथा सम्बन्धित पर्यटनको विकास गर्नु
४. साहसिक, पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

उद्देश्य १ : आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्नु

रणनीति १.१ प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडकहरूको स्तरोन्नति गर्ने

कार्यनीति

१.१.१ प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रको विस्तृत विवरण र त्यहाँ पुग्ने प्रमुख मार्गहरूको वस्तुगत विवरण संकलन गरी प्रकाशन गरिने छ ।

१.१.२ संघीय र प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा ती प्रमुख पर्यटकीय स्थलसम्म पुग्ने सडक विस्तार तथा स्तरोन्नति गरिने छ ।

रणनीति १.२ पर्यटन सूचना व्यवस्थापन तथा सूचना केन्द्रलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने

कार्यनीति

१.२.१ पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना गरी त्यसलाई पूर्वाधार सम्पन्न बनाउने ।

१.२.२ पर्यटकलाई आवश्यक सम्पूर्ण सूचना जस्तै जानकारी, सावधानी, नक्सा, हावापानी, परिकार मेनु तथा सुरक्षा, मूल्य सूची, बसोबास सम्बन्धी विवरण संकलन गरी सूचना केन्द्रमा अद्यावधिक गरिने छ ।

१.२.३ पर्यटकीय क्षेत्र वरपर इन्टरनेट हटस्पटको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.४ पर्यटन वेभसाइट निर्माण गरिने छ ।

१.२.५ पर्यटन क्यालेन्डरको विकास गरिने छ ।

१.२.६ पर्यटन सम्बद्ध पत्रकारहरूसँग पत्रकार सम्मेलन गरिने छ ।

रणनीति १.३ बसोवासको र सुरक्षाको आवश्यक प्रबन्ध गर्ने

कार्यनीति

१.३.१ गाउँपालिकामा आउने पर्यटकलाई बसोबासको बन्दोवस्ती गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया गरी होटल, रिसोर्ट खोल्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.३.२ ठूला होटल तथा रिसोर्टको तत्काल व्यवस्था गर्न नसक्ने स्थितिमा विशेष गरी मुस्लिम समदाय, क्षेत्री र मगर वस्ती क्षेत्रमा घरवास पर्यटन प्रवर्द्धन गरिने छ ।

१.३.३ गाउँपालिकास्तरीय एक गेस्ट हाउसको निर्माण गरिने छ ।

१.३.४ गाउँपालिकास्तरीय आकस्मिक उद्धार संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने

१.३.५ पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध गर्ने

रणनीति १.४ पर्यटन क्षेत्रस्तरीय योजना र पर्यटन विकास समिति निर्माण गर्ने

कार्यनीति १.४.१ पर्यटन क्षेत्र स्तरीय समितिका सदस्यहरूलाई पर्यटक व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने

१.४.२ समिति मार्फत स्थानीय उत्पादन जस्तै रैथाने परिकार, चिनोको सामान, सांस्कृतिक गतिविधि, मेला सञ्चालन गर्न तालिम तथा अभिमुखीकरण गरिने छ ।

१.४.३ पर्यटन व्यवसायमा लाग्न इच्छुक युवा तथा लगानीकर्ताको पहिचान गरी अन्तरक्रिया कार्यक्रम गरिने छ ।

१.४.४ घरबास पर्यटन तथा अन्य पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न पर्यटन व्यवसायिलाई लागत सहभागितामा Hospitality तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.४.५ गाउँपालिकामा अवस्थित समग्र क्षेत्रलाई समेटेर एक पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य २ : कृषि पर्यटनको आधार विकास गर्नु

रणनीति २.१ सघन कृषि क्षेत्रको विकास गर्ने

कार्यनीति २.१.१ फलफुल, जडिवुटी, पशुपंक्षीपालन तथा नगदेबाली नमुना सघन क्षेत्रहरूको राष्ट्रिय र क्षेत्रियस्तरका प्रचारप्रसार गर्न पत्रकार सम्मेलन गरिने छ ।

२.१.२ कृषि विषय अध्ययनरत विद्यार्थीहरूलाई परियोजना कार्य तथा अध्ययनका लागि कृषि क्याम्पससँग समन्वय गरी गाउँपालिकामा आकर्षण गरिने छ

उद्देश्य ३ : धार्मिक ऐतिहासिक तथा सांस्कृतिक पर्यटनको विकास गर्ने

रणनीति ४.१ धार्मिक स्थलको निर्माण र जिर्णोद्वार गर्ने

कार्यनीति ४.१.१ सम्पूर्ण मुख्य ऐतिहासिक धार्मिक र पौराणिक स्थलहरूको डि.पि.आर तथा गुरुयोजना तयार पारिनेछ ।

४.१.२ वडा न. ५ र ७ को सिमानामा पर्ने छत्रदेवमहाराज मन्दिरको डि. पि. आर तथा गुरुयोजना निर्माण गरिने छ ।

४.१.३ प्राथमिकता प्राप्त ऐतिहासिक तथा धार्मिकस्थलको व्यवस्थापन कार्य थालनी गरिने छ ।

४.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका प्रमुख ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थलहरूको समग्र व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिने छ ।

रणनीति ४.२ गाउँपालिकाका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचार प्रसार गर्ने

कार्यनीति ४.२.१ सुपादेउराली, सन्धिखर्क बजार, रुरु क्षेत्र तथा तम्घास बजार आउने पर्यटकहरूलाई लक्षित गरी छत्रदेव गाउँपालिकामा रहेका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरूको जानकारी दिने संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

४.२.२ सबै धार्मिक क्षेत्र समेटेर वृतचित्र, पर्यटन पात्रो, पुस्तक साथै पत्रपत्रिका निर्माण गरी सामाजिक सञ्जाल मार्फत प्रचार प्रसार गरिने छ ।

उद्देश्य ४ : साहसिक,पदयात्रा तथा पर्यापर्यटनको विकास गर्नु ।

रणनीति ४.१ गाउँपालिका भर संञ्चालन गर्न सकिने सम्पूर्ण पदमार्गहरूको संम्भाव्यता अध्ययन तथा साहसिक पर्यटन पूर्वाधार विकास गर्ने ।

कार्यनीति ४.१.१ गाउँपालिकाभर संञ्चालन हुनसक्ने पदमार्गहरूको पहिचान गरिने छ ।

४.१.२ साहसिक पर्यटन अन्तर्गत गर्न सकिने गतिविधिहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन गरिने छ ।

४.१.३ प्रत्येक पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण गरी पर्यटन सूचना प्रणालीमा आवद्ध गरिने छ ।

४.१.४ बल्कोट - जोरपोखरा, ठूलापोखरा - उल्कको कोट - माझकोट पदमार्ग डि . पि. आर तथा एकीकृत पर्यटन विकास योजना तयार पारिनेछ ।

४.१.५ पदयात्रा पर्यटनलाई स्थानीय मुसस्लिम समुदाय, क्षेत्री, मगर तथा नेवार संस्कृतीको मानवशास्त्रीय र समाजशास्त्रीय पक्षसँग जोडी शैक्षिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न विश्वविद्यालयसँग अन्तरक्रिया गरिने छ ।

पर्यटन क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	पर्यटन Profile निर्माण		०	३००	०	०	०	०	
		१.१.२	गाउँपालिकाका मुख्य पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने सडकहरूको स्तरोन्नति		०	८००	८५०	९००	९५०	९७५	
	१.२	१.२.१	पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना		०	०	५०	५५	६०	६५	
		१.२.२	पर्यटन सम्बन्धी समग्र जानकारी समेट्ने ब्रोसर निर्माण		०	०	०	८०	०	०	
		१.२.३	प्रमुख पर्यटकीय क्षेत्रमा Hotspot सेवाको प्रबन्ध		०	०	७५	०	०	०	
		१.२.४	पर्यटन (Portal) वेबसाइट निर्माण		०	१०५	०	०	०	०	
		१.२.५	वार्षिक पर्यटन पात्रोको निर्माण		०	४०	४२	४३	४४	४५	
		१.२.६	पर्यटन सम्बन्धी पत्रकार सम्मेलन		०	६०	६५	७०	७५	८०	
	१.३	१.३.१	सम्भाव्य स्थानमा होटल तथा रिसोर्ट खोल्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया		०	०	८०	०	०	०	
		१.३.२	आदिवासी जनजाति सघन क्षेत्रमा होमस्टे सञ्चालन तालिम प्रदान		०	७०	७५	७७	७८	७९	
		१.३.३	पालिकास्तरीय गेष्ट हाउस निर्माण		०	०	०	४५०	०	०	
		१.३.४	आकसिम्क उद्धार संयन्त्रको निर्माण		०	८०	०	०	०	०	
		१.३.५	पर्यटक आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको प्रबन्ध		०	७५	८०	८२	८५	८७	
	१.४	१.४.१	पर्यटन क्षेत्र व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरूलाई व्यवस्थापन तालिम तथा अभिमुखीकरण		०	०	६०	६५	६७	६९	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा) आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	जिम्मेवार निकाय
		१.४.२	स्थानीय मौलिक उत्पादन, चिनो, परिकार आदि निर्माण तालिम		०	०	७०	७२	७५	७७	
		१.४.३	पर्यटन व्यवसायमा व्यवसायिक रुपमा लाग्न चाहने उद्यमीहरूसँग अन्तरक्रिया		०	०	४०	४३	४५	४७	
		१.४.४	घरबास तथा अन्य पर्यटन सम्बन्धी आतिथ्य सत्कार तालिम		०	०	४५	४८	५०	५३	
		१.४.५	पर्यटन विकास गुरुयोजना निर्माण		०	३००	०	०	०	०	
२.	२.१	२.१.१	नमूना सघन कृषि क्षेत्रहरूको प्रचार प्रसार		०	०	५०	५५	५८	६०	
		२.१.२	कृषि क्याम्पस तथा विद्यार्थीहरूसँग अन्तरक्रिया		०	४५	४८	५१	५३	५५	
३	३.१	३.१.१	गाउँपालिकाका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको गुरुयोजना तथा डि.पि.आर. निर्माण		०	०	३००	०	०	०	
		३.१.२	प्रमुख हिन्दु तथा मुस्लिम धार्मिक स्थलहरूको गुरुयोजना तथा डि पि आर तयार		०	०	३००	०	०	०	
		३.१.३	प्रमुख धार्मिक क्षेत्रहरूको जिर्णोद्वार तथा निर्माण		०	०	०	८०	९०	९५	
		३.१.४	वडास्तरीय धार्मिक स्थलहरू व्यवस्थापन योजना		०	७०	०	०	०	०	
	३.२	३.२.१	तम्घास र सन्धिखर्क बजारमा छत्रदेव पर्यटकीय क्षेत्र प्रचारप्रसार संयन्त्र निर्माण		०	१००	०	०	०	०	
		३.२.२	धार्मिक तथा अन्य पर्यटकीय क्षेत्र समेटेर एक वृत्त चित्र निर्माण		०	०	७५	०	०	०	
४.	४.१	४.१.१	गाउँपालिकाका प्रमुख पर्यटकीय पदमार्ग पहिचान		०	९०	०	००	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		४.१.२	बल्कोट - जोरपोखरा, ठूलापोखरा - उल्कको कोट - माझकोट पदमार्ग डि . पि. आर तथा एकीकृत पर्यटन विकास योजना निर्माण		०	०	३००	०	०	०	
		४.१.३	साहसिक पर्यटन गतिविधि सम्भाव्यता अध्ययन		०	१००	०	०	०	०	
		४.१.४	पदमार्गमा पदयात्रा प्याकेज निर्माण		०	०	९०	०	०	०	
		४.१.६	स्थानीय जातजाति र संस्कृति विशेष शैक्षिक पर्यटन प्रवर्द्धन कार्यक्रम		०	०	०	९०	९२	९५	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ कृषक पर्यटकहरूको आवागमन हुनेछ ।
- ✓ धार्मिक तथा ऐतिहासीक क्षेत्रको एकीकृत विकास हुनेछ ।
- ✓ शैक्षिक पर्यटकहरूको आवागमन सुरु हुनेछ ।

५.६ खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति

पृष्ठभुमि

मुख्यतया मध्यम आयस्तर भएका कृषकको संख्या बढी भएको यस पालिकामा मध्यम र ठुलो स्तरका उपभोक्ता बजारहरूको विकास भइनसकेकोले यहाँ उद्योग, व्यापार र वाणिज्य क्षेत्रको आधारभूत तहबाट नै विकास हुन बाँकी छ। यद्यपि कृषिमा आधारित केही साना उद्योग र अन्य घरेलु उद्योगहरू यहाँ संचालनमा रहेका छन। प्राय सबै वडामा रहेका घर छाउने ढुंगा खानी र केही ठाउँमा चुनढुंगाको सम्भावना रहेको भनी स्थानीयबासी बताउँछन। स्थानीयका अनुसार यी र यस्ता सम्भावित क्षेत्रमा सम्बन्धित निकायले उत्खनन गरी प्रमाणित भएमा खानी खनिजबाट नै गाउँपालिकाले आर्थिक विकासका क्षेत्रमा फड्को मार्ने सम्भावना पनि रहेको छ। त्यसैगरी वडा नं ५ बहखोर र दहरे चौपारी, वडा नं. ७ देउरालीमा ग्रिल उद्योग, वडा न. ४ कायाटारीमा ईट्टा भट्टा, वडा नं ५ को बहखोर बजारमा साना घरेलु उद्योगहरू रहेका छन। वडा नं १, ४, ५ र ७ का विभिन्न स्थानमा ढुंगा, रातोमाटो खानी, कमेरोमाटो खानी रहेका छन भने विषेशगरी वडा नं ३ र ४ को सिमानामा रहेको साउनेपानीमा घर छाउने ढुंगा, खानी रहेको छ। कुटानी पिसानी मिल्सहरू भने प्रायश प्रत्येक वडामा सञ्चालनमा रहेका छन। तर्सथ खनिजमा आधारित उद्योगहरूको राम्रो सम्भावना भएकोले उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको विकासका लागि ठोस कदम चाल्नुपर्ने देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- खानीमा आधारित औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता रहेको
- वडा नं. ४ मा औद्योगिकग्राम निर्माणको सम्भाब्यता अध्ययन गर्न थालिएको
- भूमिगत उत्खनन् सम्बन्धी काम हुन सक्ने उद्योग स्थापना गर्न सकिने
- गाउँपालिकाका बहखोर, बल्कोट, हटिया बजार, देउराली, नेटा मुख्य बजारकेन्द्रको रूपमा रहेका
- पशुजन्य उत्पादनमा आधारित डेरी तथा मासु, छाला प्रशोधन उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने।
- वनस्पती र जडीबुटीमा आधारित उद्योगहरू सञ्चालन गर्न सकिने।
- रिडी नदी, सौर्य खोला, मथुरा खोला, गजेंग खोला आदिका बगरमा क्रसर उद्योग विकास र बिस्तार गर्न सकिने।
- स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको स्थापना गर्न सकिने।
- गाउपालिकाको समग्र औद्योगिक विकास गर्न सके गाउँपालिकामा रोजगारीको सम्भावना र अवसरहरूको प्रचुरता रहेको।
- यस क्षेत्रको वनमा उत्पादनशील वन व्यवस्थापन गरी जडीबुटी प्रशोधन सम्बन्धी उद्योग विकास गर्न सकिने।
- गाउँपालिका भित्र सञ्चालित व्यवसायलाई दर्ता नवीकरण तथा अन्य कानुनी प्रक्रियामा सरलता ल्याई प्रवर्द्धन र संरक्षण गर्ने सकिने।
- जडीबुटी प्रशोधन उद्योग, डेरी उद्योग र हस्तकलामा आधारित घरेलु उद्योगहरूको विकास गर्न सकिने।
- काष्ठ उद्योगहरूको सञ्चालन गर्न सकिने
- सिलाई/कटाइ/बुनाइ, मैनबत्ती बनाउने तालिम, मोटरसाईकल तथा साइकल मर्मत तालिम, कृषिजन्य तालिम, वायरिंग तालिम प्रदान गरी साना तथा घरेलु उद्योगको लागि दक्ष जनशक्ति तयार गर्न सकिने।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू

- उद्योगको प्रचुर सम्भावना भए तापनि औद्योगिक पूर्वाधारहरू जस्तै सडक, उर्जा, पूँजी, दक्ष जनशक्ति, प्रविधि आदिको अवस्था अत्यन्त कमजोर रहेको
- औद्योगिक उत्पादनको सिप सिकाउने र प्राविधिक शिक्षा प्रणाली कम भएको ।
- गाउँपालिकाका बजारकेन्द्रहरूमा ठुलो स्तरको आर्थिक गतिविधि नभएको
- निजी क्षेत्रको लगानी आकर्षण गर्न नसकिएको
- बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू शाखा विस्तार गर्न हिच्किचाइरहेको
- वित्तीय सुरक्षाको पर्याप्त प्रत्याभूति नभएको
- व्यवसायिक लगानीको सुरक्षाको प्रत्याभुती हुन नसकेको ।
- औद्योगिक पूर्वाधार विकासमा यथेष्ट बजेट व्यवस्था गरी योजनाबद्ध ढङ्गले लाग्नु पर्ने
- उद्योग विकासको लागि सडक, यातायात, विद्युत् तथा अन्य भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्नुपर्ने
- निकट भविश्यमा विभिन्न प्रकारका उद्योगहरू स्थापना भइ औद्योगिक प्रदूषण वृद्धि हुन सक्ने
- गाउपालिकाको समग्र विकासको लागि ठुलो आकारको लगानीको व्यवस्था गर्नुपर्ने

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको आर्थिक वृद्धिदर कृषि, वन र पर्यटनमा आधारित उद्योगको भर

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्षमा गाउँपालिकाको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा उद्योग क्षेत्रको योगदान कम्तीमा १० प्रतिशत पुऱ्याई रोजगारी सिर्जना गर्ने

उद्देश्यहरू

१. उद्योगका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधारको क्रमिक विकास गर्नु

२. गाउँपालिकामा उत्पादन हुने स्थानीय कच्चा पदार्थ तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु

३. स्थानीय बजार प्रबर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : उद्योगका लागि आधारभूत पूर्वाधारको विकास गर्नु

रणनीति १.१ नीतिगत सुधार गरी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्ने

कार्यनीति १.१.१ उद्योगमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गर्न उद्योगका लागि जग्गा, रजिष्ट्रेशन, करारमा लिन विशेष सहुलियत र छुट दिने नीति तथा मापदण्ड निर्माण गरिने छ ।

१.१.२ उद्योगमा लगानी गर्न असहज र प्रतिकुल रहेका विद्यमान स्थानीय कानुनहरूमा उद्योग लगानी मैत्री हुनेगरी संशोधन गरिने छ र श्रमिकहरूको सुरक्षा हक र हितका लागि कानुनको अधिनमा रहि स्थानीय नीति र मापदण्ड श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री बनाइने छ ।

१.१.३ महिला र युवा उद्यमीहरूलाई प्रोत्साहन गर्न विशेष अनुदान र सहुलियतको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.४ ठुलोस्तरको बाह्य लगानी भित्र्याउन सरकारी जमिनको सम्भाव्यता अध्ययन गरी निजी क्षेत्रका उद्यमीहरूसँग विशेष छुट र सहुलियत बारे अन्तरक्रिया गरिने छ ।

१.१.५ कम्तीमा ३ जनालाई रोजगारी दिनसक्ने उद्योगका लागि दशलाख पूँजी लगानीको प्रस्ताव सहित आउने स्थानीय उद्यमीलाई ५० प्रतिशत लगानीको ब्याजमा अनुदान दिइने छ ।

१.१.६ उद्योगको स्थितिपत्र प्रकाशन गरिने छ ।

रणनीति १.२ प्रमुख औद्योगिक पूर्वाधारको सुनिश्चितता गर्ने

कार्यनीति १.२.१ वडा नं.४ को कोल्दी गोलिडाडामा औद्योगिक ग्रामको अध्ययन गरी डि.पि.आर तयार गरिने छ ।

१.२.२ मुख्य औद्योगिक क्षेत्रसम्मका पहुँच सडकलाई कृषि र पर्यटन सडकसँग एकीकृत गरी स्तरोन्नति गरिने छ ।

१.२.३ स्थानीय कृषि उपजमा आधारित उद्योगलाई प्राथमिकता दिइ कच्चा पदार्थ उत्पादन सुनिश्चित गर्न सम्भाव्य उद्योगी र कृषक बीच अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

१.२.४ उद्योग क्षेत्रहरूमा आवश्यक विद्युतीकरण विस्तार गरिने छ ।

१.२.५ औद्योगिक सुरक्षाका लागि सुरक्षा निकायसँगको सहकार्यमा शान्ति सुरक्षाको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.६ औद्योगिक श्रमिकहरूको उपलब्धताका लागि स्थानीय रोजगार केन्द्रमा श्रम सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य २ : स्थानीय कच्चा पदार्थ, खानी तथा खनिज तथा कृषि उपजमा आधारित उद्योग स्थापना मार्फत आर्थिक वृद्धिदर हासिल गर्नु

रणनीति २.१ निजी क्षेत्र र अगुवा कृषकको समन्वय र सहकार्यमा कम्तीमा एक वडा एक कृषिमा आधारित उद्योगको निर्माण गर्ने

कार्यनीति २.१.१ बाली विषेश पकेट क्षेत्रका आधारमा उपलब्ध हुन सक्ने कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

२.१.२ पहिलो चरणमा एक वडा एक कृषि उद्योग स्थापना गर्न उद्योगी कृषक वा कृषक समूह पहिचान गरिने छ ।

२.१.३ उद्यमी कृषकहरूलाई लक्षित अध्ययन तथा अभिमुखीकरण तालिमका लागि गाउँपालिकाद्वारा सहयोग प्रदान गरिने छ ।

रणनीति २.२ स्थानीय कृषि उद्योगबाट उत्पादित सामाग्रीको ब्रान्डिङ गर्ने

कार्यनीति २.१.१ कृषि उद्योगबाट उत्पादित उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेबलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ गर्नका लागि विशेष अभिमुखीकरण तथा तालिम प्रदान गरिने छ ।

२.१.२ संघीय तथा प्रादेशिक सरकारको सहयोगमा गाउँपालिकास्तरीय खाद्य गुणस्तर मापनको व्यवस्था गरिने छ ।

२.१.३ स्थानीय उपज तथा औद्योगिक उत्पादनको खपत हुनसक्ने सम्भाव्य उपभोक्ता बजारहरूको अध्ययन गरिने छ ।

रणनीति २.३ खानी तथा खनिज क्षेत्रको अन्वेषण, उत्खनन् तथा व्यवस्थापन गर्ने

कार्यनीति २.३.१ संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण र उत्खननका लागि आवश्यक नीति, ऐन, नियम र मापदण्डको निर्माण गर्ने ।

२.३.२ गाउँपालिकाभर रहेका वा हुनसक्ने खानी तथा खनिजको अन्वेषण गर्न खानी तथा भू-गर्भ विभागसँग समन्वय गरी विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

२.३.३ नदीबाट उत्खनन् हुने गिट्टी, वालुवा र बेसमाटोको उत्खनन् प्रक्रियालाई वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी सुव्यवस्थित गर्न मापदण्ड बनाई लागू गरिने छ ।

उद्देश्य ३ : स्थानीय बजार प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन मार्फत वाणिज्य, बजार र आपूर्ति प्रणाली सुदृढ गर्ने ।

रणनीति ३.१ बजार, व्यापार तथा वाणिज्य व्यवस्थापन सूचना प्रणाली निर्माण गर्ने

कार्यनीति ३.१.१ स्थानीय व्यापार, व्यवसाय, आपूर्ति, उपभोक्ता हित सम्बन्धमा नीति, कानुन र मापदण्ड निर्माण गरिने छ ।

३.१.२ गाउँपालिकाभर सञ्चालन भएका व्यवसाय दर्ता तथा अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण गरिने छ ।

३.१.३ समग्र व्यापार र वाणिज्यलाई समेटेर वार्षिक रूपमा हुने कारोबारका आधारमा माग तथा आपूर्ति र कारोबारको आकार साथै व्यापार नाफा/घाटाको तथ्याङ्क प्राप्त हुने तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण गरिने छ र गाउँपालिकाबाट हुने निकासी तथा आयातको वस्तुगत सूचना तथा तथ्याङ्क प्राप्त गर्ने प्रणालीको विकास गरिने छ ।

रणनीति ३.२ स्थानीय बजार प्रबर्द्धन कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने

कार्यनीति ३.२.१ स्थानीय व्यापारिक फर्म तथा व्यवसायको दर्ता अनुमति नवीकरण, खारेजी, बजार तथा गुणस्तर अनुगमन र नियमन गर्न संयन्त्र र नियमित कार्यतालिका बनाइनेछ ।

३.२.२ मुख्य बजार केन्द्रलाई लक्षित गरी निजी क्षेत्रसँगको समन्वयमा व्यापारिक स्टल निर्माण गरी बहालमा दिइने छ ।

३.२.३ वार्षिक रूपमा मुख्य चाडपर्व तथा अवसर हेरी व्यापारिक मेला आयोजना गर्न वार्षिक पात्रो निर्माण गरिने छ ।

३.२.४ परम्परागत रूपमा चलि आएका स्थानीय हाटबजारलाई व्यवस्थित र वैज्ञानिक बनाउन अध्ययन गरी पूर्वाधार विकास गरिने छ ।

३.२.५ प्रत्येक वर्ष नियमित आम उपभोक्ता हित र अधिकार साथै खाद्य गुणस्तर सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

खानी, खनिज, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्तिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	उद्योगका लागि करारमा दिनसकिने जग्गा पहिचान गर्न अध्ययन		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.२	श्रमिक, उद्योग र उद्यमी मैत्री सम्बन्धी नीति, कानुन संशोधन गर्न विज्ञसँग परामर्श		०	६०	०	०	०	०	
		१.१.३	महिला तथा युवा उद्यमी पहिचान, सहुलियत तथा अनुदान		०	२००	२००	२००	२००	२१५	
		१.१.४	ठूला लगानी भित्र्याउन बाह्य लगानीकर्ताहरूसँग लगानी सम्मेलन		०	६०	०	०	०	०	
		१.१.५	दश लाख सम्मको उद्योग लगानी प्रस्तावका लागि ब्याज अनुदान		०	८०	८२	८४	८७	९०	
		१.१.६	उद्योग क्षेत्रको स्थिति पत्र प्रकाशन		०	७०	०	०	०	०	
	१.२	१.२.१	औद्योगिक ग्रामको डि पि आर निर्माण ।		०	३००	०	०	०	०	
		१.२.२	औद्योगिक सडक पहिचान तथा स्तरोन्नति		०	२००	२१५	२२५	२३०	२३५	
		१.२.३	कच्चा पदार्थ उत्पादन केन्द्रित उद्योगी कृषक अन्तरक्रिया		०	७०	७२	७४	७५	७७	
		१.२.४	औद्योगिक क्षेत्र पहिचान र विद्युतीकरण		०	०	१५०	१७०	१८०	१८५	
		१.२.५	औद्योगिक क्षेत्र केन्द्रित प्रहरी बिट स्थापना तथा निर्माण		०	०	०	११०	०	०	
		१.२.६	औद्योगिक श्रमिक तथा श्रम सूचना तथ्याङ्क प्रणालीको निर्माण		०	९०	०	०	०	०	
		१.२.७	औद्योगिक ग्राम सम्भाब्यता अध्ययन र निर्माणको प्रक्रिया		०	८०	२१५	३१०	३५०	३६०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
२	२.१	२.१.१	बाली विशेष पकेट क्षेत्र स्तरीय उद्योगहरूको सम्भाव्यता अध्ययन		०	८०	०	०	०	०	
		२.१.२	एक वडा एक कृषि उद्योग अन्तर्गत उद्योगी पहिचान		०	७०	०	०	०	०	
		२.१.३	कृषि उद्योगी विशेष अभिमुखीकरण कार्यकम		०	६०	६५	७०	७५	८०	
२	२.२	२.२.१	स्थानीय औधोगिक उत्पादनहरूको प्रशोधन, प्याकेजिङ, लेवलिङ, गुणस्तर तथा ब्रान्डिङ सम्बन्धी तालिम		०	०	१००	१२५	१३०	१३५	
		२.२.२	गाउँपालिका स्तरीय खाद्य गुणस्तर मापन केन्द्रको स्थापना		०	०	२५०	०	०	०	
		२.२.३	सम्भाव्य उपभोक्ता बजारको अध्ययन		०	१००	०	०	०	०	
२.	२.३.	२.३.१	संघ र प्रदेशसँगको समन्वयमा स्थानीय खानी तथा खनिज अन्वेषण सम्बन्धी नीति ऐन नियम र मापदण्ड निर्माण		०	८०	०	००	०	०	
		२.३.२	खानी तथा खनिज अन्वेषण परामर्श		०	७०	७२	७४	७६	८०	
		२.३.४	नदीजन्य पदार्थ, बेसमाटो तथा ढुङ्गा उत्खनन मापदण्ड निर्माण		०	९०	०	०	०	०	
३	३.१	३.१.१	उपभोक्ता हित, नीति, कानुन र मापदण्ड निर्माण		०	६०	०	०	०	०	
		३.१.२	व्यावसाय दर्ता अभिलेखिकरण प्रणाली निर्माण		०	१००	०	०	०	०	
		३.१.३	आपूर्ति आयात तथा निर्यात सूचना प्रणाली निर्माण		०	८०	०	०	०	०	
	३.२	३.२.१	बजार अनुगमन तथा निरीक्षण आन्तरिक पात्रो निर्माण		०	७०	०	०	०	०	
		३.२.२	बहाल बिटौरी कर लागू गर्नेगरी व्यापारिक स्टल निर्माण		०	०	१००	१२५	१५०	१७५	
		३.२.३	वार्षिक पात्रो अनुसार व्यापारिक मेला आयोजना		०	१००	१५०	१७५	१८०	१८५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		३.२.४	हाटबजार पूर्वाधार निर्माण		०	०	१००	१२५	१५०	१६५	
		३.२.५	उपभोक्ता हित सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन		०	०	८०	८५	९०	९५	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ उद्योगका लागि न्यूनतम आधारभूत पूर्वाधार जस्तै सडक, उर्जा, जमिन, श्रमशक्ति, सुरक्षा तथा लगानी आदिको प्रबन्ध भएको हुने छ ।
- ✓ स्थानीय कच्चा पदार्थ विशेषगरी कृषिमा आधारित उद्योगहरूको संख्या वृद्धि भएको हुने छ ।
- ✓ उद्योग क्षेत्रको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा १० प्रतिशत भन्दा माथि योगदान हुने छ ।
- ✓ स्थानीय बजार तथा आपूर्ति प्रणाली सुदृढ भएको हुने छ ।

५.७ बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र

पृष्ठभूमि

कुनै पनि क्षेत्रमा बैङ्किङ कारोबार चलायमान हुन स्थानीय स्तरमा व्यापक रूपमा पूँजीप्रवाह भैरहने वातावरण हुनुपर्दछ । यस गाउँपालिकामा पूर्णत ग्रामीण परिवेश रहेको साथै उपभोक्ता बजारहरूको विकास नभएकोले पूँजी बजार विकास तथा प्रवाह हुन सकेको छैन । हाल वाणिज्य स्तरको बैंक एन. बि. बि. बैङ्क वडा नं. ५ को बहखोर बजारमा मात्र रहेको छ । त्यसैगरी ग्लोबल आइ. एम. इ., आरम्भ चौतारी, मिरमिरे, सारथी, छिमेक, सी. वाइ. सी. लघुवीत्तहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । ग्रामीण अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससँगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वतः हुन जान्छ । हाल गाउँपालिकाका अधिकांश घरधुरी परिवारका सदस्यको बैङ्क खाता रहेको छ । हरेक वडामा बैंक शाखाहरू खोल्न सरोकारवालालाई जागरुक गराई स्थानीयलाई वित्तीय साक्षरता तालिम दिने व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा एन. बि. बि. बैङ्क, तथा ग्लोबल आइ एम. इ., आरम्भ चौतारी, मिरमिरे, सारथी, छिमेक लघुवीत्तहरू रहेका ।
- गाउँपालिकाको महिला बचत समूह तथा महिला सहकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने नीति रहेको ।
- अति विपन्न वर्गमा नियमित बचत गर्ने बानीको विकास गर्न प्रोत्साहन गर्ने गाउँपालिकाको नीति रहेको ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा वचत तथा ऋण सहकारी बाहेक सम्भवत नेपालकै एकमात्र रैथाने दुग्ध सहकारी, कृषि, महिला समूहहरू पनि रहेका ।
- गाउँपालिकामा ऋण तथा कर्जा सेवा प्रदान गर्न विभिन्न कृषि, महिला तथा वचत समूहहरू सक्रिय रहेका ।
- उद्योग, कलकारखाना, बजार केन्द्र, व्यापारिक कारोबारको बिस्तार गर्दै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको विकास गर्न सकिने ।
- अन्य बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई शाखा विस्तारको लागि आकर्षण गर्न सकिने ।
- स्थानीय जनताको अग्रसरतामा माइक्रो फाइनान्स तथा सहकारीहरूको विकास र बिस्तार गर्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरू र चुनौतीहरू

- बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरू प्राय बजारकेन्द्रमा मात्र सीमित रहेका ।
- ग्रामीण परिवेशका कारण बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको स्थापना र पूँजी वृद्धि हुन नसकेको ।
- सघन बजार केन्द्रहरू र वाणिज्य तथा व्यापारको समुचित विकास नभएको ।
- स-साना कुटानी पिसानी मिल्स र केही ग्रिल वर्कसप बाहेक अरु ठूला अति आवश्यक उद्योग तथा कलकारखानाहरूको स्थापना नभएको ।
- वित्तीय संस्थाहरूमा सहज र सुलभ पहुँच नहुँदा समग्र अर्थतन्त्र चलायमान हुन नसक्दा स्थानीय पूँजीको विकास कमजोर रहेको ।

- औद्योगिक पूर्वाधार, उद्योग, व्यापारिक केन्द्र र स्थानीय पूँजीको विकास गर्नुपर्ने ।
- बैंङ्क तथा वित्तीय संस्थाको स्थापना हुन नसक्दा स्थानीय लगानीकर्ता तथा पूँजीपतीको पूँजी पलायन भई ग्रामीण अर्थतन्त्र थप कमजोर बन्न सक्ने ।

दीर्घकालीन सोच

वित्तीय पहुँचको वृद्धिमार्फत आर्थिक क्षेत्रको गतिशीलता

लक्ष्य

प्रत्येक घरधुरीमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको सहज पहुँच स्थापित गर्ने

उद्देश्यहरू

१. बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आकर्षण गर्नु

२. सहज कर्जा प्रवाह र बचत परिचालनमार्फत उद्योग, कृषि, पर्यटन क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

उद्देश्य १: बैङ्क तथा वित्तीय संस्थातर्फ आम सर्वसाधारणलाई आकर्षण गर्नु

रणनीति १.१ वित्तीय पहुँच नपुगेका घरपरिवारमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको पहुँच पुऱ्याउने

कार्यनीति १.१.१ आफ्नो नाममा बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको पूर्ण विवरण संकलन गरिने छ ।

१.१.२ निजी क्षेत्रमा बैङ्कहरूसँग सहकार्य गरी इच्छुक घरधनीको घरमा घुम्ती बैङ्क खाता खोल्ने अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.३ बैङ्क खाता खोल्दा हुने फाइदाका विषयमा तथा महिलालाई बैङ्क खाता खोल्न प्रोत्साहन गर्न बैङ्कसँगको सहकार्यमा स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण गरिने छ ।

उद्देश्य २: सहजकर्जा प्रवाह र वचत परिचालनमार्फत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गरी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्नु

रणनीति २.१ व्यवसायिक, उत्पादनमूलक ग्रामीण साना तथा मझौला उद्योगमा ऋण प्रवाह अभिवृद्धि गर्ने

कार्यनीति २.१.१ स्थानीय उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच ऋण प्रवाहमा सहजीकरण गर्न गाउँपालिकाद्वारा अन्तरक्रिया गरिने छ ।

२.१.२ स्थानीय रोजगारी सिर्जना गर्न युवा उद्यमी र महिलाले तयार गरेको व्यवसायिक योजना, मझौला उद्योग क्षेत्र, पर्यटन वा कृषिमा लगानीका लागि ऋण प्रवाह गर्न गाउँपालिका जमानत बसी ब्याजमा निश्चित प्रतिशत अनुदान प्रदान गरिने छ ।

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बैङ्क खाता नभएका घरधुरीको लगत संकलन		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.२	घुम्ती बैङ्किङ सेवा अभियान सञ्चालन		०	८००	८२	८४	८६	८७	
		१.१.३	महिलाको बैङ्किङ जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रशारण		०	५०	५५	६०	६२	६५	
	२.१	२.१.१	उद्यमी तथा बैङ्कहरू बीच अन्तरक्रिया सहजिकरण		०	७५	८०	८५	८८	९०	
		२.१.२	युवा र महिला उद्यमीलाई मझौला उद्योगतर्फ विशेष ब्याज अनुदान		०	०	६०	७०	७५	८०	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ आगामी ५ वर्षमा गाउँपालिकाका ९० प्रतिशतभन्दा बढी घरपरिवारका सदस्यहरूको आफ्नो नाममा बैङ्क खाता हुने छ ।
- ✓ व्यक्तिगत ऋण लिने प्रवृत्तिमा उल्लेख्य कमी आएको हुने छ ।
- ✓ उत्पादनशील क्षेत्रमा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूको ऋण प्रवाह वृद्धि भएको हुने छ ।

५.८ गरिबी निवारण

पृष्ठभूमि

वि.स. २०१३ साल देखि नेपालले आवधिक योजना निर्माण सुरु गरे देखि हालसम्मका पन्ध्र ओटा आवधिक योजनाहरूमा सबैभन्दा बढी देखापर्ने पेचिलो मुद्धाको रूपमा गरिबी निवारण रहेको छ। हरेक योजनाहरूले अति महत्व दिएपनि गरिबी निवारणमा भने आशातित सफलता हासिल गर्न सकिएको छैन। दिगो विकास लक्ष्यको पहिलो लक्ष्य नै सन २०३० सम्म सबै प्रकारको गरिबीको अन्त्य गर्ने भन्ने रहेको छ भने राष्ट्रिय लक्ष्य कुल जनसंख्याको ५ प्रतिशतमा सीमित गर्ने रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गरिबी निवारणका कार्यक्रम तथा योजना तर्जुमा गर्ने अधिकार स्थानीयतहको सरकारलाई प्राप्त भएकोले बास्तविक गरिब पहिचान गरी त्यसको निराकरण गर्न सहज हुने।
- खेतीयोग्य उर्वर जमिन पर्याप्त भएको, पर्यटन तथा उद्योगहरूको सम्भावना रहेकोले गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवसरहरू रहेको।
- स्थानीयतहमै रोजगार सेवा केन्द्रको प्रबन्ध र सदृढिकरण गर्ने नीति लिइएको।
- गाउँपालिकाले गरिबी निवारणलाई प्राथमिक दिएको।
- प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम जस्ता राष्ट्रिय नीतिहरू कार्यान्वयनमा आएको।
- युवाको जनसंख्या अत्यधिक रहेको।
- वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाहरूको सिपलाई गरिबी निवारणमा सदुपयोग गर्न सकिने।
- रोजगारी सिर्जना, सिपमूलक तालिम आदिमा गाउँपालिकाले प्रत्यक्ष सहयोग गर्न सक्ने वैद्यानिक र नीतिगत आधार तयार भएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- वास्तविक गरिबको पहिचान हुन नसकेको
- सरकारको मूल कार्यक्रमहरूमा गरिब परिवारको वास्तविक पहुँच पुग्न नसकेको।
- कृषि, उद्योग, पर्यटन र अन्य व्यवसाय प्राय निर्वाहमुखी हुने गरेको
- शिक्षा र जनचेतनामा कमी रहेकोले गरिबी घटाउन कठिन र चुनौतीपूर्ण रहेको
- युवाहरू अवसर नपाएर विदेश पलायन हुनुपरेको।
- विगतका गरिबी निवारणका कार्यक्रमहरू वास्तविक रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेको
- श्रम र सबै प्रकृतीको कामको सम्मान गर्ने संस्कृतिको विकास हुन नसकेको।
- रोजगारमूलक शिक्षाको उचित प्रबन्ध हुन नसकेको

दीर्घकालीन सोच

ज्ञान, सिप र उद्यमशीलताको विकास गरी शुन्यमा झार्ने गरिबी

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्षमा हालको गरिबीलाई पचास प्रतिशत कम गर्ने

उद्देश्यहरू

१. निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने।

उद्देश्य १: निरपेक्ष र बहुआयमिक गरिबीमा रहेको जनताको गरिबी निवारण गरी जीवनस्तर उकास्ने ।

रणनीति १.१ गरिबी सम्बन्धी सूचना र तथ्याङ्क चुस्त दुरुस्त राख्ने

कार्यनीति
१.१.१ गाउँपालिकाभर गरिबीको परिभाषा भित्र पर्ने परिवार वा व्यक्तिको वास्तविक सूचना संकलन र अध्यावधिक गरिने छ ।
१.१.२ बेरोजगारको तथ्याङ्क संकलन र अद्यावधिक गरिने छ ।
१.१.३ गरिबीका प्रमुख कारण र गरिबीको सघनता भएका क्षेत्रहरूको पहिचान गरिने छ ।

रणनीति १.२ सामाजिक सुरक्षाकार्यक्रम सञ्चालन गर्न

कार्यनीति
१.२.१ निरपेक्ष गरिबीमा रहेको जनसंख्या लक्षित पोषण तथा खाद्य सुनिश्चितताका कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
१.२.२ गाउँपालिकाको अनुदानमा लक्षित गरिब घरपरिवारको स्वास्थ्य बिमा गरिने छ ।
१.२.३ गरिब आवास कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।
१.२.४ गाउँपालिकाभर रहेका असक्त, असहाय, फकिर तथा सडक मानवहरूको तथ्याङ्क संकलन गरिने छ ।
१.२.५ असक्त, असहाय तथा बेसहाराहरूलाई आश्रय स्थल तथा पोषणको प्रबन्ध गरिने छ ।

रणनीति १.३ विपन्न लक्षित सिपमूलक तथा रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति
१.३.१ प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्मको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न स्थापित रोजगार सेवा केन्द्रलाई सक्रिय बनाई गाउँपालिकामा निरन्तर सिर्जना हुन सक्ने रोजगारका क्षेत्रका बारे सम्भाव्यता अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिने छ ।
१.३.२ कृषि क्षेत्रको विकास मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्न दक्ष कृषि श्रमिक स्रोत केन्द्र स्थापना गरिने छ ।
१.३.३ कृषि श्रमिकहरूलाई सिपमूलक तालिम प्रदान गरिने छ ।
१.३.४ बेरोजगार युवाहरूको लगत संकलन गरी उनीहरूको रुचि र क्षमता पहिचान गरी सोही अनुसार तालिम प्रदान गरिने छ ।
१.३.५ रोजगार सेवा केन्द्रको अगुवाइमा Job bank को स्थापना गर्न नियमित अध्ययन र अनुसन्धान गरिने छ ।
१.३.६ रोजगारी सम्बन्धी सम्पूर्ण जानकारी प्राप्त हुने सूचना प्रविधि संयन्त्रको निर्माण गरिने छ ।
१.३.७ विपन्न लक्षित करार खेती प्रणाली विकास गर्न भूमि बैङ्क स्थापना गरिने छ ।
१.३.८ अति विपन्न परिवारका सदस्यहरूलाई घरेलु तथा कुटिर उद्योग सञ्चालन गर्न शुन्य प्रतिशत ब्याजमा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

गरिबी निवारणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	गरिब परिवार पहिचान सूचना संकलन		०	९०	०	०	०	०	
		१.१.२	बेरोजगारहरूको सूचना तथा तथ्याङ्क संकलन		०	८५	०	०	०	०	
		१.१.३	गरिबीका प्रमुख विशिष्टिकृत कारणहरूको अध्ययन गर्ने		०	०	१००	०	०	०	
	१.२	१.२.१	गरिब लक्षित पोषण तथा खाद्य सुरक्षाकार्यक्रम		०	८०	८५	८७	९०	९५	
		१.२.२	विपन्न परीवार स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम		०	१००	१२५	१५०	१५७	१६०	
		१.२.३	विपन्न नागरीक आवास कार्यक्रम		०	२००	२५०	२७५	२८०	२९०	
		१.२.४	अशक्त, असहाय, बेसहारा सडक मानव तथ्याङ्क संकलन		०	८०	०	०	०	०	
		१.२.५	बेसहारा आश्रयस्थान निर्माण		०	०	०	२००	२००	०	
	१.३	१.३.१	रोजगार सेवा केन्द्रद्वारा रोजगारीका क्षेत्र पहिचान गर्न सम्भाव्यता अध्ययन		०	१५०	०	०	०	०	
		१.३.२	दक्ष कृषि श्रमिक स्रोतकेन्द्र स्थापना		०	०	२००	०	०	०	
		१.३.३	कृषि श्रमिक सिपमूलक तालिम		०	८०			९०		
		१.३.४	बेरोजगारलाई रुचि अनुसार तालिम सञ्चालन		०	९०	९२	९४	९६	९८	
		१.३.५	Job Bank को स्थापना गर्न अध्ययन		०	०	१००	०	०	०	
		१.३.६	Job Information Software निर्माण		०	१२०	०	०	०	०	
		१.३.७	विपन्न लक्षित विषेश भूमि बैङ्क स्थापना		०	०	१७५	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.८	अति विपन्न परीवार लक्षित उद्यमी अनुदान		०	०	१००	१२५	१३५	१४५	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आफ्नो आम्दानीले बाह्र महिना खान नपुग्ने परिवार संख्या हालकोबाट ५० प्रतिशत कम हुनेछ ।
- ✓ रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनेछन् ।
- ✓ गरिब घरपरिवारको जीवनस्तर सुधार हुनेछ ।

नतिजा सूचक

१. कृषि

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको उत्पादन वृद्धि दर			
२	प्रभाव	कृषि क्षेत्रको कूल गार्हस्थ्य उत्पादनका योगदान			
३	प्रभाव	पूर्ण खाद्य सुरक्षा भएका घरधुरी	प्रतिशतमा		
४	असर	खेतीयोग्य जमिन मध्ये पूर्णरूपमा खेती भैरहेको जमिनको	प्रतिशतमा		
५	असर	माटोमा औसत जैविक पदार्थको मात्रा	प्रतिशतमा		
६	असर	झाडी बुट्यान र बाँझो जमिनको	प्रतिशतमा		
७	असर	पूर्णरूपमा व्यवसायिक कृषिमा प्रयोग भरुहेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.१)	प्रतिशतामा		
८	असर	वर्षैभरी सिंचाई सुविधा पुगेको जमिन (प.दि.वि.ल.(२.४.३)	प्रतिशतामा		
९	असर	जैविक प्रणालीबाट मात्र खेती भैरहेको जमिन	हेक्टर		
१०	असर	प्रति व्यक्ति खाद्यान्न उत्पादन	के.जी.मा		
११	असर	व्यवसायीक कृषिमा लागेका ४० वर्ष मूनिका युवा कृषक	संख्यामा		
१२	असर	धान उत्पादन			
१३	असर	मकै उत्पादन			
१४	असर	गहुँ उत्पादन			
१५	असर	केरा उत्पादन			
१६	असर	कफी उत्पादन			

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१७	असर	अन्य फलफुल			
१८	असर	आलु उत्पादन			
१९	असर	अन्य तरकारी उत्पादन			
२०	असर	दुध उत्पादन	लिटर		
२१	असर	तेलहन बाली			
२२	प्रतिफल	कृषि सूचना तथा स्रोत केन्द्र	संख्या		
२३	प्रतिफल	एग्रोभेट	संख्या		
२४	प्रतिफल	पशु उपचार केन्द्र	संख्या		
२५	प्रतिफल	कृषि औजार बिक्री केन्द्र			
२६	प्रतिफल	Custom Hiring Center	संख्या		
२७	प्रतिफल	कृषि तथा पशु उपज बिक्री केन्द्र/संकलन केन्द्र	संख्या		
२८	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि फर्म	संख्या		
२९	प्रतिफल	कृषि घुम्ती सेवा	वार्षिक संख्या		
३०	प्रतिफल	कृषक पाठशाला	संख्या		
३१	प्रतिफल	व्यवसायिक कृषि नर्सरी	संख्या		
३२	प्रतिफल	ब्रान्डेड कृषि उपज	संख्या		
३३	प्रतिफल	व्यवसायिक फलफुल खेती गरिएको क्षेत्रफल	हेक्टर		
३४	प्रतिफल	आधुनिक कृषि औजार तथा यन्त्र प्रायोगकर्ता	कृषक संख्या		
३५	प्रतिफल	कृषि सहकारी संस्था	संख्या		
३६	प्रतिफल	सामूहिक खेतीमा संलग्न समूह	संख्या		
३७	प्रतिफल	रैथाने तर नासिने अवस्थामा पुगेका स्थानीय बाली नश्ल	संख्या		
३८	प्रतिफल	चक्लाबन्दी गरी खेती गरिएको जमिन क्षेत्रफल	रोपनी		
३९	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलन विशेष बालीनाली	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
४०	प्रतिफल	सामुदायिक बीज बैंकको संख्या प.दि.बि.ल (२.५.२.४)			
४१	असर	स्थानीयस्तरमा उत्पादन भई निकासी हुने बीज	संख्या		
४२	प्रतिफल	जैविक किटनासक प्रयोगकर्ता	कृषक संख्या		
४३	प्रतिफल	गाउँपालिकाबाट कृषि उपज निर्यात तथा बजारीकरणका लागि दिइएको अनुदान सहायता रकम प.दि.बि.ल.(२.ख.१)	रू लाखमा		
४४	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रलाई छुट्याइएको बजेटको प्रतिशत (कुल बजेटको) .प.दि.वि.ल.(२.क.१)			
४५	प्रतिफल	बाली भित्र्याइसकेपछि हुने क्षती	प्रतिशतमा		
४६	प्रतिफल	वैकल्पिक सिंचाइ प्रविधि प्रयोगकर्ता कृषक	प्रतिशत		
४७	प्रतिफल	सन्तुलित मूल्य शृङ्खलामा समेटिएका कृषि उपज	संख्या		
४८	प्रतिफल	कृषि तथा पशु प्राविधिक जनशक्ति	संख्या		
४९	प्रतिफल	कृषिमा आधारित उद्योग	संख्या		
५०	प्रतिफल	पशुधन निर्यातबाट प्राप्त रकम	लखमा		
५१	प्रतिफल	पन्छीजन्य निर्यातबाट प्राप्त रकम	लखमा		
५२	प्रतिफल	माछा निर्यातबाट प्राप्त रकम	लखमा		
५३	प्रतिफल	मह निर्यातबाट प्राप्त रकम	लखमा		
५४	प्रतिफल	कृषक समूह	संख्या		
५५	प्रतिफल	दुध चिस्यान तथा डेरी	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
५६	प्रतिफल	कृषि पकेट जोन/सुपर जोन	संख्या		
५७	प्रतिफल	व्यवसायिक जाडिबुटी खेती गरिएको क्षेत्रफल जडीबुटी नर्सरी	संख्या		
५८	प्रतिफल	व्यवसायिक तरकारी उत्पादन गरिएको क्षेत्रफल			
५९	प्रतिफल	कृषि सडकको पहुँचले जोडिएको कृषि क्षेत्रको	प्रतिशत		
६०	प्रतिफल	रासायनिक मल समयमा प्राप्त हुन नसकि प्रभावित कृषक	प्रतिशत		
६१	प्रतिफल	व्यवसायिक रूपमा प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने कृषक	संख्या		
६२	प्रतिफल	सघन खेतीपातीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६३	प्रतिफल	करारखेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६४	प्रतिफल	बगर खेतीले ओगटेको क्षेत्रफल			
६५	प्रतिफल	खाद्यन्न गोदाम संख्या	संख्या		
६६	प्रतिफल	कृषि क्षेत्रले ओगटेको पूर्ण रोजगारी	प्रतिशत		
६७	प्रतिफल	कृत्रिम गर्भादान सेवा संख्या	वार्षिक		
६८	प्रतिफल	उन्नत नश्लका पशुपन्छी स्रोत केन्द्र संख्या			
६९	प्रतिफल	रैथाने पन्छी तथा पशुपालक फार्म संख्या	संख्या		
७०	प्रतिफल	घाँसेबालीले ओगटेको कृषि क्षेत्र	हेक्टरमा		
७१	प्रतिफल	भेटिरिनरी भेटिरिनरी प्रयोगशाला	संख्या		
७२	प्रतिफल	कृषि प्रर्दशनी तथा मेला	संख्या वार्षिक		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
७३	प्रतिफल	माछा पोखरीले हाटबजार ओगटेको क्षेत्रफल	हेक्टर		
७४	प्रतिफल	मौरी घार	संख्या		
७५	प्रतिफल	कृषि प्राविधिक तालिम तथा अभिमुखीकरणबाट पूर्ण लाभान्वित छु भन्ने कृषक	संख्या		
७६	प्रतिफल	माछाका भूरा वितरण संख्या	प्रतिवर्ष		

२. पर्यटन

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	प्रतिफल	पर्यटक आगमन	संख्या		
२	असर	रोजगारीमा योगदान	प्रतिशत		
३	असर	कूल गार्हस्थ्य उत्पादनमा योगदान			
४	असर	पर्यटक बसाइ अवधि	दिन		
५	असर	प्रति पर्यटक प्रतिदिन खर्च	४५ डलर		
६	प्रतिफल	आधारभूत पूर्वाधार पूर्ण भएका पर्यटकीय गन्तव्य	संख्या		
७	प्रतिफल	तालिम प्राप्त पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति	संख्या		
८	प्रतिफल	सुविधा (आधारभूत युक्त) होटल, रिर्सोट, लज	संख्या		
९	प्रतिफल	होमस्टे	संख्या		
१०	प्रतिफल	पर्यटन सूचना केन्द्र	संख्या		
११	प्रतिफल	वार्षिक पर्यटन पात्रो अन्तर्गत समेटिएका पर्यटन गतिविधि	संख्या		
१२	प्रतिफल	चिनो, कोशेली तथा पर्यटन बिक्री केन्द्र	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१३	प्रतिफल	नविनतम पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१४	प्रतिफल	पक्की सडकको पहुँच पुगेका पर्यटन गन्तव्य	संख्या		
१५	प्रतिफल	पूर्णरूपमा पर्यटनमा संलग्न रोजगारको	संख्या		

३. खानी, खनिज, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	असर	गैर कृषि क्षेत्रमा (उद्योगमा) संलग्न रोजगारहरू	प्रतिशत		
२	असर	कुल रोजगारीमा ठूला उद्योगको योगदान (९.२.२)	प्रतिशत		
३	असर	कुल गार्हस्थ्य उत्पानमा उद्योग क्षेत्रको योगदान (प.दि.वि.ल. ८.३.१)	प्रतिशत		
४	प्रतिफल	थोक व्यापार क्षेत्रमा संलग्न जनसंख्या	प्रतिशत		
५	प्रतिफल	खुद्रा व्यापारमा संलगन जनसंख्या	प्रतिशत		
६	प्रतिफल	आयात मूल्य	रकममा		
७	प्रतिफल	निर्यात मूल्य	रकममा		
८	प्रतिफल	थोक तथा खुद्रा व्यापारमा कूल लगानी	रकममा		
९	प्रतिफल	खानीमा आधारित उद्योग संख्या	संख्या		
१०	प्रतिफल	साना उद्योग संख्या	संख्या		
११	प्रतिफल	मझौला उद्योग संख्या	संख्या		
१२	प्रतिफल	ठूला उद्योग संख्या	संख्या		
१३	प्रतिफल	व्यवसायिक अभिमुखीकरण तालिम (वार्षिक)	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१४	प्रतिफल	महिला उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१५	प्रतिफल	युवा उद्यमीहरूको संख्या	संख्या		
१६	प्रतिफल	समग्र उद्यमीहरूको संख्या (व्यक्तिगत नाममा दर्ता)	संख्या		

४. बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्र

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	प्रतिफल	आफ्नै नाममा बैङ्क खाता भएका घरपरिवार	संख्या		
२	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका वाणिज्य बैङ्को	संख्या		
३	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका विकास बैङ्को	संख्या		
४	प्रतिफल	गाउँपालिकामा विस्तार भएका लघुवित्त	संख्या		
५	असर	वित्तीय सेवाको पहुँचमा रहेका घर परिवारको संख्या	संख्या		
६	प्रतिफल	प्रति १ लाख वयस्कहरूमा वाणिज्य बैङ्कहरूमा शाखा (८.१०.१ क)	संख्या		
७	प्रतिफल	प्रति १ लाख वयस्कहरूमा ए.टि.एम (८.१०.१ ख) प.दि.बि.ल)	संख्या		
८	असर	बैङ्कबाट ऋण लिएर व्यवसायका उद्योग सञ्चालन गर्ने व्यवसायीको (९.३.२) प.दि.बि.ल.	संख्या		
९	प्रतिफल	लघुवित्तद्वारा समेटिएको खेती गर्ने परिवार प्रतिशत (१०.५.१.१) प.दि.वि.ल.	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१०	असर	३० मिनेटको पैदल दुरीमा बैङ्कि सेवामा पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत		

५. गरिबी निवारण

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१	प्रभाव	गरिबीको रेखामुनि रहेको परीवार (प.दि.बि.ल १.२.१)	प्रतिशत		
२	प्रभाव	बहुआयामिक गरिबीको दर (प.दि.बि.ल १.२.२)	प्रतिशत		
३	प्रभाव	बेरोजगारी दर (प.दि.बि.ल ८.५.२)	प्रतिशत		
४	प्रतिफल	गरिब लक्षित कार्यक्रमबाट प्रत्यक्ष लाभ लिने घरपरिवार	संख्या		
५	प्रतिफल	भूमिहिन तर करार खेतीबाट लाभन्वित घरपरिवार	संख्या		
६	प्रतिफल	आयमूलक सिप विकास तालिमद्वारा लाभान्वित घरपरिवार	संख्या		
७	असर	अशक्त, असहाय, बेसहारा आश्रयस्थलमा समेटिने	संख्या		
८	प्रतिफल	स्वास्थ्य बिमाबाट सूरक्षित गरिएका विपन्न परिवार	संख्या		
९	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका महिला (१.२.१.१)	प्रतिशत		
१०	प्रतिफल	गरिबीको रेखामुनि रहेका ५ वर्ष मुनिका बालबालिका (१.२.१.१)	प्रतिशत		
११	प्रतिफल	कूल बजेटमा सामाजिक सुरक्षा खर्च (१.३.१.१)	प्रतिशत		
१२	प्रतिफल	आफ्नै नाममा अचल सम्पती भएका महिला (१.४.२.१)	प्रतिशत		

परिच्छेद ६: सामाजिक क्षेत्र

६.१ शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि

पृष्ठभूमि

पूर्वाधारको पनि पूर्वाधार मानिने शिक्षा राष्ट्रको सामाजिक रूपान्तरण र आर्थिक विकासको प्रमुख संवाहक शक्ति मानिन्छ । कुनै पनि समृद्धि सो राष्ट्रले अपनाएको शिक्षा नीति, सोको कार्यान्वयन, अनुसन्धान तथा विकासमा गरिएको लगानी, सोबाट प्राप्त आर्थिक तथा सामाजिक प्रतिफलको आधारमा मापन गरिन्छ । मुलुकको सर्वाङ्गीण विकासको मूल आधार नै शिक्षा भएकाले गुणस्तरीय शिक्षामा सबै नागरिकहरूको समतामूलक र न्यायोचित पहूँच स्थापित गर्नु आजको आवश्यकता हो । नेपालको संविधान २०७२ ले शिक्षालाई नागरिकको मौलिकहकको रूपमा स्थापित गरेको र विशेषगरी आधारभूत तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क र अनिवार्य साथै माध्यमिक तह सम्मको शिक्षा नि:शुल्क गरेको परिप्रेक्ष्यमा राज्य र विशेषगरी स्थानीय सरकारको भूमिका र जिम्मेवारी गहन हुन गएको छ । ग्रामीण परिवेशको क्षेत्र भएकोले शिक्षाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको पर्याप्त विकास हुन नसकेता पनि उच्च शिक्षा को सवालमा भने गाउँपालिकाको वडा न. ७ र ८ को सिमाना स्थित सुर्यथुम बहुमुखी क्याम्पस स्नातक तह सम्म संचालनमा रहेको छ तथापि आर्थिक अभावका कारण क्याम्पस संचालनमा समस्या देखिदै आएको छ। यस गाउपालिकामा २ ओटा मदरसा, २ ओटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र र ५ ओटा संस्थागत विद्यालय रहेका छन् । केही बालबिकास केन्द्र तथा विद्यालयहरू न्यून विद्यार्थीका कारण बन्द हुने तथा समायोजन हुने अवस्थामा छन् । मथुरामा कृषि र वन विज्ञान, सरस्वती मा वि भुस्खातमा कक्षा ९ देखि १२ सम्म इन्जिनियरिन पठन पाठन हुनुले प्राविधिक शिक्षाको सुरुवात भइसकेको अवस्था छ । गाउँपालिकामा हाल बालविकास ९, आधारभूत तह २८ तथा माध्यमिक तर्फ ८ गरी जम्मा ४५ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरू रहेका छन् । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार ५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्याको साक्षरताको अवस्था हेर्दा पढ्न र लेख्न जान्ने जनसंख्या ७२.१० प्रतिशत रहेको छ। यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा आधारभूत तहको साक्षरताको स्थिती सुधारोन्मुख भए तापनि आधारभूत साक्षरता हासिल गर्न समेत पर्याप्त काम गर्नु पर्ने देखिन्छ भने अर्को तर्फ उच्च शिक्षाको क्षेत्रमा पर्याप्त लगानी गर्नुपर्ने देखिन्छ । अर्कोतर्फ आधारभूत र माध्यमिक तहमा विद्यालय पाठ्यक्रममा रहेको विज्ञान र प्रविधिको सामान्य औपचारिक अध्यापन बाहेक विज्ञान र प्रविधि विकासमा थप प्रयासहरू हुन सकेका छैनन् ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा स्नातक तहसम्म अध्यापन हुने १ कलेज रहेको र मथुरामा कृषि र वन विज्ञान तथा सरस्वती मा.वि. मा सिभिल इन्जिनियरिग अध्ययन हुने टेक्निकल कलेज रहेको
- गाउँपालिकामा बालविकास, आधारभूत विद्यालय, माध्यमिक विद्यालय गरी ४५ ओटा सामुदायिक विद्यालय, २ ओटा मदरसा तथा ५ ओटा संस्थागत (निजी) विद्यालयहरू रहेका
- गाउँपालिकाले आधारभूत तह र माध्यमिक तहको परीक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने सामुदायिक विद्यालय तथा विद्यार्थी तथा शैक्षिक उपलब्धिको आधारमा शिक्षकलाई पनि पुरस्कृत गर्ने नीति लिइएको

- विद्यालयहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन व्यवस्थित गर्न गाउँ शिक्षा समिति गठन गर्ने नीति लिइएको
- गाउँपालिकाले प्रारम्भिक बाल विकासलाई अनिवार्य तथा आधारभूत तहसम्म निःशुल्क गर्ने, विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको पहुँच बढाउने, शैक्षिक सामाग्री र विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गर्ने, विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्ने, शिक्षा सरोकारवालाहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अभिभावक विहिन र असहाय बालबालिकाहरूको उचित संरक्षण, पालनपोषण र शिक्षाको प्रबन्ध गर्ने नीति लिएको
- गाउँपालिकाका सामुदायिक, आधारभूत तथा माध्यमिक विद्यालयहरूमा अध्ययनरत छात्राहरूलाई स्यानिटरी प्याड वितरण गर्ने नीति लिईएको
- विगत वर्षहरूका तुलनामा शिक्षामा सर्वसाधारणहरूको पहुँच बढेको
- गाउँपालिकाद्वारा गरिब तथा जेहेन्दार विद्यार्थीको छात्रवृत्तिको ब्यवस्था गर्ने नीति लिएको
- प्राविधिक शिक्षा नै देश विकासको आधार हो भन्ने विषयलाई ब्यवहारमा रूपान्तरण गर्न एग्रो फरेष्ट्री र सिभिल इन्जिनियरिङ पढ्ने विद्यार्थीलाई छात्रवृत्तिको ब्यवस्था गरिएको
- विद्यालयहरूमा स्थानीय आवश्यकता समेट्ने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गरिएको
- आवश्यक मात्रामा शैक्षिक संस्थाहरू एकआपसमा गाभ्न (Merge), तह वृद्धि तथा नयाँ स्थापना गर्न सकिने
- गाउँपालिकामा बहुप्राविधिक धारका शिक्षालय रहेको र यस्ता शिक्षालयहरू थप स्थापना गर्न सकिने
- बाल विकास केन्द्रको भौतिक तथा शैक्षिक स्तरोन्नति गर्न सकिने
- निजी क्षेत्रको सहयोग लिई शिक्षामा लगानी तथा स्तर वृद्धि गर्न सकिने
- प्रौढ शिक्षा तथा अनौपचारिक शिक्षाको व्यवस्था गरी त्यसलाई प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
- विद्यमान शिक्षण संस्थाहरूको थप स्तरोन्नति गर्न सकिने
- माध्यमिक तहमा कम्प्युटर शिक्षा तथा गाउँपालिकामा आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न तद्अनुरूपका कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विद्यालयहरूलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने
- सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा आवश्यक मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरूको थप व्यवस्था, पुस्तकालय तथा विज्ञान र कम्प्युटर प्रयोगशालाको व्यवस्था गरी व्यावहारिक शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
- शिक्षकहरूलाई तालिम दिई गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्न सकिने
- दक्ष शिक्षक, गुणस्तरीय शिक्षा दिन सक्ने, कृषि, विज्ञान तथा अन्य प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालनमा ल्याउन सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- बालविकास, आधारभूत, र सीमित माध्यमिक शिक्षाको सुविधा भए पनि स्नातकोत्तर वा सो भन्दा माथिको उच्च शिक्षालयको अभाव
- गाउँपालिकामा प्राविधिक धारको विद्यालय २ ओटा मात्र रहेका कारण प्राविधिक शिक्षाबाट गाउँपालिकाले पर्याप्त लाभ लिन नसकेको ।
- विद्यालयहरूमा विद्यार्थीको अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी मिलान नगरिएको

- विद्यालयमा विषयगत शिक्षकको कमी हुनुका साथै तल्लो तहमा दरवन्दी भएका शिक्षकले माथिल्ला कक्षामा पढाउनु पर्ने बाध्यता
- विद्यालयहरूमा किताब-कापी-कलम, स्वच्छ खानेपानी, समावेशी शौचालय, पुस्तकालय, सुरक्षित भवन, फर्निचर तथा समय सापेक्ष सूचना प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको अपर्याप्तता वा अभाव
- विद्यार्थीको नियमित हाजिरीमा कमजोर अवस्था रहेको
- गणित विषयको औषत उपलब्धि अन्य बिषयको तुलनामा कमजोर रहेको
- विद्यालय तथा विद्यार्थीहरूमाझ स्वस्थ प्रतिस्पर्धात्मक भावनाको कमी भएको
- कतिपय विद्यालय भवन कच्ची र जीर्ण रहेका
- विद्यालयमा अन्य शैक्षिक पूर्वाधारको कमी भएको
- अतिरिक्त क्रियाकलाप, विद्यार्थी मैत्री शिक्षा तथा खेलकुद सामग्रीका साथै प्रतियोगिताको अभाव भएको
- उपयुक्त, व्यवस्थित र पर्याप्त खेलमैदानको व्यवस्था नभएको
- लक्षित निरक्षर तथा सीमान्तकृत वर्गलाई विशेष शिक्षाको व्यवस्था नभएको
- छोरीहरूले छोराहरू सरह शैक्षिक अवसरहरू विशेषगरी मुस्लिम समुदायमा प्राप्त गर्न पूर्णरूपमा अझै नसकेको
- अधिकांश विद्यालयमा प्राथमिक उपचार कक्ष, पुस्तकालय, कम्प्युटर प्रयोगशाला, विज्ञान प्रयोगशाला र इन्टरनेट सुविधा नभएको
- विद्यालय क्षेत्रका शैक्षिक समस्याहरूको समयमै सम्बोधन नगर्ने हो भने राष्ट्रलाई आवश्यक सक्षम, दक्ष र कर्मठ नागरिक उत्पादन हुन नसक्ने ।
- आदिवासी, जनजाति दलित र तथा पिछडा वर्ग/समुदायका महिलाहरूको शैक्षिक स्तर अगाडि बढाउनु पर्ने
- समग्र शैक्षिक समस्याहरू सम्बोधन गरी शैक्षिक संस्थाहरूलाई सुविधासम्पन्न बनाउन बजेटको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- शिक्षाको गुणस्तर सुधारमा व्यापक लगानी तथा प्रभावकारी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने
- चुस्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको व्यवस्था गर्नुपर्ने
- शैक्षिक क्यालेण्डरलाई नियमित तथा व्यवस्थित गर्नुपर्ने
- शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई नियमित तालिम प्रदान गर्नुपर्ने
- बालमैत्री, विद्यार्थीमैत्री तथा प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ तथा अन्य नवीनतम शिक्षण पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने
- अन्तराष्ट्रिस्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने शैक्षिक गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने
- हरेक विद्यालयलाई सूचना प्रविधियुक्त तथा गुणस्तरीय बनाउनु पर्ने
- सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा अभियान सञ्चालन गर्नुपर्ने
- प्राविधिक तथा सिपमूलक शिक्षाको बढोत्तरी गरिनुपर्ने
- शैक्षिक ऋण तथा छात्रवृत्तिको व्यवस्था गरिनुपर्ने
- विद्यार्थी संख्याको आधारमा शिक्षक दरबन्दी व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
- अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमको व्यवस्था गर्नुपर्ने

- सुविधा तथा पूर्वाधारयुक्त विद्यालय भवनको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने
- थप प्राविधिक कलेजहरू सञ्चालन गर्न लगानीको वातावरण बनाउनुपर्ने
- दक्ष र पर्याप्त शिक्षकहरूको आवश्यकताअनुरूप आपूर्ति गर्नुपर्ने
- जीर्ण भवनहरूलाई स्तरोन्नति गरी सुरक्षित वातावरणमा पठनपाठन गराउनुपर्ने
- सामुदायिक विद्यालयमा अंग्रेजी भाषाको माध्यमबाट पनि पठनपाठन गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्ने

दीर्घकालीन सोच

राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी मानव स्रोतको निर्माण

लक्ष्य

निरक्षरता शुन्यमा झारी आधारभूत देखि उच्च तह सम्मको गुणस्तरीय शिक्षा गाउँपालिकाभित्र उपलब्ध गराउने

उद्देश्यहरू

१. न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास गरी आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्नु
२. निरक्षरता शुन्यमा झार्नु
३. व्यावहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु
४. राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु
५. विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

उद्देश्य १: न्यूनतम शैक्षिक पूर्वाधारको विकास मार्फत आधारभूत र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच स्थापित गर्नु

रणनीति १.१ न्यूनतम भौतिक पूर्वाधारहरूलाई प्राथमिकताको आधारमा निर्माण गर्दै लैजाने

कार्यनीति १.१.१ गाउँपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक विद्यालयहरूको निरीक्षण गरी त्यहाँ रहेका भौतिक पूर्वाधारहरू जस्तै भवन, कक्षा कोठा, शौचालय, पुस्तकालय, पिउने पानी, डेस्क, बेन्च, शिक्षक दरवन्दी, विज्ञान प्रयोगशाला लगायतको अवस्थाबारे वस्तुगत विवरण संकलन गरिने छ ।

१.१.२ पहिलो चरणमा विद्यालय भवन, कक्षाकोठा र शौचालयको भौतिक निर्माण र व्यवस्थापन गर्न रकम विनियोजन गरिने छ ।

१.१.३ भौतिक निर्माण पश्चात अत्यावश्यक शैक्षिक सामाग्रीको क्रमश प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.४ विद्यालयलाई आवश्यक खेलमैदानको उचित प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.५ विद्युत सेवा नपुगेका विद्यालयमा विद्युत वा सौर्य उर्जाको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.६ हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.७ विद्यार्थी संख्याको आधारमा गाभ्नुपर्ने विद्यालयहरूको अध्ययन सम्पन्न गरिने छ ।

१.१.८ आवश्यकतानुसार विद्यालयहरुमा सवारी साधन व्यवस्थापन गरिनेछ ।

रणनीति १.२ अत्यावश्यक शैक्षिक जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने

कार्यनीति १.२.१ विद्यार्थी संख्या तथा शिक्षक संख्याको आधारमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात हेरी सोको विस्तृत अध्ययन प्रतिवेदन तयार पारिनेछ ।

१.२.२ विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरवन्दी कम भएका विद्यालयमा दरवन्दी व्यवस्था गरिने छ ।

१.२.३ कक्षाको आवश्यकता र पाठ्यक्रमको माग अनुरूप शिक्षकहरूलाई आफ्नो विषयमा दक्ष तुल्याउन नियमित विषयगत तालिमको प्रबन्ध गरिने छ ।

रणनीति १.३ सबैका लागि आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्न स्थानीय नीति तथा कानुन निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने

कार्यनीति १.३.१ पूर्व प्राथमिक अथवा बालविकास, आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा, खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा, निरन्तर शिक्षा साथै विशेष शिक्षा सम्बन्धी कानुन र मापदण्ड निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

१.३.२ समग्र शिक्षा विकास गुरुयोजना निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

१.३.३ अति विपन्न समुदायका विद्यालय जाने बालबालिकाको तथ्याङ्क तयार पारिनेछ ।

१.३.४ विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय जानबाट बञ्चित बालबालिकालाई विद्यालय पुऱ्याउन नसक्नुका कारणहरूको अध्ययन गरी तीनको निराकरण गरिने छ ।

१.३.५ विद्यार्थीहरूलाई विद्यालय अनिवार्य पठाउन अभिप्रेरित गर्ने विशेष अभिभावक शिक्षा कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.६ घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.७ विद्यालय जाने उमेर छँदै बाल विवाहमा परेका या शिक्षाबाट बञ्चित बालबालिकालाई बुहारी शिक्षा अन्तर्गत विद्यालयमा आउने वातावरण निर्माण गर्न अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.८ एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण गरिने छ ।

१.३.९ अपाङ्ग विद्यार्थी व्यवस्थापनका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य २: निरक्षरता शुन्यमा झार्नु

रणनीति २.१ अति विपन्न, दलित र विद्यालय जानबाट बञ्चित विद्यार्थी तथा बस्यक केन्द्रित शैक्षिक अभियान सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति २.१.१ अतिविपन्न र विद्यालय जानबाट वञ्चित सम्पूर्ण बालबालिकालाई अनिवार्य रुपमा विद्यालय पुऱ्याउन विशेष छात्रवृत्तिकोषको व्यवस्था गरिने छ ।

२.१.२ हरेक वडामा निरक्षरहरूको विवरण तयार पारिनेछ ।

२.१.३ प्रत्येक वडामा निरक्षर केन्द्रित अनौपचारिक प्रौढ शिक्षा कक्षालाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

२.१.४ अनौपचारिक प्रौढ शिक्षाको उपलब्धि मापन गर्न कक्षा समापन पश्चात वार्षिक सर्वेक्षण गरिने छ ।

२.१.५ स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत तथा वडास्तरमा शिक्षाको महत्वका विषयमा निरक्षर केन्द्रित जनचेतनामूलक कार्यक्रम अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

२.१.६ वडा स्तरीय एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको स्थापना गरिने छ ।

उद्देश्य ३ : व्यावहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्नु

रणनीति ३.१ प्राविधिक र व्यावहारिक शिक्षा केन्द्रित शिक्षालय तथा पाठ्यक्रमको निर्माण गरी लागू गर्ने

कार्यनीति ३.१.१ एक वडा एक प्राविधिक तथा व्यावसायिक विद्यालय स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

३.१.२ गाउँपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय संचालन गर्न सकिने विद्यालय पहिचान गरी रकम विनियोजन गरिने छ ।

३.१.३ CTEVT को सम्बन्धनमा गाउँपालिकास्तरीय थप बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

३.१.४ गाउँपालिकामा थप एक कृषि प्राविधिक विद्यालय स्थापना गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

रणनीति ३.२ नैतिक मूल्यमा आधारित जीवनोपयोगी शिक्षाका लागि हरेक तहमा पाठ्यक्रम अनिवार्य गरी लागू गर्ने

कार्यनीति ३.२.१ हरेक तह साथै औपचारिक साथै अनौपचारिक क्षेत्रको शिक्षामा नैतिकता, अनुशासन र जीवन सिप (Life Skills) विकास गर्न पाठ्यक्रम तयार गरी लागू गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

३.२.२ हरेक तहको शिक्षामा, आध्यामिक तथा आत्मिक विकास, सेवाभाव, मानवता, ध्यान, योग र स्वयंसेवा प्रवर्द्धन गर्ने पाठ्यक्रम तयार गरी अनिवार्य लागू गर्न त्यस्ता विषय शिक्षकहरूलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

३.२.३ बालबालिकालाई आवश्यक सन्तुलित भोजनका बारेमा अभिभावक र स्वयं बालबालिकाहरूलाई सुसूचित गर्न विद्यालयस्तरीय पोषण शिक्षा अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य ४: राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा प्रदान गर्नु

रणनीति ४.१ नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिहरूको व्यावहारिक प्रयोग गर्ने

कार्यनीति ४.१.१ हरेक विद्यालयमा नविनतम शिक्षण सिकाई प्रविधिको प्रयोगका बारेमा नियमित शिक्षक अभिमुखीकरण तालिम प्रदान गरिने छ साथै सूचना प्रविधीका क्षेत्रमा सक्षमता विकास तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

४.१.२ निर्धारित पाठ्यक्रमको उद्देश्य अनुरूप सिकाइ उपलब्धि मापन गर्न प्रत्येक विद्यार्थीको PIS (व्यक्तिगत सूचना प्रणाली) निर्माण गरिने छ ।

४.१.३ शिक्षण सिकाई मापन गर्न प्रमाणिक तथा वैज्ञानिक ग्रेडिङ प्रणालीको प्रयोग गरिने छ ।

रणनीति ४.२ स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्ने

कार्यनीति ४.२.१ राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक शिक्षा नीति, ऐन र नियमको परिधिमा रहि स्थानीय आवश्यकता अनुरुप पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जन गर्न विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

४.२.२ विज्ञान प्रविधि, गणित, अंग्रेजी जस्ता विषयमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने विद्यार्थी तयार पार्न सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत विद्यार्थीहरूलाई तहगत हिसाबले सू-सूचित बनाउन विद्यालयमा इन्टरनेट सहितका आधारभूत पूर्वाधारको अनिवार्य व्यवस्था मिलाईने छ ।

४.२.३ विद्यार्थीको व्यक्तिगत रुचि र झुकावको पहिचान गरी हरेक विद्यालयमा नियमित अतिरिक्त क्रियाकलाप अन्तर्गत गायन, वाद्यवादन, नृत्य, अभिनय, खेलकुद, चित्रकला, वतृत्वकला जस्ता क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षकको प्रबन्ध गरिने छ ।

रणनीति ४.३ विद्यार्थीहरूको ज्ञानको क्षितिज वृद्धिहुने क्रियाकलाप नियमित गर्ने

कार्यनीति ४.३.१ विद्यार्थीहरूलाई वार्षिक पात्रोको विकास गरी नियमित रुपमा शैक्षिक भ्रमण गराइने छ ।

४.३.२ विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक, जीवनोपयोगी र व्यावहारिक ज्ञान दिलाउन नियमित स्थलगत अध्ययन र परियोजना कार्यमा संलग्न गराइने छ ।

४.३.३ विद्यालय शैक्षिक पात्रोमा प्रबन्ध गरी नियमित रूपमा विज्ञान, प्रविधि, कला, खेलकुद, पेशा व्यवसाय आदिमा सफल व्यक्तित्वहरूसँग विद्यार्थीहरूलाई साक्षात्कार गराइने छ ।

४.३.४ विद्यालयमै ज्ञान, विज्ञान, सफलता, साहस र जितका कथाहरू समेट्ने वृतचित्र तथा चलचित्रहरूको नियमित प्रर्दशन गराउने व्यवस्था मिलाईने छ ।

४.३.५ हरेक विद्यालयमा नियमित पाठ्यक्रम अतिरिक्त बाल तथा अन्य पुस्तकहरू समेटेर एक पुस्तकालयको व्यवस्था गरिने छ ।

४.३.६ विद्यार्थीहरूलाई ज्ञान सिप सम्बन्धी क्षेत्रीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगितामा भाग लिन पूर्व तयारी गरिने छ ।

रणनीति ४.४ पाठ्य सामाग्रीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने

कार्यनीति ४.४.१ नियमित पठनपाठनका लागि आवश्यक पुस्तकालय र पाठ्य पुस्तकहरूको समयमै प्रबन्ध गर्न गाउँपालिकास्तरीय एक संयन्त्रको निर्माण गरिने छ ।

४.४.२ हरेक विद्यालयमा पुस्तकालय व्यवस्थापन गर्न पुस्तकालय निर्माण गरिने छ ।

४.४.३ हरेक विद्यालयमा एक कम्प्युटर प्रयोगशाला निर्माण गरिने छ ।

४.४.४ हरेक मा.वि.मा एक विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण गरिने छ ।

रणनीति ४.५ नियमित अनुगमन तथा निरीक्षण गरी शैक्षिक क्रियाकलापहरूलाई समय सापेक्ष सुधार गर्ने

कार्यनीति ४.५.१ विद्यालयमा शिक्षकहरू नियमित उपस्थित भएको हाजिरी सुनिश्चित गर्न वडा अध्यक्ष, विद्यालय व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष र प्रधानाध्यापकहरूसँग हरेक महिनामा अन्तरक्रिया गरी सूचना लिइनेछ ।

४.५.२ विद्यार्थीको नियमित उपस्थितिका लागि कक्षा शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाई हरेक चौमासिक परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशन पश्चात अभिभावक अन्तरक्रियालाई अनिवार्य गरिने छ ।

४.५.३ शिक्षण सिकाइमा उत्कृष्ट विद्यालयलाई हरेक वर्ष पुरस्कृत गर्न एक कोषको निर्माण गरिने छ ।

४.५.४ उत्कृष्ट निजी विद्यालय व्यवस्थापनका अनुभव साट्न वर्षमा एक पटक सामाजिक दायित्व अन्तर्गत निजी तथा सामुदायिक विद्यालयहरूबीच अन्तरक्रिया आयोजना गरिने छ ।

४.५.५ हरेक कक्षामा उत्कृष्ट नतिजा ल्याउने छात्र/छात्रा विद्यार्थीलाई पुरस्कृत गरिने छ ।

४.५.६ हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षकलाई पुरस्कार कोषको व्यवस्था गरिने छ ।

४.५.७ उच्च शिक्षामा जान चाहने विशेष जेहेन्दार विद्यार्थीहरूलाई मापदण्डका आधारमा शैक्षिक ऋण प्रदान गर्न "जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च शिक्षा कोष" निर्माण गरिने छ ।

४.५.८ हरेक विद्यालयमा शिक्षकहरूलाई क्रमश (E) हाजिरीको प्रबन्ध गरिने छ ।

४.५.९ कोरोना महामारी जस्ता माहामारीका समयमा वैकल्पिक विधिबाट अध्यापन गराउन आवश्यक भौतिक पूर्वाधारको प्रबन्ध, विद्यार्थीको सर्वेक्षण सहित कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

४.५.१० Early Childhood Development तथा शिशुकक्षामा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकाहरूलाई आवश्यक विषेश तालिम प्याकेज सञ्चालन गरिने छ ।

४.५.११ प्रधानअध्यापक तथा व्यवस्थापन समिति अध्यक्ष लक्षित शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास विशेष तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

४.५.१२ गाउँपालिका स्तरीय एक वैज्ञानिक तथा व्यावहारिक शैक्षिक पात्रोको निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

उद्देश्य ५: विज्ञान, प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिनु ।

रणनीति ५.१ विज्ञान र प्रविधिमा रुचि भएका विद्यार्थी बालबालिका तथा युवाहरूको पहिचान तथा प्रोत्साहन गर्ने

कार्यनीति ५.१.१ हरेक मा.वि.मा अध्यापनरत विज्ञान शिक्षकको सहयोग र समन्वयमा विज्ञानमा विशेष रुचि भएका विद्यार्थीहरू पहिचान गरी विवरण संकलन गरिने छ ।

५.१.२ त्यस्ता विद्यार्थीहरू सम्मिलित गरी वर्षमा एक पटक एक गाउँपालिका स्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना गरिने छ ।

५.१.३ विज्ञान प्रर्दशनीमा संलग्न विद्यार्थीहरूलाई वर्षमा एक पटक राष्ट्रियस्तरका बैज्ञानिक वा विज्ञानका उच्च शिक्षा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूबाट प्रशिक्षण सञ्चालन गरिने छ ।

५.१.४ कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिमा गाउँपालिकामा भित्रिएको कुनैपनि नविन प्रविधिबारे विद्यार्थीहरूलाई जानकारी गराउन स्थलगत भ्रमण गराइनेछ ।

५.१.५ यस गाउँपालिकाबाट राष्ट्रिय वा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा काम गर्ने व्यक्तित्वहरूसँग विभिन्न उपयूक्त अवसर पारेर साक्षात्कार गराइनेछ ।

५.१.६ औपचारिक शिक्षाको परिधि भन्दा वाहिर रहेका तर विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरू पहिचान गर्न अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधिको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा) आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	जिम्मेवार निकाय
१.	१.१	१.१.१	सम्पूर्ण सामुदायिक विद्यालयहरूको वस्तुगत विवरण तयारी		०	१००					
		१.१.२	विद्यालय भवन, शौचालय र छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण		०	१२००			१२८०	१२९०	
		१.१.३	शैक्षिक सामाग्री खरीद		०	१००	१२५	१५०	१७५	१८०	
		१.१.४	एक विद्यालय एक खेलमैदान निर्माण तथा व्यवस्थापन		०	५००	५५०	६००	६७५	६८०	
		१.१.५	विद्युत पहुँच नपुगेका विद्यालयमा विद्युत जडान वा सोलारको प्रबन्ध		०	१००	१२५	१७५	१८०	१९०	
		१.१.६	हरेक विद्यालयमा इन्टरनेट सेवाको प्रबन्ध		०	१५०	१६०	१७०	१७५	१८०	
		१.१.७	गाभ्नु पर्ने विद्यालयहरूको सम्भाव्यता अध्ययन		०	५०	०	०	०	०	
		१.१.८	विद्यालयहरुमा सवारी साधन व्यवस्थापन								
	१.२	१.२.१	शिक्षण विद्यार्थी अनुपात अध्ययन		०	४०	४५	४८	५०	५५	
		१.२.२	नपुग शिक्षक दरबन्दी पूर्ति		०	४००	४२५	४५०	४५५	४६०	
		१.२.३	एक विद्यालय एक स्वास्थ्यकर्मी कार्यक्रम		०	२००	२२५	२३५	२४०	२४५	
		१.२.४	विषय शिक्षक तालिम		०	८०	८२	८५	८८	९०	
	१.३	१.३.१	शिक्षा नीति, मापदण्ड तथा कानुन निर्माण		०	१५०	०	०	०	०	
		१.३.२	शिक्षा गुरुयोजना निर्माण		०	३००	०	०	०	०	
		१.३.३	अति विपन्न, सीमान्तकृत, विद्यालय जानबाट वञ्चित बालबालिकाको विवरण संकलन		०	८०	०	०	०	०	
		१.३.४	विद्यालय जाने बालबालिका नजानुका वस्तुगत कारणको अध्ययन		०	६०	७०	७५	८०	८५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.५	अभिभावक अभिमुखीकरण तथा शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन		०	७०	७५	७८	८०	८२	
		१.३.६	घुम्ती भर्ना अभियान सञ्चालन		०	५०	५५	६०	६८	७०	
		१.३.७	बुहारी शिक्षा अभियान सञ्चालन								
		१.३.८	एक वडा एक सामुदायिक वाचनालय तथा पुस्तकालय निर्माण								
		१.३.९	अपाङ्ग विद्यार्थी व्यवस्थापनका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन								
२.	२.१	२.१.१	अति विपन्न र सीमान्तकृत बालबालिका छात्रवृत्ति कोष स्थापना		०	१००	१२५	१५०	१७५	१८०	
		२.१.२	निरक्षरको विस्तृत विवरण संकलन		०	६०	०	०	०	०	
		२.१.३	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा सञ्चालन (प्रत्येक वडा)		०	२००	२२५	२३५	२४५	२५०	
		२.१.४	अनौपचारीक प्रौढ शिक्षा उपलब्धि मापन सर्वेक्षण		०	८०	८५	८८	९०	९५	
		२.१.५	निरक्षर केन्द्रित शिक्षा सञ्चार तथा जनचेतनामूलक कार्यक्रम (स्थानीय सञ्चार माध्यमबाट)		०	६०	६५	६८	७०	७२	
		२.१.६	एक वडा एक सामुदायिक सिकाइ केन्द्र स्थापना		०	०	२२५	२५०	२७५	२८०	
३.	३.१	३.१.१	एक वडा एक प्राविधिक विद्यालय सम्भाव्यता अध्ययन		०	८०	०	०	०	०	
		३.१.२	गाउँपालिका स्तरीय एक नमुना प्राविधिक शिक्षालय स्थापना गर्न संम्भाव्य विद्यालय पहिचान तथा रकम विनियोजन		०	४००	०	०	०	०	
		३.१.३	बहुप्राविधिक विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन		०	९०	०	०	०	०	
		३.१.४	कृषि विद्यालय स्थापनार्थ सम्भाव्यता अध्ययन		०	६०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	३.२	३.२.१	हरेक तहको पाठ्यक्रममा नैतिक, जीवनोपयोगी सामाग्री तय गर्न परामर्श सेवा		०	५०	५५	५८	६०	६२	
		३.२.२	नैतिकता, जीवनोपयोगी सिप, आत्मिक विकास, योग साधना अध्यापन गर्ने शिक्षक व्यवस्थापन		०	२००	२१५	२२५	२३०	२३५	
		३.२.३	विद्यालय स्तरीय पोषण शिक्षा कार्यक्रम		०	८०	८५	९०	९५	९८	
४.	४.१	४.१.१	नविनतम शिक्षण सिकाई तालिम सञ्चालन		०	६०	६५	७०	७५	८०	
			शिक्षकहरूलाई सूचना प्रविधि तालिम		०	८०	८२	८४	८६	८७	
		४.१.२	विद्यार्थी व्यक्तिगत सूचना प्रणाली निर्माण		०	११०	०	०	०	०	
		४.१.३	शिक्षण सिकाई उपलब्धि मापन ग्रेडीङ्ग प्रणाली निर्माण		०	११०	०	०	०	०	
	४.२	४.२.१	स्थानीय माग अनुसारको पाठ्यक्रम निर्माण तथा परिमार्जनका लागि परामर्श सेवा		०	५०	०	०	०	०	
		४.२.२	विद्यालय स्तरीय E Learning पूर्वाधार निर्माण		०	१०५	११०	११५	१२०	१२५	
		४.२.३	अतिरिक्त क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न शिक्षक दरबन्दी		०	२००	२१०	२१५	२२०	२२५	
	४.३	४.३.१	विद्यार्थी शैक्षिक भ्रमण व्यवस्थापन खर्च		०	५०	५२	५३	५५	५७	
		४.३.२	स्थलगत अवलोकन तथा परियोजना कार्य संचालन		०	८०	८२	८५	८८	९०	
		४.३.३	सफल व्यक्तित्व साक्षात्कार कार्यक्रम		०	४०	४५	५०	५२	५५	
		४.३.४	वृत्तचित्र तथा चलचित्र प्रर्दशनी व्यवस्थापन		०	७५	८०	८२	८४	८७	
		४.३.५	पुस्तकालयमा पुस्तक खरीद		०	८०	८२	८४	८६	८७	
		४.३.६	विभिन्न राष्ट्रिय, क्षेत्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगिता पूर्व तयारी		०	४०	४०	४५	५०	५५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		४.३.७	बहुक्षेत्रिय सिप विकास तथा व्यवसायिक तालिम केन्द्र		०	७५	८०	८२	८४	८६	
	४.४	४.४.१	पाठ्यपुस्तक तथा शैक्षिक सामग्री आपूर्ति संयन्त्र निर्माण		०	३८	४०	४२	४४	४५	
		४.४.२	पुस्तकालय कोठा वा भवन निर्माण र मा.वि स्तरीय book corner स्थापना		०	८०	८२	८५	८६	८८	
		४.४.३	एक विद्यालय एक कम्प्यूटर प्रयोगशाला निर्माण		०	१२५	१३५	१४०	१४५	१५०	
		४.४.४	माध्यमिक स्तरको विद्यालयमा विज्ञान प्रयोगशाला निर्माण		०	१५०	१५५	१६०	१६५	१७०	
	४.५	४.५.१	इ. हाजिरी व्यवस्थापन तथा वडा अध्यक्ष प्रधानाध्यापक अन्तरक्रिया		०	८०	८५	९०	९५	९८	
		४.५.२	शिक्षक अभिभावक अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	५०	५५	५८	६०	६२	
		४.५.३	उत्कृष्ट विद्यालय पुरस्कार कोष		०	८	८५	८८	९०	९२	
		४.५.४	निजी सामुदायिक विद्यालय अन्तरक्रिया कार्यक्रम		०	५०	५२	५४	५६	५८	
		४.५.५	जेहेन्दार छात्र/छात्रा छात्रवृत्ति कोष निर्माण		०	१२५	१३०	१३५	१४०	१४५	
		४.५.६	हरेक विद्यालयमा उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार कोष स्थापना		०	६०	६२	६५	६८	७०	
		४.५.७	जेहेन्दार विद्यार्थी उच्च अध्ययन कोष निर्माण		०	९०	९२	९४	९६	९८	
		४.५.८	शिक्षकहरूलाई E हाजिरी प्रबन्ध		०	५०	५२	५४	५५	५७	
		४.५.९	महाँमारी विशेष वैकल्पिक शिक्षा पूर्वाधार निर्माण		०	२००	२१०	२१५	२२०	२२५	
		४.५.१०	ECD विशेष शिक्षक शिक्षिका तालिम		०	९०	९५	९७	९८	९९	
		४.५.११	प्रधानाध्यापक शैक्षिक व्यवस्थापन तथा नेतृत्व विकास तालिम		०	६०	६२	६५	६७	७०	
		४.५.१२	गाउँपालिका स्तरीय शैक्षिक पात्रो निर्माण		०	५०	५२	५४	५५	५७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
५.	५.१	५.१.१	हरेक विद्यालयबाट विज्ञानमा विशेष रुचि र क्षमता भएका विद्यार्थी पहिचान		०	२५	३०	३५	३८	४०	
		५.१.२	गाउँपालिकास्तरीय विज्ञान प्रर्दशनी आयोजना		०	१५०	१७५	२००	२१५	२२५	
		५.१.३	विशेष विज्ञानमा अभिरुची र क्षमता भएका विद्यार्थीलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रम		०	६०	६२	६५	६७	६९	
		५.१.४	गाउँपालिकामा भित्रिएका नविनतम प्रविधिहरूको स्थलगत अवलोकन		०	८०	८२	८४	८६	९०	
		५.१.५	विज्ञान र प्रविधि सम्बन्ध वैज्ञानिकहरूसँग साक्षात्कार कार्यक्रम		०	९०	९२	९४	९६	९८	
		५.१.६	औपचारिक शिक्षा भन्दा वाहिर रहि विज्ञान र प्रविधिमा विशेष क्षमता भएका व्यक्तिहरूपहिचान		०	४०	४५	४८	५०	५५	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ निरक्षरता शुन्यमा झर्नेछ ।
- ✓ आधारभूत शैक्षिक पूर्वाधारको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत शिक्षा सबैका लागि अनिवार्य र निशूल्क हुनेछ ।
- ✓ माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित हुनेछ ।
- ✓ राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय शिक्षा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ नैतिकता, राष्ट्रप्रेम र मानव मूल्यमा आधारित शिक्षाको विकास हुनेछ ।
- ✓ विज्ञान र प्रविधिमा युवाहरूको आकर्षण बढ्ने छ ।

६.२ स्वास्थ्य

पृष्ठभूमि

आम नागरिकको स्वास्थ्य र देशको समग्र विकास बीच अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको हुन्छ । स्वास्थ्य क्षेत्रमा भएका प्रगतिहरूलाई विकासका प्रमुख सूचकाङ्कहरूको रूपमा लिइन्छ । विगतका दशकमा गरिबी र द्वन्द्वका बावजुद पनि नेपालले स्वास्थ्य क्षेत्रमा उल्लेखनीय सफलता हासिल गरेको पाइन्छ । नेपालको संविधानले स्वास्थ्यलाई जनताको मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरिसकेको सन्दर्भमा सङ्क्रामक रोगहरू नियन्त्रणमा प्राप्त उपलब्धिहरूलाई कायम राख्नु, नवजात शिशु तथा मातृ मृत्युदरलाई वाञ्छित तहसम्म घटाउनु, कुनै पनि बेला हुनसक्ने स्वास्थ्य सम्बन्धी विपद् व्यवस्थापन तत्काल गर्नु, हरेक समुदाय र वर्गलाई गुणस्तरीय र नि:शुल्क स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउनु राज्यको दायित्व हो । यसका लागि पालिकास्तरमा आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवाहरूको प्रबन्ध हुन अपरिहार्य छ ।

स्वास्थ्य पूर्वाधार र सेवा प्रवाहको दृष्टिकोणले छत्रदेव गाउँपालिका सन्तोषजनक अवस्थामा रहेको छ । हाल यस गाउँपालिकाका ८ वटै वडामा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने इकाइहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । गाउँपालिकाका वडा नं. १, ४, ५, ६, ७ र ८ मा गरी ६ ओटा स्वास्थ्य चौकी, वडा नं. २ मा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, वडा नं. ३ मा आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, वडा नं. १ र वडा नं. ६ मा गरी २ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई र वडा नं. ५ मा १ ओटा आरोग्य केन्द्र रहेको साथै वडा नं. २ र ८ मा अवस्थित स्वास्थ्य संस्थाबाट सुरक्षित प्रसुती सेवा प्रदान गरिँदै आएको छ । गाउँपालिकामा रहेका स्वास्थ्य संस्थाहरूलाई निम्नानुसारको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क. स.	संस्था	संख्या
१	प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र	१
२	स्वास्थ्य चौकी	६
३	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र	१
४	खोप केन्द्र	२३
५	गाउँघर क्लिनिक	९
६	डट्स सेन्टर	८
७	चौविसै घण्टा प्रसुती सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	२
८	सुरक्षित गर्भपतन भएका स्वास्थ्य संस्था	२
९	किशोर किशोरी मैत्री भएका स्वास्थ्य संस्था	४
१०	महिला स्वास्थ्य स्वयम सेविका	१३०
११	स्वास्थ्य आमा समूह	१३०
१२	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई	२

स्रोत : नीति, कार्यक्रम तथा बजेट, २०७८

सबै वडामा स्वास्थ्य स्वयमसेविका मार्फत परिवार नियोजन सेवा, प्रजनन तथा प्रसुती सेवा तथा पोषण सेवा सञ्चालनमा रहेका छन भने स्वास्थ्य सूचना सञ्चार तथा प्रचार प्रसारलाई निरन्तर अगाडि बढाइएको छ। गाउँपालिकामा अवस्थित स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट आधारभूत स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध भए तापनि उच्च स्वास्थ्य सेवाको लागि गाउँपालिकाले थप काम गर्नु पर्ने अवस्था रहेको छ। तथापी वडा न. २ बल्कोटमा अवस्थित प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रलाई २४ घण्टे सेवा सहित अस्पताल सञ्चालनमा ल्याउने गाउँपालिकाको योजना रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा एउटा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, २ ओटा सामुदायिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, २ ओटा बर्थिङ सेन्टर, ६ ओटा स्वास्थ्य चौकी, एउटा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र एउटा आरोग्य केन्द्र रहेका।
- गाउँपालिकाका सबै वडाहरू पूर्ण खोप सुनिश्चित तथा खुल्ला दिसापिसाव मुक्त घोषणा गरिएका।
- वडा न. २ बल्कोटमा अवस्थित प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रलाई २४ घण्टे सेवा सहित अस्पताल सञ्चालनमा ल्याउने गाउँपालिकाको योजना रहेको।
- छत्रदेव गाउँपालिकाको प्रतिवद्धता, स्वास्थ्य सेवामा सबै नागरिकको समान पहुचको सुनिश्चितता भन्ने नारालाई आत्मसात गरिएको
- गाउँपालिकाबासीको आधारभूत स्वास्थ्य सेवाका लागि उपलब्ध हुने निःशुल्क औषधिको सहज व्यवस्थापन तथा समूचित वितरणको सुनिश्चितता गरिएको
- गाउँपालिकामा ४ ओटा निजी औषधी पसलहरू रहेका।
- सबै वडाहरूमा खोप केन्द्रहरू, गाउँघर क्लिनिक तथा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाइहरू रहेका।
- गाउँपालिकामा १३० जना महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरू रहेका।
- वार्षिक नीति तथा कार्यक्रममा अस्पताल निर्माण, महिला स्वास्थ्य स्वयम् सेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता तथा पोषण सुधार गर्ने नीति लिइएको।
- सबै स्वास्थ्य संस्था तथा गाउँपालिकाबाट निस्कने फोहोरमैलाको प्रबन्ध गर्न कुहिने र नकुहिने फोहोर अलग्याई उचित व्यवस्थापनको प्रबन्ध भइरहेको।
- गाउँपालिकाद्वारा विभिन्न रोगका लागि घुम्ती स्वास्थ्य शिविरहरू/गाउँघर क्लिनिक सञ्चालन हुने गरेको
- स्वास्थ्य क्षेत्रमा प्रभावकारी र आवश्यक सेवा सञ्चालन तथा विस्तारको लागि गाउँपालिकाद्वारा योजना निर्माण भएको।
- निःशुल्क वितरण गरिने सबैखाले औषधीको सहज आपूर्तिको व्यवस्था गर्न सकिने
- वैकल्पिक चिकित्सा पद्धति जस्तै जडीबुटी, होमियोप्याथी, प्राकृतिक चिकित्सा तथा योग तथा ध्यान केन्द्रको व्यवस्था गर्न सकिने।
- विद्यमान स्वास्थ्य पूर्वाधारहरूलाई स्तरोन्नति गरी तिनीहरूको सेवा प्रभावकारी बनाउन सकिने।
- गर्भवती जाँच उत्प्रेरणा र आमा समूह स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रम संचालन भएको।
- प्रत्येक वडामा रहेका स्वास्थ्य सँस्थामा बर्थिङ् सेन्टरहरू निर्माण गरी सेवा प्रदान गर्न सकिने।
- एक सुविधासम्पन्न अस्पताल स्थापना गरी गाउँपालिकाबासीलाई स्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न सकिने।
- आवश्यकता अनुसार सामुदायिक स्वास्थ्य सेवा केन्द्र निर्माण गरी गाउँपालिकाबासीमा स्वास्थ्य सेवाको पहुँच विकास गर्न सकिने।

- महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई थप तथा सबलीकरण गर्न उत्कृष्ट महिला स्वास्थ्य स्वयंसेवीकालाई सम्मान गर्ने कार्यक्रम सन्चालन गरिएको
- एम्बुलेन्स सेवा उपलब्ध गरी जेष्ठ नागरिक तथा गर्भवती महिलालाई सुत्केरी हुने बेला गाउँपालिकाबाट नि:शुल्क एम्बुलेन्स सेवा प्रदान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- आपतकालीन ठुलो स्तरको उपचार सेवाको कमी ।
- जटिल रोगको उपचार तथा शल्यक्रिया सेवा आदि उपलब्ध नभएको ।
- रक्तसञ्चार सेवा उपलब्ध नभएको ।
- सर्जिकल सामग्री तथा अन्य आवश्यक उपकरणको कमी ।
- २४ सै घण्टा आकस्मिक सेवा उपलब्ध नभएका ।
- सुविधासम्पन्न अस्पताल तथा विज्ञ डाक्टरहरूको अभाव साथै विज्ञ डाक्टरहरू लामो समय सेवा गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्नपर्ने ।
- स्वास्थ्य सेवाको उचित व्यवस्था र प्रबन्ध नहुँदा बिरामीको अकालमै मृत्यु हुन सक्ने ।
- स्वास्थ्य चेतनाको कमीका कारण बालबालिका स्वास्थ्य, महिला तथा प्रजनन् स्वास्थ्य, जेष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य र समग्र सामुदायिक स्वास्थ्य जोखिममा पर्न सक्ने ।
- समग्र स्वास्थ्य क्षेत्रको सुधारका लागि ठुलो आकारको बजेट तथा कर्मचारी र विशेषज्ञहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने ।
- स्वास्थ्य केन्द्र तथा स्वास्थ्य चौकीको स्तर वृद्धि गरी सुविधा सम्पन्न बनाउनु पर्ने ।
- आधारभूत तहबाट नै पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठुलो बजेटको व्यवस्थापन गर्ने चुनौती रहेको ।
- कतिपय निजी औषधी पसलले बिना प्रेस्क्रिप्सन औषधी बेच्ने प्रचलनमाथि गाउँपालिकाले निगरानी गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

घरदैलो मै आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता

लक्ष्य

आगामी पाँच वर्ष भित्र आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण सम्पन्न गर्ने

उद्देश्यहरू

१. आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका भित्र उपलब्ध गराउनु
२. स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १ : आकस्मिक र आधारभूत स्वास्थ्य सेवा गाउँपालिका भित्र उपलब्ध गराउनु ।

रणनीति १.१ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधार निर्माण गर्ने

कार्यनीति

१.१.१ प्रत्येक वडामा रहेका संस्थाहरूको क्रमश स्तरोन्नति गरिने छ ।

१.१.२ बल्कोटमा रहेको प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रलाई १५ शय्याको अस्पतालमा स्तरोन्नति गर्न आवश्यक समन्वय गरी बजेट व्यवस्थापन गरिने छ ।

१.१.३ गाउँपालिका स्तरीय एक प्रयोगशाला डाइनोष्टिक (Diagnostic) ल्यावको निर्माण गरिने छ

१.१.४ चौविसै घण्टा सञ्चालनमा रहने गरी १५ शय्याको अस्पताल अन्तर्गत एक सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्षको निर्माण गरिने छ ।

१.१.५ १५ शैय्याको अस्पताल अन्तर्गत एक २४ सै घण्टा सेवा सञ्चालन हुने प्रसुती सेवा केन्द्र निर्माण गरिने छ ।

१.१.६ गाउँपालिका स्तरीय एक बाल उपचार इकाइको स्थापना गरिने छ ।

१.१.७ गाउँपालिका भर समेट्ने गरी २४ सै घण्टा सेवा उपलब्ध हुने एम्बुलेन्स सेवाको सुनिश्चतता गरिने छ ।

१.१.८ गाउँपालिका स्तरीय एक रक्तसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.१.९ गाउँपालिका स्तरीय एक आखाँ उपचार इकाइ निर्माण गरिने छ ।

१.१.१० गाउँपालिका स्तरीय एक प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित गर्भपतन सेवा तथा परिवार नियोजन सेवा इकाइ निर्माण गरिने छ

१.१.११ गाउँपालिका स्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण गरिने छ ।

१.१.१२ गाउँपालिका स्तरीय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण गरिने छ ।

१.१.१३ गाउँपालिका स्तरीय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण गरिने छ ।

१.१.१४ गाउँपालिका स्तरीय एक मनोपरामर्श इकाइको निर्माण गरिने छ ।

१.१.१५ गाउँपालिका स्तरीय एक अक्सिजन प्लान्ट निर्माणको सम्भाब्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.१.१६ गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण गरिने छ ।

१.१.१७ गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण गरिने छ ।

१.१.१८ गाउँपालिका स्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण गरिने छ ।

१.१.१९ गाउँपालिका स्तरीय एक Ultrasound सेवा इकाइको निर्माण गरिने छ ।

१.१.२० वडा नं. ७ स्थित भडेलचौरमा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति १.२ स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन तथा क्षमता विकास गर्ने

कार्यनीति

१.२.१ गाउँपीलकाको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण गरी आवश्यक दक्ष स्वास्थ्यकर्मीको दरवन्दी व्यवस्थापन गरिने छ ।

१.२.२ महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाको क्षमता अभिवृद्धि थप तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.३ सम्पूर्ण स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई क्षमता विकास सम्बन्धी नियमित तालिमको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.४ एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायकको व्यवस्थापन गर्न थालनी गरिने छ ।

१.२.५ आमासँग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरी गर्भवति तथा सुत्केरी आमाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण सुरक्षा कायम गरिने छ ।

१.२.६ आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निःशुल्क परीक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रमलाई निरन्तरता दिइने छ ।

रणनीति १.३ आधारभूत स्वास्थ्य सेवाबाट अति विपन्न र आम नागरिकलाई बञ्चित हुन नदिने

कार्यनीति १.३.१ अति विपन्न नागरिकको आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा पहुँच सुनिश्चित गर्न स्वास्थ्य बिमामा मापदण्डका आधारमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.३.२ वडास्तरमा नियमित निःशुल्क स्वास्थ्य जाँच घुम्ती शिविर सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.३ निःशुल्क वितरण गरिने औषधिको आपूर्ति र भण्डारण प्रणाली चुस्त र दुरुस्त पारिनेछ ।

१.३.४ अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।

१.३.५ गम्भिर प्रकृतिका रोगहरूको उपचारमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त हुने निःशुल्क सेवाहरूलाई सहजिकरण सिफारिस र प्रभावकारी बनाउन एक र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था गरिने छ ।

१.३.६ बेला बेलामा आइपर्ने Covid-19 जस्ता तथा अन्य माहामारीका लागि आधारभूत पूर्वाधारको बन्दोबस्ती गर्न एक महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण गरिने छ ।

१.३.७ अति विपन्न परिवारमा सुनौलो हजार दिनमा शिशु र आमाको पोषण पूरा गर्न पोषण प्याकेजको निर्माण गरी निःशुल्क वितरण गरिने छ ।

१.३.८ बालबालिकाको नियमित तौल र उचाइ समेत जाँच्ने प्रबन्ध गरिने छ ।

१.३.९ जेष्ठ नागरिक विशेष निःशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.१० वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.११ स्वास्थ्य सेवाको पहुँच नपुगेका स्थानमा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई स्थापना गरिने छ ।

१.३.१२ पोषणमैत्री गाउँपालिका बनाइने छ ।

१.३.१३ पूर्ण संस्थागत प्रसुती गाउँपालिका बनाइने छ ।

१.३.१४ पूर्ण खोप तथा सुरक्षित सुइको सुनिश्चितता गरिने छ ।

उद्देश्य २ स्वास्थ्य चेतना र आहार विहारमा सुधार ल्याई प्रवर्द्धनात्मक र निरोधात्मक जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्नु ।

रणनीति २.१ स्वास्थ्य प्रति सचेत नागरिक निर्माण गर्न व्यापक जनचेतना जागरण अभियान सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति २.१.१ स्थानीय सञ्चार माध्यम तथा सामाजिक सञ्जाल मार्फत गाउँपालिकाको सक्रियतामा व्यक्तिगत स्वास्थ्य तथा स्वस्थ व्यवहार सम्बन्धी सामाग्रीहरू नियमित प्रसारण गरिने छ ।

२.१.२ प्रत्येक सघन बस्ती भएका टोलहरूमा योग साधना तथा प्रवचन केन्द्र स्थापना गरिने छ ।

२.१.३ विद्यालय पाठ्यक्रममा व्यक्तिगत तथा सामुदायिक स्वास्थ्यका क्षेत्रलाई अनिवार्य समेट्ने व्यवस्था गरिने छ ।

२.१.४ विद्यालयमा जङ्कफुड निषेध गर्न विद्यालय व्यवस्थापन तथा अभिभावकसँग नियमित अन्तरक्रिया गरी निषेध गरिने छ ।

२.१.५ शारिरीक व्यायाम वा श्रमको स्वास्थ्यमा पर्ने सकारात्मक असर बारे नियमित जनचेतना फैलाउन सञ्चार माध्यामसँग सहकार्य गरिने छ ।

२.१.६ धुम्रपान र मद्यपानलाई नियन्त्रण र कम गर्न निश्चित अवधि वा स्थानबाट बिक्री वितरण हुने व्यवस्था मिलाई जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ ।

२.१.७ आफ्नै घरआगन र करेसाबारीमा उपलब्ध हुने सागसब्जी, फलफुल र खाद्यान्नहरूको पोषणको स्तर तथा सन्तुलित भोजनका बारेमा विद्यालयस्तरमा नियमित रूपमा चेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

२.१.८ आम नागरिकलाई नियमित सम्पूर्ण स्वास्थ्य जाँचका फाइदाबारे व्यापक प्रचार प्रसार गरिने छ ।

रणनीति २.२ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धतिको विकास र त्यसको अवलम्बन गरी जनस्वास्थ्य सुदृढ गर्ने

कार्यनीति २.२.१ गाउँपालिकास्तरीय एक आयुर्वेद उपचार केन्द्रको विकास गर्न पूर्वाधार तयार पारिनेछ ।

२.२.२ गाउँपालिकास्तरीय एक प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया गरिने छ ।

२.२.३ स्थानीय स्तरमा रहेका धामी, झाँक्री तथा बैद्यहरूलाई विज्ञान सिद्ध स्वास्थ्य चेतना फैलाउन विशेष तालिम प्याकेज निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

स्वास्थ्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	वडास्तरीय स्वास्थ्य संस्थाहरूको स्तारोन्नती		०	५००	५१५	५२०	५३०	५३५	
		१.१.२	बल्कोटमा १५ शय्याको अस्पताल निर्माण		०	०	२५००	२५००	०	०	
		१.१.३	गाउँपालिकास्तरीय सुविधा सम्पन्न प्याथोलोजी ल्याब निर्माण		०	०	०	०	२०००	०	
		१.१.४	सुविधा सम्पन्न आकस्मिक उपचार कक्ष निर्माण		०	०	२०००	१०००	०	०	
		१.१.५	प्रस्तुति सेवा कक्ष निर्माण		०	०	०	०	०	१०००	
		१.१.६	बाल उपचार इकाई निर्माण		०	१५०	१७५	१८०	०	०	
		१.१.७	एम्बुलेन्स खरिद		०	०	०	०	१०००	०	
		१.१.८	रक्तसञ्चार सेवा संचालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.९	आँखा उपचार इकाइ निर्माण		०	०	०	१०००	०	०	
		१.१.१०	प्रजनन् सेवा, परिवार नियोजन तथा सुरक्षित गर्भपतन सेवा इकाई सञ्चालन		०	०	७००	०	०	०	
		१.१.११	गाउँपालिका स्तरीय एक दन्त उपचार इकाइ निर्माण		०	०	०	५००	०	०	
		१.१.१२	गाउँपालिका स्तरीय एक नाक, कान, घाँटी उपचार इकाइ निर्माण		०	०	०	०	०	१०००	
		१.१.१३	गाउँपालिका स्तरीय एक छाला तथा यौनरोग उपचार इकाइ निर्माण गरिने छ ।		०	२५०	२५०	०	०	०	
		१.१.१४	मनोपरामर्श सेवा केन्द्र स्थापना		०	०	०	०	२००	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.१.१५	गाउँपालिका स्तरीय एक अक्सिजन प्लान्ट निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन		०	२००	०	०	०	०	
		१.१.१६	गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य शल्य चिकित्सा इकाइको निर्माण		०	०	०	५००	०	०	
		१.१.१७	गाउँपालिका स्तरीय एक सामान्य रेडियोलोजि सेवा इकाइको निर्माण		०	०	०	०	३००	०	
		१.१.१८	गाउँपालिका स्तरीय एक ECG सेवा इकाइको निर्माण		०	०	५००	०	०	०	
		१.१.१९	गाउँपालिका स्तरीय एक Ultasound सेवा इकाइको निर्माण		०	०	०	१०००	०	०	
		१.१.२०	वडा नं. ७ स्थित भडेलचौरमा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई सञ्चालन								
	१.२	१.२.१	स्वास्थ्यकर्मीको दरबन्दी व्यवस्था		०	३००	३१५	३२०	३२५	३३०	
		१.२.२	महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविका तालिम		०	८०	८२	८५	८७	९०	
		१.२.३	अन्य स्वास्थ्यकर्मी तालिम तथा अनुसन्धान		०	९०	९२	९४	९६	९७	
		१.२.४	एक विद्यालय एक स्वास्थ्य सहायक (नर्स) व्यवस्थापन		०	३००	३१५	३२०	३२५	३३०	
		१.२.५	आमासँग स्वास्थ्य स्वयमसेविका कार्यक्रमलाई अभियानको रुपमा सञ्चालन		०	८०	८५	८८	९०	९३	
		१.२.५	आमासंग उपाध्यक्ष कार्यक्रम सञ्चालन								
		१.२.६	आमा सुरक्षा कार्यक्रम अन्तर्गत प्रयोगशाला निःशुल्क परीक्षण र सुत्केरी पोषण कार्यक्रम		०	७५	७८	८०	८३	८५	
	१.३	१.३.१	विपन्न नागरिक स्वास्थ्य बिमा अनुदान		०	१००	१२५	१३०	१३५	१४०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.२	वडास्तरीय निःशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य परीक्षण शिविर सञ्चालन		०	१५०	१६०	१७०	१८०	१८५	
		१.३.३	निःशुल्क वितरण हुने औषधि नियमित आपूर्ति		०	२००	२१५	२२०	२२५	२३०	
		१.३.४	अशक्त, असहाय, बेवारिसे, अनाथ तथा जेष्ठ नागरिकहरूको आधारभूत स्वास्थ्यको सुनिश्चितता गर्न यस्ता व्यक्तिहरूको यथार्थ तथ्याङ्क संकलन		०	८०	०	०	०	०	
		१.३.५	र्‍यापिड रेस्पोन्स इकाई (Rapid Response Unit) को व्यवस्था		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.३.६	महामारी विपद व्यवस्थापन योजना निर्माण		०	१५०	०	०	०	०	
		१.३.७	विपन्न नागरिक सुनौला हजार दिन पोषण व्यवस्था		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.३.८	बालबालिकाको नियमित तौल र उचाइ जाँच्ने व्यवस्था		०	५०	५५	६०	६३	६५	
		१.३.९	निःशुल्क घुम्ती स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन		०	१००	११०	११५	१२०	१२२	
		१.३.१०	वडास्तरीय महिला प्रजनन् स्वास्थ्य जाँच शिविर सञ्चालन		०	८०	८५	८७	८९	९२	
		१.३.११	सामुदायिक स्वास्थ्य इकाई स्थापना								
		१.३.१२	पोषणमैत्री गाउँपालिका अभियान								
		१.३.१३	पूर्ण संस्थागत प्रसुती गाउँपालिका अभियान								
		१.३.१४	पूर्ण खोप तथा सुरक्षित सुइको सुनिश्चितता अभियान								
२.	२.१	२.१.१	स्वास्थ्य शिक्षा सञ्चार कार्यक्रम		०	५०	५२	५४	५५	५७	
		२.१.२	योग साधना प्रवचन केन्द्र स्थापना (वडास्तरीय)		०	८०	८२	८३	८४	८५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.१.३	व्यक्तिगत र सामुदायिक स्वास्थ्य सम्बन्धी विद्यालय पाठ्यक्रम		०	९०	०	०	०	०	
		२.१.४	जङ्क फुड उन्मूलन विद्यालय अभियान अन्तर्गत अभिभावक अन्तरक्रिया		०	६०	६५	६८	७०	७२	
		२.१.५	शारिरीक व्यायाम तथा श्रमको महत्व विषयक सूचना सञ्चार		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		२.१.६	धुम्रपान र मध्यपान नियन्त्रण सचेतना अभियान		०	५०	५५	५८	५९	६१	
		२.१.७	"सन्तुलित र पोषिलो भोजन रोजौं, घर आगन नै खोजौं" कार्यक्रम		०	७०	७२	७४	७६	७८	
		२.१.८	नियमित स्वास्थ्य जाँचको महत्वबारे विशेष जनचेतनामूलक कार्यक्रम		०	६०	६४	६८	७०	७२	
	२.२	२.२.१	गाउँपालिका स्तरीय एक आयुर्वेद स्थास्थ्य केन्द्र स्थापना		०	०	०	२५००	०	०	
		२.२.२	गाउँपालिका स्तरीय प्राकृतिक चिकित्सा केन्द्र स्थापना		०	०	०	०	२७००	०	
		२.२.३	धामी, झाँक्रि, वैद्य तालिम		०	५०	५२	५४	५६	५८	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य पूर्वाधारको विकास भई गाउँ मै स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध हुनेछ ।
- ✓ आवश्यक मात्रामा दक्ष स्वास्थ्य जनशक्तिको प्रबन्ध हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत स्वास्थ्य सेवामा अति विपन्न नागरिकको पहुँच स्थापित हुनेछ ।
- ✓ स्वास्थ्य चेतनामा व्यापक सुधार आउने छ ।
- ✓ वैकल्पिक चिकित्सा पद्धति तर्फ आम सर्वसाधारणको आकर्षण बढेको हुनेछ ।

६.३ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य

पृष्ठभूमि

विवेकशील मानव जातिले आफ्नो ज्ञान, सिप र क्षमताको उपयोग गरी निर्माण वा रचना गरेका यावत सिर्जना अनुरूपको जीवनशैली र मानविय व्यवहार नै मानव- संस्कृति हो । मानवले निर्माण वा रचना गरेका सिर्जनाहरू भौतिक र अभौतिक गरी दुई किसिमका हुन्छन् । दुवै किसिमका सिर्जनाहरूलाई संस्कृतिका रूपमा सम्बोधन गर्ने गरिन्छ । कुनै दर्शन वा चिन्तनका अनुयायीहरूले सो दर्शन वा चिन्तन अनुरूप सिर्जना तथा अवलम्बन गरेका कुराहरूलाई तत्तत् दर्शन एवं चिन्तन नै संस्कृतिको रूपमा उल्लेख गर्ने प्रचलन छ । उदाहरणको रूपमा हिन्दू संस्कृति, बौद्ध संस्कृति, ईस्लाम संस्कृति आदि आदि । छत्रदेव गाउँपालिका यस्ता मौलिक तथा सांस्कृतिक विविधतामा धनी गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिकामा विभिन्न जाति, धर्म सम्प्रदाय र समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन् । राष्ट्रिय जनगणना २०६८का अनुसार गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्याको ४९.५२ प्रतिशत ब्राह्मण, ११.२६ प्रतिशत कामी, ९.३४ प्रतिशत क्षेत्री, ७.५२ प्रतिशत कुमाल, ५.५१ प्रतिशत मगर, ४.४० प्रतिशत नेवार, ४.०३ प्रतिशत सार्की, ३.०२ दमाइ, २.१४ मुस्लिम लगायतका जातिहरूको बसोवास रहेको यो गाउँपालिकामा हिन्दू धर्मावलम्बीहरूको बाहुल्यता रहेको छ भने यसबाहेक मुस्लिम समुदायको पनि १ र २ वाडमा राम्रो उपस्थिती छ । सबै जातजाति र सम्प्रदायका आ-आफ्नै किसिमका धर्म, संस्कृति र चालचलनहरू छन् । यहाँ तीज, दशैं, तिहार, शिवरात्री, माघेसकान्ती, नागपञ्चमी र बकरइद जस्ता विभिन्न चाड पर्व एवं सांस्कृतिक उत्सवहरू मुख्य रूपमा मनाइने गरिन्छ । नाचहरूमा कालिका, लाखे, सोरठी, हिम्पै, रोपाइ, , सराइ, हाइदोस जात्रा नाँच, भजन कीर्तन, झाँक्री नाँच, झ्याउरे नाँच, खैजडी नाँच, चुड्का, कौडा, पाङदुरे नाँच तथा वालन हाइदोस जात्रा आदि रहेका छन । लोपोन्मुख नाच तथा कलाहरूको संरक्षणमा भने गाउँपालिकावासीको ठुलो योगदान रहेको छ । गाउँपालिकामा विभिन्न परम्परागत धार्मिक एवं सांस्कृतिक स्थलहरू (जस्तै धैरेनी दरवार, भगवती मन्दिर, छत्रदेवमहाराज मन्दिर, बल्कोट पौवा लगायत रहेका छन् ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- कुल जनसंख्याको ४९.५२ प्रतिशत ब्राह्मण, ११.२६ प्रतिशत कामी, ९.३४ प्रतिशत क्षेत्री, ७.५२ प्रतिशत कुमाल, ५.५१ प्रतिशत मगर, ४.४० प्रतिशत नेवार, ४.०३ प्रतिशत सार्की, ३.०२ दमाई, २.१४ मुस्लिम जातीको बसोवास रहेको ।
- अर्घाखाँची जिल्ला उद्गम स्थल भई आफ्नै भाषा र संस्कृति भएको मुस्लिम धर्मावलम्वीको गाउँपालिकामा उल्लेख्य बसोबास रहेको ।
- गाउँपालिकाले आदिवासी जनजाति, मुस्लिम, सीमान्तकृत, अल्पसंख्यक र लोपोन्मुख वर्गको लगत संकलन गर्ने नीति लिएको ।
- विविध जात, धर्म, सम्प्रदाय र संस्कृतिका समुदायहरू सौहार्दपूर्ण तरिकाले बसेका ।
- धार्मिक हिसाबले विभिन्न धर्मावलम्बीहरूले आफ्ना धर्म, संस्कृति र परम्परा कायम राखिरहेको ।
- तीज, दशैं, तिहार, शिवरात्री, माघेसक्रान्ती, बकरइद, रमजाम साउने मेला, नागपञ्चमी, बालाचतुर्दशी, जस्ता चाडपर्वहरू मनाउने गरेको ।

- कालिका, लाखे, सोरठी, हिम्पै, रोपाइ, सराइ, हाइदोस जात्रा नाँच, भजन कीर्तन, झाँक्री नाँच, झ्याउरे नाँच, खैजडी नाँच, चुड्का, कौडा, पाङदुरे नाँच तथा वालन हाइदोस जात्रा जस्ता नाचहरू प्रचलनमा रहेका ।
- ढोलक, मादल, खैजेडी, मुरली, बाँसुरी, डम्फु, पञ्चेवाजा, ढ्याङ्ग्रो, आदि जस्ता सांस्कृतिक बाजाहरू प्रचलनमा रहेका ।
- गाउँपालिकाभित्र राष्ट्रिय स्तरका लोक गायन अभिनय तथा अन्य क्षेत्रका कलाकारहरू रहेका ।
- विविध समुदायहरूको मानवशास्त्रीय अध्ययनका लागि शैक्षिक धार्मीक, पौराणीक तथा लोकपर्यटनको गन्तव्यस्थल बनाउन सकिने
- विभिन्न जाति तथा समुदायका आ-आफ्ना मठ, मन्दिर तथा धार्मिक स्थलहरू रहेका
- आदिवासी जनजातिका विविध सांस्कृतिक सम्पदाहरू रहेकोले सांस्कृतिक सङ्ग्रहालय तथा सांस्कृतिक केन्द्रहरूको रूपमा विकास गर्ने पहल भइरहेको ।
- चाडपर्वको बेला नाचगान गर्दा दौरा सुरुवाल,कछाड, चौवन्दी चोली पटुकी, घलेक, जामा जस्ता सांस्कृतिक भेषभुषाबाट सँस्कृतिको जर्गेना गर्ने प्रयास भइरहेको ।
- छत्रदेव गाउँपालिकालाई मौलिक संस्कृति र सभ्यताको केन्द्रको रूपमा विकास गरी सांस्कृतिक पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिका क्षेत्रका सर्जक तथा कलाकारको उत्थान र वृत्ति विकास गर्न सकिने ।
- आदिबासी मुस्लिम, मगर, नेवार, आदिको संस्कृति उजागर गर्न होमस्टे सञ्चालन गर्न सकिने ।
- गाउँपालिका क्षेत्रमा रहेका विभिन्न धार्मिक तथा सांस्कृतिक स्थलहरूको विकास गर्न सकिने ।
- लोपोन्मुख जातजातिको लोकभाका तथा परम्परागत बाजागाजाको संरक्षण गरी लोक संस्कृतिको उत्थान गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- सांस्कृतिक धरोहरहरूको संरक्षणका लागि ठोस कार्ययोजना नबनेको ।
- सामाजिक सञ्जाल, आम सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा भएको विकासका कारण पश्चिमा संस्कृतिको प्रभावले मौलिक संस्कृति लोप हुने जोखिम रहेको ।
- विभिन्न धार्मिक तथा पुरातात्विक स्थलहरू मर्मत सम्भार नहुँदा जीर्ण अवस्थामा पुगेका
- कतिपय आदिवासी जनजातिहरू विपन्न अवस्थामा रहेकोले उनीहरूको सबलीकरणका लागि ठोस कार्यक्रमहरू नभएको ।
- कतिपय प्राचीन धरोहरहरू उचित प्रचारप्रसारको पर्खाइमा रहेका ।
- समुदाय र राज्य दुवैका उदासिनताका कारण स्थानीय र मौलिक मौलिक संस्कृतिहरू लोप भई पहिचान नै संकटमा पर्न सक्ने ।
- मुस्लिम, क्षेत्री, मगर, नेवार तथा दलित आदि जातिको भेषभुषा तथा भाषाको संरक्षण गर्नुपर्ने ।
- सम्बन्धित समुदाय र राज्यले मिलेर सांस्कृतिक संरक्षण प्रवर्द्धनमा ठोस र दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू तत्काल सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- विभिन्न लोक भाका र लोक नृत्यको संरक्षण गर्नुपर्ने ।
- आर्थिक तथा अन्य प्रलोभनमा पारी धर्म परिवर्तन गराउने परिपाटी रोक्नुपर्ने ।
- धार्मिक परम्पराका मेलामा झै झगडा हुनसक्ने ।

दीर्घकालीन सोच

सभ्य र सुसंस्कृत समाजको निर्माण

लक्ष्य

संस्कृती, भाषा, कला र साहित्यको जर्गेना र विकास मार्फत सभ्य र सौहादप'र्ण समाजको स्थापना गर्ने

उद्देश्यहरू

१. स्थानीय पहिचान कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति, साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु

२. संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको सिर्जनात्मक विकासमा टेवा पुऱ्याउनु ।

उद्देश्य १ : स्थानीय पहिचान, कायम हुने भाषा, कला, संस्कृति र साहित्यको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति १.१ संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको वस्तुगत अभिलेखिकरण गर्ने

कार्यनीति १.१.१ गाउँपालिकामा प्रचलनमा रहेका सबैप्रकारका मूर्त र अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदा (Intangible Cultural Heritage) को वस्तुगत तथा विस्तृत पार्श्वचित्र तयार पारिनेछ ।

१.१.२ सबै बौद्धिक सम्पदा (Intellectural Property) को विवरण प्रकाशन गरिने छ

१.१.३ यस प्रकारका सांस्कृतिक तथा बौद्धिक सम्पदाहरूलाई स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिने छ ।

१.१.४ गाउँपालिकाको मौलिकता दर्शाउने यो सम्पदा समेटेर एक वृत्तचित्र निर्माण गरिने छ ।

१.१.५ गाउँपालिकाबाट प्रादेशिक तथा राष्ट्रिय कला, सँस्कृति र साहित्यमा योगदान पुऱ्याउने लेखक, गायक, अभिनेता, सँगीतकार, रंगकर्मी, नृत्याङ्गना, साहित्यकार, सँस्कृतिविद् लगायतका कलाकारको विस्तृत विवरण तयार पारिनेछ ।

रणनीति १.२ भाषा संस्कृति, कला साहित्यलाई जीवन्त तुल्याउने

कार्यनीति १.२.१ वर्षभरी निरन्तर सांस्कृतिक र साहित्यिक गतिविधि सञ्चालन र त्यसको निरन्तरताका लागि एक वार्षिक भाषा, कला, साहित्य तथा संस्कृति पात्रो निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

१.२.२ विद्यालयस्तरमा कला, साहित्य र संस्कृतिमा विशेष झुकाव भएका विद्यार्थीहरूको पहिचान गरी अभिलेख तयार पारिनेछ ।

१.२.३ त्यस्ता प्रतिभाहरूको प्रतिभा उजागर गर्न हरेक महिना विद्यालयस्तरीय र निश्चित समयको अन्तरालमा अन्तरविद्यालय सांस्कृतिक, साहित्यिक प्रतियोगिता आयोजना गरिने छ ।

१.२.४ राष्ट्रिय र प्रादेशिक तहका प्रतियोगीतामा भाग लिने कलाकार साहित्यकार आदिको प्रशिक्षण तथा तयारीका लागि एक प्रोत्साहन कोषको निर्माण गरिने छ ।

१.२.५ वडा स्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू गठन गरी वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो कार्यान्वयनमा ल्याउन सांस्कृतिक अभ्यासहरू सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.६ हरेक विशेष चाडपर्व मेला र सांस्कृतिक उत्सवलाई भव्य बनाउन सांस्कृतिक समितिहरूलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी सो सञ्चालनका लागि रकमहरूको व्यवस्था गरिने छ ।

१.२.७ सांस्कृतिक गतिविधिहरू पर्यटनसँग आवद्ध गर्न व्यापक प्रचार प्रसार गरिने छ ।

१.२.८ मातृमाषामा आधारभूत शिक्षा दिन सकिने समुदायका बारेमा सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.२.९ लोपोमुख सांस्कृतिक गाथाहरू संरक्षण गर्न विशेष समारोह आयोजना गरिने छ । (जस्तै सराय, चुटका, असारे जस्ता मौलिक गीतहरू)

उद्देश्य २ : संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको सिर्जनात्मक विकासमा टेवा पुर्‍याउनु ।

रणनीति २.१ कला, साहित्य, भाषा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन गर्ने

कार्यनीति २.१.१ कला, साहित्य, भाषा तथा संस्कृतिका सर्जकहरूलाई यि क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मागहरूको संम्बोधन गर्न विशेष अन्तरक्रिया आयोजना गरिने छ ।

२.१.२ यस प्रकारका सर्जकहरूलाई सहयोग र प्रोत्साहन तथा पुरस्कृत गर्न एक गाउँपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण गरिने छ ।

२.१.३ विभिन्न राष्ट्रिय तथा गाउँपालिका स्तरीय विशेष अवसरमा यस्ता सर्जक तथा कलाकारहरूलाई सम्मान र पुरस्कृत गरिने छ ।

२.१.४ हरेक विद्यालयमा अतिरिक्त क्रियाकलापहरूमा यि विषय समावेश गरी नियमित अभ्यास र पठनपाठन गर्न आंशिक शिक्षकको प्रबन्ध गरिने छ ।

२.१.५ वडास्तरीय झाँकीहरू प्रस्तुत गर्न सांस्कृतिक समिति मार्फत अभ्यास सञ्चालन गर्ने

रणनीति २.२ सांस्कृतिक, साहित्यिक भाषिक तथा कला सम्बन्धी पूर्वाधार निर्माण

कार्यनीति २.२.१ गाउँपालिकास्तरीय एक सांस्कृतिक केन्द्रको स्थापना गर्ने

२.२.२ सांस्कृतिक केन्द्रलाई चलायमान बनाउन नाटक, नृत्य, सांगितिक कार्यक्रम, साहित्यिक कार्यक्रम, चित्रकला प्रर्दशनीहरूको सांस्कृतिक पात्रो बमोजिम आयोजना गर्ने

२.२.३ हरेक वर्षमा एक पटक सांस्कृतिक पर्व (Cultural Festival) तथा साहित्य उत्सव (Literature Festival) आयोजना गरिने छ ।

२.२.४ गाउँपालिकास्तरीय एक कला सँग्रहालयको निर्माण गर्ने

संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्यको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदाको Inventory तयारी		०	६०	०	०	०	०	
		१.१.२	लोपोन्मुख अर्मुत सांस्कितिक सम्पदाहरूलाई रेर्कड गरिने छ।		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.३	Intangible Cultural Heritage (ICH) तथा वौद्धिक सम्पदाको विवरण प्रकाशन		०	०	७५	०	०	०	
		१.१.४	सांस्कृतिक सम्पदा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्माण		०	१००	०	०	०	०	
		१.१.५	सांस्कृतिक वृत्त चित्र निर्माण		०	०	८०	०	०	०	
		१.१.६	लेखक, कलाकार, साहित्यकारहरूको विवरण संकलन		०	५०	०	०	०	५५	
	१.२	१.२.१	सांस्कृतिक पात्रो निर्माण		०	०	८०	०	०	०	
		१.२.२	विशेष कला भएका विद्यार्थी पहिचान		०	५०	५२	५४	५६	५८	
		१.२.३	विद्यालय तथा अन्तर विद्यालय सांस्कृतिक प्रतियोगिता		०	८०	८२	८३	८५	८७	
		१.२.४	राष्ट्रिय तथा प्रादेशिकस्तरको सांस्कृतिक प्रतियोगिता तयारी कोष		०	०	७५	७८	८०	८२	
		१.२.५	वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिहरू मार्फत अभ्यासका लागि प्रोत्साहन अनुदान		०	५०	५२	५४	५६	५७	
		१.२.६	विशेष पर्व तथा उत्सव तयारी अनुदान		०	३०	३२	३५	३७	३८	
		१.२.७	सांस्कृतिक गतिविधि प्रचारप्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन		०	५०	५२	५४	५६	५८	
		१.२.८	मातृभाषामा आधारभूत शिक्षाका लागि सम्भाव्यता अध्ययन		०	९०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.२.९	लोपोन्मुख सांस्कृतिक गाथा संरक्षण कार्यक्रम		०	५५	५७	५९	६०	६१	
		१.२.९	विभिन्न जातजातिको संस्कृति प्रबर्द्धन कार्यक्रम सञ्चालन								
२.	२.१	२.१.१	कला, साहित्य र संस्कृतिका सर्जक तथा कलाकारहरूसँग अन्तरक्रिया		०	५०	५२	५३	५५	५७	
		२.१.२	गाउँपालिकास्तरीय सांस्कृतिक कोषको निर्माण		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		२.१.३	कलाकार, सर्जक तथा कला-पत्रकार सम्मान		०	६०	६२	६३	६४	६५	
		२.१.४	सांस्कृतिक गतिविधि तथा पठनपाठनका लागि आंशिक शिक्षक व्यवस्थापन		०	३००	३१०	३१२	३१५	३२०	
		२.१.५	सांस्कृतिक झाँकी तयारी		०	०	४०	४२	४५	५०	
	२.२	२.२.१	सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण		०	०	१५०	०	०	०	
		२.२.२	नियमित सांस्कृतिक गतिविधि, उत्सव (Cultural Festival) आयोजना		०	११०	११५	१२०	१२२	१२४	
		२.२.३	वार्षिक सांस्कृतिक तथा साहित्य उत्सव गर्ने		०	८०	८३	८५	८७	९०	
		२.२.४	सांस्कृतिक केन्द्रमा रहने एक कला सँग्रहालयको निर्माण		०	०	०	०	११०	०	

६.४ लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरण

पृष्ठभूमि

नेपालमा सामाजिक जागरण, जातिय, लैङ्गिक तथा वर्गिय स्वरूपको समाजमा व्यापक रूपान्तरण भैनसकेकोले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिकको सम्मान, सामाजिक सुरक्षा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिको अधिकार र कठिनाइहरूको सम्बोधन र सामाजिक समावेशीकरणका मुद्दाहरू सामाजिक विकासका दृष्टिले केन्द्रिय भाग मै रहेका छन्। नेपालका अन्य स्थानहरूमा जस्तै यस गाउँपालिकामा समेत यी सवालहरूको व्यापक सार्न्दभिकता रहेको र विकास योजनाले यी विषयहरूलाई महत्व दिएर समेट्नु पर्ने देखिन्छ। नेपालको संविधानमा नै वर्गीय, जातीय, क्षेत्रीय, भाषिक, धार्मिक, लैङ्गिक विभेद र सबै प्रकारका जातीय छुवाछूतको अन्त्य गर्ने तथा आर्थिक समानता, समृद्धि र सामाजिक न्याय सुनिश्चित गर्न समानुपातिक समावेशी र सहभागितामूलक सिद्धान्तका आधारमा समतामूलक समाजको निर्माण गर्ने संकल्प गरिएको छ। हाल यस गाउँपालिकामा राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रारम्भिक नतिजा अनुसार कुल जनसंख्या २१,६९१ रहेको छ जस मध्ये पुरुष ९, ६७६ र महिला १२, ०१५ प्रतिशत रहेका छन्। पछिल्लो तथ्याङ्क बमोजिम यस गाउँपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ५९३० र परिवार संख्या ६२६३ रहेको छ। त्यस्तै जनधनत्व प्रति वर्ग कि. मि.२४७.६ छ भने वार्षिक १.५ प्रतिशतले जनसंख्या घटिरहेको छ। सोही अनुसार लैंगिक अनुपात (Sex Ratio) मा महिलाको भन्दा पुरुषको जनसंख्या २३३९ ले कमि रहेको छ भने ६० वर्ष माथीको जनसंख्या पनि उल्लेख्य रहेको छ। समाजमा सीमान्तकृत जनसंख्यालाई मूलधारमा ल्याई उनीहरूको सम्मानपूर्वक जीवनयापन गर्नपाउने नैसर्गिक अधिकार सुनिञ्चित नगर्दा सम्म सभ्य र सौर्हादपूर्ण समाजको परिकल्पना गर्न सकिदैन त्यसैले लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशिकरणका क्षेत्रमा प्राथमिकता दिन सके असमानताको जालो तोड्न सहज हुन जान्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाले हरेक बर्ष जेष्ठ नागरिक, महिला तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सामाजिक सुरक्षा भत्ता बैंक मार्फत वितरण गरिएको।
- गाउँपालिकाबाट कम्तिमा वर्षको एकपटक जेष्ठ नागरिक सम्मान तथा एकीकृत स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन गर्ने कार्यकम रहेको।
- बल्कोट २ पावामा जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र स्थापना गर्ने कार्यकम रहेको
- प्रत्येक टोलमा महिला तथा आमा समूह गठन गरी हिंसा न्यूनीकरण, क्षमता अभिवृद्धि तथा मूलप्रवाहीकरणका कार्यहरू भइरहेको।
- नारी दिवस मनाई जनचेतना जगाउने काम भइरहेको।
- एकल महिला, जेष्ठ नागरिक, फरक क्षमता भएका व्यक्ति, टुहुरा, सीमान्तकृत र लोपोन्मुख समुदायका लागि यातायात, स्वास्थ्य र शिक्षा निःशुल्क गर्ने गाउँपालिकाको नीति लिन सकिने।
- सुआहारा सुनौला हजार दिन अन्तर्गतको पोषण कार्यक्रम संचालन गर्न सकिने।
- लैङ्गिक हिंसा न्यूनीकरण, लागु औषध दुर्व्यसनी, मानव बेचबिखन सम्बन्धी सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको।
- विपन्न महिलालाई सिपमूलक तथा उद्यमशीलतामा तालिममा जोड दिई आय आर्जनका कार्यक्रम गर्ने गरिएको।

- आदिवासी जनजाति, मुस्लिम, सीमान्तकृत, लोपोन्मुख वर्गहरूको यथार्थ लगत संकलन गरी परम्परागत पेशा, व्यवसाय, लोपोन्मूख कला, ज्ञान, सिप पहिचान गरेर क्षमता विकास कार्यक्रम गर्ने नीति लिइएको ।
- दलित वर्गमाथि हुने भेदभाव न्यूनीकरण गरी परम्परागत ज्ञान र सिपलाई व्यवसायीकरण गर्ने प्रयत्न गरिएको ।
- न्यायिक समितिको कामकार्यवाहीलाई प्रभावकारी र सर्वसुलभ बनाई मेलमिलाप तथा मध्यस्थता सेवालाई चुस्त बनाउन आवश्यक पुर्नताजगी तालिमको व्यवस्था गरिएको ।
- छुवाछुत तथा सामाजिक विभेद क्रमशः न्यून हुँदै गएको ।
- गाउँपालिकामा धार्मिक सहिष्णुता प्रशँशा गर्न लायक रहेको ।
- सञ्चार माध्यम र शिक्षाको सकारात्मक प्रभाव परेको ।
- कतिपय महिलाहरू राजनीति, सामाजिक कार्यलगायत विभिन्न विकासका गतिविधिहरूमा सरिक हुन थालेको ।
- समाजमा छोरा र छोरी एकै हुन् भन्ने सोचको क्रमश विकास हुँदै गएको ।
- प्रत्येक वडामा १ महिला सदस्य र १ दलित महिला सदस्य अनिवार्य रूपमा निर्वाचित हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उनीहरूले सम्पूर्ण महिला, दलित, जनजातिहरूको हक हित तथा अधिकारको पक्षमा आवाज उठाएका कारण सामाजिक न्याय, समानता लगायत समाज सुधारका पक्षमा केही प्रगति भएको ।
- अपाङ्ग पुनर्स्थापना केन्द्र, विपन्न सहायता केन्द्र, अनाथालय तथा जेष्ठ नागरिक स्याहार केन्द्र स्थापना गरी न्यायपूर्ण समाजको स्थापनामा सहयोग पुऱ्याउन सकिने ।
- भौतिक संरचना निर्माण गर्दा बालमैत्री र अपाङ्गमैत्री बनाउन थालिएको ।
- शिक्षा र जनचेतनामा आएको क्रमिक सकारात्मक सुधारका कारण महिला तथा सीमान्तकृत वर्गको उत्थानमा उपयुक्त वातावरण बन्दै जाने ।
- सबै तह र तप्काका समुदायलाई सामाजिक मूल प्रवाहीकरणमा ल्याउँदा गाउँपालिकाको समग्र विकास प्रक्रियाले गति लिन सक्ने ।
- महिलाहरू राजनीतिक गतिविधिमा संलग्न हुन थालेकाले उनीहरूका आवाजहरू सम्बन्धित निकायमा पुऱ्याउन सहज भएको ।
- एकल महिला, बेरोजगार महिला, अति पिछडिएका तथा विपन्नहरूका लागि रोजगारमूलक तालिमको व्यवस्था गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकामा बैङ्किङ सुविधाको अवस्था कमजोर हुँदा सामाजिक सुरक्षा भत्ता लिन टाढा जानपर्ने अवस्था रहेको ।
- गाउँपालिकामा सामुदायिक भेटघाट केन्द्र, वृद्धाश्रम, बाल सुरक्षा तथा सुधार गृह जस्ता भवनहरूको अभाव रहेको ।
- गाउँपालिकामा पुरुषको भन्दा महिलाको जनसंख्या बढी भए पनि परम्परागत रूपमा रहेको लैङ्गिक विभेद पूर्ण रूपमा अन्त्य हुन नसकेको
- समाजमा महिलाको समग्र सामाजिक स्तर अत्यन्त कमजोर रहेको ।
- जातीय भेदभाव पूर्ण रूपले अन्त्य हुन नसकेको ।
- सीमान्तकृत समुदाय, आदिवासी जनजातिहरूको आर्थिक र सामाजिक सबलीकरण हुन नसकेको ।

- जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू अपेक्षाकृत रूपमा प्रभावकारी हुन नसकेका ।
- महिला तथा जनजातिहरूको उद्यमशीलता विकास तथा शसक्तिकरण सम्बन्धी तालिमहरू संचालन गर्दा लक्षित वर्ग सम्म पुग्न नसकेको । महिला तथा जनजातिमा पनि टाठा बाठाको नै पकड रहेको ।
- लैङ्गिक विभेद तथा हिंसाले समाजमा सामाजिक विग्रह ल्याउनुका साथै विकासको गतिमा नकारात्मक असर पर्न सक्ने ।
- महिला पछाडि पर्दा समग्र पारिवारिक सङ्गठन र समाज नै विकृत बन्न सक्ने ।
- सामाजिक सौहार्दता, मेलमिलाप, शान्ति र समृद्धिका लागि सामाजिक विवेकको प्रयोग गरी सामाजिक अन्तरघुलनका साथै महिला शसक्तिकरण र सीमान्तकृत वर्गको मूल प्रवाहीकरण गर्नुपर्ने ।
- व्यापक रूपमा महिला शिक्षा तथा अन्य जातजाति, अल्पसङ्ख्यक र सीमान्तकृतहरूलाई विशेष रूपमा लक्षित गरी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने ।
- प्रसूती सेवाको व्यवस्था गर्नुको साथै प्रजनन् स्वास्थ्य बारे जनचेतना फैलाउनुपर्ने ।
- घरेलु हिंसा र महिला हिंसा निर्मूल गर्नुपर्ने ।
- गाउँपालिकाभित्र गठन भएका दर्जनौं आमा समूहहरूलाई जाँड रक्सी र जुवातास का साथै लागुपदार्थको विकृति विरुद्ध अभियान सञ्चालन गर्न प्रोत्साहित गर्नुपर्ने ।
- बालश्रम, बालविवाह तथा बहुविवाहलाई दण्डित गर्नुपर्ने ।
- बालमैत्री, ज्येष्ठनागरिकमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा महिलामैत्री संरचनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

छत्रदेवको सभ्यता न्यायपूर्ण समाज र सामाजिक सौहार्दता

लक्ष्य

सामाजिक न्यायमा आधारित सभ्य समाजको निर्माण गर्ने

उद्देश्यहरू

लैङ्गिकता, उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

उद्देश्य १: लैङ्गिकता, उमेर, जातियता, क्षेत्रियता, भाषिक, अल्पसंख्या, अपाङ्गता लगायतका आधारमा हुने सबै प्रकारको विभेद अन्त्य गर्नु

रणनीति १.१ महिला जागरण केन्द्रित नीति निर्माण तथा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

कार्य नीति १.१.१ अनिवार्य नारी शिक्षा सम्बन्धी विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

१.१.२ छात्रामैत्री वातावरण निर्माण गर्न हरेक विद्यालयका प्रधानाध्यापक तथा व्यवस्थापन समितिसँग नियमित अन्तरक्रिया सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.३ महिला अधिकार, महिला हिंसा, यौन शोषण, यौन हिंसा जस्ता विषयहरूको समुचित सम्बोधन हुनेगरी महिलालाई सचेत बनाउन हरेक वडामा रहेका महिला अधिकारकर्मी, महिला नेतृ, शिक्षिका लगायत सचेत र सक्षम महिलाको संयोजकत्वमा महिला सेल गठन गरिने छ ।

१.१.४ प्रत्येक वडामा रहेका महिला सेलहरूमार्फत हरेक महिना पुरुषहरूको समेत संलग्नतामा महिला जागरण सचेतना मूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.५ विद्यालय पाठ्यक्रम निर्धारण गर्दा छात्र तथा छात्रा दुवैलाई प्रजनन्, स्वास्थ्य, यौन स्वास्थ्य लगायतका लैङ्गिक सवालहरू समेट्ने गरी निर्धारण गरिने छ र सो माध्यमिक शिक्षामा अनिवार्य लागू गरिने छ ।

१.१.६ स्थानीय सञ्चार माध्यामहरूबाट लैङ्गिकता तथा महिला जागरण सम्बन्धी सामाग्री नियमित प्रसारण गरिने छ ।

१.१.७ बुहारी शिक्षालाई अनिवार्य गरिने छ ।

१.१.८ दाइजो प्रथा तथा लैङ्गिक हिंसा विरुद्ध हरेक वर्ष विशेष जागरण सप्ताह मनाइने छ ।

१.१.९ विद्यालयमा सामाजिक शिक्षा अध्यापनरत शिक्षक शिक्षिकालाई समेटेर लैङ्गिक हिंसा र महिला जागरण सम्बन्धी अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति १.२ महिला सुरक्षा र लैङ्गिक न्यायका निम्ति महिला शसक्तिकरणका कार्यक्रमहरू अभियानको रुपमा सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति १.२.१ गाउँपालिकामा स्थापना भई कार्य गरिरहेका सबै प्रकारका महिला समूह, आमा समूह, किशोरी समूह लगायतका समूहलाई लक्षित गरी वार्षिक पात्रोका आधारमा नियमित आयआर्जन तालिम, सिप तथा उद्यमशीलता विकास तथा नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.२ गाउँपालिकाभर रहेका महिला उद्यमीहरूको अभिलेख तयार गरिने छ ।

१.२.३ महिला उद्यमीहरूलाई गाउँपालिका बाहिरका सफल महिला उद्यमीहरूसँग वर्षमा एक पटक साक्षात्कार गराइने छ ।

१.२.४ मापदण्डका आधारमा महिला उद्यमीहरूलाई उनीहरूको नाममा दर्ता भई सञ्चालन हुने साना तथा घरेलु उद्योगमा ब्याजमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.२.५ सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने महिलाहरूको अभिलेख तयार पारी निःशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.६ स्थानीय न्यायिक समितिलाई नियमित तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.७ महिलाका नाममा रहेको अचल सम्पत्ति सम्बन्धी वस्तुगत विवरण संकलन गरिने छ र त्यसमा वृद्धि गर्न ऐन कानुनमा सहुलियतको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.८ "एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम" सञ्चालन गर्न ब्याज अनुदान कोष निर्माण गरिने छ ।

१.२.९ महिला हिंसा पहरेदारी तथा कानुनी सेवाका लागि वडास्तरीय महिला सेल गठन गरी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.१० गाउँपालिकास्तरीय एक महिला सुरक्षागृहको निर्माण गरिने छ ।

१.२.११ गाउँपालिकास्तरीय एक महिला उद्यमी वस्तु बिक्री केन्द्र स्थापना गरिने छ ।

१.२.१२ गाउँपालिकामा उच्च शिक्षामा छात्राको उपस्थिति वृद्धि गर्न बालिका बिमा कार्यक्रम लागू गरिने छ ।

रणनीति १.३ जेष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षार आत्मसम्मान कायम हुने कार्यक्रमलाई प्राथमिकता दिइ सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति १.३.१ संविधान र नेपाल सरकारले घोषणा गरेका जेष्ठ नागरिक सामाजिक सुरक्षाअन्तर्गतका सबै कार्यक्रम चुस्त दुरुस्त रुपमा प्रभावकारी बनाउन गाउँपालिकाभित्र जेष्ठ नागरिक प्रतिकार्य इकाइ सञ्चालन गरिने छ।

१.३.२ वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक निःशुल्क स्वास्थ्य परीक्षण शिविर सञ्चालन गरिने छ।

१.३.३ एक वडा एक जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण गरिने छ।

१.३.४ प्रत्येक वडामा जेष्ठ नागरिक लक्षित योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन गरिने छ।

१.३.५ स्थानीय सञ्चार माध्यमसँगको सहकार्यमा जेष्ठ नागरिकहरूका जीवन अनुभव साट्न र सुन्न "जेष्ठ नागरिक आवाज" कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ।

१.३.६ वर्षमा १ पटक आन्तरिक पर्यटन प्रवर्द्धन तथा जेष्ठ नागरिक सम्मान स्वरूप निश्चित मापदण्डका आधारमा जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न परिवहन अनुदान प्रदान गरिने छ।

१.३.७ वडास्तरमा आफ्ना रितीथिति, संस्कार, धर्म सम्प्रदाय अनुरूपका भजन कीर्तन, गायन, बाद्यवाधन कार्यक्रम संचालन गर्न जेष्ठ नागरिक कीर्तन मण्डली गठन गरी बाद्यवाधन यन्त्रमा मापदण्ड बनाई अनुदान प्रदान गरिने छ।

१.३.८ ८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकहरूलाई सु-आहारा कार्यक्रम सञ्चालन गरी पोषिलो आहारा वितरण गर्ने प्रबन्ध गरिने छ।

१.३.९ जेष्ठ नागरिकको सम्पूर्ण स्वास्थ्य उपचार सुनिश्चित गर्न अति विपन्न परिवारको स्वास्थ्य बिमामा अनुदान प्रदान गरिने छ।

रणनीति १.४ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको कठिनाइ न्यूनिकरण गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरी उनीहरूको आत्मबल बढाउने र आत्मसम्मान जगाउने।

कार्यनीति १.४.१ गाउँपालिकाभर रहेका सम्पूर्ण अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन गरिने छ।

१.४.२ अपाङ्गता परिचय पत्र अपाङ्गताको प्रकार अनुसार परिचय पत्र वितरण गरिने छ।

१.४.३ अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाको विवरण तयार पारी उनीहरूको शिक्षा आर्जनमा भएका कठिनाई सम्बोधन गर्न विशेष अध्ययन पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिने छ।

१.४.४ ह्वील चियर आवस्यक अपाङ्गहरूको लगत संकलन गरी त्यसमा अनुदान प्रदान गरिने छ।

१.४.५ विशेष क्षमता भएका अपाङ्गहरूको वृत्ति विकास कार्यक्रम अन्तर्गत कलाकारिता सिप विकास तथा आय आर्जन तालिम नियमित सञ्चालन गरिने छ।

१.४.६ पूर्ण अपाङ्गता भई जीवन निर्वाह गर्न पूर्ण असक्तहरूको विवरण संकलन गरी सामाजिक सुरक्षाकार्यक्रम संचालन गरिने छ।

१.४.७ गाउँपालिकामा अब बन्ने सबैखाले सार्वजनिक भौतिक संरचनाहरू अपाङ्गमैत्री बनाउन निर्माण मापदण्ड र कार्यविधि परिमार्जन गरिने छ।

१.४.८ अपाङ्गता भएका नागरिकहरूको समस्या कठिनाई र आवाजहरू उजागर गर्न अपाङ्गता भएका नागरिकको नेतृत्वमा एक गाउँपालिका स्तरीय अपाङ्गता नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन गर्न गाउँपालिकाले सहजिकरण गर्नेछ ।

१.४.९ अपाङ्गता भएका तर विशेष कलाको क्षमता भएकालाई लक्षित गरी प्रोत्साहन अनुदान दिइने छ ।

रणनीति १.५ जातिय विभेद, अल्पसंख्यक दलित, आदिवासी, मुस्लिम तथा राज्यको मूल प्रवाहमा आउन नसकेको नागरिकहरूका मूल सरोकारका विषयमा अध्ययन गरी मूल प्रवाहीकरण कार्यनीति निर्माण गर्ने

कार्यनीति १.५.१ लोपोन्मुख, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत तथा राज्यको मूल प्रवाहीकरणभन्दा बाहिर रहेका वर्ग, व्यक्ति वा समुदायको यर्थाथ स्थितिका बारेमा अध्ययन गरी स्थितिपत्र प्रकाशन गरिने छ ।

१.५.२ आदिवासी, जनजाति तथा मुस्लिमहरूका मौलिकता र पहिचान रहनसहन, रितिथिति, परम्परा, भेषभूषा खानपान, कला, चाडवाड आदिका बारेमा विस्तृत विवरण सहितको अभिलेख तयार पारिनेछ ।

१.५.३ सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त अनुरूप राज्यको आरक्षण कोटामा सरकारी सेवामा प्रवेश गर्न चाहने यो वर्गका आकांक्षीहरूलाई लक्षित गरी विशेष तयारी कक्षाहरू निःशुल्क सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.४ यि वर्गका विद्यालय जाने बालबालिकाको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्न अभिभावक शिक्षा र शैक्षिक सामाग्रीमा अनुदान प्रदान गरिने छ ।

१.५.५ छुवाछुत र सबै प्रकारका सामाजिक भेदभाव अन्त्य गर्न राज्यको मूल कानुनको अधिनमा रहि त्यस्ता कार्यलाई दण्डित गर्न स्थानीय कानुन निर्माण गर्दै न्यायिक समितिलाई सक्रिय तुल्याइनेछ ।

१.५.६ यि लक्षित वर्गलाई समेट्ने सिप विकास र व्यवसायिक आयआर्जनका लागि तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.५.७ लोपोन्मुख भाषा तथा लिपिको संरक्षण गर्न परामर्श अध्ययन तथा अनुसन्धान गरिने छ ।

१.५.८ सामाजिक अन्तरघुलन कार्यक्रम अन्तर्गत वर्षमा एक पटक विशेष राष्ट्रिय दिवसको अवसरमा गाउँपालिकाको आयोजनामा सबै जात वर्ग सम्प्रदाय दलित उत्पिडितहरू सम्मिलित चियापान तथा अनुभूति आदान प्रदान कार्यक्रम आयोजना गरिने छ ।

१.५.९ विपन्न र सीमान्तकृत समुदायले सञ्चालन गर्ने लघु उद्यम तथा व्यवसायमा मापदण्डका आधारमा शुन्य प्रतिशत ब्याजका लागि अनुदान प्रदान गरिने छ ।

लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता तथा सामाजिक समावेशीकरणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	अनिवार्य नारी शिक्षा विशेष नीति तथा कार्ययोजना निर्माण		०	०	२००	०	०	०	
		१.१.२	छात्रा मैत्री शौचालय निर्माण तथा स्तरोन्नती		०	०	१००	११०	११५	११७	
		१.१.२	छात्राहरूलाई Sanitary Pad वितरण		०	५०	५२	५४	५६	६०	
		१.१.३	वडास्तरीय महिला हिंसा तथा लैङ्गिक भेदभाव निगरानी सेल गठन		०	५५	०	०	०	०	
		१.१.४	महिला सेल मार्फत हरेक महिना जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन		०	७०	७२	७५	७७	८१	
		१.१.५	माध्यमिक शिक्षामा यौन, लैङ्गिकता तथा प्रजनन् शिक्षा सम्बन्धी पाठ्यक्रम निर्धारण		०	१००	०	०	०	०	
		१.१.६	लैङ्गिकता र महिला जागरण सञ्चार कार्यक्रम संचालन		०	५०	५२	५४	५६	५८	
		१.१.७	अनिवार्य बुहारी शिक्षा कार्यक्रम		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		१.१.८	महिला हिंसा र दाइजो प्रथा विरुद्ध वार्षिक रूपमा सप्ताह व्यापी कार्यक्रम		०	७०	७२	७४	७६	७८	
		१.१.९	सामाजिक शिक्षामा यौन हिंसा, अपहरण, बलात्कार जस्ता विषयमा शिक्षक-शिक्षिका अभिमुखीकरण कार्यक्रम		०	८०	८३	८५	८७	९०	
	१.२	१.२.१	महिला सिप विकास तथा आय आर्जन साथै नेतृत्व विकास तालिम सञ्चालन		०	७०	७५	७८	७९	८०	
		१.२.२	महिला उद्यमी अभिलेख निर्माण		०	६०	०	०	०	०	
		१.२.३	सफल महिला उद्यमी साक्षात्कार कार्यक्रम		०	८०	८२	८४	८५	८७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.२.४	महिला लघु उद्यमी तथा व्यवसायीलाई ब्याजमा अनुदान		०	८०	८५	८७	८९	९०	
		१.२.५	सरकारी सेवा प्रवेश निःशुल्क तयारी कक्षा सञ्चालन		०	९०	९२	९४	९५	९८	
		१.२.६	न्यायिक समिति लैङ्गिक भेदभाव विरुद्ध न्याय सम्पादन तालिम		०	५०	५५	५८	६०	६२	
		१.२.७	महिलाको स्वामित्वमा अचल सम्पत्ति वृद्धि गर्न स्थानीय ऐन कानुन संशोधन		०	५०	०	०	०	०	
		१.२.८	एकल महिला आत्मनिर्भर कार्यक्रम ब्याज अनुदान		०	६५	६७	७०	७३	७५	
		१.२.९	महिला हिंसा पहरेदारी वडास्तरीय महिला सेल अभिमुखीकरण		०	७०	७३	७५	७७	८०	
		१.२.१०	महिला सुरक्षा गृहको निर्माण		०	०	०	३०००	०	०	
		१.२.११	महिला उद्यमी वस्तु विक्री केन्द्र स्थापना		०	०	३००	०	०	०	
		१.२.१२	उच्च शिक्षा बालिका बिमा कार्यक्रम		०	६०	६२	६३	६५	६७	
	१.३	१.३.१	गाउँपालिकामा “जेष्ठ नागरिक सहयोग कक्ष” गठन		०	३२	०	०	०	०	
		१.३.२	जेष्ठ नागरिक वडास्तरीय निःशुल्क स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन		०	९०	९२	९४	९६	९८	
		१.३.३	वडास्तरीय जेष्ठ नागरिक सत्संग केन्द्र निर्माण		०	०	०	०	२५००	०	
		१.३.४	जेष्ठ नागरिक योग तथा ध्यान केन्द्र सञ्चालन		०	०	०	२५	३०	३५	
		१.३.५	जेष्ठ नागरिक आवाज कार्यक्रम सञ्चालन		०	४०	४५	५०	५२	५३	
		१.३.६	जेष्ठ नागरिक तिर्थाटन परिवहन अनुदान		०	२५	३०	३२	३४	३५	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.७	जेष्ठ नागरिक कीर्तन तथा मनोरञ्जन मण्डली गठन तथा वाद्ययन्त्र अनुदान		०	०	३०	३५	३८	४०	
		१.३.८	८० वर्ष नाघेका जेष्ठ नागरिकलाई सु-आहारा कार्यक्रम		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.३.९	जेष्ठ नागरिक स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रममा अति विपन्न अनुदान		०	७०	७२	७३	७५	७७	
	१.४	१.४.१	सम्पूर्ण अपाङ्गता भएकाहरूको व्यक्तिगत विवरण संकलन		०	५०	०	०	०	०	
		१.४.२	अपाङ्गता परिचय पत्र वितरण		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		१.४.३	अपाङ्गता भएका विद्यालय जाने बालबालिकाका समस्या बुझ्न अध्ययन		०	७०	०	०	०	०	
		१.४.४	ह्विलचेयर आवश्यक तर नपाएका अपाङ्गको लागि ह्विलचेयर खरिद		०	८०	८१	८३	८५	८७	
		१.४.५	विशेष क्षमता भएका अपाङ्ग लक्षित कलाकारिता, आय आर्जन तथा सिप विकास तालिम		०	९०	९५	९८	९९	९९	
		१.४.६	पूर्ण अपाङ्गहरूलाई जीवन निर्वाह भत्ता		०	१००	११०	११५	१२०	१२५	
		१.४.७	सार्वजनिक भौतिक निर्माणमा अपाङ्गमैत्री बनाउन मापदण्ड परिमार्जन		०	५५	०	०	०	०	
		१.४.८	अपाङ्ग नागरिक सहयोग तथा सरोकार मञ्च गठन		०	४०	०	०	०	०	
		१.४.९	अपाङ्गता भएका कलाकारलाई विशेष प्रोत्साहन अनुदान		०	५०	५२	५४	५५	५७	
	१.५	१.५.१	सीमान्तकृत तथा मूल प्रवाहीकरणमा छुटेका वर्गको स्थितिपत्र प्रकाशन		०	६०	६२	६३	६५	६७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.५.२	आदिवासी, जनजाति, मुस्लिम लगायतका वर्गको सांस्कृतिक पहिचान सम्बन्धी अध्ययन गरी पार्श्वचित्र प्रकाशन		०	१२०	०	०	०	०	
		१.५.३	सरकारी सेवामा मूल प्रवाहीकरण लक्षित विशेष तयारी कक्षा सञ्चालन		०	८०	८२	८५	८७	८८	
		१.५.४	लक्षित वर्ग अभिभावक शिक्षा तथा शैक्षिक सामाग्री वितरण		०	७५	७७	७८	७९	८२	
		१.५.५	छुवाछुत र सामाजिक भेदभाव न्यूनीकरण विशेष न्यायिक समिति तालिम		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		१.५.६	लक्षित वर्ग विशेष आय आर्जन तालिम		०	७०	७२	७४	७६	७९	
		१.५.७	लोपोन्मुख भाषा तथा लिपि अध्ययन परामर्श		०	५०	५२	५४	५७	६०	
		१.५.८	सामाजिक अन्तरघुलन चियापान कार्यक्रम		०	४०	४५	४८	५२	५५	
		१.५.९	लक्षित वर्ग अति विपन्न उद्यमी ब्याज अनुदान								

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ महिला सचेतनामा वृद्धि हुनेछ ।
- ✓ सरकारी सेवा तथा उद्यम व्यवसायमा महिला विपन्न र सीमान्तकृतको उपस्थिति बढ्नेछ ।
- ✓ अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका कठिनाइहरू न्यूनिकरण हुनेछ ।
- ✓ सामाजिक, भेदभाव तथा थिचोमिचोमा कमी आउनेछ ।
- ✓ जेष्ठ नागरिकको उचित सुरक्षा र सम्मानको प्रबन्ध हुनेछ ।

६.५ बालबालिका

पृष्ठभूमि

हालको बालबालिकाको समग्र अवस्थाले भोलिको राष्ट्र निर्माण तथा समाज निर्माणमा जिम्मेवार हुने मानव संशाधन कस्तो हुनेछ भन्ने निर्धारण गर्दछ । तसर्थ बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानी आज हामिले भोलिको समाज र राष्ट्र निर्माणमा गरिने वृहद लगानीसँग गाँसिएका विषयहरू हुन् । यस गाउँपालिकामा राष्ट्रिय जनगणना २०६८ को तथ्याङ्क अनुसार कुल जनसंख्या मध्ये ० देखि १४ वर्ष उमेर समूहका बालबालिकाको संख्या करिव ३५.३७ प्रतिशत रहेको छ । यो जनसांख्यिक हिसावले जनसंख्याको ठूलो हिस्सा मानिन्छ । बालबालिकाको संख्या धेरै हुनुले राज्यले ठूलो रकम यि बालबालिकाको हेरचाह, स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा खर्च गर्नुपर्ने देखाउछ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- सङ्घीयता पश्चात बालबालिकाको मौलिक अधिकार संरक्षणको जिम्मेवारी स्थानीय सरकारलाई आएको ।
- गाउँपालिकाको ठूलो हिस्सा बालबालिका भएकोले उनीहरूको राम्रो हेरचाह गर्न सबै भविष्यका लागि असल समाज र नागरिक निर्माण गर्न सकिने ।
- नेपालको संविधान २०७२ ले बालबालिकाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा स्थापित गरेको ।
- स्थानीय सरकारले बाल सरोकारका विषयलाई आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा महत्व दिने गरेको ।
- माध्यमिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय सरकारको जिम्मेवारीमा रहेको ।
- योजना निर्माण र अन्य कार्यमा बालबालिकाहरूलाई संलग्न गराइएको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- राज्यद्वारा बालबालिकाको क्षेत्रमा गरेको लगानि पर्याप्त र प्रभावकारी नभएको
- विपन्नताका कारण धेरै बालबालिकाहरू आधारभूत आवश्यकता र अधिकारबाट बञ्चित हुनुपरेको ।
- बालबालिकालाई उचित शिक्षा, पोषण र स्वास्थ्यको पूर्ण ग्यारेन्टी गर्न नसकिएको ।
- बालबालिकाको उचित स्याहार र अधिकारको प्रत्याभूति गर्नु चुनौती र जिम्मेवारी रहेको
- समयमै बालबालिकाका सवालहरूको सम्बोधन गर्न नसके भोलिको भविष्य अनिश्चित र अन्धकार हुने जोखिम रहेको ।

दीर्घकालीन सोच

नैसर्गिक अधिकार पूर्ण बालमैत्री समाज

लक्ष्य

बालबालिकाको, अधिकार अन्तर्गत स्वास्थ्य, पोषण, उचित स्याहार र शिक्षाका आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने

उद्देश्यहरू

१. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

उद्देश्य १. बालबालिकाका मौलिक हकको सुनिश्चितता गर्नु

रणनीति १.१ बाल अधिकार सम्बन्धी जनचेतना जागरण गर्ने

कार्यनीति १.१.१ बाल अधिकार र बालबालिकामा गरिने लगानीका सम्बद्धमा अभिभावकहरूलाई सचेत बनाउने कार्यक्रम अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.२ बालबालिकाहरू स्वंयलाई बालबालिकाका आवश्यकता र अधिकारका विषयमा सचेत तुल्याउन विद्यालय पाठ्यक्रम बाहेक स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.३ बालमैत्री स्थानीय शासन (CFLG) कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने हेतुले गाउँपालिकाका समग्र बालबालिकाको वस्तुगत अवस्थाबारे अध्ययन गरी बालबालिका स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।

रणनीति १.२ अतिविपन्न तथा विशेष संरक्षण आवश्यक असहाय बालबालिका केन्द्रित कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति १.२.१ गाउँपालिका वर्षभरी खान लगाउन नपुग्ने अतिविपन्न परिवारका तथा असहाय बालबालिकाको व्यक्तिगत विवरण तयार पारिनेछ ।

१.२.२ असहाय बालबालिकाको शिक्षा, स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.३ गाउँपालिकास्तरीय एक असहाय बाल गृहको स्थापना गरिने छ ।

रणनीति १.३ बालअधिकार सम्बन्धी नीतिगत सूधार तथा व्यवस्था

कार्यनीति १.३.१ गाउँपालिकालाई बालश्रम मूक्त घोषणा गर्न गृहकार्य गरिने छ ।

१.३.२ बालविवाह मुक्त गाउँपालिका घोषणा गर्न गृहकार्य गरिने छ ।

१.३.३ सबै प्रकारका बाल हिंसा विरुद्ध आवाज उठाउन सञ्चार माध्यम, सामाजिक संजाल तथा सरकारी र गैर सरकारी संस्थाको सहयोग लिइनेछ ।

१.३.४ गाउँपालिका तथा वडास्तरीय बालक्लब स्थापना र तीनको प्रभावकारीता वृद्धि गर्न बालबालिकालाई Motivational तथा नेतृत्व विकास तालिम प्रदान गरिने छ ।

१.३.५ बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा तथा शोषणका क्रियाकलाप नियन्त्रण गर्न एक बालहेल्प लाईन सेवा सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.६ गाउँपालिकास्तरीय एक बाल उद्यान निर्माण गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.३.७ बालबालिकासँग स्थानीय सरकार कार्यक्रम अन्तर्गत हरेक महिनाको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसँग बालबालिकाको सरोकार सम्बन्धी बालबालिकासँग प्रत्यक्ष अन्तरक्रिया आयोजना गरिने छ ।

१.३.८ बाल प्रतिभा पहिचान विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.९ नगरपालिकालाई हाम्रा बालबालिका राम्रा बालबालिकाको मान्यतालाई स्थापित गर्दै बालमैत्री पालिकाको रूपमा घोषणा गरिने छ ।

१.३.१० बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ को दफा ६० बमोजिम पालिकाको उपाध्यक्ष/उपप्रमुखले तोकेको कार्यपालिकाको सदस्यको अध्यक्षतामा स्थानीय बालअधिकार समिति गठन गरिने छ ।

१.३.११ ऐनको दफा ६१ बमोजिम बालबालिकाको अधिकारको सम्मान, संरक्षण र सम्बर्द्धन र अनाथ र असहाय बालबालिकालाई संरक्षण प्रदान गर्न एक जना बालकल्याण अधिकारी नियुक्त गरिने छ ।

१.३.१२ स्थानीयस्तरमा बाल मनोविज्ञानको रूपमा काम गर्न चाहने व्यक्तिले तोकिए बमोजिमको योग्यता पूरा गरी स्थानीय बालअधिकार समितिमा सूचीकृत हुने प्रावधान लागू गरिने छ ।

१.३.१३ ऐनको दफा ६३ बमोजिम बालबालिकालाई तत्काल संरक्षण, उद्धार, राहत र पुनर्स्थापना गर्न एक बालकोष निर्माण गरिने छ ।

१.३.१४ बालबालिका सम्बन्धी ऐन २०७५ को दफा ५२ बमोजिम पालिकाले बालगृहको स्थापना गरिने छ ।

१.३.१५ बाल प्रतिभा पहिचान विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

बालबालिकाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	बाल अधिकार सम्बन्धी अभिभावक सचेतना कार्यक्रम		०	६०	६२	६५	६७	७०	
		१.१.२	स्थानीय अधिकारकर्मीको सहयोगमा विद्यालयस्तरीय सचेतना कार्यक्रम		०	७०	७३	७५	७६	७९	
		१.१.३	बालबालिकाको वस्तुगत स्थितिपत्र तयारी		०	९५	०	०	०	०	
		१.१.४	विशेष अवसर (बाल दिवस) मा सप्ताहव्यापि बालअधिकार जागरण अभियान सञ्चालन		०	८५	८७	८८	९०	९२	
	१.२	१.२.१	अतिविपन्न, असहाय बालबालिको व्यक्तिगत विवरण तयारी		०	४०	०	०	०	०	
		१.२.२	अति विपन्न तथा असहाय बालबालिकाको, शिक्षा स्वास्थ्य र पोषणको प्रबन्ध		०	७०	७२	७४	७५	७९	
		१.२.३	बालगृहको निर्माण		०	०	०	०	२००	०	
	१.३	१.३.१	बालश्रम मुक्त गाउँपालिका घोषणा		०	०	६०	०	०	०	
		१.३.२	बालविवाह मुक्त गाउँपालिका घोषणा		०	०	०	७०	०	०	
		१.३.३	बालशोषण र बाल हिंसा विरुद्ध जनचेतना अभियान		०	४५	४८	५०	५२	५४	
		१.३.४	बालक्लबमा आवद्घ बालबालिकाको नेतृत्व विकास तालिम		०	६०	६२	६५	६७	६८	
		१.३.५	बालहेल्पलाईन सञ्चालन		०	७०	७२	७४	७५	७८	
		१.३.६	बाल उद्यान सम्भाव्यता अध्ययन		०	८०	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.३.७	हरेक महिनाको एक पटक गाउँपालिका अध्यक्षसँग बालबालिकाको सरोकार सम्बन्धी बालबालिकासँग प्रत्यक्ष अन्तरक्रिया आयोजना		०	३०	३२	३३	३५	३७	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ बालमैत्री समाजको निर्माण हुनेछ ।
- ✓ आधारभूत बाल अधिकारको सुनिश्चितता हुनेछ ।
- ✓ अति विपन्न र असहाय बालबालिकाहरू सुरक्षित हुनेछन् ।
- ✓ बालमैत्री स्थानीय शासनको अभ्यास सफल हुनेछ ।

६.६ युवा, मानव संसाधन श्रम तथा रोजगार

पृष्ठभूमि

राष्ट्रिय युवा नीति २०७२ अनुसार १६ देखि ४० वर्ष उमेर समूहको जनसंख्यालाई युवा समूहमा राखिएको छ। राष्ट्रविकासको मूलप्रवाहमा युवाको समावेशिताका लागि युवाको हक हितको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्दै सक्षम र प्रतिस्पर्धि युवा, मानव सम्शोधन तयार गर्ने आजको युगको आवश्यकता हो। देशको प्रमुख श्रम शक्ति, मानव संसाधन र उर्जाको आधार स्तम्भ रहेका युवाहरूको सामर्थ्यलाई पूर्णत सदुपयोग गरेको खण्डमा राष्ट्रले ठुलो फड्को मार्ने निश्चित छ। गाउँपालिकामा रहेका कुल जनसंख्या मध्ये १५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहको जनसंख्या सबैभन्दा धेरै अर्थात् ५१.३४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। मानव स्रोतको हिसाबले गाउँपालिका सम्पन्नताको स्तरमा रहेको छ। काम गर्न सक्ने उच्च सकिय उमेरको यो जनसंख्या नै जनसांख्यिक लाभांस हो। जनसंख्याको उपस्थिति तथा मानव संसाधन विकास तथा श्रम शक्तिका हिसाबले ठुलो जनसांख्यिक लाभ वोकेको यस गाउँपालिकाले युवा शक्तिलाई देशमै उपयूक्त रोजगारी दिनसके छोटो अवधि मै आर्थिक तथा सामाजिक समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- राष्ट्रिय जनगणना, २०६८ अनुसार गाउँपालिकामा १५ देखि ५९ उमेर समूहको जनसंख्या धेरै अर्थात् ५१.३४ प्रतिशत हुनु।
- गाउँपालिकास्तरमा युवासँग सम्बन्धित आय आर्जनका कार्यक्रमहरू, क्षमता विकास तथा खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्ने गरिएको।
- गाउँपालिकाले युवाहरूलाई व्यायाम र खेलकुदप्रति आकर्षित गरी स्वस्थ र रचनात्मक बनाउने नीति लिएको
- गाउँपालिकाको नीति तथा कार्यक्रममा बेरोजगार युवालाई प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम मार्फत रोजगारी सिर्जना गर्ने नीति लिइएको
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र स्थानीय स्रोत साधनको उपयोग गरी परम्परागत पेशालाई आधुनिक सिपसँग साक्षात्कार गर्न युवा लक्षित तालिम सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको
- युवा शक्ति गाउँपालिकाको मानव संसाधनको महत्वपूर्ण स्रोत हुनु।
- गाउँपालिकाको भावी समृद्धि युवाको काँधमा रहनु
- युवासँग सम्बन्धित क्लव, खेलकुद मैदान तथा सांस्कृतिक टोलीहरू गाउँपालिकामा रहनु।
- "वेरोजगारलाई रोजगार र रोजगारलाई स्वरोजगार" कार्यक्रम अन्तर्गत प्रत्येक वडामा निश्चित रकम विनियोजन गर्न सकिने।
- युवा शक्तिमा रहेको जागरुकतालाई यथोचित सम्बोधन गर्न सके गाउँपालिकाको विकासमा कायापलट हुन सक्ने।
- नियमित रूपमा खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिका लागि रंगशाला, खेलकुद मैदान तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिलाई प्राथमिकतामा राखेर क्रमशः स्तरोन्नति गर्ने गाउँपालिकाको नीति रहेको।
- गाउँपालिकाको युवा लक्षित वार्षिक नीति तथा कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिने
- गैरसरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी युवामैत्री, तालिम, गोष्ठी तथा सेमिनार आयोजना गरी आय आर्जनका गतिविधिमा आवद्ध गराउन सकिने।

- गाउँपालिकामा विभिन्न प्रतियोगितात्मक कार्यक्रमहरू आयोजना गरी युवालाई प्रतिश्पर्धात्मक तथा जागरुक बनाउन सकिने ।
- उच्च तथा प्राविधिक शिक्षाका अवसरहरू गाउँपालिकामै सिर्जना गरी रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकामा युवा लक्षित कार्यक्रमले युवा वर्गलाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकेको ।
- गाउँपालिकाबाट स्वभाविक रूपमा ठुलो हिस्सा शिक्षा तथा रोजगारका लागि शहरी क्षेत्र तथा विदेश पलायन भइरहेको ।
- प्रधानमन्त्री युवा रोजगार कार्यक्रम आशातित रूपमा युवा आकर्षण र युवामैत्री हुन नसकेको
- युवा जनशक्तिलाई स्थानीय आवश्यकता अनुरूप यथोचित अभिमूखीकरण तथा तालिमको व्यवस्था हुन नसकेको ।
- गाउँपालिकामा रहेका वेरोजगार युवाहरू निरास, निश्क्रिय भई मोबाइल लगायतका प्रतिफलहिन क्रियाकलापमा सम्लग्न हुने लत बढ्दै गएको ।
- कतिपय युवाहरू गलत सँगत, लागुपदार्थ सेवन, झैझगडा लगायतका कुलतमा फस्ने अवस्था रहेको ।
- गाउँपालिकामा अध्ययन तथा रोजगारका लागि शहर तथा विदेश गएकाहरूलाई स्वदेशमै रोजगार सिर्जना गर्न चुनौती रहेको
- गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वेरोजगार युवालाई थेग्न सक्ने गरी रोजगारीको सिर्जना गर्न चुनौती रहेको ।
- कोभिड-१९बाट प्रभावित वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएका तथा गाउँपालिकाका वेरोजगार युवालाई यथोचित सम्बोधन गर्न नसकिएको ।
- पूर्वाधारको समूचित विकास गर्न नसकिएका कारण तोकिएका खेलकुद मैदानहरू, क्लव तथा मनोरञ्जनात्मक स्थलहरू स्तरोन्नति गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
- कुलतमा फसेका वा फस्ने खतरामा रहेका युवालाई रोक्ने कार्यक्रम तत्काल सञ्चालन गर्नु पर्ने चुनौती रहेको ।

दीर्घकालीन सोच

सबल, प्रतिस्पर्धि र आत्मनिर्भर युवा मानव संसाधनको निर्माण

लक्ष्य

गाउँपालिकामा युवाको नेतृत्व तथा क्षमता विकासको लागि उद्यमशीलताको विकास गरी स्वरोजगार बनाउने

उद्देश्यहरू

१. श्रमशील र सक्रिय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सही सदुपयोग गर्नु

उद्देश्य १ : श्रमशील र सक्रिय युवा जनशक्तिलाई दक्ष बनाई उनीहरूको श्रमशक्ति र उर्जाको सही सदुपयोग गर्नु

रणनीति १.१ युवा तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने

कार्यनीति १.१.१ गाउँपालिकाभर रहेका युवा जनशक्तिको पृष्ठभूमिबारे स्थितिपत्र तयार पार्ने

१.१.२ गाउँपालिकाबाट श्रम तथा रोजगारीका लागि बाहिरिएका युवाहरूको पूर्ण विवरण तयार पारिनेछ ।

रणनीति १.२ दक्ष र सिपयुक्त मानव संसाधनको विकास गर्ने

कार्यनीति १.२.१ युवा स्थितिपत्रमा तयार विवरण अनुसार हाल अदक्ष र अर्धदक्ष मानव स्रोतलाई लक्षित गरी उनीहरूको रुचि र झुकाव अनुसार नियमित सिप विकास रोजगारी मूलक र Motivatonal तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.२ समाजमा शान्ति सुव्यवस्था, आपतकालीन उद्धार र मानव सेवामा लगाउने उद्देश्यका साथ युवा स्वयंसेवक दस्ता तयार गर्न अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.३ गायन, वाद्यवाधन, नृत्य, कला, अभिनय आदिमा विशेष रुचि भएका युवाको पहिचान गरी वडास्तरीय सांस्कृतिक समितिमा आवद्ध गराई उनीहरूलाई विशेष तालिम प्रदान गरिने छ ।

१.२.४ कुनैपनि युवालाई बेरोजगार नराख्न प्रधानमन्त्री रोजगार कार्यक्रम अन्तर्गत उनीहरूलाई समेटि गाउँघरमा आवश्यक अर्धदक्ष कामहरू जस्तै इलेक्ट्रिसियन, प्लम्बिङ, कृषि श्रम, निर्माण आदिका लागि विशेष तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.५ गाउँपालिकाभर सञ्चालनमा रहेका युवा क्लबहरूको अभिलेखीकरण गरी प्रत्येक क्लबलाई युवाका सरोकार समाधान गर्ने केन्द्रको रूपमा विकास गर्न एक गाउँपालिका स्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिने छ ।

१.२.६ यस प्रकारका युवा क्लवका क्रियाकलापलाई संस्थागत रूपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसँग साक्षात्कार गरी युवा क्लवलाई साधन स्रोत सम्पन्न गराइनेछ ।

१.२.७ कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोऱ्याउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.८ युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशील विकास तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.९ जीवन निर्वाहमा चरम कठिनाइ भोगी वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.१० विदेशबाट फर्किएका युवा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

युवा मानव संसाधन श्रम तथा रोजगारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	युवा स्थितिपत्र तयार पार्ने		०	३०	०	०	०	०	
		१.१.२	रोजगारीका लागि बाहिरिने युवाहरूको समग्र विवरण तयार पार्ने		०	५०	०	०	०	०	
	१.२	१.२.१	रोजगारीमूलक तथा युवा अभिमुखीकरण तालिम		०	०	९०	९२	९४	९६	
		१.२.२	युवा स्वयंसेवा दस्ता तालिम		०	६०	६५	६८	७०	७२	
		१.२.३	युवा कलाकारीता तालिम		०	७०	७२	७४	७६	७८	
		१.२.४	प्रधानमन्त्री रोजगार विशेष तालिम		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.२.५	गाउँपालिकास्तरीय युवा सम्मेलनको आयोजना गरिने छ।		०	४०	४५	४८	५०	५२	
		१.२.६	युवा क्लवका क्रियाकलापलाई संस्थागत रुपमा विकास गर्न केन्द्रिय स्तरमा सफल युवाहरूसँग साक्षात्कार गर्ने		०	९०	९१	९२	९३	९४	
		१.२.७	कुलतमा फसेका युवाहरूको वडागत विवरण तयार पारी युवा क्लबको नेतृत्वमा सहिमार्गमा डोचाउन अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन		०	८०	८२	८३	८४	८६	
		१.२.८	युवा उद्यमीहरूको वडागत विवरण सङ्कलन गरी उनिहरूको थप नेतृत्व विकास तथा उद्यमशील विकास तालिम सञ्चालन		०	९०	९३	९४	९६	९७	
		१.२.९	वेरोजगार तथा अर्ध वेरोजगार युवाहरूलाई माथी उठाउन वस्तुगत युवा उत्थान तथा सवलिकरण कार्यक्रम सञ्चालन		०	६०	६५	६७	६९	७०	
		१.२.१०	विदेशबाट फर्किएका युवा लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन								

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ सिपयुक्त अर्धदक्ष र दक्ष मानव संसाधनको विकास हुनेछ।
- ✓ बेरोजगार युवाको जनसंख्यामा उल्लेख्य कमी आएको हुनेछ।

६.७ खेलकुद तथा मनोरञ्जन

पृष्ठभूमि

खेलकूदको माध्यमबाट विद्यार्थी तथा सर्वसाधारण जनताको अनुशासन, राष्ट्रिय भाइचारा प्रदर्शनी गरी शारीरिक तन्दुरुस्ती कायम गर्न जरुरी छ। शारीरिक तथा मानसिक विकास गरी सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्नको निमित्त खेलकूदको अहम महत्व रहेको छ। खेलकुद सम्बन्धी आवश्यक तालीम संचालन गरी सबै किसिमको खेलकूद आयोजना गर्न सके खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गर्न सकिनेछ। स्थानीय, राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा हुने खेलकूद प्रतियोगितामा गाउँपालिकाको उपयुक्त सहभागिता समेतको आवश्यक व्यवस्था गरी खेलकूदको विकास गर्न आवश्यक छ। विश्वका विकसित देशहरूले खेल पर्यटन मार्फत समृद्धि हासिल गरेको र विश्वस्तरमा पहिचान स्थापित गरेको पाइन्छ। उदाहरणको लागि स्पेन, इटली, इङ्गल्याण्ड, ब्राजिल फ्रान्स जस्ता यूरोपियन राष्ट्रहरू हाल खेल प्रवर्द्धनमार्फत विश्व परिचित मात्र नभई खर्बौं डलरको कारोबार गर्दछन्। पूर्वाधार अभाव, खेलकुद सामाग्रीको अभाव तथा व्यवसायिकताको अवसर नहुँदा नहुँदै पनि नेपाली खेलाडीहरू खेलकुदमा आवद्ध छन् किनकि खेलकुद विकास आर्थिक समृद्धिसँग पनि जोडिएको छ। गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रममा खेलकुद विकासलाई महत्व दिएको छ। यो गाउँपालिकाले खेलकुदको माध्यमबाट सबै वडाहरू बीच आत्मियता तथा भाइचाराको सम्बन्ध राख्ने उद्देश्य रोखेको छ। खेलमैदान तथा कभर्डहल निर्माणमा तदारुक्तता देखाउनुले गाउँपालिका खेलकुदको विकासमा सम्वेदनशील भएको देखिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाको वडा नं १ मा १० रोपनी मा फैलिएको गंगाटार र दामपोखरी खेलमैदान साथै अन्य वडामा समेत स साना खेलमैदानको लागि उपयुक्तहुने रोपनी सरकारी जमिन हुनु
- गाउँपालिकाका वडा नं ६ मा रहेको धरमपानी ४ रोपनी र ५ को कोल्दि चौर, वडा नं. ७ को ढिकुरा र मोडेलचौरमा रहेको खेलमैदान रंगशालामा स्तरोन्नति गरी फुटबल तथा क्रिकेट प्रतियोगिता समेत सञ्चालन गर्न सकिने अवस्था हुनु
- गाउँपालिकाले खेलकुदको प्रवर्द्धनका लागि अन्तर विद्यालय खेलकुद तथा फुटबल प्रतियोगिता आयोजना गरिरहेको
- गाउँपालिका को वडा न. ५ को रातापोखरा खेलमैदान ३७ रोपनी जग्गामा छत्रदेव रंगशालाको लागि प्रस्तावना पेस भएको।
- गाउँपालिकाका विभिन्न वडा मा निर्माण गरिएका पक्की भवन हरूलाई दैनिक प्रयोग र जर्गेना गर्न तथा युवाहरूमा भौतिक संरचना प्रति अपनत्व जगाउनका लागि योग तथा ब्यायमशालाको रूपमा पनि प्रयोग गर्न सकिने।
- गाउँपालिकाको सबै वडाहरूमा भेटघाट गरी विविध विषयमा छलफल गर्नका लागि उपयुक्त ठाउँको व्यवस्था रहेको।
- गाउँपालिकाले आफ्ना नीति तथा कार्यक्रमहरूमा वर्षेनी खेलकुद क्षेत्रको विकासलाई प्राथामिकतामा राख्दै खेलकुद प्रतियोगिता राख्न सकिने।
- गाउँपालिकामा एक कभर्ड हल रहेको साथै सबै विद्यालय तथा वडाहरूमा आवश्यक खुलाचौर तथा खेलमैदान रहेको

- गाउँपालिकाको पायक पर्ने स्थान बहखोरमा सुविधा सम्पन्न सांस्कृतिक केन्द्र निर्माण गर्न सकिने ।
- विभिन्न स्थानीय तथा राष्ट्रिय खेलहरू मार्फत स्थानीय प्रतिभाहरू जगेर्ना गर्न सकिने
- युवाहरूलाई लोक संस्कार, संस्कृतिको संरक्षण र संर्वद्धनका संवाहकका रूपमा लिएको यस गाउँपालिकाले अन्तर गाउँपालिका स्तरीय/वडा स्तरीय कला प्रदर्शन तथा प्रतियोगीताहरू संचालन गर्न सक्ने ।
- खेलपूर्वाधारको विकास मार्फत विभिन्न खेल प्रतियोगिताहरू आयोजना गरी खेलकुद पर्यटनको विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकामा भएका खेल मैदान, पार्क तथा पिकनिक स्थल व्यवस्तित एवं पूर्वाधारयुक्त हुन नसक्नु ।
- गाउँपालिकामा खुल्ला चौर, खेल मैदान, पिकनिक स्थल प्राय व्यवस्थित नभएकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनात्मक गतिविधिले निरन्तरता पाउन नसक्नु ।
- गाउँपालिका भर सार्वजनिक पुस्तकालय, सिनेमा हल तथा नाट्यशाला, स्वीमिङपुल, जस्ता अध्ययन तथा मनोरञ्जन स्थल नहुनु ।
- गाउँपालिकामा खेलकुदको विकास गर्न स्थानीयस्तरमा खेलकुद प्रशिक्षक साथै खेलकुद स्वास्थ्यको अभाव हुनु ।
- सीमित बजेटका कारण गाउँपालिकाले खेलकुद तथा मनोरञ्जनमा यथोचित लगानी गर्न नसक्नु ।
- व्यवस्थित खेलकुद पूर्वाधारहरूको विकास गर्न ठुलो आकारको बजेटको व्यवस्थापनको चुनौती रहेको ।
- भौगौलिक रूपमा असहज भएर पनि खेलकुद पूर्वाधारको चाहेजति सहज र चुस्त रूपमा विकास गर्न कठिन रहेको ।
- खेलकुदप्रति रुचि राख्ने तथा प्रतिभावान् खेलाडीहरू उच्चशिक्षा तथा रोजगारी लगायतका कारणले गाउँपालिका छोडने भएकाले उनीहरूलाई खेलकुदमा फर्काउनु चुनौतीपूर्ण रहेको ।
- खेलकुदलाई व्यवसायीकरण गर्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतियोगितामा खेलाडीहरू समावेश गराउन कठिन परिस्थिति रहेको ।
- यातायात रुटहरूको असुविधाको कारण विभिन्न वडामा रहेका खुलाचौर तथा खेलमैदान स्तरोन्नति गर्ने कार्य कठिन भएको ।
- ऐतिहासिक, पौराणिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक महत्वका क्षेत्रहरूमा पार्क, वनभोज स्थल आदिको विकास गर्न कठिन ।

दीर्घकालीन सोच

शारिरीक र मानसिक रुपमा स्वस्थ नागरिक निर्माण

लक्ष्य

शारिरीक स्वास्थ्य र मानसिक सन्तुलनका लागि आधारभूत खेलकुद र मनोरञ्जनका पूर्वाधार विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

१. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यमले नागरिकको खुसी र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

उद्देश्य १. खेलकुद र मनोरञ्जनका माध्यामले नागरिकको खुसि र स्वास्थ्य सुदृढ गर्नु

रणनीति १.१ खेलकुद पूर्वाधारको प्रबन्ध गर्ने

कार्यनीति १.१.१ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा खेल मैदानको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.२ सम्पूर्ण विद्यालयहरूमा न्यूनतम खेल सामाग्रीको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.३ वडास्तरीय खेल मैदानको व्यवस्था गरिने छ

१.१.४ वडास्तरीय खेलकुद विकास समिति निर्माण गरिने छ ।

१.१.५ गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माणको कामलाई तीव्रता प्रदान गरिने छ ।

रणनीति १.२ खेलाडी पहिचान तथा प्रशिक्षण

कार्यनीति १.२.१ गाउँपालिकास्तरीय सम्पूर्ण खेलाडीहरूको विवरण तयार पार्ने

१.२.२ खेल अनुसार खेलाडी समूह छुट्याई वडास्तरीय खेलकुद समिति मार्फत प्रशिक्षण तालिम प्रदान गरिने छ ।

१.२.३ राष्ट्रिय खेलमा भाग लिने खेलाडीहरूलाई विशेष तयारी प्रशिक्षण सञ्चालन गर्न कोषको व्यवस्था गरिने छ

रणनीति १.३ खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति १.३.१ स्थानीयतह र प्रदेशस्तरमा आयोजना हुने खेलहरूमा सहभागी हुन खेलाडी प्रशिक्षण सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.२ गाउँपालिकास्तरीय भलिबल प्रतियोगिता सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.३ अन्तर विद्यालय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिने छ ।

१.३.४ वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति १.४ स्थानीयस्तरमा गर्न सकिने मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापको अध्ययन गरी व्यवस्थित गर्ने

कार्यनीति १.४.१ स्थानीय जातजाति, धर्म, सम्प्रदायहरूमा प्रचलित कला, कौशल, गायन, नृत्य आदिको पूर्ण विवरण तयार गरी तिनीहरूको जगेर्ना र सान्दर्भिकता बारे अध्ययन गरिने छ ।

१.४.२ ठुलो संख्याका मानिसहरूलाई सामूहिक रूपमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने प्रकारका जात्रा, मेला, हाट, नौटङ्की, नाटक, गान, बजाना, नृत्य, जादु, कला, कौशल, आदिलाई संस्थागत गर्न सम्भावना अध्ययन गरिने छ ।

१.४.३ क्षेत्री, मगर, नेवार समुदायमा सञ्चालित कालिका, लाखे नृत्य लगायतका मौलिक परम्पराहरूको जर्गेना गर्दै समय सापेक्ष जीवन्त तुल्याइराख्न त्यस्ता जातीहरू रहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित वार्षिक तथा नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना गर्न विशेष अन्तरक्रिया पश्चात कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

१.४.४ वनभोज स्थलहरूलाई व्यवस्थित गर्ने वडास्तरीय पार्क तथा मनोरञ्जन स्थल बारे सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने

खेलकुद तथा मनोरञ्जनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	विद्यालय स्तरीय खेल मैदान मर्मत सम्भार		०	५००	५५०	५६०	५७०	५८०	
		१.१.२	विद्यालय खेल सामाग्री खरिद		०	८०	८२	८४	८६	८८	
		१.१.३	वडास्तरीय खेल मैदान निर्माण		०	२००	२१०	२१३	२१५	२१७	
		१.१.४	गाउँपालिका स्तरीय रंगशाला निर्माण		०	०	०	१०००	०	०	
	१.२	१.२.१	खेलाडीको व्यक्तिगत विवरण तयारी		०	४०	०	०	०	०	
		१.२.२	खेलाडी प्रशिक्षण वडास्तरीय (नियमित)		०	४०	४२	४४	४५	४७	
		१.२.३	खेलाडी प्रशिक्षण (राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी हुन)		०	५०	५२	५५	५७	५९	
		१.२.४	खेलाडी प्रशिक्षण (प्रार्दशिक र स्थानीयतह)		०	४०	४२	४४	४६	४७	
	१.३	१.३.१	अन्तरविद्यालय वार्षिक खेलकुद Tournament		०	३००	३५०	३६०	३७०	३८०	
		१.३.२	अध्यक्ष कप भलिबल प्रतियोगिता सञ्चालन		०	२००	२१०	२२०	२३०	२३५	
		१.३.३	वडास्तरीय वार्षिक खेलकुद प्रतियोगिता		०	३००	३१०	३२०	३२५	३३०	
	१.४	१.४.१	स्थानीयस्तरमा हुने मनोरञ्जनात्मक गतिविधिको विवरण तयारी		०	५०	०	०	०	०	
		१.४.२	परम्परागत मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलाप संस्थागत गर्ने क्रियाकलाप		०	०	७०	०	०	०	
		१.४.३	जनजाति समुदायमा प्रचलित मौलिक परम्परा मान्ने जातीहरूरहेको सघन वस्ती क्षेत्र लक्षित वार्षिक तथा		०	५०	५२	५४	५५	५७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
			नियमित सांस्कृतिक कार्यक्रम कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।								
		१.४.४	बनभोजस्थल व्यवस्थापन		०	०	०	८०	०	०	
		१.४.५	वडास्तरीय पार्क सम्भाव्यता अध्ययन		०	९०	०	०	०	०	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ न्यूनतम खेलकुद पूर्वाधारको विकास हुनेछ ।
- ✓ खेलाडीहरू पहिचान भई क्षमता विकास भएको हुनेछ ।
- ✓ स्थानीयस्तरमा प्रचलनमा रहेका मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापहरू संस्थागत हुनेछन् ।

६.८ सामाजिक सुरक्षा

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानको धारा ४३ मा मौलिक हक अन्तर्गत सामाजिक सुरक्षाको हकको व्यवस्था गरिएको छ । जसअनुसार आर्थिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका, असहाय एकल महिला, अपाङ्गता भएका, बालबालिका, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातिका नागरिकलाई कानुन बमोजिम सामाजिक सुरक्षाको हक हुनेछ भनी स्पष्ट पारिएको छ । अर्कोतर्फ स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले संघ र प्रदेश कानुनको अधिनमा रहि सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वय सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेकोले स्थानीय विकास योजना तर्जुमा गर्दा सामाजिक सुरक्षालाई सम्बोधन गर्नु आवश्यक रहेको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- सङ्घीयता पश्चात स्थानीयतहलाई सामाजिक सुरक्षाको अधिकार प्राप्त हुनु ।
- नेपाल सरकारले सामाजिक सुरक्षाको विषयलाई प्राथमिकता प्रदान गर्नु ।
- सामाजिक सुरक्षा वितरणको कार्यक्रम बैंकमार्फत सुरुवात हुनु ।
- सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतनामा समेत वृद्धि हुनु ।
- सामाजिक सुरक्षा मौलिक हकको रूपमा स्थापित हुनु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरू लक्षित समुदायमा केन्द्रित भई पूर्ण प्रभावकारी र संस्थागत हुन नसक्नु ।
- सामाजिक सुरक्षाले समेट्नु पर्ने वर्गलाई समेट्न एकीकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था नहुनु साथै त्यस्ता वर्ग छुट्न सक्ने अवस्था रहेको ।
- हाल प्राप्त भैरहेको सामाजिक सुरक्षा भत्ताको रकम जीवन निर्वाहका लागि पर्याप्त नरहेको ।

दीर्घकालीन सोच

असक्त अवस्थामा निस्चिन्तता सामाजिक सुरक्षा

लक्ष्य

असक्षम र असक्त भई जीवन निर्वाह गर्न नसक्ने अवस्थाका सबैलाई राज्यद्वारा अभिभावकत्व दिने

उद्देश्यहरू

१. सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

उद्देश्य १. सामाजिक जीवनमा विभिन्न कारणले असक्षम र असक्त भई अरुको सहाराको आवश्यकता पर्ने सबैलाई राज्यद्वारा सहारा दिनु

रणनीति १.१ सामाजिक सुरक्षाको आवश्यकता पर्ने सम्पूर्ण नागरिकको पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१ सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रममा समेटिने वर्गको परिभाषा र मापदण्ड संघीय र प्रादेशिक सरकारको नीति र कानुनको अधिनमा रहि निर्माण गर्ने र सो को आधारमा त्यस्ता व्यक्तिहरूको व्यक्तिगत विवरण तयार पारी सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ।

१.१.२ सामाजिक सुरक्षाका प्रकारहरू निश्चित गरी आवश्यकता र संवेदनशीलताका आधारमा तहहरू छुट्याइने छ । यसरी संवेदनशीलताको तह बमोजिम सुरक्षाको प्रकार, निश्चय गरिनुका साथै मापदण्ड र विद्यमान ऐन कानुनको परिधिमा रहि सामाजिक सुरक्षाको दायरा वृद्धि गर्न स्रोतका आधारमा अध्ययन गरिने छ ।

१.१.३ योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षाव्यवस्था लागू गर्न आवश्यक तयारी अध्ययन गरिने छ ।

१.१.४ निजी र अनौपचारिक क्षेत्रमा काम गर्ने श्रमिक तथा अन्य जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा आवद्ध गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया गरिने छ ।

१.१.५ सामाजिक सुरक्षाका विषयमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.६ हाल संचालनमा रहेका सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहश्रको सेवा प्रवाहमा रहेको प्रभावकारीता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन गरिने छ ।

१.१.७ प्रभावकारीता अध्ययन प्रतिवेदनको आधारमा आवश्यक सुधारहरू गरिने छ ।

सामाजिक सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	सामाजिक सुरक्षा तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण		०	११०	०	०	०	०	
		१.१.२	सामाजिक सुरक्षाका प्रकृति र तहहरूको निर्क्यौल गर्ने र दायरा वृद्धि गर्न अध्ययन		०	५०	०	०	०	०	
		१.१.३	योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा व्यवस्थित गर्न तयारी		०	०	६०	६५	६८	७०	
		१.१.४	अनौपचारिक तथा निजी क्षेत्रमा जनशक्तिलाई योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षामा संलग्न गराउन तयारी तथा अन्तर्रक्रिया		०	४०	४२	४४	४७	५०	
		१.१.५	जनचेतनामूलक कार्यक्रम संचालन		०	७०	७२	७५	७७	८०	
		१.१.६	सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरुको प्रभावकारीता अध्ययन गरी विवरण प्रकाशन								
		१.१.७	सामाजिक सुरक्षा सुधार कार्यक्रम								

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ नागरिकहरूमा सामाजिक सुरक्षापाउनु मौलिक हक हो र यसमा सक्रिय जीवनमा सहयोग गर्नुपर्छ भन्ने जनचेतनाको विकास हुनेछ ।
- ✓ असक्षम, असक्त र असहाय अवस्थाका सबै नागरिकलाई राज्यले सामाजिक सुरक्षाको सहारा सुनिश्चित गरेको हुनेछ ।

६.९ शान्ति सुरक्षा

पृष्ठभूमि

गरिबी, सामाजिक विसँगति, अन्धविश्वास र अपराध मनोविज्ञानका कारण समाजमा विविध किसिमका अपराधिक घटनाहरू घट्ने हुनाले समाजमा शान्ति सुरक्षानिकायको आवश्यकता पर्छ। यस्ता घटनाहरू न्यूनीकरण गर्न शान्ति, सुरक्षा र अमन चयनको प्रबन्ध राज्यले मिलाउने दायित्व हुन आउँछ। यसर्थ गाउँपालिकाले गाउँमा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न आवश्यक स्थानमा प्रहरी चौकीहरूको प्रबन्ध गर्नुपर्ने र आवश्यक सङ्ख्यामा दरबन्दी कायम गरी शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्नु आवश्यक छ। यसका साथै समयमै गाउँपालिका प्रहरीको गठन गरी शान्ति सुरक्षातथा अमनचयन सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ। गाउँपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. २ बल्कोट र वडा न. ८ अर्घातोषमा ७ जनाको दरवन्दी रहेको प्रहरी चौकी रहेका छन्।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा शान्ति सुव्यवस्था कायम गर्न वडा नं. २ बल्कोट, तथा वडा नं ८ हटिया बजार अर्घातोषमा प्रहरी चौकीहरू रहेका छन ।
- गाउँपालिकामा विगत १२ महिनामा केही आत्महत्याको घटना बाहेक अपहरण, धम्की, डकैती जस्ता अपराधिक गतिविधिहरू नभएका ।
- आम नागरिकलाई स्वतन्त्रतापूर्वक हिंडडुल गर्न तथा दैनिक कार्य सञ्चालन गर्न सुरक्षा चुनौती नभएको ।
- गाउँपालिकामा उपाध्यक्षको नेतृत्वमा रहेको न्यायिक समिति तथा सो समिति अन्तर्गतका वडास्तरीय इकाईहरूले समन्वयात्मक तवरले विवाद तथा मुद्दामामिलाको प्रभावकारी छिनोफानो भएकोले थप सुरक्षा जटिलता नभएको ।
- कुनै पनि बेला हुन सक्ने दुर्घटनाको तत्काल सम्बोधन गर्न सकिने
- घटना वा दुर्घटनाका बेला उद्दार सामाग्रीको पर्याप्त आपूर्ति गर्न सकिने ।
- अमनचयन तथा शान्ति सुरक्षाको अवस्थालाई जुझारु राख्न उपयुक्त कदमहरू चाल्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकामा छिटफुट रूपमा झै झगडाका घटना हुने गरेका
- गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थितिको कारणले गर्दा अत्यावश्यक समयमा पनि सुरक्षा निकायको उपस्थिति नहुने ।
- सुरक्षा निकायमा दरबन्दी अनुसारको जनशक्ति नरहेको ।
- सुरक्षाकर्मीको मनोवल उच्च राख्न पर्याप्त आधुनिक हतियार, यातायातका साधन आदिको पर्याप्त उपलब्धता नरहेको ।
- गाउँपालिकामा छिटफुट आत्महत्या हुने गरेको ।
- प्रविधिको अभाव तथा सूचना प्रवाह कठिनाइका कारण अपराधका घटनाहरूको यथार्थ लगत राख्न कठिन भएको ।
- कच्ची तथा निर्माणाधिन सडकका कारण दुर्घटना घट्दा सुरक्षाकर्मीको उपस्थिति तत्काल हुन कठिनाई रहेको ।
- समन्वयात्मक रूपमा उद्दार सामाग्रीको उपलब्धता तथा समूचित प्रयोगमा कठिनाई ।
- गाउँपालिकाको सीमित बजेटका कारण सुरक्षा निकायको उपस्थिति सबै वडामा पुऱ्याउने कार्य चुनौतीपूर्ण ।
- अपराधलाई लोकलाज अथवा डर त्रासकाकारण लुकाई अपराधीलाई थप प्रोत्साहित हुने सम्भावना रहेको ।

- सम्पूर्ण गाउँपालिकामा आत्महत्या नियन्त्रणका लागि मनोसामाजिक परामर्शदाता व्यवस्था गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको ।
- गाउँपालिकामा सामाजिक अपराध नियन्त्रण गर्न चुनौतीपूर्ण रहेको ।
- गाउँपालिकाका सम्पूर्ण नागरिकको सुरक्षा प्रत्याभूति गर्न चुनौतीपूर्ण ।

दीर्घकालीन सोच

शान्ति सुरक्षाका हिसाबले सुरक्षित गाउँपालिका

लक्ष्य

गाउँपालिकाबासिलाई शान्ति सुव्यवस्थाका हिसाबले पूर्ण सुरक्षित महसुस गराउने

उद्देश्यहरू

१. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

उद्देश्य १. समाजमा पूर्ण शान्ति सुव्यवस्था तथा अमनचयन कायम गरी सबै खाले अपराधलाई नियन्त्रण गर्नु

रणनीति १.१ सुरक्षा पूर्वाधारको विकास गर्ने

कार्यनीति

१.१.१ सुरक्षाका लागि प्रहरी चौकि स्थापना गर्नुपर्ने आवश्यकता भएका स्थानहरूको अध्ययन गरी सुरक्षा निकायसँग समन्वय गरिने छ ।

१.१.२ आवश्यकताका आधारमा नगर प्रहरी गठन गरिने छ ।

१.१.३ सुरक्षा गस्तीलाई आवश्यकता अनुरूप नियमित र अपराध संवेदनशील क्षेत्रमा सघन बनाइनेछ ।

१.१.४ मदिरापान, भिडभाड, होहल्ला झै झगडा हुने क्षेत्रमा सुरक्षा सर्तकता वृद्धि गरी सुरक्षा योजना निर्माण गरिने छ ।

१.१.५ Hot Line सेवाको प्रबन्ध गरी तत्काल परिचालन हुने कतबलम दथ ायचअभ तयार पारिनेछ ।

१.१.६ उद्धार विशेष टोली निर्माण गरी तयारी अवस्थामा राख्ने ।

१.१.७ व्यक्तिगत सुरक्षा र सूचना दिन प्रोत्साहन गर्ने हिसाबले विद्यार्थीसँग प्रहरी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.८ सघन वस्ती रहेका बजार क्षेत्रहरूमा आवश्यकताका आधारमा अअतख जडान गरिने छ ।

रणनीति १.२ संस्थागत क्षमता विकासका क्रियाकलाप सञ्चालन गर्ने

कार्यनीति

१.२.१ अपराध हुनु अगावै सूचना प्राप्त गर्न सक्ने गुप्तचर सेवालाई प्रभावकारी बनाउन तालिम र कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

१.२.२ प्रहरीलाई सुरक्षा संवेदनशीलताका आधारमा क्षमता विकास तालिम प्रदान गरिने छ ।

शान्ति सुरक्षाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	प्रहरी चौकि विस्तार गर्न आवश्यक स्थानको विवरण तयार पार्ने		०	५०	०	०	०	०	
		१.१.१	अर्घातोष प्रहरी चौकी स्तरोन्नती								
		१.१.१	बल्कोट प्रहरी चौकी स्तरोन्नती								
		१.१.१	छत्रगञ्ज प्रहरी कार्यालय स्थापना								
		१.१.२	नगर प्रहरीको दरवन्दी तय गर्ने		०	२००	२१०	२१५	२२०	२२५	
		१.१.३	सुरक्षा गस्तीको आवश्यक रुट र स्थान बारे अध्ययन गर्ने		०	५५	०	०	०	०	
		१.१.४	समग्र गाउँपालिका सुरक्षा योजना तयार गर्ने		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.५	Hot Line सेवा सञ्चालन		०	०	७०	०	०	०	
		१.१.६	उद्वार संयन्त्र निर्माण		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.७	विद्यार्थीसँग प्रहरी विशेष कार्यक्रम		०	५०	५५	६५	६२	६५	
		१.१.८	सघन बजार र वस्ती क्षेत्रमा CCTV जडान		०	०	७०	७२	७४	७६	
	१.२	१.२.१	गुप्तचर सेवा तालिम		०	६०	६२	६४	६६	६८	
		१.२.२	नगर प्रहरी तालिम		०	७०	७२	७४	७५	७७	

अपेक्षित उपलब्धि

- गाउँपालिका बासिन्दाहरू सुरक्षाका हिसाबले ढुक्क छु भन्ने वातावरण सिर्जना भएको हुनेछ ।

६.१० शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

हरेक समुदायमा आ-आफ्नो समुदायको धर्म र संस्कृतिअनुसार शवदाहस्थल र चिहानस्थलको व्यवस्थापन एक महत्वपूर्ण र संवेदनशील विषय र आवश्यकता पनि हो । मानव जगतकै अप्रिय र भावनात्मक अर्थसमेत बोकेको यो विषयलाई समयमै सम्वोधन गर्नु सबै योजनाको महत्वको क्षेत्रभित्र पर्दछ । परम्परागत रूपमा सञ्चालनमा रहेका शवदाहस्थल र चिहानलाई भविष्यमा सहज, व्यवस्थित र वातावरणमैत्री बनाउनु पर्दछ । यो गाउँपालिकामा जातिय तथा धार्मिक विविधता भएसँगै प्राकृतिक स्रोतका कारण शवदहन गर्न प्रत्येक वडामा सम्भव रहेको छ । मुस्लिमको जातिगत संस्कारका लागि चिहानस्थल वडा नं. १ र २ मा कब्रस्थान रहेको अवस्था छ भने यहाँ हिन्दुहरूका लागि मथुरा घाट, रिडीघाट आदि रहेका छन । यद्यपि व्यवस्थित शवदहन तथा शव व्यवस्थापनमा भने गाउँपालिकाले यथाशीघ्र कार्य प्रारम्भ गर्नु पर्ने अवस्था देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा सबै धर्म तथा समुदायका लागि मानिसको अन्तिम संस्कार गर्नका लागि स्थलको ठुलो समस्या नभएको ।
- गाउँपालिका को क्षेत्रमा रहेका खोलाहरूको सँगमस्थलमा रहेको मरणघाटले सम्पूर्ण वडावासीलाई समेटेको ।
- गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न समुदायका आ-आफ्ना धर्म संस्कृति अनुरूपका शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनप्रति गाउँपालिका सवंदेनशील हुनुपर्ने ।
- गाउँपालिकाले एकीकृत रूपमा भएका शवदाहस्थल एवमं चिहानलाई व्यवस्थित गर्ने तथा नभएका स्थानहरूमा उपयुक्त स्थलहरू पहिचान गरी व्यवस्थापन गर्ने कार्यक्रम ल्याउन सक्ने ।
- शवदाहस्थल, चिहान तथा किरियापुत्री भवनको लागि आवश्यक सडक, विद्युत, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारहरूको गाउँपालिकाले विकास गरेको ।
- मुस्लिमको जातिगत संस्कारका लागि चिहानस्थल वडा नं. १ र २ मा कब्रस्थान रहेको ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकामा व्यवस्थित तवरले शवदाह स्थल तथा चिहानहरूको व्यवस्थापन नभैसकेको ।
- अव्यवस्थित दाहसंस्कार गरिनुले गाउँपालिकाको पर्यावरणीय, सामाजिक तथा सांस्कृतिक व्यवस्थामा चुनौति थपिएको ।
- गाउँपालिकाको शवदाहस्थल रिडी टाढा रहेकोले विपन्न वर्गलाई आर्थिक समस्या रहेको ।
- शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनका लागि सर्वस्वीकृति स्थलहरू किटान गर्ने चुनौती रहेको ।
- अन्तिम संस्कारका लागि सडक, विद्युत, बाटोघाटो, सञ्चार लगायतका पूर्वाधार विकास गर्न ठुलो आकारको बजेट चाहिने ।
- छरिएर रहेका बस्तीहरूका कारण शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनमा कठिनाइ तथा खर्चिलो हुने ।
- भौगोलिक विकटताका कारण शवलाई शवदाहस्थल, चिहान,तथा कब्रस्थान सम्म पुयाउन कठिनाइ ।

दीर्घकालीन सोच

शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्ने

लक्ष्य

भविष्यमा शवदाह तथा चिहान व्यवस्थापनको समस्यालाई पूर्णत सम्बोधन गर्ने र उचित प्रबन्ध गर्ने

उद्देश्यहरू

१. शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित व्यवस्थापन गर्नु

रणनीति १.१ सम्पूर्ण वडालाई समेटेर व्यवस्थित शवदाहस्थल र चिहानको पूर्वाधार तयार गर्ने

कार्यनीति १.१.१ प्रत्येक वडामा परम्परागत हिसाबले चलि आएका शवदाहस्थल र चिहानको व्यवस्थित नक्साङ्कन गरिने छ ।

१.१.२ जनसंख्याको चापको आधारमा क्रमश शवदाह स्थललाई व्यवस्थित बनाउन डि.पि.आर तयार पारिनेछ ।

१.१.३ संभव भएसम्म प्रत्येक वडामा किरियापुत्री घर तथा चिहान क्षेत्र तारबार र शवदाहस्थल निर्माणको कार्य क्रमश अगाडि बढाइने छ ।

१.१.४ अतिविपन्न नागरिकहरूलाई किरिया खर्च प्रदान गरिने छ ।

१.१.५ महामारीका बेला हुने मृत्यु र शव व्यवस्थापना योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिने छ ।

१.१.६ प्रत्येक वडालाई समेट्ने गरी आवश्यकता का आधारमा शव बाहन सेवा सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.७ मुस्लिमको जातिगत संस्कारका लागि वडा नं. १ र २ मा कब्र रहेको चिहानस्थलको व्यवस्थापन गरिने छ ।

शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	शवदाहस्थल तथा चिहानहरूको नक्साङ्कन		०	८०	०	०	०	०	
		१.१.२	शवदाहस्थल डि.पि.आर		०	२००	०	०	०	०	
		१.१.३	शवदाहस्थल तथा किरियापुत्रि घर निर्माण र चिहान क्षेत्र तारबार		०	०	१५०	९०	०	०	
		१.१.४	किरिया खर्च व्यवस्थापन (अति विपन्न)		०	४०	४५	४७	४९	५१	
		१.१.५	माहामारी शव व्यवस्थापन योजना निर्माण		०	९०	०	०	०	०	
		१.१.६	शव वाहन खरिद		०	०	०	२५००	०	०	
		१.१.७	मुस्लिमको जातिगत संस्कारका लागि वडा नं. १ र २ मा रहेको कब्रस्थानको व्यवस्थापन		०	०	०	०	८०	९०	

अपेक्षित उपलब्धि

- गाउँपालिकामा शवदाहस्थल तथा चिहानको उचित प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि**				
	असर	प्राथमिक तहमा खुद भर्नादर	प्रतिशत		
	असर	प्राथमिक तह पूरा गर्ने दर	प्रतिशत		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये कक्षा ८ सम्म पुग्ने विद्यार्थी	प्रतिशत		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा ८ सम्म पुग्ने अनुपात	अनुपात		
	असर	कक्षा १ मा भर्ना भएका छात्राहरूको (छात्रको तुलनामा) कक्षा १२ सम्म पुग्ने अनुपात	अनुपात		
	असर	माध्यमिक शिक्षाको कूल भर्नादर (९ देखि १२)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	पूर्व प्राथमिक शिक्षाको लागि बाल अनुदान पाएको (संख्या)	संख्या		
	असर	पूर्व वाल्यकाल शिक्षामा उपस्थिति (प्रतिशत) हाजिरी	प्रतिशत		
	असर	छात्रवृत्ति प्राप्त गर्ने विद्यार्थी प्रतिशत (कूल विद्यार्थीमा)	प्रतिशत		
	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (प्राथामिक)			
	प्रभाव	लैङ्गिक समता सूचकाङ्क (माध्यमिक)			
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको साक्षरता दर	प्रतिशत		
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहको महिला साक्षरता दर	प्रतिशत		
	प्रतिफल	प्रति विद्यार्थी हुने सार्वजनिक खर्च (हजारमा)	हजारमा		
	असर	विद्युतमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	इन्टरनेटमा पहुँच भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	WASH सुविधा भएका आधारभूत विद्यालयहरू	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	अपाङ्गमैत्री विद्यालयहरू	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रूपमा सँगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका आधारभूत शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रूपमा सँगठित/व्यवस्थित शिक्षक तालिम प्राप्त गरेका माध्यमिक शिक्षा क्षेत्रमा कार्यरत शिक्षकहरू	प्रतिशत		
		(दिगो विकास लक्ष्य ४ अन्तर्गत) माथिका सबै सूचकहरू			
	असर	समग्र साक्षरता प्रतिशत			
	असर	साक्षरता प्रतिशत (पुरुष)			
	असर	साक्षरता प्रतिशत (महिला)			
	प्रतिफल	उच्च शिक्षा अध्यापन हुने कलेज	संख्या	१	
	प्रतिफल	प्राविधिक शिक्षा सञ्चालन हुने विद्यालय	संख्या	१	
	असर	आधारभूत शिक्षा उत्तीर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	माध्यमिक शिक्षा उत्तीर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्नातक तह उत्तीर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्नातकोत्तर उत्तीर्ण जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	विद्या वारिधि उत्तीर्ण जनसंख्या	संख्या		
	असर	प्राविधिक वा व्यवसायिक तालिम प्राप्त युवा संख्या	प्रतिशत		
	असर	विज्ञान प्रयोगशाला सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	सुविधा सम्पन्न पुस्तकालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	बुक कर्नर सुविभा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	सुविधायुक्त खेलमैदान भएका विद्यालय	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	छात्राको लागि व्यवस्थित शौचालय भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	असर	एक स्वास्थ्यकर्मीको सुविधा भएका विद्यालय	प्रतिशत		
	प्रतिफल	अनौपचारिक प्रौढ कक्षा संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यवस्थित रूपमा संचालन भएका बालक्लव	संख्या		
२.	**स्वास्थ्य**				
	असर	दक्ष प्रसुतीकर्मीहरूको सहयोगमा भएको जन्मको (अनुपात)	प्रतिशत		
	असर	पाँच वर्षमूनिको बाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)			
	असर	नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)			
	प्रतिफल	कुष्ठरोगी बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	कालाजार बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	हात्तिपाइले बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	डेङ्गु बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	सक्रिय ट्रकोमा बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	मुटु सम्बन्धी बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	क्यान्सर बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	मधुमेह बिरामी वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	स्वास प्रणाली सम्बन्धी दीर्घ रोग दम आदिका बिरामी	संख्या		
	प्रतिफल	आत्महत्याबाट हुने मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा			
	प्रतिफल	सडक दुर्घटनाबाट मृत्युदुर प्रति लाख जनसंख्यामा			
	प्रतिफल	परिवार नियोजनका आधुनिक साधन प्रयोगकर्ता दर	प्रतिशत		
	असर	प्रोटोकल अनुसार चार पटक पूर्व प्रसुति सेवा प्राप्त गर्ने महिला वार्षिक	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	अस्पताल/स्वास्थ्य संस्थामा बच्चा जन्माउने महिला	प्रतिशत		
	असर	हेपाटाइटिस बी भ्याक्सिन पूरा (३ डोज) गर्ने शिशु	प्रतिशत		
	असर	रगतमा ग्लुकोजको मात्रा वृद्धि भई औषधि प्रयोग गरिरहेका १५ वर्ष वा सो भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	घरबाट स्वास्थ्य संस्थामा ३० मिनेट वा सो भन्दा कम समय लाग्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	स्वास्थ्य बिमामा आवद्ध विपन्न परिवार	प्रतिशत		
	असर	राष्ट्रिय खोप कार्यक्रममा समावेश भएका सबै खोपद्वारा समेटिएको लक्षित जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	स्वास्थ्यकर्मीको घनत्व र वितरण	प्रतिलाख जनसंख्यामा)		
	असर	स्वास्थ्य क्षेत्रमा कूल खर्च कुल (बजेटको) दिगो विकास लक्ष्य ३	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सम्पूर्ण आधारभूत सुविधायुक्त स्वास्थ्य चौकी	संख्या		
	असर	कुपोषण भएका बालबालिका दर	प्रतिशत		
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा आकस्मिक प्रसुति सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या	१	
	प्रतिफल	चौबिसै घण्टा एम्बुलेन्स सेवा भएका स्वास्थ्य संस्था	संख्या		
	प्रतिफल	बैकल्पिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र	संख्या	१	
	प्रतिफल	योग केन्द्र	संख्या		
	असर	पूर्ण सुरक्षित पिउने पानी प्रयोग गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	आधारभूत स्वास्थ्य चेतना प्राप्त गर्ने वैद्य धामी झाँक्री	संख्या		
	प्रतिफल	परिवार नियोजन सेवा केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	रक्तसंचार सेवा	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	अपेक्षित आयू (जन्मदाको बखत)	वर्ष		
	प्रतिफल	मातृ मृत्युदर (प्रति लाखमा)	प्रतिलाखमा		
	असर	पाठेघरको क्यान्सरका निम्ति स्क्रिनीङ गरिएका ३० देखि ४९ वर्षका महिला	प्रतिशत		
	प्रतिफल	HIV AIDS Antiviral औषधि प्राप्त गर्ने	संख्या		
	प्रतिफल	उच्च रक्तचापको औषधि सेवन गरिरहेका १५ वर्ष भन्दा माथिको जनसंख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सुविधासम्पन्न अस्पताल	संख्या		
	प्रतिफल	घुम्ती स्वास्थ्य शिविर वार्षिक	संख्या		
	प्रतिफल	स्वास्थ्य प्रयोगशाला	संख्या		
३.	**संस्कृति, भाषा, कला तथा साहित्य**				
	प्रतिफल	अमूर्त सांस्कृतिक सम्पदामा सूचिकृत सम्पदा	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक सम्पदा मध्ये स्थानीय पाठ्यक्रमका समावेश (सम्पदा)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक बृत्त चित्र	संख्या		
	प्रतिफल	कलाकार विवरणमा समावेश कलाकार	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक पात्रोमा समावेश गतिविधि (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक प्रतियोगिता तथा कार्यक्रम (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	स्थानीय मातृभाषा पाठ्यक्रम	संख्या		
	प्रतिफल	साहित्यिक गतिविधि (कार्यक्रम) (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	झाँकी प्रर्दशनी (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक केन्द्र	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक समिति	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक उत्सव (Art and Literature Festival)	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	कला सँग्रहालय	संख्या		
४.	**लैङ्गिक समानता, जेष्ठ नागरिक, अपाङ्गता सामाजिक समावेशीकरण**				
	प्रतिफल	गाउँपालिकामा महिला उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	पूर्णरूपमा आत्मनिर्भर एकल महिलाको संख्या (प्रतिशतमा बढाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	बालश्रमिकहरू (घटाउँदै लैजाने)	संख्या		
	प्रतिफल	अन्तरजातीय विवाह (बढाउँदै लैजाने)	संख्या		
	प्रतिफल	दुर्व्यसन सुधार गृह	संख्या		
	प्रतिफल	बाल सुरक्षा/संरक्षण गृह	संख्या		
	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	संख्या		
	असर	सामाजिक सुरक्षामा योजनामा समावेश भएका नागरिक	प्रतिशत		
	असर	आधार वर्षको तुलनामा न्यायिक समितिमा उजुरीको (प्रतिशतले घटाउँदै लैजाने)	प्रतिशत		
	असर	विगत १२ महिनामा शारीरिक, मनोवैज्ञानिक लैङ्गिक तथा यौनजन्य हिंसामा परेका जनसंख्या (संख्यामा) घटनाको आधारमा (प.दि.वि.ल. १६.१.१)	संख्या		
	असर	उमेरअनुसार १८ वर्षको उमेरसम्म यौनहिंसाको अनुभव गरेका १८ देखि २९ वर्ष उमेरका युवती र युवकहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.२.३)	प्रतिशत		
	असर	निर्णय-निर्माण समावेशी र जवाफदेही भएको विश्वास गर्ने जनसंख्याको अनुपात (लिङ्ग, उमेर, अपाङ्गता र जनसाङ्ख्यिक समूहअनुसार) (प.दि.वि.ल. १६.७.२)	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूको नीतिनिर्माण पदहरूमा रहेका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. १६.७.२.१)	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका जनजातिको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका आदिवासीको प्रतिशत	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मधेशीको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका मुस्लिमको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका पिछडा वर्गको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	सार्वजनिक निकायहरूका नीति निर्माण पद, राजनीति तथा कर्मचारी तन्त्रको पदमा रहेका अल्पसंख्यकको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	शारीरिक/यौनहिंसा अनुभग गरेका १५ देखि ४९ वर्षसम्मका महिलाहरूको (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	महिला, किशोरी तथा बालबालिकाहरूको बेचबिखन (सङ्ख्या) (प.दि.वि.ल. ५.२.२.२)	संख्या		
	असर	विवाहित वा वैवाहिक मिलनमा रहेका १५ देखि १९ वर्ष उमेरका महिलाहरू (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.३.१.१)	प्रतिशत		
	असर	श्रमशक्तिमा महिला र पुरुषको सहभागिताको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.४.१.१)	प्रतिशत		
	असर	महिलाले घरायसी काममा खर्चेको औसत समय/घण्टामा (प.दि.वि.ल. ५.४.१.२)	घण्टामा		
	असर	गाउँपालिकाबाट राष्ट्रिय संसद् मा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.१)	प्रतिशत		
	असर	गाउँपालिका प्रादेशिक संसदमा प्रतिनिधित्व (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.२)	प्रतिशत		
	असर	स्थानीय सरकारका तहहरूमा प्रतिनिधित्व (Bodies) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.१.३)	प्रतिशत		
	असर	निजी क्षेत्रको निर्णायक तहमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.१)	प्रतिशत		
	असर	सहकारी क्षेत्रमा महिलाहरूको सहभागिता (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.२)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	सार्वजनिक सेवाका नीतिनिर्माणका पदहरूमा रहेका महिला (कुल कर्मचारीहरूमध्ये महिलाको प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.३)	प्रतिशत		
	असर	व्यावसायिक र प्राविधिक कामदारहरूमा महिला-पुरुषको अनुपात (Ratio of women to men) (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ५.५.२.४)	प्रतिशत		
	असर	यौन सम्बन्ध, परिवार नियोजनका साधनहरूको प्रयोग र प्रजनन स्वास्थ्य हेरचाह सम्बन्धमा सुसूचित भएर आफैले निर्णय गर्ने १५ देखि ४९ वर्ष उमेरका महिलाहरूको अनुपात (प.दि.वि.ल. ५.६.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	महिलाहरूको स्वामित्व भएका उद्यमहरूको सङ्ख्या (प.दि.वि.ल. ५.क.१)	संख्या		
	प्रतिफल	महिलाहरूको सम्पत्तिमाथिको स्वामित्व (जमिन र घर) (प.दि.वि.ल. ५.क.२)	संख्या		
	असर	१५ देखि २४ वर्ष उमेर समूहका इन्टरनेट प्रयोग गर्ने महिलाको प्रतिशत (प.दि.वि.ल. ५.ख.१)	प्रतिशत		
५.	**बालबालिका**				
	प्रतिफल	बाल श्रमिकको (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	असहाय बालबालिका (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	पुर्नस्थापित बालबालिका संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	विद्यालय जान नपाएका बालबालिकाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बालगृह संख्या	संख्या	०	
	प्रतिफल	बाल विवाह संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बाल उद्यान संख्या	संख्या	१	
	प्रतिफल	पोषण सुनिश्चित गरिएका असहाय अति विपन्न बालबालिका	संख्या		
	प्रतिफल	बालबालिका केन्द्रित वार्षिक बाल कार्यक्रम	संख्या		
६.	**युवा श्रम तथा रोजगार**				

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	बेरोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	पुरुष बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	महिला बेरोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	रोजगार युवा (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	पुरुष रोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	महिला रोजगार युवा	प्रतिशत		
	असर	न्यूनतम रोजगारीका लागि विदेशिने युवाहरू	प्रतिशत		
	प्रतिफल	आफ्नै स्वामित्वमा उद्योग भएका युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	महिला युवा उद्यमीहरूको	संख्या		
	प्रतिफल	स्नातक तह उत्तीर्ण गर्न नसकि अध्ययन छाडेका युवाको	संख्या		
	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट बञ्चीत युवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	कामअनुसारको पारिश्रमिक वा आम्दानीबाट सन्तुष्ट युवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	असर	दुर्व्यसनमा फसेका युवाको प्रतिशत	प्रतिशत		
	प्रतिफल	जटिल प्रकारका रोगबाट ग्रसित युवाको संख्या			
	प्रतिफल	अपराधिक कार्यमा संलग्न युवाको संख्या			
	प्रतिफल	राष्ट्रिय रूपमा ख्याती प्राप्त युवाको संख्या (कलाकारिता, नेतृत्व, उद्यमी, खेलकुद, अध्ययन अनुसन्धान, आदि)			
७.	**खेलकुद तथा मनोरञ्जन**		संख्या		
	प्रतिफल	व्यायामशालाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सुविधा सम्पन्न खेलकुद रंगशालाको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	खेल मैदानको संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	थिएटर वा सिनेमा घरको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	बाल उद्यानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	पार्क तथा हरित उद्यानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यावस्थित पिकनिक स्थलको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	व्यावस्थित पौडी पोखरीको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	जेष्ठ नागरिक मिलन केन्द्रको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सांस्कृतिक तथा कला केन्द्रको संख्या	संख्या		
८.	**शान्ति सुरक्षा**				
	प्रतिफल	प्रहरी बिटको संख्या	संख्या		
	असर	प्रति वर्ष हुने अपराधिक क्रियाकलापका घटनाहरू (घटाउँदै लाने)			
	असर	प्रति सुरक्षाकर्मी जनसंख्या अनुपात			
	प्रतिफल	नेपाल प्रहरी	संख्या		
	प्रतिफल	नेपाली सेना			
	प्रतिफल	शसस्त्र प्रहरी			
	प्रतिफल	नगर प्रहरी			
	असर	आफू बसेको क्षेत्र वरिपरि एक्लै हिंडडुल गर्ने आफूलाई सुरक्षित ठान्ने जनसंख्या प्रतिशत (प.दि.वि.ल. १६.१.४)			
	प्रतिफल	सिसिटिभी जडान संख्या			
९.	**शवदाहस्थल तथा चिहान व्यवस्थापन**				
	प्रतिफल	व्यवस्थित शवदाह स्थल/चिहानको संख्या			
	प्रतिफल	शववाहनको संख्या			

परिच्छेद ७ : पूर्वाधार विकास

७.१ खानेपानी तथा सरसफाई

पिउने पानी तथा सरसफाईको वर्तमान अवस्था

सफा सुन्दर र स्वच्छ गाउँ सभ्यताको प्रमुख परिचायक हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको जनजीवन र सेरोफेरो सफा हुनु जरुरी छ । शहरीकरणको सघनतामा वृद्धि नभएको र हालसम्म पूर्णत ग्रामीण परिवेशमा रहेकाले यो गाउँपालिकामा अन्य सघन शहरी क्षेत्रमा जस्तो फोहोरमैला उत्सर्जन हुँदैन र फोहोर व्यवस्थापन मुख्य चुनौतीका रूपमा रहेको छैन । नेपालको संविधानले पनि खानेपानी तथा सरसफाइ सुविधालाई नागरिकको मौलिक हकको रूपमा व्याख्या गरेको हुनाले स्वस्थ नागरिक उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउन गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरू निर्माण गर्नुपर्ने साथै वैज्ञानिक विधिहरूको प्रयोग गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ । छत्रदेव गाउँपालिकाका करीब सबै वडामा 'एक घर एक धारा' कार्यक्रम लागू गरिएको छ । गाउपालिकाको वडा नं १ मा भुल्के, पिपलनेटी, चिदिखोला, धारादी लामीडाँडा खानेपानी आयोजना, वडा नं २ मा धोबी पधेरा (नाच्ने पोखरा, मझ्राहा खोला, काभ्रे, धाराखोला, अर्बुन, पँधेरा खोला खानेपानी आयोजना, वडा नं ३ मा दिप, बुकुरेवादी, साउनेपानी, साइराम, दुन्द्रुक, सँगम दिप, सत्यसाइ खानेपानी आयोजना, वडा नं ४ मा केरुगां, झ्ुडी वराहा, घुरखोला, ठाडा खोला बल्कोट खानेपानी आयोजना, वडा नं ५ मा धोवाघाट खहरे अमराइ,, काठेकारुख, धाराखोला, डिहि, मन्थुम दाम्जिन खानेपानी आयोजना, वडा नं ६ मा कोठफेरा, एक्लेआँप, टिकुरी, भिरपानी, अर्धकोटी, धैरेनी, धरमपानी, तल्लो टिउरी, खानेपानी आयोजना वडा नं ७ मा सानीखोली, सेक्टारी, असीदस र ८ मा अर्घातोष भगवती राष्ट्रिय, मरेंग, खुम्ले तल्ला छहरा , तिलकुवा चिदिपानी, सिल्सेगैरा देउराली खस्कोट, खसकोट सुर्यथुम, सोताखोला न्युउरी खानेपानी आयोजना सञ्चालनमा रहेका छन् । यद्यपि यी आयोजनाहरूले सबै गाउँपालिकाबासीलाई यथेष्ट खानेपानीको आपूर्ति गर्न सकिरहेका छैनन् । गाउँपालिकाको प्राय वस्तिहरूमा स्वच्छ र प्रशस्त पिउने पानीको पहुँच कमजोर रहनुले पानीजन्य रोगहरू जस्तै टाइफाइड, झाडापखाला, आउँ जस्ता रोगहरूको संक्रमण हुन सक्ने सम्भावना रहेकाले यसवारे जनचेतना फैलाउन आवश्यक छ । साना मुहान र गुणस्तरीय संरक्षण ट्याङकी नभएकोले विभिन्न वडा क्षेत्रहरूमा अझैपनि खानेपानिको समस्या रहेको पाईन्छ । सबै घरधुरीले स्वच्छ पिउनेपानीको उपभोग गर्न पाउने अवस्था सिर्जना गर्न गाउँपालिकाले विशेष कार्यक्रमहरू योजनावद्ध रूपमा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- रिडी नदी र यसका शाखाबाट प्रशस्त पानी शुद्धीकरण गरी आपुर्ति गर्न सकिने ।
- विभिन्न खोलाको जलस्रोतको उपलब्धता हुनु ।
- प्रदेश र सघिय सरकारले खानेपानी आयोजनाको लागि बजेट छुट्याएको ।
- "एक घर एक धारा" कार्यक्रमलाई प्राथमिकीकरण गरिएको ।

- गाउँपालिकामा पानी संरक्षण गरी दीगो रूपमा पानीको सदुपयोग गर्ने योजना कार्यान्वयन गर्न सकिने
- घरघरमा पानी संकलन ट्यांकी राख्न प्रोत्साहन गर्दै ट्यांकी वितरण गर्ने गरीएको ।
- "सफा घर, टोल र सहर छत्रदेववासीको एउटै रहर" अभियान मार्फत गाउँपालिकाले फोहोरमैलाको अल्पकालीन व्यवस्थापनको सुरुवात गर्दै जाने नीति लिएको
- फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि कुहिने र नकुहिने फोहोरको वर्गीकरण गरी फोहोरमैला संकलन गर्न सकिने ।
- बजार क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापन गर्न केही ठाउँमा डस्टबिनहरूको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाको चेतनामूलक कार्यक्रम र तालिम संचालन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- प्रचुर मात्रामा जल स्रोतको उपलब्धता भए तापनि पिउने पानी शुद्धीकरण गरी पिउने उचित प्रबन्ध नभएको ।
- सम्पूर्ण घरपरिवारलाई सुरक्षित र स्वच्छ प्रशस्त पिउने पानी वितरण प्रणालीमा जोड्न नसकिएको ।
- पानीका उपलब्ध प्रमुख स्रोतहरूको वैज्ञानिक हिसाबले संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न नसकिएको ।
- फोहोरमैला संकलन केन्द्र तथा ल्याण्डफिल साइटको व्यवस्था भइनसकेको ।
- अधिकांश घरहरूमा व्यवस्थित शौचालयको साथै गाउँपालिकाको अधिकांश सार्वजनिक स्थलमा शौचालयको व्यवस्था नभएको ।
- विशेष गरी सघन बस्तीमा रहेका बजार केन्द्रहरूमा सडकहरूमा नाला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
- वैज्ञानिकरूपमा फोहोरमैला व्यवस्थापन हुन नसकेको ।
- कच्ची सडकका कारण धुलोले गर्दा वायु प्रदूषण हुने गरेको ।
- फोहोर व्यवस्थापनको ठोस योजना नबन्दा विशेषगरी बजार क्षेत्रमा दीर्घकालीन हिसाबले जटिलता सिर्जना हुन सक्ने ।
- पिउने पानी तथा सरसफाइको उचित व्यवस्थापन नहुँदा विभिन्न सरुवा रोगको संक्रमण हुन सक्ने ।

दीर्घकालीन सोच

स्वच्छ, स्वस्थ र सुन्दर गाउँपालिका निर्माणका लागि गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ

लक्ष्य

गाउँपालिकाका सम्पूर्ण बस्तीहरूमा स्वच्छ खानेपानी पुऱ्याउने तथा सरसफाइको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

उद्देश्यहरू

१. गाउँपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु

२. गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

उद्देश्य १ गाउँपालिकाबासीहरूलाई सुरक्षित खानेपानी सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति १.१. आधारभूत खानेपानी सुविधा नपुगेका घरपरिवारमा खानेपानी सुविधा विस्तारका लागि प्राथमिकता दिने ।

कार्यनीति १.१.१. "एक घर एक धारा" को अवधारणा अनुसार खानेपानी सुविधा नपुगेका घरहरूमा समुदायको सहभागितामा आधारभूत खानेपानी व्यवस्था गरिने छ ।

१.१.२. संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.१.३. हाल सन्चालित खानेपानी आयोजनाहरूसमयमै निर्माण सम्पन्न गरी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालनमा ल्याइनेछ । नेपालमा असल अभ्यासका हिसावले अत्यन्त सफल खानेपानी उपभोता समितिहरूका अनुभवहरू अनुसरण गर्न अध्ययन भ्रमण गरिने छ । (उदाहरणका लागि इटहरी उप महानगरपालिकाको खानेपानी उपभोता समिति अत्यन्तै सफल मानिन्छ ।)

रणनीति १.२. मूहान संरक्षण तथा खानेपानी सेवाको स्तर वृद्धि गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१. खानेपानीका मुहानहरू सार्वजनिक सम्पती भएकोले सम्पूर्ण मुहानहरूको नक्साङ्कन पश्चात वस्तुगत विवरण संकलन गरिने छ ।

१.२.२. खानेपानीका संरचनाहरूको स्तरोन्नति तथा मुहान सुधार गरी पानी प्रशोधन गरेर मात्र वितरण गरिने छ ।

१.२.३. हरेक घरपरिवारमा पाइपमार्फत खानेपानी आपूर्ति प्रणाली निर्माण गरिने छ ।

१.२.४. खानेपानीको उपभोगको मात्रा अनुसार महशुल उठाई निर्माण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कोषको व्यवस्था गरिने छ ।

उद्देश्य २ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडाहरूमा सरसफाइको सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति २.१. हरेक घरपरिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइ सुविधाको व्यवस्था गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. प्रत्येक घरमा अनिवार्य शौचालयको प्रावधान लागू गरी शौचालय नभएका विपन्न घरपरिवारमा शौचालय निर्माणका लागि प्रोत्साहन गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइने छ ।

२.१.२. घर घरबाट निस्कने फोहरलाई वर्गीकरण गरी कुहिने फोहोरलाई कम्पोष्ट मलमा परिणत गर्न समुदायलाई विषेश तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति २.२. सार्वजनिक स्थल तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको व्यवस्थापन गर्ने ।

कार्यनीति २.२.१. प्रत्येक सार्वजनिक स्थल, विद्यालय, सामुदायिक भवन, अस्पताल, बजार केन्द्र, बसपार्क जस्ता क्षेत्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था गरी समुदायलाई सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइने छ ।

२.२.२. उल्लेखित स्थानहरूमा फोहोरलाई वर्गीकरण गरी फ्याक्नका लागि बास्केट तथा कण्टेनरको व्यवस्था गरिने छ ।

२.२.३. फोहोर व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउन उपयुक्त स्थान पहिचान गरी ल्याण्डफिल साईट निर्माण गरिने छ ।

२.२.४. फोहोर पानीको उत्सर्जन कम गर्ने र उत्पादित फोहोर पानीको व्यवस्थापन गरी वातावरण स्वच्छ राखिनेछ ।

२.२.५. मुख्य बजार क्षेत्रका चोक र सडक वरपर नियमित सफाई गरिने छ ।

२.२.६. बजार केन्द्रहरूमा घरबाट निस्कने फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरिने छ ।

२.२.७. पानीको मुहान वरपर फोहोर गर्नेलाई जरिवाना गरिने छ साथै नदीनाला, जलाशय तथा तालतलैयाको पर्यावरणीय स्वच्छता कायम गरिने छ ।

रणनीति २.३. सरसफाई सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति २.३.१. घरघरमा निस्कने फोहोरलाई कम गर्न, फोहोरलाई वर्गिकरण गर्न, कम्पोस्ट मल बनाउन र पुर्नप्रयोग गर्न प्रेरित गर्नका लागि जनस्तरमा नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

२.३.२. घर, आँगन र टोल सफा राख्न प्रत्येक वडामा सरकारी, निजी, गैसस तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी स्थानीयबासीको संलग्नतामा नियमित रूपमा सरसफाई अभियान सञ्चालन गरी जनचेतना फैलाईनेछ ।

२.३.३. स्थानीय सञ्चार माध्यमको सहयोगमा सरसफाई सम्बन्धी नियमित जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

खानेपानी तथा सरसफाईको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	एक घर एक धारा कार्यक्रम		०	३००	४००	४००	५००	४००	
		१.१.२	संम्भाव्य खानेपानी आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन		०	१००	०	०	०	०	
		१.१.३	खानेपानी उपभोक्ता समिति मार्फत सेवा सञ्चालन तथा अध्ययन भ्रमणको लागि कार्ययोजना तयार		०	२००	०	०	०	०	
	१.२	१.२.१	खानेपानी मुहान क्षेत्र पहिचान तथा विवरण संकलन		०	८०	०	०	०	०	
		१.२.२	खानेपानी प्रशोधन तथा वितरण प्रणाली निर्माण		०	०	२००	३००	४००	४५०	
		१.२.२	वडा नं १ मा भुल्के, पिपलनेटी, चिदिखोला, धारादी लामीडाँडा खानेपानी आयोजना		०	५००	६००	०	०	०	
		१.२.२	वडा नं २ मा धोबी पधेरा, नाच्ने पोखरा, मभ्फाहा खोला, काभ्रे, धाराखोला, अर्बुन, पँधेरा खोला खानेपानी आयोजना		०	७००	९००	०	०	०	
		१.२.२	वडा नं ३ मा दिप, बुकुरेवादी, साउनेपानी, साइराम, दुन्द्रुक, सँगम दिप, सत्यसाइ खानेपानी आयोजना		०	३००	४००	०	०	०	
		१.२.२	वडा नं ४ मा केरुगां, भ्फुडी वराहा, घुरखोला, ठाडा खोला बल्कोट खानेपानी आयोजना		०	०	०	४००	५००	०	
		१.२.२	वडा नं ५ मा धोवाघाट खहरे अमराइ, काठेकारुख, धाराखोला, डिहि, मन्थुम दाम्जिन खानेपानी आयोजना		०	५००	६००	०	०	०	
		१.२.२	वडा नं ६ मा कोठफेरा, एक्लेआँप, टिकुरी, भिरपानी, अर्धकोटी, धैरेनी, धरमपानी, तल्लो टिउरी, खानेपानी आयोजना		०	०	०	५००	६००	७००	
		१.२.२	वडा नं ७ मा सानीखोली, सेक्टारी, असीदस खानेपानी आयोजना		०	५००	०	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.२.२	वडा नं ८ मा अर्घातोष भगवती, मरेंग, खुम्ले तल्ला छहरा , तिलकुवा चिदिपानी, सिल्सेगैरा देउराली खस्कोट, खसकोट सुर्यथुम, सोताखोला न्युउरी खानेपानी आयोजना		०	५००	६००	७००	०	०	
		१.२.३	खानेपानी आपूर्ति पाइप लाईन विस्तार		०	४००	५००	६००	५००	४००	
		१.२.४	खानेपानी आपूर्ति व्यवस्थापन कोष तथा अनुगमन संयन्त्र निर्माण		०	७०	०	०	०	०	
२	२.१.	२.१.१.	शौचालय निर्माण गर्न अनुदान		०	२००	२१५	२१६	२१८	२२०	
		२.१.२.	वडास्तरीय कम्पोस्ट मल उत्पादन तालिम		०	९०	९२	९४	९५	९७	
	२.२.	२.२.१.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी शौचालय निर्माण		०	०	०	१२०	१३०	१३२	
		२.२.२.	सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्र पहिचान गरी फोहर फ्याक्ने कन्टेनरको व्यवस्था		०	०	०	२५०	०	०	
		२.२.३.	गाउँपालिकाद्वारा सम्भाव्य स्थानमा ल्यान्डफिल साइटको निर्माण		०	०	०	०	४००	०	
		२.२.४.	सघन वस्ती क्षेत्रमा ढल निर्माण		०	१००	१२०	१३०	१३२	१३५	
		२.२.५.	सरसफाइ कर्मचारीको व्यवस्था		०	२००	२१०	२१५	२२०	२२५	
		२.२.६.	फोहोर व्यवस्थापनका लागि टोल विकास संस्था र निजी क्षेत्रसँग सहकार्यका लागि कार्ययोजना निर्माण		०	८०	०	०	०	०	
		२.२.७.	पानीको मुहान संरक्षण तथा संरचना मर्मत		०	०	६०	७०	७५	८०	
	२.३.	२.३.१.	फोहोर पुनर्प्रयोग गर्न तालिम		०	९०	९२	९४	९५	९७	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.३.२.	विभिन्न संघ संस्थासँग समन्वय गरी सामुदायिक स्तरमा प्रत्येक हप्ताको शनिबार सरसफाई कार्यक्रम सञ्चालन		०	६०	६२	६४	६६	६९	
		२.३.३.	स्थानीय सञ्चार माध्यममा सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम प्रसारण ।		०	५०	५२	५४	५६	५८	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण घरधुरीमा आधारभूत खानेपानी सुविधा भएको हुने,
- ✓ सम्पूर्ण घरधुरीमा शौचालयको व्यवस्था भएको हुने,
- ✓ सार्वजनिक स्थल तथा बजार केन्द्रहरूमा सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था भएको हुने
- ✓ सरसफाईको अवस्थामा उल्लेख्य सुधार भएको हुने ।

७.२ सिंचाई

पृष्ठभूमि

खाद्यान्न बाली, नगदेबाली तथा जडिवुटि उत्पादनमा राम्रो सम्भावना रहेको यस गाउँपालिकामा विभिन्न आयोजनाहरू सञ्चालनमा रहेका छन भने कतिपय प्रस्तावित सिँचाइ आयोजनाहरू छन । यिनिहरूमा वडा न.२ बेलबोट, लापटा, कोइबोट, रिपाटारी सिंचाइ आयोजना, वडा न. ३ मा पिराफाँट, सेरा, बुढादी, ढापखोला सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ४ मा अचर्ले, काँगेटारी सिंचाइ आयोजना, वडा न. ५ मा दाम्जिंग सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ६ मा लामबेसी फाँट, आप्रिक सिंचाइ आयोजना, वडा न. ८ मा जुम्लि, देवी, आर्चम, डुमादी कुला सिँचाइ आयोजना हाल सञ्चालनमा रहेका छन भने प्रस्तावित सिँचाइ आयोजनाहरूमा वडा न १ का लागि खहरे, कोप्रे, नौविसे, वयलटारी, नयायबगर, चारघरे, नियाले गनुवा, वडा नं. ३ का ववियार चगैटे, सामाफाँट सिसार कुलो, वडा नं. ६ का लागि चैाबाहा टार, सानीखोला ड्याम, सेक्टारी, अरटारी, जरेखोला सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ७ का लागि चैाविस खोरेती, खोरेती बगाहा छहरा, खोलेगाउ ढिकुरा चोयाकाटे, सिस्नेखोली भँगारी वाइगाउँ सिँचाइ आयोजना, वडा नं. ८ का लागि ठूलावेसी, आँपटारी, टारी तिलकुवा वेतारी, निउरे सालधारा देखी सोताखोला सिँचाइ आयोजना माग गरीएको छ। कृषिको मुख्य पूर्वाधार मानिने सिँचाइलाई यस गाउँपालिकाले मुख्य प्राथमिकतामा राखी प्रस्तावित योजनाहरूमात्र पनि सफल वनाउन सके कृषि क्षेत्रमा गाउँपालिकाले उपलव्धी हासिल गर्न सक्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- पर्याप्त खोला तथा जलस्रोतको भण्डार नरहेतापनि विभिन्न सिँचाइ आयोजना तथा कुलो मार्फत गाउँपालिकाको अधिकांश खेतियोग्य जमिनलाई सिंचित गर्न सकिने ।
- गाउँपालिकामा रहेका खोला नालाहरू, झरना, पोखरीहरू लगायतका पानीका मुहानहरूलाई संरक्षण गरी उक्त क्षेत्रहरूको सम्भाव्यता अध्ययन तथा सिंचाई योजना निर्माणबाट कृषि उत्पादनमा व्यापक वृद्धि गर्न सकिने ।
- प्रत्येक वडामा रहेका परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाउन सकिने ।
- वैकल्पिक सिँचाइ थोपा सिँचाइ, फोहोरा सिँचाइ तथा प्लास्टिक पोखरी आदिबाट सिँचाइ सुविधा पुयाउन सकिने ।
- विद्युतीकरण मार्फत सिंचाई सहजीकरण गर्न सकिने ।
- लिफ्ट सिंचाई मार्फत रिडी नदीका सहायक नदीको जलस्रोतको उपयोग गर्न सकिने ।
- एकीकृत सिंचाई कार्यक्रमको सम्भाव्यता अध्ययन गरी स्रोतको बहुउपयोग गर्न सकिने ।
- वर्षातको पानीलाई ड्याम बनाई संकलन गरी सिंचाई गर्न सकिने ।
- कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरेर समेत खेतीयोग्य भूमिमा सिंचाइ सुविधा पुऱ्याउन सकिने साथै जल पर्यावरणीय प्रणालीको विकास र जलपर्यटन समेत विकास गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्याहरूर चुनौतीहरू

- उपलब्ध जलस्रोतको पूर्णरूपमा सदुपयोग हुन नसकेको ।
- परम्परागत प्रविधिमा आधारित कुलोहरूको मर्मत संभार नियमित हुन नसकेको ।
- आधुनिक सिंचाई परियोजनाहरू खर्चिलो भएका कारण ठुलो आकारको बजेट आवश्यकता पर्ने ।
- लिफ्ट सिचाँइ प्रणाली खर्चिलो हुने गरेको ।

दीर्घकालीन सोच

बाह्रै महिना पूर्ण सिंचाइयुक्त गाउँपालिका

लक्ष्य

सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा दिगो सिंचाईको व्यबस्थापन गरी उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनमा योगदान पुऱ्याउने

उद्देश्यहरू

१. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु
२. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउनु

रणनीति १.१ परम्परागत तथा वैकल्पिक प्रविधिको प्रयोग गरी खेतीयोग्य जमिनमा सिंचाई सुविधा पुऱ्याउने

कार्यनीति १.१.१. गाउँपालिका भएर बग्ने नदी, खोला - नाला, ताल - पोखरीहरू, लगायत पानीका मुख्य स्रोतहरू र तिनका जलाधार क्षेत्रको नक्सांकन गरी विस्तृत विवरण (inventory profile) तयार गरिने छ ।

१.१.२. परम्परागत सिंचाई कुलाहरूको मर्मतसम्भार तथा स्तरोन्नति गरी सुविधायुक्त बनाइनेछ ।

१.१.३. सम्भाव्यता अध्ययन गरी सिंचाई संरचनाहरू क्रमश: निर्माण गर्दै सिंचाई सुविधा बढाउँदै लगिनेछ ।

१.१.४. सतह सिंचाईको सम्भावना नभएका स्थानमा वैकल्पिक तथा नयाँ प्रविधिमा आधारित सिंचाई जस्तै थोपा सिंचाई, फोहरा सिंचाई, वर्षातको पानी संकलन, प्लास्टिक पोखरीको सम्भाव्यता अध्ययन गरी उपयुक्त स्थान र वडाहरूमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ

१.१.५ जलपर्यावरण र जलस्रोत संरक्षणका हिसावले अत्यन्त उपयुक्त पोखरीहरूको निर्माण र व्यवस्थापन अभियानका रूपमा सञ्चालन गरी प्रत्येक वडामा वहुउदेश्यीय नमुना पोखरी निर्माण गरिने छ । यस अभियान अन्तर्गत पोखरीहरूको पुर्नउत्थानलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

उद्देश्य २. सिंचाई प्रणालीको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

रणनीति २.१. उच्च प्रतिफल युक्त कृषि उत्पादनको सम्भावना बोकेका क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखेर सिंचाई प्रणालीको विकास गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. चक्लाबन्दी भएका क्षेत्र, कृषि पकेट क्षेत्र तथा निजी कृषि फर्ममा आवश्यकताको आधारमा सिंचाईको व्यवस्था गरिने छ ।

२.१.२. कृषि विद्युतीकरण मार्फत Lift सिंचाई प्रणाली सुदृढिकरण गरिने छ ।

रणनीति २.२. कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरी वैकल्पिक सिंचाई प्रवर्द्धन गर्ने

कार्यनीति २.२.१. प्रत्येक वडामा कृत्रिम जलाशयहरू निर्माण गरी माछापालन, सिंचाई तथा पर्यटकलाई आकर्षित गर्नका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

रणनीति २.३ संस्थागत संरचना सुदृढीकरण गर्ने ।

कार्यनीति २.३.१. मर्मत संभार कोष स्थापना गरी नियमित मर्मत संभार गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

२.३.२. पोखरी खोला तथा मुहान संरक्षणका लागि स्थानीयवासीहरूको सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ साथै सिंचाइ उपभोक्ता समितिको क्षमता विकास गरिने छ ।

२.३.३. मुहानहरू संरक्षण कार्य योजना जस्तै बायो इन्जिनियरिङ्ग, पोखरी तथा हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम प्रत्येक वडामा सम्भाव्य क्षेत्रमा संचालन गरिने छ ।

२.३.४. मानवीय हस्तक्षेप तथा जलवायु परिवर्तनका कारण जलस्रोत क्षेत्रमा परेको असर न्यूनीकरण गर्ने कार्ययोजना निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

२.३.५. सिंचाई आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन प्रणालीलाई स्वचालित र आत्मनिर्भर बनाउनका लागि न्यूनतम उपभोगको मात्रा अनुसार सेवा शुल्क निर्धारण गरी संकलन गरिने छ ।

२.३.६. मुहान तथा जलाधार संरक्षणका लागि प्रत्येक घरपरिवारको सहभागिता सुनिश्चित गर्न “हामी जोगाउँछौ हाम्रो मुहान” कार्यक्रमलाई अभियानका रूपमा वडास्तरमा व्यापक जागरण कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

सिंचाइको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलाधार क्षेत्रको विवरण संकलन तथा नक्सांकन		१००				५००	४००	
		१.१.२.	प्राथमिकता प्राप्त कुलोहरूको मर्मत सम्भार तथा स्तरोन्नति		१०००	१५०	१५०	१५०			
		१.१.२.	वडा नं. २ को रिपाटारी सिंचाइ आयोजा			२००					
		१.१.२.	वडा नं. ३ को ढापखोला सिँचाइ आयोजना			२००					
		१.१.२.	वडा न. ४ को काँगेटारी सिंचाइ आयोजना				३००				
		१.१.२.	वडा नं. ५ को दाम्जिंग सिँचाइ आयोजना		२००						
		१.१.२.	वडा न. ६ को सेक्टरी सिँचाइ आयोजना			३००					
		१.१.२.	वडा नं. ७ को खोलेगाउ ढिकुरा चोयाकाटे सिँचाइ आयोजना		३००						
		१.१.२.	वडा नं. ८ को डुमादी कुलो सिँचाइ आयोजना		२००						
		१.१.३.	भूमिगत तथा सतह सिंचाई सम्भाव्यता अध्ययन तथा निर्माण			३००					
		१.१.४.	वैकल्पिक सिंचाईको व्यवस्था				४००				
		१.१.५	प्रत्येक वडामा वहुउदेश्य नमुना पोखरी निर्माण		१०००						
२	२.१.	२.१.१.	ठूला कृषि उत्पादन क्षेत्रमा सिंचाइको विशेष व्यवस्था				५००				
		२.१.२.	विद्युतका पोल तथा लाईनको व्यवस्था			६००					
	२.२.	२.२.१.	कृत्रिम जलाशय निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययन					३००			

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	२.३.	२.३.१.	मर्मत संभार कोष स्थापना								
		२.३.२.	सिंचाई उपभोक्ता समितिलाई मूहान संरक्षण तथा दिगो सिंचाई सम्बन्धी तालिमको व्यवस्था		२००						
		२.३.३.	हरित क्षेत्र विकास कार्यक्रम संचालन		१००						
		२.३.४.	Climate adaptation and mitigation कार्यक्रम संचालन			२००					
		२.३.५.	सिंचाइ सेवा शुल्क निर्धारण तथा संकलन				१६०				
		२.३.६.	मुहान तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम संचालन			३००					

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ सम्पूर्ण खेतीयोग्य तथा बाँझो जमिनमा सिंचाई सुविधा पुगेको हुनेछ
- ✓ उच्च प्रतिफलयुक्त कृषि उत्पादन भएको हुनेछ ।

७.३ ऊर्जा

पृष्ठभूमि

अपार जलस्रोतको धनी नेपाल विश्वमै दोस्रो ठुलो जलसम्पदा भएको मुलुक मानिन्छ जसको सदुपयोग हुन नसकिरहेको कारण शहर र ग्रामीण ईलाकामा उर्जा संकट रहेको छ । नेपालको पहाडी तथा हिमाली क्षेत्रमा अहिले पनि ठुलो संख्यामा जनताहरूले खाना पकाउने इन्धनको रूपमा काठदाउराको प्रयोग गर्दछन् भने तराई क्षेत्रमा गुइँठाको प्रयोग व्यापकरूपमा भइरहेको छ । यस गाउँपालिकामा सबै वडामा काठदाउरा मुख्य इन्धनकाको स्रोतको रूपमा रहेको छ भने सबै वडाहरूमा दाउराको स्रोतको रूपमा सामुदायिक वन तथा निजी रहेका छन् । काठ दाउराको प्रयोगका थुप्रै नकारात्मक पक्षहरूमध्ये स्वास्थ्यमा पर्ने असर र वनजङ्गलको विनाश प्रमुख हुन् । गाउँपालिकाका वडा केन्द्र तथा अन्य केही क्षेत्रमा सौर्य उर्जाको पनि प्रयोगमा रहेको छ । छत्रदेव गाउँपालिकामा विद्युतीकरणको अवस्था सन्तोषजनक नै रहेको भए पनि सामान्य हावाहुरी तथा वर्षात हुने संकेत हुनासाथ विद्युत सेवा अवरुद्ध हुन्छ । यसकारण दैनिक जीवन यापन, व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक विद्युत् लाईनलाई थप व्यवस्थित बनाउन जरुरि देखिन्छ । विद्युत ऊर्जा, सौर्य उर्जा र अन्य वैकल्पिक ऊर्जाबाट विभिन्न उद्योग, सिँचाई आयोजना, खानेपानी आयोजना समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ । तसर्थ छत्रदेव गाउँपालिकामा विद्युत् प्रसारण लाईनमा सुधार गर्नुपर्ने साथै कम क्षमता (Low voltage) हुने स्थानहरूमा ट्रान्सफर्मरको स्तरोन्नति तथा नयाँ ट्रान्सफर्मर जडान गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाका प्रायजसो स्थानहरूमा राष्ट्रिय वा स्थानीयस्तरबाट उत्पादित विद्युत प्रशारण सेवा पुगेको
- नवीकरणीय उर्जा तथा वैकल्पिक उर्जालाई उचित व्यवस्थापन गरी सदुपयोग गर्न सकिने
- गाउँपालिका बासीलाई विद्युतीय उपकरणको, सौर्य उर्जा उपयोगमा प्रोत्साहन गरी काठ दाउरा र ग्याँसको खपत न्यूनीकरण गर्न सकिने ।
- व्यवसाय संचालन तथा औद्योगिकरणका लागि आवश्यक क्षमताको विद्युत् लाईनको ब्यवस्थापन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- स्तरीय र भरपर्दो विद्युत सेवामा समस्या रहेको ।
- विभिन्न स्थानमा ट्रान्सफर्मरहरूको अभाव रहेको ।
- सार्वजनिक सडक बत्तीहरूको पर्याप्त प्रबन्ध प्र्याप्त नभएको ।
- सामान्य हावापानी पर्दा पनि विद्युत आपुति अवरुद्ध हुने समस्या रहेको ।
- गुणस्तरीय विद्युत आपुर्तिको व्यवस्था नभएको ।

दीर्घकालीन सोच

ऊर्जामा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका

लक्ष्य

गाउँपालिकावासीहरूमा दिगो, वातावरण मैत्री उर्जामा पूर्ण पहुँच स्थापित गर्ने

उद्देश्यहरू

१. ऊर्जामा सबै गाउँपालिकाबासीको पहुँच पुऱ्याउनु
२. ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

उद्देश्य १. ऊर्जामा सबै गाउँपालिका बासीको पहुँच पुऱ्याउनु

रणनीति १.१. विद्युतीकरण नभएका स्थानहरूमा विद्युत् सेवा विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. विद्युत् सेवा नपुगेका बस्तीहरूमा विद्युतीकरणका लागि थप कार्य अगाडि बढाइनेछ ।

१.१.२. तत्काल विद्युतीकरण उपलब्ध हुन नसक्ने घरधुरी र काठ दाउराको प्रयोगलाई पूर्णरूपले विस्थापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै सौर्य ऊर्जा तथा वायोग्यास प्रयोग गर्न प्रोत्साहन स्वरूप अनुदान प्रदान गरिने छ ।

उद्देश्य २. ऊर्जा व्यवस्थापनलाई दिगो र भरपर्दो बनाउनु

रणनीति २.१. विद्युत क्षमता वृद्धि गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. गाउँपालिकामा मुख्य प्रसारण लाईनमार्फत पूर्ण विद्युतीकरण गरी वितरण प्रणाली सुदृढ गरिने छ ।

२.१.२. मागअनुसार आवश्यक Voltage परिपूर्ति गर्न ट्रान्सफर्मर जडान तथा क्षमता वृद्धि गरिने छ ।

२.१.३. विद्युत प्रसारण लाईन सुधार गर्न तथा काठका पोलहरू विस्थापन गर्न विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरिने छ ।

रणनीति २.२. विद्युत् उपयोग बढाउने ।

कार्यनीति २.२.१. घरायसी खाना पकाउन विद्युतीय उपकरणको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिने छ ।

२.२.२. विद्युतिय सवारी साधनको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

रणनीति २.३. वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्द्धन गर्ने ।

कार्यनीति २.३.१ गाउँपालिकामा वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनको सम्भाव्यता हेरी निजीक्षेत्रलाई आकर्षण गर्ने नीति अवलम्वन गरिने छ ।

२.३.२. बजार क्षेत्रहरूमा फोहोरको सदुपयोग गरी ऊर्जामा परिणत गर्ने प्रविधीको प्रयोग गरिने छ ।

२.३.३. उज्यालो गाउँपालिका अभियान अन्तर्गत गाउँपालिकाका बजार क्षेत्रहरूमा तथा सार्वजनिक स्थानहरूमा सौर्यबत्ती जडान गरिने छ ।

रणनीति २.४. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति २.४.१. दाउरा र गुइँठाको प्रयोगलाई पूर्णरूपमा वैकल्पिक उर्जा तथा विद्युतीय ऊर्जाको प्रयोगले विस्थापित गर्न दाउरा र गुइँठाको प्रयोगका नकारात्मक असरबारे जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

उर्जाको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	विद्युतका प्रशारण लाईन विस्तार			१०००					
		१.१.२.	वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्न अनुदान				५००				
२	२.१.	२.१.१.	विद्युत प्रशारण लाइन सुधार कार्यक्रम						५००		
		२.१.२.	आवश्यकताका आधारमा ट्रान्सफर्मर जडान						१५००		
		२.१.३.	विद्युत प्राधिकरणसँग समन्वय गरी विद्युत प्रसारणलाईन सुधार गर्ने				५००				
	२.२.	२.२.१.	विद्युतीय उपकरण खरिदमा निश्चित मापदण्डका आधारमा छुटको व्यवस्था				२००				
		२.२.२.	विद्युतीय सवारी साधन सञ्चालनमा सवारी छुटको व्यवस्था			६००	८००	८००	८००	८००	
	२.३.	२.३.१.	सोलार मिनि ग्रिड आयोजनाको निर्माण					५००			
		२.३.२.	वैकल्पिक ऊर्जा उत्पादनमा निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गर्न अन्तरक्रिया			२००					
		२.३.३.	सघन वस्ती क्षेत्रमा प्रविधिको प्रयोग गरी फोहोरबाट उर्जा उत्पादन सम्भाव्यता अध्ययन			२००					
		२.३.४.	सडक तथा सार्वजनिक स्थानमा सौर्य बत्ती जडान				५००				
	२.४.	२.४.१.	विद्युत ऊर्जा तथा वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्नका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			३००					

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ उर्जाका आधारभूत पूर्वाधारहरूको विकास भइ हरेक घरधुरीमा न्यूनतम उर्जाको सुनिश्चितता भएको हुनेछ ।
- ✓ उर्जाको मुल प्रवाहमा नसमेटिएका घरधुरीहरूमा वैकल्पिक उर्जाको प्रबन्ध भएको हुनेछ ।

७.४ सडक तथा यातायात

पृष्ठभूमि

सडक तथा यातायातलाई पूर्वाधार विकासको महत्वपूर्ण सूचक मानिन्छ। छत्रदेव गाउँपालिका तीन मुख्य सडक संजालबाट जोडिएको छ। जसमा (१) तम्घास-छत्रगंज बजार-बल्कोट-सन्धिखर्क हुदै बुटवल जोड्ने, (२) छत्रगंज बजार बल्कोट चिदिका हुदै रिडी तानसेन जोड्ने (३) सन्धिखर्क-बल्कोट छत्रगंज हुँदै सिमिचौर एयरपार्ट जोड्ने सडक पर्छन्। त्यसै गरी गाउँपालिकाका विभिन्न स्थानमा पुल तथा झोलुङगे पुल पनि रहेका छन्। गाउँपालिकाका धेरै स्थानहरूमा पुलहरू निर्माण गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ। अर्को तर्फ गाउँपालिका भित्रका सम्पूर्ण सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका हुनाले बर्षात्मा हिलो र खाल्डाखुल्डि बढ्ने साथै हिउँदमा धुलो हुने हुँदा आवागमनमा नै अवरुद्ध हुने समस्याहरू रहेका छन्। यद्यपि हाल गाउँपालिका भित्रका केही सडकहरू बिस्तार तथा स्तरोन्नति भइरहेका छन्। यातायातका रुटहरू वैज्ञानिक नहुँदा सार्वजनिक यातायातको अवस्था कमजोर रहेको पाइन्छ। सडक तथा यातायातको विकासले स्वास्थ्य तथा शिक्षा सेवामा पहुँच पुऱ्याउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने, गरिबी न्यूनीकरण गर्ने र आर्थिक तथा सामाजिक विकासमा टेवा पुऱ्याउने हुदाँ समग्र क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि गर्छ। यस गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात गुरुयोजना तय गरी सोही अनुरूप योजनाबद्ध एवं व्यवस्थित तवरले सडक सञ्जालको बिस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिका तम्घास-छत्रगंज बजार-बल्कोट-सन्धिखर्क हुदै बुटवल जोड्ने, छत्रगंज बजार बल्कोट चिदिका हुदै रिडी तानसेनसडक संजालबाट जोडिएको।
- गाउँपालिका भर झोलुङ्गे पुल तथा पक्कि पुल निर्माणाधीन रहेका।
- गाउँपालिकाका सडकहरूलाई मापदण्ड बनाई सो अनुसारको स्तरोन्नति कार्यलाई तीव्रता दिन सकिने।
- गाउँपालिकामा भित्री सडक निर्माण गरी कृषि, पर्यटन तथा उद्योगको विकासको राम्रो सम्भावना रहेको।
- कच्ची अवस्थामै रहे पनि प्रत्येक वडालाई सडक सञ्जालले जोडेको।
- झोलुङ्गे पुल र पक्कि पुलले आवात जावत सहज पारेको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- योजनाबद्ध तथा दिगो विकास लक्ष्यका मापदण्ड अनसार सडक सञ्जाल विस्तार नभएको।
- कच्ची सडकमा वर्षातको समय पटकपटक पहिरो जाने, हिलाम्मे हुने, खाल्टाखुल्टी बढ्ने र हिउँदमा धुलाम्मे हुने हुँदा आवागमन कष्टप्रद हुने गरेको।
- गाउँपालिकाभित्र दैनिक आवतजावतका लागि आवश्यक जनतामैत्री विभिन्न रूटहरूको निर्धारण गरी सहजरूपमा सार्वजनिक यातायात सेवा संचालन गर्नुपर्ने।
- सडक वरपर प्रदूषण भई वातावरण र जनस्वास्थ्यमा पर्न गएको नकारात्मक असर कम गर्न पहल गर्नुपर्ने।

- सडकको स्थिति कमजोर हुँदा उद्योगधन्दा, कलकारखाना, व्यापार व्यवसाय, कृषि, पर्यटन जस्ता क्षेत्रहरू चलायमान हुन नसकेको ।
- गाउँपालिकाका सबै सडकको स्तरोन्नति गर्न ठुलो आकारको बजेट आवश्यक पर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

सहज, सुरक्षित र भरपर्दो सडक तथा यातायात सेवाको सुनिश्चितता

लक्ष्य

गाउँपालिकाभित्रको सडक सञ्जाल स्तरोन्नति गरी यातायातलाई सुरक्षित, सहज र भरपर्दो बनाउने

उद्देश्यहरू

१. गाउँपालिकावासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु
२. गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु

उद्देश्य १. गाउँपालिकाबासीमा गुणस्तरीय सडक तथा यातायातको पहुँच पुऱ्याउनु ।

रणनीति १.१. गाउँपालिका केन्द्रबाट सबै वडाकेन्द्र र बजार केन्द्रमा सडक सञ्जाल बिस्तार गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. सम्पूर्ण वडा केन्द्रलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य-मुख्य सडकहरूलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी शीघ्र स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे गरिने छ ।

१.१.२. यस गाउँपालिकामा मध्य पहाडी लोकमार्गले नसमेटेका मुख्य सडकहरूलाई कालोपत्रे गर्न प्रदेश र संघीय सरकारसँग समन्वय गरिने छ ।

१.१.३ सडक बिस्तार सँग-सँगै बसपार्क तथा बस टर्मिनल निर्माण गरिने छ ।

रणनीति १.२. विद्यमान सडकको स्तरोन्नति तथा विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१ पहिचान भएका कृषि सडकहरूको स्तरोन्नति र विस्तार गरी गाउँपालिका सडक सञ्जालसँग आवद्ध कृषि सडक सञ्जाल निर्माण गरिने छ ।

१.२.२. औद्योगिक तथा व्यवसायिक क्षेत्रहरूको यकिन गरी ती स्थानहरूलाई जोड्ने सडक क्रमिक रूपमा निर्माण गरिने छ ।

१.२.३. सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य सडकहरूमा आवश्यकता अनुसारको रोड फर्निचर (Road Furniture) को व्यवस्था गरिने छ ।

१.२.४. गाउँपालिकाभर अति आवश्यक स्थानहरूमा पुल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

१.२.५. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरूको डिपिआर सम्पन्न गरिने छ ।

१.२.६. उच्च प्राथमिकताप्राप्त पुलहरू निर्माण गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसँग समन्वय गरिने छ ।

रणनीति १.३. सार्वजनिक यातायात प्रणालीको विकास गर्ने ।

कार्यनीति १.३.१. यातायात व्यवसायी तथा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया गरी सार्वजनिक सवारी साधन चल्ने रूटहरू तय गरिने छ ।

१.३.२. रूटमा चल्ने सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार (जस्तै बस, मिनिबस, माइक्रोबस आदि) आवश्यकता अनुसार तय गरिने छ ।

१.३.३. रूटको बीच-बीचमा बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय, प्रतीक्षालयहरू स्थानीय आवश्यकता अनुसार निर्धारण गरी निर्माण गरिने छ ।

१.३.४. गाउँपालिकाका सघन यातायात सञ्चालन हुने मुख्य रूटहरूमा आवश्यकताको आधारमा ट्राफिक युनिट स्थापना गरिने छ।

१.३.५ विशेष गरी वर्षातको समयमा आवागमन अवरुद्ध हुनसक्ने सम्भावनालाई मध्यनजर गरी तत्काल आवागमन खुलाउन (Rapid Response Mechanism) तयार गरी तयारी अवस्थामा राखिनेछ ।

रणनीति १.४. हेलिप्याड निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति १.४.१. गाउँपालिकाका प्रत्येक वडामा कम्तिमा एउटा हेलिप्याड निर्माण गरिने छ ।

उद्देश्य २. गाउँपालिकामा सडक तथा यातायात सेवाको दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नु ।

रणनीति २.१. सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. गुरु योजनामा आधारित सडक सञ्जालको विकास तथा यातायात रुटहरूको तय गरिने छ ।

२.१.२. रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन (डिपिआर) तयार गरी प्राथमिकताका आधारमा निर्माण गरिने छ ।

रणनीति २.२. सडकको न्यूनतम मापदण्ड कार्यान्वयनमा ल्याइने ।

कार्यनीति २.२.१. सडकको न्यूनतम मापदण्डलाई कार्यान्वयनमा ल्याइने छ तथा सडक अतिक्रमण गर्ने कार्यलाई पूर्ण रुपमा निरुत्साहित गरिने छ ।

रणनीति २.३. दिगो तथा वातावरण मैत्री प्रविधिमा जोड दिने ।

कार्यनीति २.३.१. सडकको नियमित मर्मत सम्भारका लागि आधुनिक प्रविधिको उपयोग तथा यान्त्रीकरणमा जोड दिइने छ ।

२.३.२. प्राकृतिक प्रकोप तथा जलवायु परिवर्तनले सडक तथा यातायातमा हुन सक्ने असर तथा नोक्सानीलाई न्यूनीकरण गरिने छ ।

२.३.३. विद्युतीय सवारी साधन संचालन गर्नका लागि संघीय तथा प्रादेशिक सरकारसँग समन्वय गरी प्रोत्साहन गर्न निजी क्षेत्रलाई आर्थिक सहुलियत दिने र चार्जिङ स्टेशन को सम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

२.३.४. गाउँपालिकामा निर्माण हुने सडकहरूमध्ये २० प्रतिशत सडकहरूमा बायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी निर्माण गर्न सम्भावना अध्ययन गरिने छ ।

सडक तथा यातायातको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	वडाकेन्द्रलाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने मुख्य सडकको स्तरोन्नति तथा कालोपत्रे								
		१.१.१.	तम्घास-छत्रगंज बजार-बल्कोट अमलपोखरी				१०००				
		१.१.१.	तम्घास-छत्रगंज बजार ठूलापोखरा					१०००			
		१.१.१.	तम्घास-छत्रगंज बजार-बल्कोट-सन्धिखर्क बुटवल				५००	५००			
		१.१.१.	छत्रगंज बजार बल्कोट चिदिका रिडी तानसेन					५००	५००		
		१.१.१.	सन्धिखर्क-बल्कोट छत्रगंज हुँदै सिमिचौर एयरपोर्ट				१०००	५००	२००		
		१.१.१.	चिदिपानी ठूलापोखरा छत्रगंज डिही भडेल चौर ठवाह हुँदै सिमिचौर एयरपोर्ट				१०००	५००	२००		
		१.१.१.	ढिकुरा बाँस देखि सिमिचौर एयरपोर्ट					२००	५००	५००	
		१.१.१.	पाटी देखि पाङ खोला			२००	२००	२००			
		१.१.१.	कोलडाडा ठूलाखर्क कट्टी हुँदै सिमिचौर एयरपोर्ट								
		१.१.१.	मौलीपोखरा गडेका स्वामी								
		१.१.१.	बाँस पाटा देखि दुर्गा फाँट								
		१.१.१.	रन्सानो देखि चिदिखोला खानेपानी मुहान हुँदै कोदबास खुर्सानी डाडा								
		१.१.२.	मुख्य सडकमार्गले नसमेटेका सडकहरूलाई प्राथमिकताका आधारमा कालोपत्रे गर्ने				२०००				

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.१.३.	बसपार्क तथा बस स्टप निर्माण:					२०००			
		१.१.३.	बल्कोट ठाटी बसपार्क				१०००				
		१.१.३.	बहखोर बजार बसपार्क					१०००			
	१.२	१.२.१.	कृषि सडकहरूको विस्तार तथा स्तरोन्नति			४००	८००	१०००			
		१.२.२.	औद्योगिक, व्यवसायिक तथा कृषि क्षेत्र जोड्ने सडक निर्माण						१०००		
		१.२.३.	मुख्य सडकहरूमा रोड फर्निचरको व्यवस्था							१०००	
		१.२.४.	अति आवश्यक पुलहरूको संभाव्यता अध्ययन		४००						
		१.२.५.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको डिपिआर निर्माण			२०००					
		१.२.६.	प्राथमिकता प्राप्त पुलहरूको निर्माण :								
		१.२.६.	खर्ज्याङ पक्कि पुल			५०००	१०००	५००	५००		
		१.२.६.	मोडेलचौर ढिकुरा पक्कि पुल				५०००	१०००	५००		
	१.३.	१.३.१.	सार्वजनिक सवारीसाधन चल्ने रुटहरू तय					५००	२००	२००	
		१.३.२.	रुट अनुसार सवारी साधनहरूको संख्या र प्रकार निर्धारण					२००	२००	२००	
		१.३.३.	बस स्टप, सार्वजनिक शौचालय तथा प्रतिक्षालय निर्माण						२०००		
		१.३.४.	ट्राफिक युनिट स्थापना						५००		
		१.३.५	सडक मर्मत संम्हार Rapid Response Mechanism तयार गर्ने			२००	४००	२००	२००	२००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	१.४.	१.४.१.	बाटुला चौरमा हेलिप्याड निर्माण गर्ने			०	०	०	०	५०००	
२	२.१.	२.१.१.	सडक तथा यातायात गुरुयोजना निर्माण			७००	०	०	०	०	
		२.१.२.	रणनीतिक सडकहरूको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन निर्माण			०	७००	०	०	०	
	२.२.	२.२.१.	अनुगमनको व्यवस्था			२००	३००	४००	४००	४००	
	२.३.	२.३.१.	आधुनिक उपकरण खरिद			०	०	६००	०	०	
		२.३.२.	Bio-engineering प्रविधि अध्ययन परामर्श			०	०	०	७००	०	
		२.३.३.	विद्युतीय सवारी साधन खरिदमा सहुलियत			५००	७००	९००	११००	१५००	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ सडक यातायातको सहज पँहुच स्थापित भएको हुनेछ ।
- ✓ गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा जोड्ने मुख्य सडकहरू कालो पत्रे भएका हुनेछन ।
- ✓ गाउँपालिका केन्द्रलाई प्रत्येक वडाकेन्द्र जोड्ने सडकहरू स्तरोन्नति भएका हुनेछन ।
- ✓ सार्वजनिक यातायातका वैज्ञानिक रुटहरू तय भइ सार्वजनिक परिवहन सहज भएको हुनेछ ।
- ✓ सडक जोखिम तथा दुर्घटना न्यूनीकरण हुनेछन ।

७.५ आवास, भवन तथा वस्ती विकास

पृष्ठभूमि

प्राचीनकाल देखीनै मानव जीवनको आधारभूत आवश्यकताहरूमध्ये आवास पनि एक हो र नेपालको संविधानले पनि सुरक्षित तथा वातावरण मैत्री आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ। गाउँपालिकाको क्षेत्रगत अध्ययन अनुसार गाउँपालिकाका अधिकांश घरहरू कच्ची तथा विपन्न अवस्थामा रहनुले यस गाउँपालिकाका घरहरू भूकम्पीय तथा अन्य प्रकोप सुरक्षाको दृष्टिकोणले असुरक्षित तथा जोखिमयुक्त अवस्थामा रहेको स्पष्ट हुन्छ। वातावरणीय संवेदनशीलताको हिसाबले गाउँपालिकाको वडा नं. १ को रीप टोल र खर्क टोल, वडा न. २ को टाक्टोला, वडा नं. ५ को देउराली पहिरो, गरगरे पहिरो र वडा नं. ८ को आँपकाटे, बाँसपाटा आदि क्षेत्रमा पहिरो जाने गरेकोले यस स्थानहरू जोखिम पूर्ण छन्। व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सके भूमिको पूर्ण सदुपयोग हुने र सो मार्फत यस गाउँपालिकाको दीर्घकालीन समृद्धि हासिल गर्न सकिन्छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- स्थानीयस्तरमा आवास निर्माण सामग्रीहरूजस्तै- गिट्टी, बालुवा, माटो, ढुङगा आदि उपलब्धता भएको हुँदा स्थानीय स्रोतसाधनको प्रयोग गरी निर्माण कार्य गर्न सकिने
- व्यवस्थित र वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयन गर्न सकिने
- गाउँपालिकाद्वारा भवन निर्माण मापदण्डको सफल कार्यान्वयनका लागि तालिमप्राप्त व्यवसायीलाई मात्र निर्माण अनुमति दिने नीति लिइएको
- भूकम्प प्रतिरोधी वातावरण मैत्री सुविधासम्पन्न तथा सुरक्षित भवन निर्माणमा जनचासो बढ्दै गएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- अधिकांश घरहरू अर्धपक्कि, कच्ची/ ढुंगाले छाएको रूपमा रहेकाले सुरक्षित नभएका
- छरिएर रहेका बस्तीहरूलाई एकीकृत गर्न तथा आवास क्षेत्रमा वृद्धाश्रम, धर्मशाला, सामुदायिक भवन आदि निर्माण गर्न प्रशस्त मात्रामा बजेटको आवश्यकता पर्ने
- विभिन्न जातजाति र धर्मका मौलिक संस्कृति र परम्परा लोप हुँदै जाने अवस्था रहेको
- भू-उपयोग योजना निर्माण र कार्यान्वयनमा आउन नसकेको
- सुकुम्बासी, विपन्न तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका निम्ति आवास निर्माण र उनिहरूको स्थानान्तरण सम्बन्धी ठोस नीति आवश्यक रहेको

दीर्घकालीन सोच

सबैलाई पूर्ण सुरक्षित तथा आधारभूत सुविधासम्पन्न आवासको प्रत्याभूति

लक्ष्य

सुरक्षित र न्यूनतम सुविधायुक्त आवास तथा बस्ती विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

१. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्नु

२. सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्ने

उद्देश्य १. न्यूनतम सुविधा सम्पन्न एकीकृत आवासको विकास गर्ने

रणनीति १.१. छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूलाई एकीकृत बस्तीको निर्माण गरी स्थानान्तरण गर्दै लैजाने ।

कार्यनीति १.१.१. पालिकाले सुरु गरेको बस्ती विकास योजनाको कार्यान्वयन गरिने छ ।

१.१.२. विपत र जोखिममा परेका बस्तीहरू पहिचान तथा नक्साङ्कन गरिने छ ।

१.१.३. एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा उपयुक्त स्थानहरू पहिचान गरी थप आवास क्षेत्र विकास गरिने छ ।

१.१.४. छरिएर रहेका तथा विपतको जोखिममा परेका घरपरिवारका लागि सुरक्षित, व्यवस्थित, आधारभूत सुविधायुक्त तथा वातावरण मैत्री एकीकृत बस्ती निर्माण गरिने छ ।

१.१.५. सुकुम्बासी, विपन्न, लोपोन्मुख जाति तथा आर्थिक रूपले पिछडिएका परिवारका लागि आवास निर्माण सम्बन्धी ठोस नीति बनाइने छ ।

१.१.६. विपद्को उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिने छ ।

१.१.७. भुकम्प पीडित तथा भुकम्पबाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माणलाई तीव्रता दिई सम्पन्न गरिने छ ।

रणनीति १.२. घना बस्ती रहेको स्थानमा बस्ती व्यवस्थित गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१. गाउँपालिकाको भू-उपयोग नीति अनुरुप वस्ती विकास तथा योजना निर्माण गरिने छ ।

१.२.२. हाल घनावस्ती रहेका स्थानमा भौतिक पूर्वाधार विकास गरी बस्ती वरपर थप आवास विस्तार कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

१.२.३. अनधिकृत रूपले बसोबास गरिरहेका घरपरिवार पहिचान गरी सो स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.४. भवन निर्माण आचार संहिता तर्जुमा गरी अनिवार्य लागू गरिने छ ।

उद्देश्य २. सुरक्षित आवास तथा भवनहरू निर्माण गर्नु

रणनीति २.१. एकीकृत सेवा प्रदायक बहुउपयोगी तथा बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. सरकारी भवनहरू निर्माण गर्दा सकेसम्म एकै स्थानमा र एकरुपता ल्याउन एकै किसिमका भवनहरूको डिजाइन र निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिने छ ।

रणनीति २.२ आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग गर्ने ।

कार्यनीति २.२.१. निर्माणाधिन सरकारी तथा सार्वजनिक भवनहरू अपाङ्ग मैत्री, बाल मैत्री र महिला मैत्री बनाइने छ ।

२.२.२. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्तरमा उपलब्धता भएका निर्माण सामग्रीको उच्चतम प्रयोग गरिने छ ।

२.२.३. आवास तथा भवन निर्माणमा स्थानीय स्रोत र साधनको उच्चतम प्रयोग हुने प्रविधि विकास गर्न तथा सुरक्षित संरचना निर्माण गर्न विज्ञहरूको सहयोग लिई निर्माण मजदुरहरूका लागि नियमित तालिम संचालन गरिने छ ।

२.२.४ स्थानीय मौलिकताको जर्गेना गर्ने, वास्तुकला तथा सौन्दर्य कायम हुने संरचना निर्माण गर्दा गाउँपालिकाले प्रोत्साहन गर्ने नीति अवलम्वन गरिने छ ।

आवास, भवन तथा वस्ती विकासको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	हाल सन्चालित एकीकृत बस्तीको ब्यवस्थापन र थप एकीकृत बस्ती विकासका लागि गुरुयोजना तयार गर्ने			५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	विपदको जोखिममा परेका बस्तीहरूको पहिचान गरी नक्सांकन गर्ने			३००	०	११०	०	१००	
		१.१.३.	एकीकृत आवास निर्माणका लागि वडास्तरमा थप सम्भावित स्थानहरूको पहिचान गर्ने			०	२००	०	०	०	
		१.१.४.	स्थानीयतह, तथा लक्षित वर्गको सहकार्यमा एकीकृत बस्ती निर्माण			०	०	५०००	२०००	१०००	
		१.१.५.	आर्थिक रूपले पिछडिएका वर्गको लागि आवास निर्माण गर्न उपयुक्त संयन्त्र निर्माण			५००	०	०	०	०	
		१.१.६.	भवन निर्माण संहिता कार्यान्वयन गर्न जोखिम क्षेत्र पहिचान			३००	०	०	०	०	
		१.१.७	भुकम्पबाट क्षतिग्रस्त संरचनाहरूको निर्माण			०	०	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	बस्ती विकास कार्यक्रम सञ्चालन			०	०	६००	०	०	
		१.२.२.	अनुगमन संयन्त्र निर्माण/मापदण्ड निर्माण			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.३.	भवन आचार संहिता तर्जुमा तथा लागू			५००	०	०	०	०	
	२.१.	२.१.१.	सामूहिक सार्वजनिक तथा सरकारी भवन निर्माण				४०००	२०००	१०००	५००	
		२.१.२.	अपाङ्ग,बाल, महिला मैत्री भवन निर्माण			४००	४००	४००	४००	४००	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	२.२.	२.२ .२	भवन निर्माणमा स्थानीय निर्माण सामग्रीको प्रयोग गर्न प्रोत्साहन			५००	५००	५००	५००	५००	
		२.२.३.	सुरक्षित आवास निर्माणका लागि क्षमता अभिवृद्धि (डकर्मी तालिम)			२००	२००	२००	२००	२००	
		२.२.४	स्थानीय मौलिक वास्तुकला झल्कने घर तथा संरचना निर्माण गर्दा विशेष सहुलियत			७००	९००	११००	१३००	१५००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ न्यूनतम सुविधायुक्त एकीकृत बस्तीहरूको विकास भएको हुने,
- ✓ भवन आचार संहिता निर्माण भई कार्यान्वयन भएको हुने,
- ✓ विपन्न वर्गको लागि आवास योजना कार्यान्वयनमा आएको हुने,
- ✓ गाउँपालिकाका भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त सम्पूर्ण घर तथा सार्वजनिक भवनहरूको पुनर्निर्माण भएको हुने ।

७.६ सूचना तथा सञ्चार

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले सूचना तथा सञ्चार सम्बन्धी हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरेको छ जसलाई स्थानीय सरकारहरूले पनि कार्यान्वयन गरिरहेका छन। ग्रामिण परिवेश भएकोले यस गाउँपालिकामा सूचना तथा संचारको अवस्था केही कठिन रहेको देखिन्छ। वडा नं १, २, ३, ५, ६ र ८ मा राष्ट्रिय संचार माध्यम जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) को टावर नभएको अवस्था छ भने, वडा नं ४ र ७ मा भने जी.एस.एम (एन.टी.सी, एन.सेल) चालु अवस्थामा रहेका भए पनि कमजोर नेटवर्क कभरेज रहेको छ र सामान्य हुरी बतास र वर्षा हुँदाको समयमा network coverage कमजोर रहेको छ। साथै इन्टरनेट प्रविधिको कभरेज पनि निकै कमजोर रहेको छ जसको विस्तार र गुणस्तर सुधार गर्नु जरुरी छ। गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र विभिन्न स्थानीय एफएमहरूको प्रसारण सुनिन्छ र पत्रपत्रिकाको पहुच पनि न्यून रहेको छ। टेलिभिजन प्रसारणको एकमात्र माध्यम डीसहोम रहेकोमा हाल इन्टरनेटको विस्तारसँगै नेट टि.भि. प्रचलनमा आउन थालेको छ। आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास अत्यावश्यक भएका कारण यस गाउँपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाको वडा नं. ४ म.वि.वि. मा Ncell / NTC Tower, वडा नं. ७ माझकोट थुमीमा निर्माणधीन NTC र N- CELL Tower रहेको।
- गाउँपालिकामा रेडियो नेपाल र लगायतका स्थानीय एफएम रेडियो सुन्न तथा डिजिटल प्रविधि डीसहोमबाट टेलिभिजन हेर्न सकिने।
- उपभोक्ताको माग राम्रो भएको खण्डमा निजी सञ्चार सेवा प्रदायक मोबाइल तथा इन्टरनेट अन्य कम्पनीहरूलाई समेत सेवा विस्तारमा आकर्षण गर्न सकिने।

दुर्वल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- गाउँपालिकाका वडा नं. १, २, ३, ५, ६ र ८ मा टेलिफोनका कुनै पनि टावर नरहेका।
- ल्याण्डलाईन टेलिफोन तथा अप्टिकल फाइबरबाट इन्टरनेट सेवा विस्तार गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको।
- पर्याप्त मात्रामा टेलिफोनका टावरहरू नभएकाले Network coverage मा प्रभावकारिता ल्याउन टावरहरू विस्तार गर्नुपर्ने।
- विद्यालय तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा इन्टरनेट सुविधा विस्तार गरी नि:शुल्क वाईफाईको व्यवस्था गरी यथोचित सदुपयोग गर्नुपर्ने।
- गाउँपालिकामा हाल विद्मान रहेको सञ्चार क्षेत्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।
- गाउँपालिकावासीमा सञ्चारका सबै प्रविधिसँगको पहुँच स्थापना गरी साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने।

दीर्घकालीन सोच

सूचना तथा सञ्चारमा पूर्ण पूर्वाधारयुक्त गाउँपालिका

लक्ष्य

गाउँपालिकामा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्यहरू

१. गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

उद्देश्य १. गाउँपालिकावासीमा सूचना प्रविधिको पहुँच सुनिश्चित गर्ने

रणनीति १.१. सूचना प्रविधिका पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. मोबाइल नेटवर्क कभरेजमा प्रभावकारिता ल्याउन मोबाइल टावरहरूको थप विस्तार गर्न नेपाल टेलिकम र एनसेलसँग पहल गरिने छ ।

१.१.२. इन्टरनेट प्रदायक निजी कम्पनीहरूलाई आकर्षण गरी पूर्वाधार निर्माण गरिने छ ।

१.१.३. स्थानीय एफएम रेडियो सञ्चालन गर्न र स्थानीय पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्न निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिने छ ।

१.१.४. मोबाइल टावरहरूमा विद्युतको नियमित रूपमा आपूर्ति गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाईनेछ ।

रणनीति १.२. गाउँपालिका वासीमा आमसञ्चारको पहुँच विस्तार गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१. गाउँपालिकाको वेबसाइटमार्फत सूचना सम्प्रेषण गरिने छ ।

१.२.२. गाउँपालिका केन्द्र, वडा कार्यालय , सार्वजनिक स्थल तथा प्रत्येक सघन वस्तीहरूमा टेलीफोन, मोवाइल तथा इन्टरनेटको पहुँच पुचाइनेछ ।

१.२.३. वडा कार्यालयहरू सूचना प्रविधि मैत्री बनाइने छ ।

१.२.४. गाउँपालिकास्तरीय सूचना केन्द्रको साथै e-library को स्थापना गरिने छ ।

१.२.५. एफएम रेडियोसँग सहकार्य गरी स्थानीय भाषामा सूचना तथा समाचार उत्पादन गरेर प्रसािण गरिने छ ।

१.२.६. गाउँपालिका भित्रका स्थानीय खबर तथा देश र विदेशका खबरबाट सुसूचित गर्नका लागि अनि विपन्न वर्गलाई मापदण्डका आधारमा मोबाइल वितरण गरिने छ ।

रणनीति १.३. क्षमता अभिवृद्धि मूलक कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

कार्यनीति १.३.१. सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित प्राविधिक जनशक्तिलाई विभिन्न किसिमका तालिम मार्फत उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिने छ ।

१.३.२. गाउँपालिकावासीमा साइबर सुरक्षा सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गरिने छ ।

सूचना तथा संचारको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	नेपाल टेलिकम, एनसेल र गाउँपालिकाको बिच समन्वय गरी आवश्यक स्थानमा टावरहरू निर्माण गरिने छ			५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा आम सञ्चार पूर्वाधार निर्माण गर्ने			०	६००	८००	०	०	
		१.१.३.	सामुदायिक एफएम र स्थानीय पत्रिका प्रकाशनमा सहजीकरण			३००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.४.	विद्युत प्राधिकरणसँग सहकार्य			४००	४००	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	गाउँपालिकाको वेबसाइट अपडेट गर्ने			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.२.२.	सञ्चार सेवा नपुगेका वस्ती तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा प्राथमिकताका साथ विस्तार गरिने छ।			०	०	३००	०	०	
		१.२.३.	विद्युतीय सूचना पूर्वाधार निर्माण			०	५००	०	०	०	
		१.२.४.	e-library स्थापना गर्ने			०	०	६००	०	०	
		१.२.५.	स्थानीयस्तरमा सूचना तथा समाचार उत्पादन तथा प्रसारण			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.६.	अति विपन्न परिवारलाई मोबाइल वितरण कार्यक्रम			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
	१.३.	१.३.१.	सूचना प्रविधि तालिम संचालन			२००	०	९०	०	०	
	१.३.	१.३.२.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन			२००	२००	२००	२००	२००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ गाउँपालिका तथा वडाहरूमा सूचना प्रबिधिका पूर्वाधारहरू निर्माण भएको हुनेछ ।
- ✓ गाउँपालिकावासीमा आमसञ्चारको गुणस्तरीय सेवामा पहुँच पुगेको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**खानेपानी तथा सरसफाई**				
	असर	पाइपबाट वितरण गरिएको पानीमा पहुँच भएको परिवार (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. ६.१.१.१)	प्रतिशत		
	असर	आधारभूत खानेपानी सेवामा पहुँच पुगेको जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ६.१.१.२)	प्रतिशत		
	असर	प्रशोधित/सुरक्षित खानेपानीमा पहुँच पुगेको जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	उन्नत सुधारिएका सरसफाइ सम्बन्धी सुविधाहरू प्रयोग गर्ने परिवार जसले यस्ता सुविधाहरूअरुसँग साझेदारी गर्नुपर्दैन (प.दि.वि.ल. ६.२.१.१)	प्रतिशत		
	असर	आधारभूत शौचालय प्रयोग गर्ने जनसंख्याको अनुपात (प.दि.वि.ल. ६.२.१.२)	प्रतिशत		
	असर	ढल प्रणालीहरू/उपयुक्त (Faecal Sludge Management) मा चर्पी जोडिएका परिवार (प.दि.वि.ल. ६.२.१.३)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	उपभोक्ता समिति मार्फत सञ्चालन गरिएका खानेपानी आयोजना	संख्या		
	प्रतिफल	संरक्षणमा समेटिएका खानेपानी मुहान	संख्या		
	असर	आधुनिक र सुविधासम्पन्न शौचालय प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	प्रतिफल	डस्टबिन प्रयोग गर्ने र फोहरलाई वर्गीकरण गर्ने घरपरिवार	संख्या		
	प्रतिफल	सामुदायिक हिसाबले सँगठित रूपमा नियमित गाउँघर तथा टोल सरसफाई कार्यक्रम संख्या (वार्षिक)	संख्या		
२.	**सिंचाई**				
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
	असर	खेतीयोग्य जमिनमध्ये १२ महिना सिंचाइ सुविधा पुगेको भूमि	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सिंचित क्षेत्रफल (हेक्टर)	हेक्टर		
३.	**उर्जा**				
	असर	विद्युतमा पहुँच भएका जनसंख्या (प.दि.वि.ल. ७.१.१)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	वैकल्पिक तथा नविकरणीय उर्जा जस्तै सोलार प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	असर	खाना पकाउनका निम्ति ऊर्जाको प्राथमिक स्रोतको रूपमा कोइला, दाउरा, गुइँठा लगायतका ठोस इन्धन प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.१)	प्रतिशत		
	असर	खाना पकाउन एलपी ग्याँस प्रयोग गर्ने घरपरिवार (प.दि.वि.ल. ७.१.२.२)			
	असर	खाना पकाउन विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
		खाना पकाउन बैकल्पिक ऊर्जा प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
	असर	विद्युतीय सामग्रीमा हिटर, पंखा, एयर कन्डिसनर, वासिङ मेसिन प्रयोग गर्ने घरपरिवार	प्रतिशत		
४.	**सडक तथा यातायात**				
	असर	बाह्रै महिना सवारीसाधन सञ्चालनयोग्य सडकको २ कि.मि. दूरीभित्र बसोबास गर्ने जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	घरबाट ३० मिनेटको पैदलयात्रामा सडकमा पहुँच भएका जनसंख्या	प्रतिशत		
	असर	सडक घनत्व	कि.मि.		
	प्रतिफल	गाउँपालिका केन्द्रबाट वडा केन्द्र जोड्ने कालोपत्रे सडकको लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	गाउँपालिकाको सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	गाउँपालिकाको कालोपत्रे सडकको जम्मा लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	कृषि सडकको लम्बाई	कि.मि		
	प्रतिफल	सडकहरूमा व्यावस्थित नाला निर्माण	कि.मि		
	प्रतिफल	पुल तथा कल्भर्ट निर्माण	संख्या		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये साइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये मोटरसाइकल भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		
	असर	आफ्नै निजी सवारी साधनमध्ये कार, जिप, भ्यान भएको घरधुरी संख्या	प्रतिशत		

क.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
५.	**भवन, आवास तथा वस्ती विकास**				
	असर	झुपडीमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	खर/पराल/पातले छाएको घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	बाढी, डुबान तथा भूकम्पबाट सुरक्षित र सुविधायुक्त घरमा बस्ने परिवार	प्रतिशत		
	असर	भूमिहीन तथा सुकुम्बासीको संख्या	प्रतिशत		
	असर	एकीकृत आवासमा छुट्टाछुट्टै घरमा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत		
	असर	बहुतले आवास (अपार्टमेन्ट) मा बस्ने परिवार संख्या	प्रतिशत		
६.	**सूचना तथा सञ्चार**				
	असर	टेलिफोन तथा मोबाइल सेवामा पहुँच पुगेको घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		
	असर	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता घरपरिवारको संख्या	प्रतिशत		
	असर	रेडियोको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		
	असर	टेलिभिजनको पहुँच पुगेका घरपरिवार संख्या	प्रतिशत		

परिच्छेद ८: वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन

८.१ वन तथा भू-संरक्षण

पृष्ठभूमि

छत्रदेव गाउँपालिकाको कूल ८७.६२ वर्ग कि.मी. क्षेत्रफल मध्ये वन जङगलले ५१.३७ प्रतिशत जमिन ओगटेको छ, भने ३५.५३ प्रतिशत जमिन खेती योग्य रहेको छ । त्यसैगरी १.०२ प्रतिशत जमिन बलौटे रहेको छ । त्यस्तै अन्य वनस्पति र बुट्यानले करीब ८.३६ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको छ । यस गाउँपालिकामा यथेष्टमात्रामा राष्ट्रिय र सामुदायिक वनहरू तथा सीमितमात्रामा निजी वन तथा बगैँचा रहेका छन् यहा दिगो वन व्यवस्थापन प्रणाली लागू हुन सकेको छैन । दिगो विकास लक्ष्यको लक्ष्य नं. १५ मा वनको दिगो व्यवस्थापन गर्ने, मरुभूमिकरण विरुद्ध लड्ने, भूक्षयीकरण रोकेर त्यस्तो प्रक्रियालाई उल्ट्याउने तथा जैविक विविधताको क्षतिलाई रोक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ पर्यावरणीय प्रणाली सन्तुलन, वायुमण्डलको स्वच्छता तथा जीवजन्तुको वासस्थान कायम राख्न वनजंगलको संरक्षणलाई प्राथमिकतामा राख्नु जरुरी छ । अर्कोतर्फ यस गाउँपालिकामा वन क्षेत्रबाहेक झाडी बुट्यान क्षेत्र र खेर गइरहेका जमिन पनि केही मात्रामा रहेकोले उक्त जमिनमा ब्यापक जनपरिचालन गरी बृक्षारोपण गर्नुपर्ने देखिन्छ जसले गर्दा गाउँपालिकालाई एक प्रकारको हरित बगैँचाको रूपमा विकास गरी वनलाई आयआर्जनसँग जोड्न सकिन्छ । केही स्थानमा पहिरो जाने, बाढी आउने गरेको छ । अधिकांस भाग वन जङगल भएकोले विभिन्न जनावरहरू जस्तै स्याल, चितुवा, खरायो, बँदेल, बाँदर, मृग साथै चराचुरुङगी कालिज, तित्रा, सुँगा, चिल आदि पाइन्छ । वनस्पतिमा साल, सल्ला, उत्तिस, गैर काष्ठजन्य कुटमिरो, खर, बाँस आदि पाइन्छ । जलचर प्राणी माछा, पानीहाँस, गगंटा, सर्प, भ्यागुता आदि रहेका छन् । भू-संरक्षणको प्रभावकारी उपाय वृक्षारोपण भएकोले सो कार्यलाई प्राथमिकतामा राख्नु भू-संरक्षणका साथै वन्यजन्तुका लागि पनि अति आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये वनजंगलले करिब ५१.३७ प्रतिशत भू-भाग ओगटेको ।
- गाउँपालिकामा "हरियाली र आत्मनिर्भर छत्रदेव" कार्यक्रम संचालन गरी सोही अन्तर्गत एक घर दुई फलफुल बिरुवा रोपण कार्यलाई प्रोत्साहन गर्न सकिने ।
- स्थानीय समुदाय र गाउँपालिकाको सहयोगमा सामुदायिक वन र राष्ट्रिय वनको संरक्षण गर्न सकिने ।
- खुला क्षेत्र तथा पार्कहरूको विकासलाई प्राथमिकता दिई पर्यटक आकर्षण गर्न सकिने ।
- खेर गएका तथा खालीरहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रूपमा विस्तार गरी आयआर्जनका विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरी गरिबी निवारणमा जोड्न सकिने

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- वन जंगल क्षेत्रमा हिउदको समयमा आगलागीको समस्या हुने गरेको
- वन क्षेत्रमा रहेका मिचाहा प्रजातिका वनस्पति नियमित रूपमा गोडमेल गरी नियन्त्रण गर्नुपर्ने
- वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन तथा भू-संरक्षणका लागि प्राबिधिक जनशक्ति उत्पादन गर्नुपर्ने
- सामुदायिक वनको व्यवस्थापनका साथै आयस्रोत एवं क्रियाकलापलाई पारदर्शी एवं जवाफदेही बनाउनुपर्ने
- लोपोन्मुख वनस्पति र वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि विशेष कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने

दीर्घकालीन सोच

जल, जमीन, जंगल र जडीबुटीको दिगो संरक्षण तथा सदुपयोग मार्फत दिगो समृद्धि हासिल गर्ने

लक्ष्य

गाउँपालिकालाई वातावरण सन्तुलित हरित क्षेत्रको रुपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

१. वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी गाउँपालिकाको आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु ।
२. वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु ।
३. पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १: वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरी गाउँपालिकाको आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउनु

रणनीति १.१. वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. वन क्षेत्रको विकासलाई वैज्ञानिकीकरण गर्न विज्ञ समूहको सहयोगमा दिगो वन व्यवस्थापन बारे सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा अभिमुखीकरण तालिम सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति १.२. वनलाई आर्थिक स्रोतको प्रमुख आधार बनाउने ।

कार्यनीति १.२.१. खाली रहेका सार्वजनिक जग्गालाई सामुदायिक वनको रुपमा विस्तार गरी आय आर्जनको विशेष कार्यक्रममा आवद्ध गरिने छ ।

१.२.२. निजी तथा सामुदायिक स्तरमा निजी जमिन तथा वन जंगलमा फलफूलको व्यवसायिक उत्पादन सुरु गरिने छ ।

१.२.३. कुरीलो, हर्रो, वर्रो, अमला, गुर्जो, चुत्रो, टिमुर र बोझ्रो जस्ता जडिवुटीहरूको वनक्षेत्रमा व्यावसायिक खेती तथा सामूहिक खेती गर्न नीति तथा कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

१.२.४. Agro forestry को नीति अबलम्बन गरी वन क्षेत्रलाई पूर्ण प्रतिफलमुखी बनाइनेछ ।

उद्देश्य २ : वनको दिगो विकास सुनिश्चित गर्नु

रणनीति २.१. खेर गैरहेको झाडी बुट्यान क्षेत्रलाई सदुपयोग गरी वनको क्षेत्रफल बढाइने ।

कार्यनीति २.१.१. गाउँपालिकामा खेर गइरहेका स्थानहरूको पहिचान गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

२.१.२ प्रत्येक वनजंगल क्षेत्रलाई लक्षित गरी कम्तीमा "एक वन एक नर्सरी" को स्थापना गर्न संम्भाव्यता अध्ययन गरिने छ ।

रणनीति २.२. वन संरक्षण कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने ।

कार्यनीति २.२.१. स्थानीय "वन ऐन" जारी गरी वनको प्रभावकारी संरक्षण गरिने छ ।

२.२.२. सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूलाई सक्षम बनाई प्रतिफलमुखी कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

२.२.३. हरेक वडामा उपयुक्त सार्वजनिक तथा ऐलानी जग्गा रहेका स्थानहरूको पहिचान गरी निश्चित क्षेत्रलाई हरित क्षेत्रको रूपमा घोषणा गरी हरित क्षेत्र कायम गर्न वृक्षारोपण, पार्क निर्माण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिने छ ।

२.२.४. पानीको मूल सुकाउने प्रजातिका बिरुवाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूलाई उत्पादनशील फलफुल तथा पानीका मुहान संरक्षणमा सहायक बोटबिरुवाले प्रतिस्थापन गर्दै लगिनेछ ।

२.२.५. वन तथा भू-संरक्षण हरेक कार्यक्रमहरूमा जन सहभागिता सुनिश्चित गरिने छ ।

२.२.६. वन डढेंलो र वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको चोरीनिकासी प्रभावकारी रूपमा नियन्त्रण गरिने छ ।

२.२.७. विकास निर्माण कार्य गर्दा वन तथा जलाधार क्षेत्रको सकेसम्म कम क्षति हुने गरी गरिने छ ।

२.२.८. सर्वोत्कृष्ठ वन उपभोक्ता समूहलाई मापदण्डका आधारमा वार्षिक रूपमा पुरस्कृत गरिने छ ।

२.२.९. निजी तथा सामुदायिक वनमा सरोकारवालाहरूलाई एकीकृत वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गरिने छ ।

रणनीति २.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति २.३.१. वन तथा भू-संरक्षण सचेतना कार्यक्रमहरू अभियानका रुपमा सञ्चालन गरिने छ ।

उद्देश्य ३. पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

रणनीति ३.१. सम्पूर्ण पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको अभिलेख संकलन गर्ने

कार्यनीति ३.१.१ गाउँपालिकाका सम्पूर्ण वडामा पहिरो, सुख्खा पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी विवरण संकलन गरिने छ ।

३.१.२ अति जोखिम युक्त क्षेत्रलाई वातावरणिय हिसावले अति संवेदनशील क्षेत्र घोषणा गरिने छ ।

रणनीति ३.२ पहिरो र कटान नियन्त्रणका सफल अभ्यासहरूको अनुसरण गर्ने

कार्यनीति ३.२.१ पहिरो र कटान क्षेत्रका हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन कार्यक्रम अभियानका रुपमा संञ्चालन गरिने छ ।

३.२.२ पहिरो ग्रस्त क्षेत्रमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको प्रयोग गरी नियन्त्रण गर्न विज्ञसँग परामर्शश गर्नुका साथै पहिरो नियन्त्रण क्षेत्रको अध्ययन भ्रमण गरिने छ ।

३.२.३ गाउँपालिकामा एक पहिरो नियन्त्रण तथा भु संरक्षण क्षेत्रको घोषणा गर्न कार्यक्रम संञ्चालन गरिने छ ।

३.२.४ पहिरो नियन्त्रणका लागि आवश्यक आधारभूत पूर्वाधार जस्तै तार जालीको उत्पादन गाउँपालिकामै गर्न निजी क्षेत्रसँग अन्तरक्रिया सञ्चालन गरिने छ ।

३.२.५ पहिरो नियन्त्रण तथा भू-संरक्षण प्रविधि सम्बन्धी तालिम प्राप्त जनशक्तिको प्रबन्ध गरिने छ ।

वन तथा भू-संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	दिगो वन व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गर्ने			५००	०	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	सार्वजनिक जग्गामा वृक्षारोपण गरी सामुदायिक वनमा विस्तार गर्ने			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.२.२.	वडा स्तरीय नर्सरी स्थापना गरी फलफुलका बिरुवाहरू उत्पादन तथा वितरण			८०	८०	८०	८०	८०	
		१.२.३.	सामूहिक जडीबुटी खेती अन्तरक्रिया			०	२५०	०	०	०	
		१.२.४.	Agro forestry को नीति अवलम्बन			०	०	१२०	०	०	
२	२.१.	२.१.१.	खेर गईरहेको स्थान पहिचान गरी वृक्षारोपण			८०	८०	८०	८०	८०	
		२.१.२	एक वन एक नर्सरी कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	स्थानीय वन ऐन निर्माण			०	२५०	०	०	०	
		२.२.२.	वन उपभोक्ता समितिलाई तालिम			२००	०	२००	०	२००	
		२.२.३.	हरित क्षेत्र तथा पार्क निर्माण			०	०	५००	०	०	
		२.२.४.	पानीको मुहान संरक्षण गर्न सहयोगी विरुवा रोपण			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.५.	वन तथा भू-संरक्षण कार्यक्रममा जनसहभागिता			३०	३०	३०	३०	३०	
		२.२.६.	वन डडेलो नियन्त्रण कार्ययोजना निर्माण			१५०	०	०	०	०	
			चोरी निकासी नियन्त्रयण वन रक्षक तालिम तथा अभिमुखीकरण			०	२५०	०	०	०	
		२.२.७.	विकास निर्माणका कार्य गर्दा जलाधार क्षेत्रको क्षति न्यूनीकरण गर्ने			०	४००	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		२.२.८.	उत्कृष्ट वन उपभोक्ता समूहलाई पुरस्कारको व्यवस्था			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.९.	वन व्यवस्थापन र संरक्षण क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन			०	२४०	०	०	०	
	२.३.	२.३.१.	सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन			१००	१००१	१००	१००	१००	
३	३.१	३.१.१	गाउँपालिकाको पहिरो तथा कटान ग्रस्त क्षेत्रको नक्साङ्कन तथा विवरण संकलन			३००	०	०	०	०	
		३.१.२	वातावरणिय हिसावले जोखिम युक्त र अति संवेदनशील क्षेत्र पहिचान गरी घोषणा			०	२००	०	०	०	
	३.२	३.२.१	पहिरो र कटान क्षेत्र विशेष हरित क्षेत्र प्रवर्द्धन कार्यक्रम			०	०	५०	५०	५०	
		३.२.२	पहिरो नियन्त्रण वायोइन्जिनियरिङ प्रविधि परार्मश सेवा			३००	०	०	०	०	
			नमुना पहिरो नियन्त्रण क्षेत्र अध्ययन भ्रमण			३००					
		३.२.३	गाउँपालिका स्तरीय एक नमुना पहिरो नियन्त्रण कार्यक्रम					३००	०	०	
		३.२.४	तार जाली उत्पादनका लागि निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया			१५०	०	०	०	०	
		३.२.५	पहिरो नियन्त्रण प्राविधिक जनशक्ति तालिम			१५०	०	१५०	०	१५०	

अपेक्षित उपलब्धिहरू

- ✓ दिगो वन व्यवस्थापन सुनिश्चित हुनेछ।
- ✓ जैविक विविधताको संरक्षण भएको हुनेछ।
- ✓ भू-संरक्षणका नमुना क्षेत्रहरूको संख्यामा उल्लेख्य वृद्धि हुनेछ र हरित क्षेत्र विस्तार हुनेछ।

८.२ जलाधार व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

विश्व मानचित्रमा नेपाल जलस्रोतको दोस्रो धनी राष्ट्रको रूपमा परिचित छ। पहाडी भू-बनोट भएकोले यस गाउँपालिकामा जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संख्या कम रहेको छ। गाउँपालिकामा रिडी नदीका सहायक नदी र मूल फुटेर बनेका खोलाहरूजस्तै: सौर्य खोला, बठाहा खोला, सेरीखोला, खर्ज्याङ खोला, भालुखोला, मसाने खोला, गर्भे खोला, हाँडे खोला, सानीखोला झरना र छरीएर रहेका पँधेराहरू महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रका रूपमा रहेका छन्। तथापि समृद्धिका आधारहरू मध्ये एक रहेको जलाधार क्षेत्रहरूको ठोस योजना नहुँदा यसको पूर्ण सदुपयोग नभई जलस्रोत खेर गइरहेको अवस्था छ। तसर्थ यस गाउँपालिकाका महत्वपूर्ण जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण तथा सम्बर्धन गरी पारिस्थितिक सन्तुलन कायम राख्न र गाउँपालिकालाई आर्थिक समृद्धितर्फ लैजान जरुरी छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- जलाधार क्षेत्रमा पानीहाँस, सर्प, भ्यागुता, माछा, गंगटा जस्ता जलचरहरू पाइने।
- जलस्रोत क्षेत्रको उच्चतम प्रयोग गरी कृषि, उद्योग, पर्यटन आदिको विकास गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्न सकिने।
- प्रशस्त पानीको स्रोत रिडी नदीका सहायक नदी, मूल फुटेर बग्ने खोला तथा खोल्साहरू रहेका।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- वन, जलाधार र भू-संरक्षणका लागि दिगो रूपमा दीर्घकालीन कार्यक्रमहरू निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
- जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व आममानिसमा बुझाउन नसकिएको।
- पालिकामा रहेका जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गर्न नसके भविष्यमा पानीको मुहानहरू सुक्न गई पिउने पानी तथा सिँचाइको चरम अभाव हुनसक्ने।
- वैज्ञानिक जलाधार व्यवस्थापन कार्यक्रम लागू गर्नुपर्ने।
- प्राकृतिक प्रकोप : बाढी, पहिरो, अनावृष्टि, भुक्षय, डढेलो, सुख्खा खडेरी लाग्ने।

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको जल सम्पदालाई उच्चतम सदुपयोग गरी दिगो विकास हासिल गर्ने

लक्ष्य

गाउँपालिकाको जलाधार क्षेत्रको दिगो संरक्षण गरी जल सम्पदामा आत्मनिर्भर बन्ने

उद्देश्यहरू

१. जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

उद्देश्य १. जलाधार क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्ने

रणनीति १.१. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्र पहिचान गरी संरक्षण गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. गाउँपालिकामा रहेका पानीका मुहानहरू, जलाधार क्षेत्र तथा सिमसार क्षेत्रको पहिचान गरी नक्साङ्कन गरी विस्तृत विवरण तयार गरिने छ ।

१.१.२. जलाधार क्षेत्रहरूको विनासमा सहयोग पुऱ्याउने क्रियाकलापहरूगर्न तत्काल रोक लगाई जलाधार क्षेत्रको संरक्षण गरिने छ ।

रणनीति १.२. जलाधार क्षेत्रको दीर्घकालीन व्यवस्थापन गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१. गाउँपालिकाका प्रमुख जलाधार क्षेत्रहरूलाई "विशेष जलाधार क्षेत्र" घोषणा गरी ती क्षेत्रहरूमा संरक्षणका कार्यक्रमहरू लागू गरिने छ ।

१.२.२. प्रत्येक वडाका उपयुक्त स्थानहरूमा जल पर्यावरणीय प्रणाली अन्तर्गत जलचर, वनस्पति र भौतिक अवयवहरूको प्रवर्धन गर्नका लागि नमूना पोखरीहरू निर्माण गरिने छ । उक्त पोखरीहरूमा वर्षातको पानी संकलन गर्ने व्यवस्था गरिने छ ।

१.२.३. जलाधार संरक्षणमा सहायक प्रजातिका बिरुवाहरूको वृक्षारोपण गरिने छ ।

१.२.४. जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको प्रयोग गरी कृषि, उद्योग तथा पर्यटन क्षेत्रको विकास गरिने छ ।

रणनीति १.३. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति १.३.१. जलाधार क्षेत्र संरक्षणको महत्व बुझाउनका लागि जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

जलाधार व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	जलस्रोत तथा जलाधार क्षेत्रको विस्तृत विवरण तयार गर्ने			५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	स्थानीय जलाधार क्षेत्र संरक्षण नियमावली तयार गर्ने			०	२००	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	विशेष जलाधार क्षेत्र संरक्षण कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२.	पोखरीहरू निर्माण			०	०	५००	०	०	
		१.२.३.	सघन वृक्षारोपण कार्यक्रम			५०	५०	५०	५०	५०	
		१.२.४.	निजी क्षेत्रको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्र उपयोग गरी आर्थिक दिगो पर्यटन, कृषि र उद्योग क्षेत्रका कार्यक्रम संचालन गर्न अन्तरक्रिया			०	४००	०	०	०	
	१.३.	१.३.१.	जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने			५०	५०	५०	५०	५०	

८.३ विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन

पृष्ठभूमि

औद्योगिक तथा विकसीत राष्ट्रहरूले गरेको व्यापक कार्बन उत्सर्जन, सवारी साधनबाट निस्कने धुवाँ, शहरीकरण, जनसंख्या वृद्धि, वनजंगल विनाश, रेफ्रिजेरेशन प्रविधिमा प्रयोग हुने क्लोरोफ्लोरो कार्वन (CFCs) जस्ता कारणले हरितगृह प्रभाव (Green House Effect) बढ्न गई त्यसले भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धि गर्दै लगेको वैज्ञानिक तथ्य हामी सामु छ। यसरी भूमण्डलीय तापक्रम वृद्धिले प्रत्यक्षरूपमा जलवायुमा प्रभाव पारी जलवायु परिवर्तन भइरहेको परिप्रेक्ष्यमा हरेक राष्ट्रले विकास निर्माणका योजना तयार पार्दा यस तथ्यलाई मनन गरी तयार पार्नुपर्ने हुन्छ किनकि जलवायु परिवर्तनका प्रमुख कारक तत्वहरूनै विकासका सम्बन्धी मानवीय गतिविधिहरू हुन्। विकास सम्बन्धी क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्दा जलवायु परिवर्तन विरुद्ध अभियान सञ्चालन गरी वातावरण मैत्री प्रविधि अपनाउदै कम भन्दा कम कार्वन उत्सर्जन गर्ने र बढी भन्दा बढी कार्वन उपभोग हुने वातावरण सिर्जना गरेर जलवायु समायोजन र सन्तुलन कायम हुने वैज्ञानिक विधि र प्रक्रिया अवलम्बन गर्न श्रेयस्कर हुन्छ।

भौगोलिक जटिलताका कारण नेपाल प्राकृतिक प्रकोपको उच्च जोखिम क्षेत्रमा रहेको छ। नेपालमा बर्सेनि प्राकृतिक प्रकोपका कारण ठुलो मात्रामा जनधनको क्षति हुने गरेको छ। नेपालमा वि.सं. २०७२ सालको महाभूकम्पको पीडा अझै ताजा नै छ। यस गाउँपालिकामा विशेषगरी पहिरो, नदी कटान, हावाहुरी, असिना, चट्याङ, अनावृष्टि, सुख्खा खडेरी, डढैंलो जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरू देखापर्दै आइरहेका छन्। यस्ता प्रकोपहरू पूर्ण नियन्त्रण गर्न नसकेपनि आवश्यक अध्ययन गरी प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरी जनधनको क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ। हाल कोभिड-१९ ले जीवन थप जटिल बनाएको छ। यसका लागि गाउँपालिकाले विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार पारी लागू गर्ने योजना रहेको छ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकामा "विपत न्यूनीकरणको लागि अहिले देखी नै पूर्व तयारीमा जुटौं" भन्ने नाराकासाथ प्रभावकारी विपद व्यवस्थापन समिति गठन गर्न सकिने।
- भुकम्प, कोभिड-१९, बाढी जस्ता प्रकोप नियन्त्रणका लागि गाउँपालिकामा आपतकालीन विपत व्यवस्थापन कोष स्थापना भएको।
- पालिकास्तरमा विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य समिति गठन भएको।
- विपद्का बेला जम्मा हुने स्थान, सूचना दिने संयन्त्र, आकस्मिक स्वास्थ्य सेवा, उद्धार कोषको व्यवस्था रहेको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- रिडी र यसका सहायक नदी आसपास रहेका बस्ती र खेतीको क्षेत्र वर्षायाममा बाढी र कटानको जोखिममा रहेको।
- बर्सेनि वर्षातको समयमा नदी कटान तथा भू-क्षय समस्या हुने गरेको
- जलवायु परिवर्तनले भएको अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तापक्रम वृद्धि आदिका कारण वार्षिक खेतीपाती क्यालेन्डर परिवर्तन हुन थालेका, बालीनालीमा रोग, किराको समस्या देखिनुका साथै उत्पादनमा नकारात्मक प्रभाव देखिन थालेको
- प्राविधिक अध्ययन विना जथाभावी विकास संरचना निर्माणले विपद् जोखिम बढ्दै गएको
- जलवायु परिवर्तनका नकारात्मक असर तथा विपद् न्यूनीकरणका लागि ठोस योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने।

दीर्घकालीन सोच

विपद व्यवस्थापनको प्रभावकारी संयन्त्र निर्माण गरी जनधनको क्षति न्यूनीकरण गर्ने

लक्ष्य

विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्य योजना लागू गरी पूर्णत कार्यान्वयन गर्ने

उद्देश्यहरू

१. प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्ने
२. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने
३. पहिरो र कटान ग्रस्त क्षेत्रको संरक्षण गर्ने

उद्देश्य १. प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्बाट हुने क्षति न्यूनीकरण गर्ने

रणनीति १.१. विपद् जोखिम क्षेत्र नक्सांकन गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. गाउँपालिकाका उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन गरी खतरा संकेतहरू राखिनेछ ।

१.१.२. गाउँपालिकाका अति जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गरिने छ ।

रणनीति १.२. विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणाली प्रभावकारी बनाउने ।

कार्यनीति १.२.१. बाढी, मौसम लगायतको पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा संचालन गरिने छ ।

१.२.२. प्रकोप सम्भाव्य स्थलहरूमा विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरणहरू जडान गरिने छ ।

१.२.३. नियमित रूपमा भैरहने प्राकृतिक प्रकोपको अध्ययन गरी प्रकोप पात्रो तयार गरिने छ ।

१.२.४. विपद् सम्बन्धी पूर्वसूचना स्थानीय रेडियो, एफएम तथा अन्य सञ्चार माध्यम मार्फत सम्प्रेषण गरिने छ ।

रणनीति १.३. बिमा योजना लागू गर्ने ।

कार्यनीति १.३.१. विपद् सम्भावित क्षेत्रका प्रत्येक नागरिकको अनिवार्य बिमा योजना लागू गरिने छ र अति विपन्न परिवारको बिमा गाउँपालिकाले गरिदिनेछ ।

उद्देश्य २. विपद्को दिगो तथा प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्ने

रणनीति २.१. विपत व्यवस्थापन योजना निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. गाउँपालिकामा आइपर्ने प्रमुख प्राकृतिक तथा गैर प्राकृतिक विपद्हरूको पहिचान गरी एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना तयार गरी लागू गरिने छ ।

रणनीति २.२. विपत व्यवस्थापनमा सक्षम संयन्त्रको निर्माण गर्ने ।

कार्यनीति २.२.१. विपतको बेला पिउने पानी, खाद्यान्न, औषधी उपचार आदिको पूर्वतयारी गर्न वडा स्तरीय संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

२.२.२. विपतका बेला भेला हुने खुल्ला स्थानहरू तय गरी पूर्वाधार निर्माण गरिने छ ।

२.२.३. स्वास्थ्यकर्मीहरू सम्मिलित गाउँपालिकास्तरीय संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन गरिने छ ।

२.२.४. बेलाबेलामा उद्धार तथा विपद्बाट बच्ने उपायबारे पूर्वाभ्यासहरू संचालन गरिने छ ।

२.२.५. वडास्तरमा युवाहरू सम्मिलित विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूह निर्माण गरी नियमित तालिम प्रदान गरिने छ ।

२.२.६. विपद व्यवस्थापनमा संलग्न विभिन्न संघ संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य गरिने छ ।

२.२.७ विपतका बेला आवश्यक पर्ने उपकरण, उद्धार सामाग्री, एम्वुलेन्स, स्काभेटर, डोरी, पाल लगायतका सामाग्रीहरूको जोहो गरिने छ ।

रणनीति २.३. विपद् व्यवस्थापन कोष प्रभावकारी बनाउने ।

कार्यनीति २.३.१. गाउँपालिकामा कोभिड १९ को रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्न, भूकम्प, असीना, आगलागी, बाढी, सर्पको टोकाइ, चट्याङ जस्ता महामारीबाट प्रकोप, दुर्घटना, बादर लगायतका जनावरको आतंक आदिको व्यवस्थापन गर्न स्थापित “विपद व्यवस्थापन कोष” व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

रणनीति २.४. स्थानीय संरचना निर्माण मापदण्ड प्रभावकारी बनाउने ।

कार्यनीति २.४.१. घर तथा बस्ती निर्माण गर्नुभन्दा पहिले अनिवार्य रूपमा नक्सापास, माटो परीक्षण तथा फिल्ड चेकजाँच गरेर विपद् जोखिम अध्ययन पश्चात मात्र विपद प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण गरिने छ ।

रणनीति २.५. जलवायु अनुकूलन तथा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणका लागि क्षमता विकास गर्ने ।

कार्यनीति २.५.१. जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरूको अध्ययन गरी सुझाव दिन विज्ञसँग परामर्श लिइनेछ ।

२.५.२. जलवायु परिवर्तनले निम्त्याएका समस्याहरू सामना गर्न स्थानीयस्तरमा तालिम तथा सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छ ।

२.५.३. स्थानीयस्तरमा तथा बिद्यालयहरूमा जलवायु परिवर्तनका बारेमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन गरिने छ ।

रणनीति २.६. जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति २.६.१. विपद्बाट बच्ने उपायका बारेमा सचेतना कार्यक्रमलाई समुदायमा अभियानका रूपमा सञ्चालन गरिने छ ।

विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	उच्च जोखिम क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन			५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	उच्च जोखिममा रहेका बस्ती तथा परिवारलाई स्थानान्तरण गर्ने			०	०	५०००	०	०	
	१.२.	१.२.१.	विपद् पूर्वानुमान तथा चेतावनी सूचना प्रणालीको विकास र सञ्चालन			०	५००	०	०	०	
		१.२.२.	विपद् पूर्व संकेत दिने उपकरण जडान			३००	०	०	०	०	
		१.२.३.	प्रकोप पात्रो तयार			२००	०	०	०	०	
		१.२.४.	विपद् सम्बन्धी पूर्व सूचना सम्प्रेषण			०	२००	२००	२००	२००	
	१.३.	१.३.१.	बिमा योजनामा अनुदान			२००	२००	२००	२००	२००	
२	२.१.	२.१.१.	एकीकृत विपद् व्यवस्थापन पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण				४००	०	०	०	
	२.२.	२.२.१.	वडा स्तरीय विपद् व्यवस्थापन संयन्त्र निर्माण			१००	०	०	०	०	
		२.२.२.	खुल्ला स्थान तय गरी पूर्वाधार निर्माण			०	०	०	४००	०	
		२.२.३.	संक्रमण रोग तथा महामारी प्रतिकार्य टोली गठन माहामारीका लागि आइसोलेसन केन्द्र निर्माण					१५००	०	०	
		२.२.४.	उद्धार सम्बन्धित पूर्वाभ्यास सञ्चालन			५०	५०	५०	५०	५०	
		२.२.५.	विपद् प्रतिकार्य स्वयंसेवक समूहलाई तालिम			१५०	०	१५०	०	१५०	
		२.२.६.	विभिन्न संस्थाहरूसँग प्रभावकारी समन्वय र सहकार्य			१५०	१००	१५०	१००	१५०	
		२.२.७	विपत् उद्धार सामाग्री खरिद				४००	०	०	०	

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
	२.३.	२.३.१.	विपद् व्यवस्थापन कोष निर्माण तथा रकम थप			५००	२००	२००	२००	२००	
		२.३.१	तारजाली व्यवस्थापन								
		२.३.१.	वडा नं. २ फिनिबगर देखि सामवटफेदी तटबन्धन								
		२.३.१.	सेरी खोला देखि मथुरावेसी तटबन्धन								
	२.४.	२.४.१.	विपद् प्रतिरोधी संरचनाहरू निर्माण मापदण्ड लागू								
	२.५.	२.५.१.	विज्ञसँग परामर्श सेवा लिने			१५०	०	०	०	०	
		२.५.२.	तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन				१५०	०	१५०	०	
		२.५.३.	अन्तरक्रिया कार्यक्रम संचालन			१००	१००	१००	१००	१००	
	२.६.	२.६.१.	सचेतना अभियान सञ्चालन			८०	८०	८०	८०	८०	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ विपदहरूको जोखिम नक्साङ्कन भएको हुने
- ✓ भौतिक संरचनाहरू मापदण्ड बमोजिम विपद् प्रतिरोधी भएको हुने
- ✓ विपद् पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली प्रभावकारी भएको हुने
- ✓ विपद् सम्बन्धी नीति तथा योजना बनेको हुने
- ✓ विपदबाट हुने क्षतिमा न्यूनीकरण भएको हुने
- ✓ जलवायु परिवर्तनका असरहरूको अनुकूलन तथा न्यूनीकरण भएको हुनेछ ।

८.४ वातावरण संरक्षण

हाम्रो वरपर रहेका प्राकृतिक अवयवहरू जस्तै वायुमण्डल, भूमि, जल, वनजंगल, वनस्पति, जीवजन्तु र प्राकृतिक जीवनचक्र, जलवायु तथा मौसम आदिको अन्तरक्रिया र समग्रताले सृजना गरेका भौतिक अवस्थालाई वातावरण भनिन्छ। वातावरण संरक्षण भनेको सम्पूर्ण वातावरणीय अवयवहरूको एकीकृत संरक्षणको प्रक्रिया हो । समग्रमा यस अन्तर्गत जल, जमिन, जंगल, वायुमण्डल र हाम्रो वरपरको सेरोफेरोलाई स्वच्छ, सफा र सन्तुलित राख्ने विषय आउँछ। वातावरण प्रदूषणले मानिसमा विभिन्न किसिमका रोगहरू निम्त्याउँछ । नेपालको संविधानमा प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ भनी मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । तसर्थ यस गाउँपालिकामा पनि समग्र वातावरण संरक्षण गर्न विभिन्न जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- पार्क तथा हरित क्षेत्र विस्तार गर्न गाउँपालिकाले योजनाबद्ध रूपमा काम गरिरहेको
- गाउँपालिकाका सार्वजनिक स्थल, खोला किनार तथा अनुकूल स्थानमा वृक्षारोपण गरिएको
- बोटबिरुवा काटेर चोरी निकासी तथा गैरकानुनी ओसारपसार रोक्न अनुगमन प्रणालीको विकासको खाँचो रहेको ।
- स्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष असर पार्ने खालका कलकारखानाहरू न्यून रहेका तथा हरियाली क्षेत्र पर्याप्त भएका कारण तुलनात्मक रूपमा सहरी क्षेत्रभन्दा स्वच्छ वातावरण रहेको ।
- गाउँपालिकाका विभिन्न ठाउँमा व्यापक वृक्षारोपण गर्नुका साथै बगैंचा, पार्कहरू निर्माण गरी हरियाली प्रवर्द्धन गर्न सकिने ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- प्राकृतिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरूको पूर्ण संरक्षण र सदुपयोग हुन नसकेको
- काठ दाउरालाई घरायसी इन्धनको रूपमा प्रयोग गर्नाले घरायसी प्रदूषण र स्वास्थ्यमा समस्या देखा परेको
- समयमै स्तरोन्नती नहुँदा तथा अनावश्यक मानवीय गतिविधिका कारण पानीका मुहान, खोला, नाला सुक्ने खतरा रहेको
- वन क्षेत्रमा खडेरीको समयमा डढेलोको जोखिम रहेको ।
- वातावरण मैत्री पूर्वाधार विकास, वातावरण तथा अन्य प्राकृतिक साधन स्रोत विचमा सामन्जस्यता स्थापित हुन नसकेको ।
- गाउँपालिकास्तरमा वातावरण संरक्षणका निम्ति सचेतनाका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी ढंगले ल्याउनुपर्ने ।
- पर्यावरणीय असन्तुलन तथा प्रदूषणको नकारात्मक असरका कारण जीवन कष्टकर हुन सक्ने ।

दीर्घकालीन सोच

स्वच्छ, सफा, हराभरा हाम्रो छत्रदेव

लक्ष्य

गाउँपालिकालाई वातावरणमैत्री नमूना हरित क्षेत्रका रुपमा विकास गर्ने

उद्देश्यहरू

१. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने

२. सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने ।

उद्देश्य १. जल, जमिन, वायु र ध्वनी प्रदूषण नियन्त्रण गर्ने

रणनीति १.१ प्रदूषण नियन्त्रणका लागि मापदण्ड बनाई लागू गर्ने ।

कार्यनीति १.१.१. प्रदूषण नियन्त्रण गर्न क्रमशः सबै सडकहरू कालोपत्र गर्दै लगिनेछ ।

१.१.२. प्लाष्टिक, टायर, ट्युब जलाउने परिपाटीलाई पूर्णतः बन्देज गरिने छ ।

१.१.३. पानीका मुहानहरू सफा राख्न त्यस्ता स्थानहरूमा मानवीय गतिविधि र छाडा पशुहरू नियन्त्रण गरिने छ ।

१.१.४. मरेका पशु चौपायहरूको व्यवस्थापन गर्न वडास्तरमा स्थानहरू तोकिनेछ ।

१.१.५. प्रत्येक घरमा खाना पकाउन प्रयोग हुने मुख्य ईन्धन काठ दाउरालाई विस्तापित गर्न वैकल्पिक ऊर्जा जस्तै गोवरग्याँस, बायोग्याँस, सौर्य तथा वायु उर्जा, सुधारिएको चुलो आदिको व्यवस्था गर्न मापदण्डका आधारमा निश्चित प्रतिशत अनुदान दिइने छ ।

१.१.६. ठूला उद्योग, क्रशर, इट्टा भट्टा जस्ता प्रदूषण बढाउने उद्योगलाई घना मानव बस्ती भएको इलाकामा स्थापना गर्न निषेध गरिने छ । यस्ता उद्योगलाई वातावरण प्रदूषण नियन्त्रणमा जिम्मेवार बनाई वातावरण संरक्षणका क्षेत्रमा सामाजिक उतरदाइत्व अन्तरगत शोधभर्ना स्वरूप लगानी गर्नुपर्ने प्रावधान बनाइनेछ ।

१.१.७. गाउँपालिका भएर बग्ने खोला नालाको किनार लगायत भू-क्षय संवेदनशील क्षेत्रमा भू-क्षय, नदी कटान तथा पहिरो नियन्त्रण गर्ने योजना कार्यान्वयन गरिने छ । यसो गर्दा जैविक इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिलाई प्राथमिकता दिइने छ ।

रणनीति १.२. समुदाय वा टोल स्तरमा नियमित सरसफाई तथा शौचालय निर्माण अभियान सञ्चालन गर्ने ।

कार्यनीति १.२.१. घरआँगन, टोल र सडक सफा राख्ने र सामुदायिक वा टोलस्तरमा नियमित सरसफाई अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.२. प्रत्येक वडाका मानवीय गतिविधिहरू बढी भैरहने क्षेत्रमा अनिवार्य सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गरिन छ ।

उद्देश्य २. सम्पूर्ण पूर्वाधार विकास क्रियाकलापहरूलाई दिगो र वातावरण मैत्री बनाउने

रणनीति २.१. विकास निर्माणको काम तथा निर्माण कार्य गर्दा IEE कार्यन्वयन गर्ने ।

कार्यनीति २.१.१. विकास निर्माणका ठूला कार्यक्रमहरू, खानी उत्खनन्, ढुंगा, गिटी, वालुवा तथा माटो उत्खनन् आदि कार्य गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरी सोको अक्षरशः पालना गरिने छ ।

रणनीति २.२. ऐतिहासिक तथा सार्वजनिक स्थलहरूको दिगो विकास र संरक्षण गर्ने ।

कार्यनीति २.२.१. ऐतिहासिक, धार्मिक र पुरातात्विक महत्वका स्थानहरूको एकीकृत संरक्षण योजना तयार गरी यस्ता क्षेत्रलाई सम्पदा क्षेत्र घोषणा गरी वातावरण अनुकूल दिगो विकास र संरक्षण गरिने छ ।

२.२.२. प्रत्येक वडामा एक एक ओटा वडागत नमुना पार्कहरूको निर्माण गरिने छ ।

वातावरण संरक्षणको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१	१.१.	१.१.१.	प्राथमिकताका आधारमा सडकहरू कालोपत्र गर्ने			५००	०	०	०	०	
		१.१.२.	प्लाष्टिक तथा टायर, ट्यूब जलाउन निषेध				१००	१००	१००	१००	
		१.१.३.	अनुगमनको व्यवस्था			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	
		१.१.४.	मरेका चौपायाहरू व्यवस्थापन गर्ने स्थान निर्माण			०	०	५००	०	०	
		१.१.५.	बैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन गर्न अनुदान			४००	४००	४००	४००	४००	
		१.१.६.	ठूला उद्योग सञ्चालन मापदण्ड तयार			०	०	५००	०	०	
		१.१.७.	भूसंरक्षण योजना कार्यान्वयन			०	२००	०	०	०	
	१.२.	१.२.१.	सरसफाई अभियान सञ्चालन			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२.	सार्वजनिक शौचालय निर्माण			०	०	१५००	०	१५००	
२	२.१.	२.१.१.	अनुगमन			५०	५०	५०	५०	५०	
	२.२.	२.२.१.	एकीकृत संरक्षण योजना निर्माण			०	२००	०	०	०	
		२.२.२.	एक वडा एक हरित पार्कहरूको निर्माण			५००	५००	५००	५००	५००	
		२.२.२.	गाउँपालिका भर हाल सुकेका परम्परागत पोखरीको पुनरुत्थान कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ विकास निर्माणको काम गर्दा वातावरणिय प्रभाब मुल्याङ्कन अनिवार्य गरिएको हुने ।
- ✓ महत्वपूर्ण सार्वजनिक स्थानहरूमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण भएका हुने ।
- ✓ एकीकृत वातावरण संरक्षण योजना तयार भएको हुने ।
- ✓ वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा मुल्याङ्कन कार्यले निरन्तरता पाएको हुने ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**वन तथा भू-संरक्षण**				
	असर	वनले ओगटेको कुल क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१)	प्रतिशत	५१.३७	
	असर	सामुदायिक वनले ओगटेको क्षेत्र (प्रतिशत) (प.दि.वि.ल. १५.१.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	वृक्षारोपण गरिएको क्षेत्र (प.दि.वि.ल. १५.२.१.२)	रोपनी		
	प्रतिफल	वनस्पति उद्यान (संख्या)	संख्या		
	असर	वैज्ञानिक व्यवस्थापन प्रणाली लागू वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	जडीबुटी तथा फलफूल खेतीले ओगटेको सामुदायिक वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	मिचाहा प्रजातिका बिरुवाहरूले ओगटेको वनको क्षेत्र (प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न अवस्थामा रहेका औषधिको रूपमा प्रयोग हुने वनस्पतिहरू(प्रतिशत)	प्रतिशत		
	असर	अनुत्पादक झाडी, बुट्यान क्षेत्र मध्ये उत्पादनशील वनमा परिणत भएको क्षेत्र	प्रतिशत	८.३६	
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वनस्पतिको संख्या	प्रतिशत		
	असर	संकटापन्न घोषणा भएका वन्यजन्तुको संख्या	प्रतिशत		
	प्रतिफल	सामुदायिक वनभित्र निर्मित पोखरी संख्या	संख्या		
	असर	बायो इन्जिनियरिङ्ग प्रविधिको प्रयोग गरी भू-संरक्षण गरिएका स्थानहरूको संख्या (प्रतिशत)	प्रतिशत		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
२.	**जलाधार व्यवस्थापन**				
	असर	ताल, सिमसार र तलाउ/पोखरीहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १५.१.२.२)	प्रतिशत		
	असर	संकटासन्न तालहरू/पोखरीहरू(प.दि.वि.ल. १५.४.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	संरक्षित सिमसार क्षेत्र (संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	वर्षातको पानी संकलन गर्न निर्माण गरिएका नमुना पोखरी संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	परम्परागत जैविक विधि अपनाई संरक्षण गरिएका पानीको मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटमा परी पुनरुत्थान गरिएका पानीका मुहानको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	वनजंगल भित्र रहेका पोखरीहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका नदीहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका पानीका मुहानहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	संकटयुक्त अर्थात् सुख्खाका कारण सुक्ने खतरामा रहेका सिमसार क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	असर	नयाँ निर्माण गरिएका पोखरी, ताल वा अन्य जलक्षेत्रले ओगटेको क्षेत्र	प्रतिशत		
३.	**विपद् व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन**				
	प्रतिफल	विपद्को कारण ज्यान गुमाउनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.१)	संख्या		
	प्रतिफल	विपद्को कारण घाइते हुनेको संख्या (प.दि.वि.ल. ११.५.१.२)	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	असर	विपद्बाट प्रभावित घरपरिवार	प्रतिशत		
	प्रतिफल	विपद्को बेला भेला हुने स्थानको	संख्या		
	प्रतिफल	दमकल संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	एक्सकाभेटर संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	विपद् पूर्वसंकेत दिन जडित उपकरणहरूको संख्या	संख्या		
	असर	भूकम्प प्रतिरोधी घरको प्रतिशत			
	प्रतिफल	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना अन्तर्गत समुदायस्तरमा कार्यान्वयन भएका कार्यक्रमहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.२.१)	संख्या		
	प्रतिफल	जलवायु अनुकूलनका वनस्पति तथा बालीनालीको संख्या	संख्या		
	असर	जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी शिक्षा समावेश गरेका विद्यालयहरूको संख्या (प.दि.वि.ल. १३.३.१.१)	प्रतिशत		
	प्रतिफल	जलवायुका असरलाई कम गर्ने कार्यमा तालिम प्राप्त व्यक्तिहरूको संख्या	संख्या		
४.	**वातावरण संरक्षण**				
	प्रतिफल	नव हरित क्षेत्रको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	वातावरणीय संवेदनशील क्षेत्रहरूको संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	सडक सौन्दर्यीकरण	कि.मि.		

परिच्छेद ९: संस्थागत विकास सेवा प्रवाह तथा सुशासन

९.१ सुशासन तथा सेवा प्रवाह

पृष्ठभूमि

वास्तविक रूपमा स्थानीय जनताका मर्म र आकांक्षा अनुरूप असल शासनको स्थापना गरी सेवा प्रवाहमा जनताको सहज पहुँचको अनुभती दिलाउन सकेमात्र जनस्तरमा सेवा प्रवाहको प्रभावकारिता रहन्छ । राज्यले लिएको नीतिअनुरूप असल शासनका प्रमुख आयामहरूमा सार्वजनिक प्रशासनमा पारदर्शिता, निष्पक्षता, भ्रष्टाचारमुक्त, जनउत्तरदायी शासन, जनसहभागिता, शुलभता र सहजता महत्वपूर्ण आयामहरू हुन् । यी आयामहरूको पुर्ण पालना गर्न सकेको खण्डमा मात्र संघीय संविधानको मर्मअनुरूप हाल अवलम्बन गरिएको सङ्घीयताको मर्म अनुरूप जनताको घरदैलोमै राज्यद्वारा प्रदान गरिने सेवा र सुविधा पुऱ्याउन सकिन्छ । गाउँपालिकाले कार्यालयहरूमा नागरिक वडापत्रको व्यवस्था, इन्टरनेट नेटवर्किङ मार्फत वडालाई गाउँपालिका केन्द्रसँग जोड्ने कार्य, कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधिहरूको क्षमता अभिवृद्धि तालिम, नागरिक भेला, सार्वजनिक सुनुवाइ, सामाजिक परीक्षण, अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्यप्रणालीलाई अझ चुस्त र व्यवस्थित तथा पारदर्शी बनाउनु आवश्यक छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- गाउँपालिकाको सेवा प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन स्थानीय सरकारमा सम्पूर्ण अधिकार प्राप्त भएको
- सेवामा नियमितता, पारदर्शिता र जवाफदेहिता कायम गरी नागरिकमैत्री सेवा प्रवाह गर्न कार्यालयहरूमा सि. सि. क्यामरा जडान गरिएको ।
- जनादेश प्राप्त निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूले उत्साहका साथ काम गरिरहेको
- सेवा प्रवाहलाई चुस्त, दुरुस्त तथा सरल बनाउन सबै वडा कार्यलयहरूलाई गाउँपालिकासँग Broad Band अर्थात् High Speed Internetबाट नेटवर्किङ कार्य भैरहेको ।
- न्यायिक समितिको व्यवस्था भएको ।
- विपन्न, न्यून आय भएका नागरिक, फरक क्षमता भएका नागरिक, बालश्रमिक, हिंसा पीडित महिला र द्वन्द पीडितको अभिलेख तयार गर्ने पहल भएको ।
- विभिन्न विषयगत शाखा सेवा सञ्चालनार्थ विभिन्न सफ्टवेयरहरूको विकास भएको ।
- स्थानीय सरकारले भ्रष्टाचारशून्य प्रशासनको नीति लिएको ।
- कर्मचारीको क्षमता अभिवृद्धिको लागि तालिमको व्यवस्था भएको ।
- गाउँपालिका तथा वडा कार्यालय भवन निर्माण योजना सम्पन्न हुने चरणमा रहेको ।
- स्थानीय जनशक्तिको परिचालन गरी योजना-आयोजनाहरूलाई कम खर्चिलो बनाउने नीति लिइएको ।
- व्यक्तिगत घटना दर्ता, सामाजिक सुरक्षा र राजश्व सन्कलनलाई विद्युतीय सूचना प्रणालीमा विकास गरिएको ।
- गुनासो तथा सुझाव सङ्कलनको व्यवस्था भएको ।
- कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन प्रणाली प्रभावकारी बनाउने योजना भएको ।

- सबै वडाहरूमा सूचना प्रविधिको समुचित व्यवस्था गर्ने योजना बनेको ।
- युवा स्वरोजगारका कार्यक्रमलाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
- सामाजिक सुरक्षा भत्ता वितरण बैकिंग हुनुका साथै सामाजिक सुरक्षालाई प्राथमिकतामा राखिएको ।
- ज्येष्ठ नागरिक, अपाङ्ग, दीर्घरोगी, सीमान्तकृत र विपन्न वर्गका बासिन्दाका लागि विशेष सहयोगको व्यवस्था भएको ।
- गाउँपालिका भित्र रहेका सार्वजनिक जग्गाको अभिलेख तयार गरी संरक्षण र सदुपयोग गर्ने योजना रहेको ।
- गाउँपालिका तथा मातहतका कार्यालयहरूमा क्षतिपुर्ति सहितको नागरिक बडापत्रको व्यवस्था गर्न सकिने ।
- कार्यपालिकाको निर्णय ४८ घण्टाभित्र सार्वजनिक गरी जनताप्रति उत्तरदायी हुने संस्कार विकास गर्न सकिने ।
- गाउँपालिका कार्यालय तथा वडा कार्यालयका कर्मचारीहरूको आचार संहिता गाउँपालिका स्तरमा बनाएर लागू गरिएको ।
- E-governance को सुरुवात गर्न सकिने ।
- न्यायिक समितिलाई पूर्णता दिई आफ्नो अधिकार क्षेत्रभित्रका विवाद व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
- स्थानीय सरकार स्वायत्त भएका कारण गाउँपालिकाको वस्तुगत अवस्था हेरी आवश्यकताअनुसार असल शासन अभिवृद्धि, मानव संसाधन विकास, योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन र सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र प्रभावकारी बनाउन सकिने ।
- विद्यमान सूचना प्रविधिको सदुपयोग गरी अन्य स्थानीय सरकारले गरेका उत्कृष्ट अभ्यासहरूको अनुशरण गर्न सकिने ।
- जनगुनासोलाई तत्काल सम्बोधन गरी जनताका समस्या समाधान गरीजनताको मन जित्न सकिने ।
- आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली निर्माण गरी लागू गर्न सकिने ।
- आवश्यकता अनुसार प्रहरी तथा सुरक्षा निकायको व्यवस्थापन गर्न सकिने ।
- सञ्चार माध्यम मार्फत गाउँपालिकाका काम र विकास निर्माणका योजना सुसूचित गर्ने गरिएको।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- लामो राजनैतिक संक्रमणबाट स्थापित नयाँ संघीय प्रणाली अन'रूपको स्थानीय सरकार भएका कारण सर्वाङ्गीण संस्थागत विकास भइनसकेको ।
- जनप्रतिनिधि र जनताहरूको संघीयताको अभ्यास तथा अनुभव नभएको ।
- स्थानीयवासीको राजनैतिक चेतनाको स्तर माथि उठी नसकेको ।
- संस्थागत तथा क्षमता अभिवृद्धिका नियमित कार्यक्रमहरूको व्यवस्था नभएको ।
- गाउँपालिका केन्द्र/वडाकेन्द्रमा पर्याप्त भौतिक सामग्री (फर्निचर, कन्प्युटर, ल्यापटप आदि) उपलब्ध नभएको ।
- जनचासो र जनगुनासोको समयमै सम्बोधन नहुँदा जनतामा निराशा उत्पन्न भई संघीय व्यवस्थामा नै प्रश्न खडा हुन सक्ने ।
- सेवा प्रवाह र विकास निर्माणका काममा आर्थिक अनियमितता वृद्धि हुन सक्ने ।
- पूर्वाग्रहरहित न्याय प्रणाली विकास गर्नुपर्ने ।

- राजश्व अपचलन हुन सक्ने ।
- जनप्रतिनिधि र कर्मचारीतन्त्रको समन्वय र कर्मचारी व्यवस्थापनमा कठिनाइ हुन सक्ने ।
- जनउत्तरदायी र जनतामैत्री शासन प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने ।
- सबै कार्यालयलाई कर सूचनामैत्री तथा प्रविधियुक्त बनाउन ठुलो बजेटको आवश्यकता पर्ने ।

दीर्घकालीन सोच

गाउँपालिकाको सरोकार जनमुखी सरकार

लक्ष्य

सेवा प्रवाहलाई छिटो, छरितो, सुलभ जनउत्तरदायी र प्रभावकारी बनाई जनचासोमा केन्द्रित हुने

उद्देश्यहरू

१. भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

उद्देश्य १: भ्रष्टाचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूति गरी सेवा प्रवाहलाई जनमूखि बनाउनु

रणनीति १.१ जनचासोमा केन्द्रित जनमूखी सरकार महशुस हुने सेवा प्रणाली प्रवर्द्धन गर्ने

कार्यनीति १.१.१ नियमित रुपमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण गरी राज्यद्वारा प्रवाह हुने सेवामा रहेका जन गुनासो र चासोको अध्ययन गरिने छ ।

१.१.२ राज्यको कानुनको परिधिमा रहि सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त बनाउन नागरिक सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.३ वडास्तरमा आवश्यकता अनुसार “घुम्ती स्थानीय सरकार” कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.४ सेवा प्रवाहलाई दुरुस्त राख्न विद्युतिय सूचना प्रणालीमा रूपान्तरण गर्न आवश्यक Software हरूको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.५ कर्मचारीहरू लाई सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन आवश्यक तालिमको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.६ जनगुनासो व्यवस्थापन प्रणाली र कार्ययोजना निर्माण गरिने छ ।

१.१.७ सूचना प्रविधिमा वडाका क्रियाकलापलाई समेट्न आवश्यक पूर्वाधार खरिद गरिने छ ।

१.१.८ इन्टरनेट सुविधाको स्तर वृद्धि गरी प्रत्येक वडामा दिगो इन्टरनेट सुविधा सुनिश्चित गरिने छ ।

१.१.९ सार्वजनिक अभिलेख प्रणाली र पञ्जिकरणलाई प्रविधि मैत्री र पूर्ण अद्यावधिक हुने संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

१.१.१० स्थानीय न्यायिक समितिलाई स्रोत साधन यूक्त बनाइनेछ ।

१.१.११ आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यान्वयन गरिने छ ।

१.१.१२ स्थानीय सञ्चार माध्यम मार्फत स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.१३ उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कारको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.१.१४ सार्वजनिक सूचना प्रणालीमा जनताको सहज पहुँच हुने संयन्त्र निर्माण गरिने छ ।

१.१.१५ विकासमा निजी क्षेत्रको सहयोग लिन नियमित अन्तरक्रिया आयोजना गरिने छ ।

१.१.१६ सङ्गठन व्यवस्थापन सर्वेक्षण अनुरुप दरवन्दी व्यवस्थापन गरिने छ ।

१.१.१७ जनप्रतिनिधि र कर्मचारी केन्द्रित क्षमता विकास सुशासन र सदाचार सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण गरिने छ ।

१.१.१८ पूँजीगत खर्चको पात्रो तयार गरी सार्वजनिक खर्च अन्तर्गत पूँजीगत खर्च क्षमता विकास गरिने छ ।

१.१.१९ विकास निर्माणमा प्रगति विवरणलाई जनतासामू नियमित सार्वजनिक गर्न सूचना प्रविधिको विकास गरी सहज र पहुँच योग्य बनाइने छ ।

१.१.२० आयोजना तथा निर्माणस्थलमा आयोजनाको विस्तृत विवरण सम्बन्धी बोर्ड अनिवार्य राखिनेछ ।

१.१.२१ क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक वडापत्रलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक सुधार गरिने छ ।

१.१.२२ वडा स्तरमा सञ्चालन हुने विकास योजनाहरु वडाको भूगोल, जनसंख्या र मानव विकास जस्ता सूचकहरुलाई आधार मानी प्राथमिकताका आधारमा सञ्चालन गरिनेछ ।

१.१.२३ गाउँपालिका भित्र संचालन हुने गतिविधि र गाउँपालिकाले प्रवाह गर्ने सेवाबाट उठ्ने राजस्व जस्ता कुराहरुलाई software system मार्फत लागू गरिनेछ ।

१.१.२४ नागरिकहरूलाई प्रवाह गरिने सेवा एकद्वार प्रणालीमार्फत गरिनेछ ।

१.१.२५ स्थानीय तहमा आवश्यक पर्ने सामग्री खरिद गर्दा स्थानीय तहमा सञ्चालित व्यवसायीलाई प्राथमिकता दिइने ।

१.१.२६ सार्वजनिक सुनुवाइका कार्यक्रम नियमित गरिने छ ।

सुशासन तथा सेवा प्रवाहको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	नियमित नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.२	सर्वेक्षणका आधारमा कर्मचारी तथा जनप्रतिनिधि अभिमुखीकरण			०	२००	०	०	०	
		१.१.३	घुम्ती स्थानीय सरकार कार्यक्रम			८०	८०	८०	८०	८०	
		१.१.४	Governance Software खरिद			०	५००	०	०	०	
		१.१.५	IT तालिम (कर्मचारी)			०	१५०	०	१५०	०	
		१.१.६	गुनासो सम्बोधन पूर्वाधार खरिद			०	१५०	०	०	०	
		१.१.७	सूचना प्रविधि पूर्वाधार खरिद			१५०	०	१५०	०	०	
		१.१.८	इन्टरनेट स्तरवृद्धि र सेवा विस्तार			२००	२००	२००	२००	२००	
		१.१.९	सार्वजनिक अभिलेख र पञ्जिकरण डिजिटलाइजेसन			२००	०	०	०	०	
		१.१.१०	न्यायिक समिति क्षमता विकास			८०	०	०	०	०	
		१.१.११	आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली कार्यान्वयन			३००	०	०	०	०	
		१.१.१२	स्थानीय सरकार रेडियो कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.१३	उत्कृष्ट कर्मचारी पुरस्कार			३००	३००	३००	३००	३००	
		१.१.१४	सार्वजनिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली निर्माण			०	२००	०	०	०	
		१.१.१५	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया			१४०	०	०	०		

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
		१.१.१६	O and M Survey		०	०	४००	०	०	०	
		१.१.१७	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारी क्षमता विकास तालिम			१५०	१५०	०	०	०	
		१.१.१८	पूँजीगत खर्च पात्रो निर्माण			०	०	३००	०	०	
		१.१.१९	विकास निर्माण प्रगति विवरण Display Board निर्माण			०	१००	१००	१००	१००	
		१.१.२०	आयोजना स्थल विवरण प्रकाशन			२००	०	०	०	०	
		१.१.२१	नागरिक वडापत्र कार्यान्वयन सुधार योजना निर्माण			१५०	०	०	०	०	
		१.१.२२	प्राथमिकताका आधारमा विकास योजनाहरु सञ्चालन			√	√	√	√	√	
		१.१.२३	software system लागू			√	√	√	√	√	
		१.१.२४	एकद्वार प्रणाली मार्फत सेवा प्रवाह			√	√	√	√	√	
		१.१.२५	स्थानीय तहमा सञ्चालित व्यवसायीलाई प्राथमिकता			√	√	√	√	√	
		१.१.२६	सार्वजनिक सुनुवाइ संचालन			१५०	१५०	१५०	१५०	१५०	

अपेक्षित उपलब्धि

- जनचासोमा केन्द्रित जनमुखी सरकार महसुस हुने सेवा प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

९.२ मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय

पृष्ठभूमि

मानवहित र सामाजिक न्यायका नीम्ति आम नागरिकलाई मानव अधिकारको महत्व र आवश्यकता बारे ज्ञान हुनुपर्दछ । आधारभूत तहमा मौलिक हकको रूपमा नेपालको संविधानले प्रत्याभूत गरेका मानवअधिकार उपभोगको सुनिश्चितता गर्ने राज्य र राज्यद्वारा परिचालित राज्यका यन्त्रहरूजस्तै प्रशासन, प्रहरी र राज्यका संबैधानिक अंगहरूजस्तै न्यायालय, मानव अधिकार आयोग, स्थानीय न्यायिक समिति, आदि हुन् । स्थानीय सरकारको प्रमुख दायित्व अन्तर्गत मानव अधिकार प्रत्याभूत गर्नु र सामाजिक न्याय कायम गर्नु पर्ने भएकोले स्थानीय विकास योजनाका यि विषयको सम्बोधन गरिएको छ ।

सबल पक्ष : मुख्य सम्भावना र अवसरहरू

- मानव अधिकारको विश्वव्यापि घोषणापत्रका प्रमुख मूल्य र मान्यतालाई नेपालको संविधानले आत्मसाथ गरी मौलिक हकमा व्यवस्था गरेको ।
- स्थानीय सरकारलाई मानव अधिकार रक्षा गर्ने अधिकार प्राप्त हुनु ।
- स्थानीय न्यायिक समितिको प्रबन्ध हुनु ।
- स्वतन्त्र न्यापालिकाको परिकल्पना गरी न्याय सम्पादन संयन्त्र निर्माण हुनु ।
- स्थानीय स्तरमा मानव अधिकार र सामाजिक न्यायका पक्षमा जनचेतना वृद्धि हुँदै जानु ।

दुर्बल पक्ष : प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू

- समाजमा सामाजिक जागरणको अवस्था कमजोर हुनु ।
- परम्परागत रूपमा रहेका अन्धविश्वास, कुरिति, कुसंस्कार र भेदभावपूर्ण सामाजिक प्रणालीमा कारण सामाजिक न्याय संकटमा पर्नु ।
- अशिक्षा, अज्ञानता र पछौटेपन कायमै रहनु ।
- गरिबी र विपन्नता कायमै रहनु ।
- मानव अधिकारयुक्त पूर्ण सामाजिक न्याय स्थापित गर्ने चुनौती हुनु ।

दीर्घकालीन सोच

सामाजिक रुपले न्यायपूर्ण समाजको निर्माण

लक्ष्य

मानव अधिकार उल्लङघनका घटनाहरूमा उल्लेख्य कमी ल्याई मौलिक हक प्रत्याभूत गर्ने

उद्देश्यहरू

१. मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

उद्देश्य १: मानव अधिकारको प्रत्याभूति गरी न्यायपूर्ण समाजको निर्माण गर्नु

रणनीति १.१ मानव बेचविखन तथा शोषणका दृष्टिकोणले सम्वेदनशील व्यक्ति तथा समूह पहिचान गरी व्यापक जनचेतना अभिवृद्धि र शशक्तिकरण गर्ने

कार्यनीति १.१.१ मानव बेचविखन र ओसार पसारका दृष्टिकोणले अत्यन्त जोखिममा रहेका वर्ग क्षेत्र र समुदायको सूक्ष्म ढंगले अध्ययन गरी स्थितिपत्र तयार पारिनेछ ।

१.१.२ मानवअधिकार उल्लङ्घन तथा मानव बेचविखन र ओसारप्रसार विरुद्ध व्यापक रूपमा जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यम, सामाजिक सञ्जाल र पत्रकारहरूको सहयोग लिइनेछ ।

१.१.३ यौन हिंसा, यौन शोषण र बलात्कार जस्ता जघन्य अपराध न्यूनीकरण गर्न कानुनी उपचार खोज्न र दोषीलाई कानुनको दायरामा ल्याउन प्रत्येक वडामा महिला अधिकारकर्मीहरू, समाजसेवीहरू, राजनैतिक नेतृहरू तथा आमा समूहहरूको अगुवाइमा एक शसक्त मानव अधिकार सेलको गठन गरिने छ ।

१.१.४ वेपत्ता पारिएका, द्वन्द पीडित, बेचबिखनमा परेका, शहिद परिवार, लक्षित परिवारको लगत संकलन गरी उनीहरूको शसक्तिकरणका तथा सामाजिक पुन स्थापनाका लागि विशेष प्याकेज निर्माण गरी आयआर्जन र सामाजिक एकिकरणलाई सहज बनाइने छ ।

१.१.५ मानव अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरू न्यायिक समितिमा दर्ता गर्न वडास्तरीय महिला सेल गठन गरी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिने छ ।

१.१.६ माध्यमिक तहमा अध्ययनरत छात्र छात्रा केन्द्रित यौन हिंसा, यौन शोषण, बलात्कार, दाइजो र बाल अधिकारका विषयमा हरेक महिनामा एक पटक हुनेगरी घुम्ती कक्षा सञ्चालनको व्यवस्था मिलाईने छ ।

१.१.७ न्यायमा पहुँच नभएका विपन्न वर्गहरूलाई नि:शुल्क कानुनी परामर्श सेवा दिन संस्थागत व्यवस्था गरिने छ ।

१.१.८ संविधान प्रदप्त सबै मौलिक हकहरूको कार्यान्वयन गराउन आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्न अध्ययन गरी आवश्यक स्थानीय कानुन र राज्यका यन्त्रको प्रबन्ध गरिने छ ।

मानव अधिकार तथा सामाजिक न्यायको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	जोखिम समूह र व्यक्तिको पहिचान गर्ने			५००	०	०	०	०	
		१.१.२	सामाजिक सञ्जाल तथा स्थानीय संचार माध्यम मार्फत जनचेतनामूलक कार्यक्रम			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.१.३	वडास्तरीय मानव अधिकार सेल गठन			४०	४०	४०	४०	४०	
		१.१.४	आर्थिक तथा सामाजिक शसक्तिकरणका लागि लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम			८०	८०	८०	८०	८०	
		१.१.५	न्यायिक समितिमा मानवअधिकार उल्लङ्घनका घटना दर्ता गर्न महिला सेल गठन तथा अभिमुखीकरण			०	१००	१००	०	०	
		१.१.६	मानवअधिकार विद्यालय घुम्ती कक्षा संचालन				६०	६०	६०	६०	
		१.१.७	निःशुल्क कानुनी परामर्श सेवा सञ्चालन			१२०			१२०		
		१.१.८	मौलिक हक कार्यान्वयन स्थिति बारे अध्ययन					२००			

अपेक्षित उपलब्धि

मानवअधिकार उल्लङ्घन, मानव बेचविखन, यौन हिंसा र शोषण लगायतका सामाजिक अपराधका घटनाहरूमा महशुस हुनेगरी कमी आएका हुनेछन ।

९.३ तथ्याङ्क, व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापन

पृष्ठभूमि

कुनै पनि विकास योजनालाई सफल रूपमा कार्यन्वयन गर्न वस्तुनिष्ठ सूचना र त्यसको सही विश्लेषणको अनिवार्यता हुन्छ। गाउँपालिकामा गरिने हरेक किसिमका क्रियाकलापहरू र समग्र वस्तुस्थितिलाई कतिपय अवस्थामा परिमाणमा ब्यक्त गर्न मिल्दछ। तसर्थ हरेक क्रियाकलापलाई परिमाणमा देखाउँदा विकास र समृद्धिको मापन गर्न सहज हुनुका साथै यथार्थमा गाउँपालिकाको स्थितिवारे थाहा पाउन सकिन्छ। यसका लागि हरेक सूचनालाई अद्यावधिक गर्ने, सूचना तथा तथ्याङ्क प्रणालीको आवश्यकता रहन्छ। अर्को तर्फ राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापन नियमित र वैज्ञानिक नहुदा राज्यको स्रोत र साधनको व्यापक दुरूपयोग हुन सक्ने जोखिम रहन्छ। यि पक्षहरूलाई ध्यानमा राखी तथ्याङ्क व्यावस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन र लेखा व्यवस्थापनलाई सुद्धढ तुल्याउन योजनाले सम्वोधन गर्नुपर्ने भएकोले यो खण्ड तयार पारिएको छ।

दीर्घकालीन सोच

चुस्त तथ्याङ्क तथा वित्तीय व्यवस्थापन

लक्ष्य

सूचना प्रविधिको महत्तम प्रयोग मार्फत तथ्याङ्क र वित्तीय व्यवस्थापनलाई चुस्त र दुरुस्त राख्ने

उद्देश्यहरू

१. स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

उद्देश्य १ : स्थानीय सरकारसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण महत्वपूर्ण सूचनाहरूलाई सहज, पहुँच योग्य र व्यवस्थित बनाउदै वित्तीय व्यवस्थापन अब्बल तुल्याउनु।

रणनीति १.१ सुदृढ अभिलेख प्रणालीको विकास गर्ने

कार्यनीति १.१.१. सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी स्थानीय सरकारसँग सम्बद्ध सबै सूचना र तथ्याङ्कको व्यवस्थापन गर्न एक साधन सम्पन्न तथ्याङ्क तथा सूचना इकाई निर्माण गरिने छ।

१.१.२ सबै प्रकारका सूचनाहरू अद्यावधिक हुने स्वचालित अभिलेखाङ्कन प्रणाली तयार पार्न अध्ययन गरी software हरू खरिद गरिने छ।

१.१.३ अभिलेख इकाइमा आवश्यक दरबन्दीको प्रबन्ध गरिने छ।

रणनीति १.२ आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी संस्थागत संयन्त्र निर्माण गरी वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी तुल्याउने

कार्यनीति १.२.१ सार्वजनिक खर्चका मापदण्ड र मितव्ययिता कायम हुने नीति निर्माण गरी लागू गरिने छ ।

१.२.२ अनुगमन प्रणालीलाई दुरुस्त बनाउन वार्षिक कार्य योजना तयार पारिनेछ ।

१.२.३ राजश्व संकलनलाई करदाता मैत्री बनाउन आवश्यक अध्ययन गरी सोही अनुसारको प्रणाली विकास गरिने छ ।

१.२.४ सम्पूर्ण व्यवसायलाई दर्ता गरी करको दायरामा ल्याउन घुम्ती व्यवसाय दर्ता अभियान सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.५ राज्यलाई तिरेको कर कसरी जनताका लागि खर्च हुन्छ भन्ने स्थापित गर्न कर शिक्षा कार्यक्रम नियमित सञ्चालन गरिने छ ।

१.२.६ राजश्वका स्रोतहरूको पहिचान गर्न राजश्व सुधार कार्य योजना तयार गरी लागू गरिने छ ।

१.२.७ गाउँपालिकाका ठूला करदातालाई सार्वजनिक सम्मान गरिने छ ।

१.२.८ सीमान्तकृत वर्ग र महिला उद्यमीलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न मापदण्डका आधारमा विशेष सहुलियतको प्रबन्ध गरिने छ ।

१.२.९ गाउँपालिकाको आयव्ययको विवरण नियमित रूपमा प्रकाशन गर्ने प्रबन्ध मिलाईने छ ।

तथ्याङ्क व्यवस्थापन, राजश्व परिचालन, वित्तीय अनुशासन तथा लेखा व्यवस्थापनको विस्तृत कार्यक्रम

उद्देश्य	रणनीति	कार्यनीति	कार्यक्रम	ईकाई	बजेट (रु. हजारमा)						जिम्मेवार निकाय
					आधार वर्ष	पहिलो वर्ष	दोस्रो वर्ष	तेस्रो वर्ष	चौथो वर्ष	पाँचौ वर्ष	
१.	१.१	१.१.१	तथ्याङ्क तथा सूचना इकाइ गठन			२००	०	०	०	०	
		१.१.२	सूचना अभिलेखाङ्कन Software खरिद			०	६००	०	०	०	
		१.१.३	अभिलेख इकाइमा दरवन्दी व्यवस्थापन			०	०	०	१०००	०	
	१.२	१.२.१	सार्वजनिक खर्चको मापदण्ड निर्माण			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.२	अनुगमन संयन्त्र क्षमता विकास			३००	०	०	०	०	
		१.२.३	अनुगमन वार्षिक कार्ययोजना तयारी			८०	८०	८०	८०	८०	
		१.२.४	करदातामैत्री राजश्व संकलन प्रणाली निर्माण अध्ययन			०	०	०	३००	०	
		१.२.५	करदाता शिक्षा कार्यक्रम			३०	३०	३०	३०	३०	
		१.२.६	राजश्व सुधार कार्ययोजना लागू			१००	१००	१००	१००	१००	
		१.२.७	ठूला करदाता सम्मान			९०	९०	९०	९०	९०	
		१.२.८	व्यवसाय दर्ता छुट (लक्षित समुदाय) तथा अनुदान			१००	२००	३००	४००	५००	
		१.२.९	गाउँपालिकाको आयव्यय नियमित प्रकाशन प्रणाली निर्माण				४४०				

अपेक्षित उपलब्धि

- ✓ लक्षित समुदायलाई व्यवसाय दर्तामा छुट तथा अनुदान दिइएको हुने
- ✓ गाउँपालिकाको आय व्यय नियमित प्रकाशन गर्ने प्रणालीको विकास भएको हुनेछ ।

नतिजा सूचकहरू

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
१.	**सुशासन तथा सेवा प्रवाह**				
	प्रतिफल	सेवा प्रवाह सन्तुष्टि सर्वेक्षण	संख्या		
	प्रतिफल	सार्वजनिक सुनुवाई	संख्या		
	प्रतिफल	अनुगमन	संख्या		
	असर	पूँजीगत बजेट खर्च	प्रतिशत		
	असर	लक्षित आयोजना सम्पन्न	प्रतिशत		
	प्रतिफल	न्यायिक समितिबाट फछ्र्यौट मुद्दा संख्या (वार्षिक)	संख्या		
	प्रतिफल	जनगुनासो संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	गुनासो सम्बोधन प्रणालीबाट सम्बोधन भएका गुनासा	संख्या		
	प्रतिफल	कर्मचारी जनप्रतिनिधि तालिम अभिमुखीकरण	संख्या		
	प्रतिफल	सूचना प्रविधिमा आवद्ध सूचना संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	स्थानीय रेडियो कार्यक्रम प्रसारण	संख्या		
	प्रतिफल	निजी क्षेत्र अन्तरक्रिया	संख्या		
२.	**मानव अधिकार तथा सामाजिक न्याय**				
	प्रतिफल	जोखिममा परेका व्यक्तिको संख्या			
	प्रतिफल	मानव अधिकार सेल संख्या			
	प्रतिफल	लक्षित समूह आय आर्जन कार्यक्रम संख्या			
	प्रतिफल	न्यायिक समितिमा दर्ता भएका मानव अधिकार उल्लङ्घनका संख्या			
	प्रतिफल	मानव अधिकार घुम्ती कक्षा संख्या	संख्या		

क्र.सं.	नतिजाको तह	नतिजा सूचक	इकाई	आधार वर्ष	अन्तिम वर्ष
	प्रतिफल	निःशुल्क कानुनी परामर्शबाट दर्ता भएका मुद्धा संख्या	संख्या		
	प्रतिफल	यौन हिंसाका घटना (दर्ता संख्या)	संख्या		
	प्रतिफल	मानव बेचविखनमा परेका संख्या	संख्या		
३.	**तथ्याङ्क व्यवस्थापन राजश्व परिचालन**				
	प्रतिफल	तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीमा आवद्ध सूचना प्रणाली संख्या			
	प्रतिफल	करदाता शिक्षा कार्यक्रम संख्या			
	असर	कुल बजेटमा आन्तरिक राजश्व वा करको हिस्सा (प्रतिशत)			
	असर	कुल स्वीकृत बजेटको खर्च प्रतिशत (वार्षिक)			
	प्रतिफल	दर्ता भएका व्यवसाय संख्या			
	प्रतिफल	राजश्व संकलन हुने शिर्षक संख्या			

परिच्छेद १०: कार्यान्वयन अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

१०.१ योजना प्राथमिकिकरण तथा कार्यान्वयन

विकास योजना प्राथमिकीकरण गर्दा अवलम्बन गर्नु पर्ने आधारहरू

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोगले तोकेको ढाँचा बमोजिम कुनै पनि गाउँपालिका वा स्थानीय सरकारले विकासका कार्यक्रमहरू तय गर्दा विशेषत स्थानीय वस्तुगत अवस्थाको आधारमा स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकताहरू जस्तै भौतिक पूर्वाधार, आर्थिक वृद्धि, सामाजिक विकास, वातावरणीय सन्तुलन तथा संस्थागत सेवा प्रवाहमा प्रत्यक्षरूपमा सहयोग पुऱ्याई समग्र विकासलाई सन्तुलित र नतिजामुखी ढङ्गले कार्यान्वयन गर्न प्रभावकारी सिद्ध हुनेगरी निम्नानुसार गर्नुपर्दछ। सामान्यतया कुनैपनि कार्यक्रमलाई प्राथमिकताको आधारमा चार तहमा राखेर मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ।

१. “अति उत्तम”- ३ अंक

“अति उत्तम” तह अन्तर्गत कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ। अर्थात् कुनैपनि स्थानमा आवागमनमा निकै कठिनता छ र सडकको स्तरोन्नति गर्ने कार्यक्रमले आवागमनलाई प्रत्यक्ष र उल्लेखनीय प्रभाव पार्दछ भने सो कार्यक्रम कार्यान्वयनका हिसाबले पहिलो प्राथमिकता तथा अति उत्तम वर्गमा पर्दछ। यस प्रकारका कार्यक्रममा सो शिर्षक अन्तर्गत विनियोजित बजेटको ५० प्रतिशत भन्दा बढी रकम पर्न आउँछ।

२. “उत्तम”- २ अंक

“उत्तम” तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **अप्रत्यक्ष तर उल्लेखनीय** योगदान पुऱ्याउँछ। अर्थात् कुनैपनि स्थानमा धार्मिक तथा अन्धविश्वासले सामाजिक कुरीति र जटिलता सिर्जना गरेको छ भने विद्यालय खोली शिक्षाको विकास गर्दा सामाजिक जटिलता न्यून गर्न अप्रत्यक्ष तथा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउँछ। यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको हिसाबले दोस्रो प्राथमिकतामा पर्दछ भने यसलाई उत्तम मानी २ अंक प्रदान गर्नुपर्दछ। यस प्रकारको कार्यक्रममा समेत सम्बन्धित शिर्षक मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा बढी बजेट विनियोजन हुन्छ।

३. “सामान्य”- १ अंक

“सामान्य” तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **सामान्य वा कम** मात्र योगदान दिन्छ भने सो कार्यक्रममा विनियोजित रकम मध्ये ५० प्रतिशत भन्दा कम रकम मात्र छुट्याइन्छ। यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकताको आधारमा तेस्रो तहमा पर्दछ भने त्यसलाई १ अंक दिनुपर्दछ।

४. “न्यून”- ० अंक

“न्यून” तह अन्तर्गत तोकिएको कार्यक्रमले तोकिएको लक्ष्य प्राप्त गर्न **न्यून वा योगदान नै नपुऱ्याउने** हुन्छ। यस प्रकारको कार्यक्रम प्राथमिकतामा पर्दैन तसर्थ यसलाई शुन्य अंक प्रदान गरिन्छ।

यसरी कार्यक्रम प्राथमिकिकरण गर्दा विषय क्षेत्रगत विकास कार्यक्रम तथा उपक्षेत्रहरूका प्रत्येक कार्यक्रमहरूको मूल्याङ्कन गरी चार तहमा विभाजन गर्न सकिन्छ। अर्थात् उदाहरणको लागि भौतिक पूर्वाधार अन्तर्गत कुनै निश्चित स्थानदेखि अर्को स्थान जोड्न सडकको स्तरोन्नति गर्दा सो सडकले स्थानीयबासीको तत्कालीन वा दीर्घकालीन प्रमुख समस्या वा मागलाई कुन तहबाट सम्बोधन गर्न सक्छ भनी मुल्याङ्कन गर्नुपर्दछ। त्यसोगर्दा सो कार्यक्रम

अति उत्तम भए → पहिलो प्राथमिकता

उत्तम भए → दोस्रो प्राथमिकता

सामान्य भए → तेस्रो प्राथमिकता

न्यून भए → प्राथमिकतामा नपर्ने हुन्छ।

एवम रीतले प्रत्येक विषयगत क्षेत्र र सो क्षेत्र अन्तर्गतका उपक्षेत्रका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूलाई तोकिएको लक्ष्य हासिल गर्न कस्तो प्रकारको योगदान पुऱ्याउँछ भनी मूल्याङ्कन गर्दा माथि उल्लेखित तहहरूमा विभाजन गरेर प्राथमिकता निर्धारण गर्नुपर्दछ। यसकासाथै अन्य आधारमा :

(१) चालु वार्षिक योजनाको फराकिलो आधारको समावेशी आर्थिक उद्देश्य वृद्धिको लक्ष्य प्राप्तिमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(२) दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(३) जनसहभागिता सुनिश्चित गर्न कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(४) समावेशीकरणमा कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?
(५) यदि सञ्चालित आयोजनाहरू छन् भने पूर्व कार्य प्रगति, सम्पन्न हुन लाग्ने समय वा कार्यान्वयन तयारीको अवस्था हेरी कुन तहको योगदान पुऱ्याउँछ ?

यसरी यी प्रश्नहरूले गर्दा कस्तो उत्तर आउँछ सोको आधारमा कार्यक्रमलाई माथि उल्लेखित

"अति उत्तम"

"उत्तम"

"सामान्य" र

"न्यून" तहमा विभाजन गरी प्राथमिकता निर्धारण गर्न सकिन्छ साथै स्थानीय विकास गुरुयोजनाको मूल लक्ष्य स्थानीयबासीका आधारभूत आवश्यकता सम्बोधन गरी क्रमशः उच्च विकासतर्फ लम्कनु पर्ने भएकाले कार्यक्रम तय गर्दा वडास्तरमा निम्न बमोजिम गर्नुपर्दछ।

वडा तहका योजना छनौट तथा प्राथमिकीकरण

बस्ती तथा टोल स्तरमा कार्यक्रम बारे छलफल गर्दा दिगो विकास लक्ष्य प्राप्तगर्न मद्दत गर्ने कार्यक्रमबारे छलफल गर्नु पर्दछ। वडा तहअन्तर्गतका बस्ती र टोल स्तरको आयोजनाहरू छनौट गर्दा निम्नलिखित प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ।

(क) वडा समितिले आफ्नो वडामा प्रतिनिधित्व गर्ने सदस्यहरूलाई विभिन्न बस्ती/टोलको योजना तर्जुमा गर्न सहजीकरण गर्नेगरी जिम्मेवारी प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ।
(ख) प्रत्येक वडाले वडा भित्रका बस्ती र टोलहरूमा योजना तर्जुमाको लागि बैठक हुने दिन, मिति र समय कम्तिमा तीन दिन अगावै सार्वजनिक सूचनामार्फत जानकारी गराउनु पर्नेछ।

(ग) गाउँपालिका /नगरपालिका अन्तर्गतका वडाअन्तर्गत रहेका बस्ती/टोलको भेलामार्फत बस्ती/टोलस्तरका आयोजना तथा कार्यक्रम छनौट गर्ने बस्ती तथा टोलस्तरमा आयोजना छनौट गर्दा समुदायको आवश्यकता पहिचान गरी आयोजना/कार्यक्रम छनौट गर्नुपर्ने हुन्छ।

(घ) बस्ती/टोल स्तरका योजना छनौट गर्दा सो बस्ती भित्रका सबै वर्ग र समुदाय, महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी, थारु, मुस्लिम, उत्पीडित वर्ग, पिछडा वर्ग, अल्पसंख्यक, सीमान्तकृत, युवा, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक, लैङ्गिक तथा यौनिक अल्पसंख्यक, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, पिछडिएको वर्ग आदि लगायत सबै समुदायको अर्थपूर्ण सहभागिताको सुनिश्चित गर्नुपर्ने हुन्छ।

(ङ) बस्ती/टोल भित्रका क्रियाशील सामुदायिक सस्थाहरू (टोल विकास सस्था, महिला/आमा समूह, वाल क्लव र सञ्जाल, युवा क्लव, स्थानीय गैर सरकारी संस्थाहरू, नागरिक सचेतना केन्द्र, विभिन्न सरकारी कार्यालयबाट गठन भएका समूहजस्ता समूहहरूलाई पनि सहभागी गराउनु पर्ने हुन्छ ।

माथि उल्लेख भए बमोजिमका सरोकारवालाहरूको अधिकतम् सहभागिता हुने गरी वडा अध्यक्ष र सदस्यको संयोजनमा निर्धारित समय, मिति र स्थानमा उपस्थित भै आयोजना छनौटको सम्बन्धमा अन्तरक्रिया, छलफल, विमर्श गरी आयोजनाहरूको छनौट गर्नुपर्नेछ। यसरी बस्तीस्तरमा छनौट भएका आयोजना/कार्यक्रमहरूको सूची संयोजकले लिखित रूपमा तयार गरी वडा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वडा समितिहरूले टोल/बस्तीस्तरबाट प्राप्त आयोजना र कार्यक्रमहरूलाई विषयक्षेत्रअनुसार समूहकृत गरिन्छ । स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिबाट प्राप्त बजेट सीमा र मार्गदर्शनको आधारमा सम्बन्धित वडाहरूले बस्ती टोलबाट प्राप्त योजनाहरूमध्येबाट वडाको लागि प्राप्त बजेट सीमाको अधीनमा रही योजनाहरूको छनौट र प्राथमिकता निर्धारण समेत गरी अनुसूची ४ बमोजिमको ढाँचामा बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिमा पेश गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वस्ती टोलबाट योजना माग गर्दा वडास्तरका महत्वपूर्ण योजनाहरू छुट भएको अवस्थामा वडा समितिले त्यस्ता योजनाहरू वडा समितिको बजेट सीमा भित्र रही औचित्यको आधारमा समावेश गर्न सक्नेछ । वडाको बजेट सीमाभित्र कार्यान्वयन हुन नसक्ने गाउँस्तरीय महत्वपूर्ण आयोजनाहरू भएमा वडा समितिले गाउँपालिकामा छुट्टै सूची पठाउन सक्नेछ ।

वडा समितिले आयोजनाहरूको प्राथमिकीकरण गर्दा स्रोत अनुमान तथा बजेट सीमा निर्धारण समितिले तोकेको आधारहरू र दिगो विकास लक्ष्य प्राप्त गर्ने कार्यक्रमलाई बिशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। यसरी छनौट भएका योजनाहरूको प्राथमिकीकरणका साथ गाउँपालिकामा पठाउनुपर्ने हुन्छ ।

१०.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

क) अनुगमन

विकास योजनाको कार्यान्वयन समयमै सम्पन्न गर्न र आयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न विकास आयोजनाको प्रभावकारी अनुगमन आवश्यक पर्दछ ।

योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा लगानी तथा साधनको प्रवाह समुचित ढंगले भएको छ, छैन र कार्यतालिकाअनुसार क्रियाकलापहरूको कार्यान्वयन भई लक्षित प्रतिफल प्राप्त हुने स्थिति छ, छैन भनी विभिन्न तहमा व्यवस्थापन वा व्यवस्थापनले तोकेको व्यक्ति तथा निकायबाट निरन्तर र आवधिक रूपमा निगरानी राख्ने कार्य अनुगमन हो । कुनैपनि कार्यक्रम आयोजनाको पहिचानको चरणदेखि कार्यान्वयन सम्पन्न भई सञ्चालन अवधिमा समेत अनुगमन गरिरहनु पर्छ । यसरी विभिन्न चरणमा गरिने अनुगमनबाट प्राप्त भएका नतिजा, सुझाव तथा सल्लाहलाई पृष्ठपोषणको रूपमा लिई आवश्यकताअनुरूप सुधार गर्दै जानुपर्ने हुन्छ ।

यसो भएमा मात्र विकास आयोजनाले गति लिई समयमै सम्पन्न गर्न मद्दत पुग्न जानेछ र विकासको लक्ष्य हासिल गर्न सकिने छ ।

अनुगमन २ प्रकारले गर्न सकिने छ :

१. आयोजना स्थलमै गएर योजनाको क्रियाकलाप बारेमा जानकारी लिने गरी गरिने अनुगमन ।

२. आयोजनाको क्रियाकलापको प्रगति विवरण माग्ने र प्राप्त गरी गरिने अनुगमन ।

तर दुवै प्रकारका अनुगमनमा देखिएका समस्याको समाधान गर्न तत्कालै आवश्यक कदम चल्नु पर्दछ नत्र अनुगमनको कुनै औचित्य रहदैन ।

अनुगमनका क्रममा योजना, नीति, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूमा निम्न कुराहरूको विश्लेषण गरिन्छ ।

- स्रोतसाधनको प्राप्ति र प्रयोग स्वीकृत बजेट र समय तालिकाअनुसार भए नभएको
- अपेक्षित प्रतिफलहरूसमयमै र लागत प्रभावकारी रूपमा हासिल भए नभएको
- कार्यान्वयन क्षमता के कस्ता छन् ?
- के कस्ता समस्या र बाधा व्यवधानहरू देखिएका छन् र तिनको समाधानका निम्ति के-कस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्छ ?

अनुगमनका क्रममा उपर्युक्त पक्षहरूको बारेमा नियमित, व्यवस्थित र समयबद्ध रूपमा तथ्याङ्क विवरणहरूसङ्कलन, प्रशोधन र प्रतिवेदन गर्ने कार्य गरिन्छ । यसबाट समयमै समस्या पहिचान गरी समाधान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुग्दछ । अनुगमनका लागि कार्यान्वयन योजना, आयोजना विवरण तालिका, जिम्मेवारी तालिका आदि दस्तावेजको उपयोग गरिन्छ ।

अनुगमन प्रणालीको छनौट तथा निर्धारण

अनुगमन प्रणाली प्रचलित सोच तालिका ीयन ँचकभ० का आधारमा स्थापित गर्न सकिन्छ । स्थानीयतहले आफ्नो विशिष्टता र प्राविधिक क्षमताका आधारमा यस्तो विधि अपनाउन सक्छन् । यस्तो विस्तृत विधि राष्ट्रिय योजना आयोगबाट प्रबर्द्धित **राष्ट्रिय अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शनमा** हेर्न सकिन्छ ।

स्थानीयतहले आफ्नो आवश्यकता र उपलब्ध वस्तुगत तथ्याङ्कको आधारमा मौलिक रूपमा अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्दछन् । साथै स्थानीयतहको तथ्याङ्क व्यवस्थापन र प्रयोगका लागि राष्ट्रिय प्रणालीसँग आवद्ध हुने खालको अनुगमन सूचना प्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन योजना बनाउँदा राष्ट्रिय सरोकारका विषय, मानव विकास सूचकाङ्क, दिगो विकास लक्ष्यका सूचकहरूलाई स्थानीयतहले आफ्नो अधिकार क्षेत्रका विषयमा योगदान गर्ने सूचकहरूस्थापित गरी अनुगमन गर्ने र सोको प्रतिवेदन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

स्थानीयतहको आफ्नो क्षेत्रभित्र क्रियाशील गैरसरकारी संघसंस्था, उपभोक्ता समिति, सहकारी संस्था लगायतका सामाजिक तथा सामुदायिक संघ संस्थाले स्थानीयतहसँगको समन्वयमा रही कार्य गर्नुपर्ने र स्थानीयतहको अनुगमन प्रणालीमा त्यस्ता कार्यहरूको पनि अनुगमन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु गर्नुपर्ने हुन्छ ।

अनुगमन तह

आवधिक योजनाको लक्ष्य, उद्देश्य र कार्यक्रम तहमा गरिने अनुगमन पद्धति तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

आवधिक योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

कुन तहमा अनुगमन गर्ने	के अनुगमन गर्ने	कहिले र कस्ले अनुगमन गर्ने	कुन तहको सूचक राख्ने	मापन गर्ने आधार
लक्ष्य	परेको प्रभाव	• कार्यपालिकाद्वारा नियुक्त स्वतन्त्र संस्था वा विज्ञले आवद्यिक योजनाको अन्त्यमा • कार्यपालिकाद्वारा आवद्यिक योजनाको मध्यकालमा	• प्रभाव तहको • असर तहको • जनभावनामा परिवर्तन	• संघ, प्रदेश र स्थानीयतहको वार्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू • स्थलगत अनुगमन • वार्षिक कार्ययोजनाहरूको प्रगति
परिणाम	देखिने असर • उत्पादकत्वमा परिवर्तन • सडक पहुँच आदि	• कार्यपालिका र गाउँ/नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति • वार्षिक	• परिणाम तहको • प्रतिशत वृद्धि	• सहभागितामूलक • नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • नमूना सर्वेक्षण गर्ने
योजना	निर्मित परिणामहरू • कक्षा सञ्चालन • उत्पादन परिमाण • सडक विस्तार • स्वास्थ्य केन्द्र भवन निर्माण	• गाउँ र नगर कार्यपालिकाद्वारा गठित अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समिति, शाखा कार्यालयहरूर प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत। • चौमासिक/वार्षिक	• परिणाम तहको • सङ्ख्यात्मक वृद्धि	• नतिजामूलक अनुगमन खाकाअनुसार • स्थलगत अनुगमन • सार्वजनिक परीक्षण, सामाजिक परीक्षण तथा सार्वजनिक सुनुवाइ

लक्ष्य तह

लक्ष्य	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
"शिक्षा तथा स्वास्थ्य सेवाको समुचित विकास गरी समुदायको आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउने ।" "उद्योग र व्यापार फस्टाउन आवश्यक पूर्वाधारका लागि भूउपयोग योजना गर्दै समुदायको सहभागितामा गाउँ सुरक्षाव्यवस्था सुदृढ बनाउने । "	• स्थानीय स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा प्राथमिक स्वास्थ्यजन्य रोगीको सङ्ख्यामा कमी • भूउपयोग योजना तयारी एवम् कार्यान्वयन आरम्भ • लगानीका योजना संख्यामा आएको सकारात्मक परिवर्तन		

योजना तह

परिणाम तह	सूचक	आधार वर्ष	परिवर्तन
सहरी शैक्षिक सुधार योजना	• प्राथमिक तहमा भर्ना दरमा वृद्धि • फोहरमैला वर्गीकरण लागू • निर्वाचनमा बदर मतको सङ्ख्यामा कमी		
मासुजन्य पदार्थ उपभोग वृद्धि योजना	• तरकार, अन्डा र मासुको स्थानीय बजारमा बिक्री वृद्धि • कुखुरा व्यवसाय सङ्ख्या वृद्धि • मासुजन्य जीव आयात वृद्धि		

ख) मूल्याङ्कन

योजनाको कार्यान्वयनबाट लक्षित उद्देश्य प्राप्त भयो भएन र योजनाको कार्यान्वयनबाट योजनाबाट फाइदा पाउने अपेक्षित जनताले उपर्युक्त रूपमा फाइदा पायो पाएन भनेर गरिने अध्ययन विश्लेषणलाई योजनाको मूल्याङ्कन भनिन्छ। आवधिक योजना विभिन्न आयोजनाहरूको समष्टि पनि हो त्यसैले यो आफैंमा एक बृहद् कार्यक्रम समेत हो। यस मध्यमकालीन योजनाको मध्यावधि र पूर्ण अवधिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने हुन्छ। यसको लागि स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को दफा ९४ अनुसार गाउँपालिका तथा नगरपालिकाले योजनाको मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरेको छ।

योजनाको मध्यमकालीन अवधिमा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुरालाई ध्यानमा राखी मूल्याङ्कन विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छः

- लक्ष्य र उद्देश्य हासिल गर्न उन्मुख रहे/नरहेको
- लगानी योजनाअनुरूप वार्षिक लगानीहरूनिर्देशित रहे/नरहेको
- उपलब्धिका लागि लक्ष्य लगायत कार्यक्रमहरूको परिमार्जन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहे, नरहेको आदि।

योजना अवधिको अन्त्यमा निर्धारित परिमाणात्मक तथा गुणात्मक लक्ष्य प्राप्तिको मूल्याङ्कन अन्तिमा रूपमा तेश्रो पक्षबाट गर्नु/गराउनु पर्ने हुन्छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र तर्कपूर्ण खाकासम्बन्धी विस्तृत व्यवस्थापनका लागि मार्गदर्शन राष्ट्रिय योजना आयोगबाट जारी गरिएको **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन दिग्दर्शन**लाई पनि उपयोग गर्न सकिने छ।

अनुसूचिहरू

अनुसूचि १- विश्वका केही विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययन

विश्वका विभिन्न राष्ट्रहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा दोस्रो विश्वयुद्धपछि मात्र धेरै देशले एउटै पुस्तामा नाटकीय आर्थिक उपलब्धि हासिल गरेको पाइन्छ। माइकल स्पेंस नामका नोबेल पुरस्कार विजेताको अध्यक्षतामा गठित एउटा चर्चित (Growth Commission Report) ग्रोथ कमिसन रिपोर्टमा १३ देशलाई उच्च सफलताको कोटीमा राखिएको छ। ती देशहरू – जापान, कोरिया, थाइल्यान्ड, मलेसिया, इन्डोनेसिया, सिँगापुर, ताइवान, चीन, हंगकंग, ब्राजिल, ओमान, माल्टा र बोस्टसवाना हुन्। यी मध्ये ९ देश एसियामै छन्। ती मुलुकले २५ वर्षसम्म ७ प्रतिशत भन्दा माथिको आर्थिक वृद्धि दर हासिल गरे। दिगो र उच्च आर्थिक वृद्धिदरले यी राष्ट्रहरूलाई आर्थिक रूपले निकै माथि उठायो। यी राष्ट्रहरूको अनुभवले के देखाउँछ भने, विकासको उच्च स्तर प्राप्तिका लागि ७ प्रतिशत आर्थिक वृद्धिदरले करिब १० वर्षसम्म निरन्तरता पाउने हो भने जीडीपी दुई गुना हुन्छ र यो २५ वर्ष सम्म निरन्तर गर्यो भने एक पुस्तामै आर्थिक कायापलट हुन जान्छ। सफल यी १३ देशका पछाडि ५ साझा कुरा छन् ः त्यहाँको नेतृत्व र प्रशासन विकासप्रति प्रतिबद्ध थियो, निजी क्षेत्रलाई विश्व आर्थिक मञ्चमै व्यापार गर्न उतारियो, समस्टिगत आर्थिक स्थिरता कायम गरियो, उत्पादनशील साधन र स्रोतको बाँडफाँटको जिम्मा बजार अर्थतन्त्रलाई दिइयो र आन्तरिक लगानीका लागि नागरिक तहमा ठुलो बचत गराइयो (वाग्ले, २०१५)। संघीय शासन प्रणालीको सुरुआत पछि नेपालले द्रुततर आर्थिक विकासमा जोड दिएको छ। नेपालको नव निर्माण र द्रुततर विकासका लागि यी राष्ट्रहरूको अनुभव उपयोगि हुने भएकोले छोटो अवधिमा उच्चतम विकास हासिल गरेका केही राष्ट्रको विकासको अनुभवलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ।

(क) एसियन टाइगर्स (Asian Tigers)

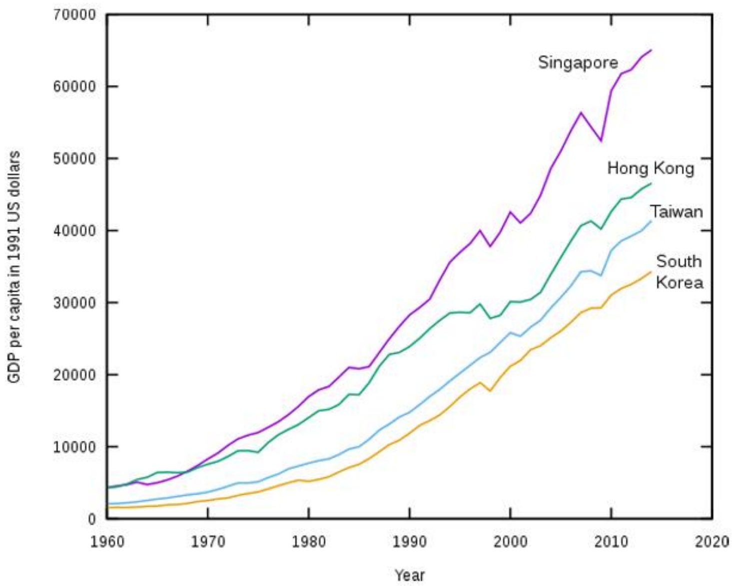

सन् १९६० को दशकको सुरुसम्म दक्षिण कोरिया, सिङ्गापुर, ताइवान र हङ्कङ अविकसित क्षेत्रको रूपमा थिए। यी मध्ये दक्षिण कोरिया र सिङ्गापुर सार्वभौम राष्ट्र हुन्। हङ्कङ पहिले बेलायतको र हाल चीनको शासन अन्तर्गत रहेको छ तर यस भूभागलाई केही हदसम्म राजनीतिक स्वायत्तता प्राप्त छ। ताइवान भने चीनमा सन् १९४९ मा सकिएको कम्युनिस्ट र कोमिन्ताङ पार्टीबीचको गृहयुद्धमा पराजित भएर भागेको पक्षले शासन गर्न थालेपछि तत्कालीन चीनको नियन्त्रणबाट अलग भएको भूभाग हो। बेइजिङ र ताइवानमा रहेका सरकार दुवैले आफूमा १९४९ अघिको चीनको स्वामित्व रहेको दाबी गर्छन्। तर यी चार देशहरूले लगभग पचास वर्ष भित्र इतिहासमा कमै देखिने एकै पुस्तामा तेस्रो विश्वबाट पहिलो विश्वमा आर्थिक विकासको लामो फड्को मारेको इतिहास छ।

यी चार एसियाली टाइगर्सको विकासलाई बुझाउन माथिको चित्र उपयोगि हुन सक्छ जस्ले यो क्षेत्रको आर्थिक विकासको चरित्रलाई बुझ्न र यिनीहरूले अवलम्वन गरेको विकास मोडेलको सामान्य जानकारी लिन केही हदसम्म सघाउ पुयाउँदछ। भनिन्छ, आर्थिक विकासको मोडेलका प्रकारहरू विकास अर्थशास्त्रीहरूको सङ्ख्या जति नै छन् तर पनि यसलाई मूलतः रूपमा निम्न तीन समूहमा वर्गीकरण गरी विभाजन गर्न सकिन्छ : बजार निदर्नेशित, हस्तक्षेपकारी र राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल। विभिन्न राष्ट्रहरूले यी तिन मोडल वा आफ्नो देशको विशिष्ट परिस्थिति अनुकूल फरक प्रकारको विकास मोडेलको निर्माण गरी अघि बढिरहेका छन्।

(ख) दक्षिण कोरिया

दोस्रो विश्व युद्द पछि सन् १९४५ मा दक्षिण कोरिया जापानको शासनबाट स्वतन्त्र भयो। तर केही समयपछि नै ऊ अमेरिकाको नियन्त्रणमा आयो। त्यही समयमा भएको कोरियाली गृहयुद्धले यसको अवस्था अत्यन्त दयनीय अवस्थामा पुऱ्यायो। तीन वर्ष सम्म चलेको उक्त गृहयुद्धले दक्षिण कोरियाको तत्कालीन उत्पादन क्षेत्रको दुई तिहाइ हिस्सा नष्ट गराएको थियो। त्यो अवस्थादेखि हालको जी २० सम्मको दक्षिण कोरियाको उदय र विकासलाई मुख्यतः चार चरणमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

दक्षिण कोरियाको विकासको सुरुवात त्यहाको प्रथम राष्ट्रपतिको कार्यकालबाट सुरु भएर पार्कको शासनको प्रारम्भसम्म भएको मान्न सकिन्छ। विकासको पहिलो चरणमा युद्धको विनासबाट उठ्नका लागि केही विशेष कार्यक्रमहरूको छनौट गरिएको थियो। त्यो समयमा यहाको कुल राष्ट्रिय उत्पादनको १५.९५ प्रतिशत हिस्सा अमेरिकी सहायताले ओगट्ने गर्दथ्यो। यो हिस्सा सबैभन्दा उच्च सन् १९५७ मा २२.९५ प्रतिशत सम्म पुगेको थियो। यो समयमा कोरियाको विकास एकदमै धेरै मात्रामा अमेरिकी सहायतामा निर्भर थियो। यो अवधिमा सरकारले मजदुर सङ्गठनमाथि निषेध गर्नुका साथै उग्र कम्युनिस्ट विरोधी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै मजदुरहरूको ज्यालादर सस्तो बनाउने नीति अख्तियार गर्यो जसले औद्योगिक लगानीकर्तालाई प्रोत्साहित गऱ्यो र तीव्रतर आर्थिक वृद्धिमा सहयोग पुऱ्यायो।

पार्क चुङ्ग हीले सन् १९६१ मा कू गरे पछिको अवधिलाई दोस्रो चरणको सीमा मान्न सकिन्छ। यो चरण सामान्य खालको उद्योगको विस्तार र निर्यात केन्द्रित उद्योगको विकासमा केन्द्रित थियो। युद्धबाट तङ्ग्रिएको र अमेरिकी सहायता माथिको निर्भरता निक्कै कम भइसकेको यस अवस्थामा कोरियाली अर्थतन्त्रले आफ्नो सस्तो श्रमको उपभोग गरेर हल्का औद्योगिक सामग्री उत्पादन गर्न थाल्यो। यही अवधिमा दक्षिण कोरियाले बजार निर्देशित र अझ हस्तक्षेपकारी आर्थिक मोडेल छाडेर राज्य नियन्त्रित विकास मोडेल प्रयोग गर्न थालेको थियो। सन् १९६२ मा कोरिया सरकारले पहिलो पञ्च वर्षिय आर्थिक विकास योजना अगाडि सार्‍यो जसले लगानी बढाउने, औद्योगिक संरचना निर्माण गर्ने र व्यापार सन्तुलन कायम गर्ने जस्ता स्पष्ट रूपमा बृहत अर्थशास्त्रीय विकास लक्ष्यहरू अगाडि सारियो जसले त्यहाँको अर्थतन्त्रमा आमुल सुधार ल्याउनुका साथै विकास प्रक्रियामा तीव्रता लियो।

राष्ट्रपती पार्कका विभिन्न आर्थिक रणनीतिहरू मध्ये 'सेमाउल उन्दोङ' एक अत्यन्त सफल कार्यक्रम हो। गाउँको विकास भए मात्र देशको विकास हुन्छ भन्ने मान्यता राख्ने यो अभियानको मुख्य लक्ष्य गरिब जनतालाई धनी बनाउनु र गाउँको समग्र विकास गर्नु थियो। कोरियन भाषामा 'से' 'नयाँ', 'माउल' 'गाउँ' र 'उन्दोङ' भन्नाले 'अभियान' भन्ने बुझिन्छ। अथवा 'सेमाउल उन्दोङ भन्नाले नयाँ सामुदायिक अभियान भन्ने बुझिन्छ। यो अभियानको प्रर्वतक समाज सुधारक किम योङ की हुन्। उनले सन् १९६२ देखि यो अभियान संचालन गर्दै आएका थिए। किमले **'काम नगर्ने भए खाना नै नखाउ'** भन्ने नाराका साथ यो अभियान सञ्चालन गरेका थिए। सेमाउल उन्दोङ सुख एवम् समृद्धिका लागि सञ्चालन गरिएको एक अभियान हो जस्ले गरिबी निवारण गर्ने, सबैले राम्रो शिक्षा, खाना र लुगा लगाउन पाउने र सुरक्षित तथा सुविधाजनक घरमा बस्न पाउन भन्ने उद्देश्य राखेको थियो।

किमको यो अभियानले 'ग्रामीण जनतालाई आत्मनिर्भर बनाउने र देशको बिकासमा टेवा पुर्याउँछ' भन्ने बुझेका दूरदर्शी सैनिक शासक पार्कजुङ हीले सबै जनतालाई यो अभियानमा सामेल हुन अव्हान गरे । उनले सन् १९७० अप्रिल २२ मा यो अभियानलाई सरकारी रणनीतिको रूपमा मान्यता दिए । सरकारी कार्यक्रमको मान्यता पाए पछि यो कार्यक्रमले नयाँ सामुदायिक अभियान सहित सहयोग र आत्मनिर्भरताको भावनाका साथ हाम्रो गाउँको सुधार र आधुनिकीकरण हामी आफैं गर्न सक्छौ भन्ने भावनालाई आत्मसात गर्दछ । कोरियालि सरकारले अभियानलाई कार्यान्वयनमा ल्याउदैँ उन्नत गाउँ निर्माणको निम्ति 'दश परियोजना'को कार्यसम्पादन निर्देशिका जारी गरेर ३३ हजार २ सय ६७ गाउँमा लागू गर्दै सामुदायिक विकासका लागि जिन्सी सहायता दिन सुरु गरेको थियो । जसअन्तर्गत, सरकारले हरेक गाउँमा ३ सय ५५ बोरा सिमेन्ट र ५ सय केजी रड बाँड्न सुरु गऱ्यो । अर्कोतिर सरकारी कर्मचारी, विचारक, सामुदायिक अभियानका र निजी क्षेत्रका अगुवालाई तालिमको व्यवस्था गऱ्यो । कर्मचारीलाई भ्रष्टाचारी भावनाबाट टाढा रहन **'सुनलाई ढुंगा जस्तै देख'** लेखिएको 'हरियो टाई' वितरण गरिएको थियो । यो अभियानले नागरिकलाई समाजप्रति समर्पित हुने अगुवा नेतृत्व तयार पाऱ्यो । यसैको शिक्षाले सदस्यहरूलाई स्वतःस्फूर्त जग्गादान, श्रमदान, सामग्री दान गर्ने उत्प्रेरणा प्रदान गऱ्यो । नयाँ सामुदायिक अभियान लागू भएका गाउँले जनताको आय विस्तारै बढ्न थाल्यो । यो क्रम ४ वर्ष पुग्दा ग्रामीण जनताको आय बढेर शहरी परिवारको आयभन्दा बढी हुन पुग्यो । यो कार्यकमले गाउको विकास र स्वाधिन अर्थतन्त्रको निर्माणमा कोशे ढुगा सावित भयो (सम्बाहाम्फे, २०७४) ।

सन् १९७४ मा आइ पुग्दा शहरी भन्दा ग्रामीण जनाताको आय बढ्यो जस्को कारण के थियो भने सेमाउल उन्दोङ लागू भएको हरेक गाउँ वा इकाईमा कृषिमा आधारित एक सेमाउल उद्योग अनिवार्य खोल्नुपर्ने शर्त थियो । यस्ता उद्योगले गाउँको आय बढाउने काम गर्यो भने रोजगारीको अवसरहरूपनि प्रशस्तै सिर्जना गर्यो । उक्त अभियान शहरमा पनि लागू गरी औद्योगिक क्षेत्रहरूको विकास तीव्ररूपमा हुन गयो । शहर केन्द्रित उद्योगहरूको विकास हुँदा पनि सरकारले उद्योगको ९क्ष्कष्उचयमगअत० सेमी प्रोडक्ट सम्बन्धी कम्पनीहरूबढी गाउँमै स्थापना गर्ने नीति लियो । यो नीतिले गाउँ र शहरलाई जोड्ने र गाउँको विकास र रोजगारीमा टेवा पुऱ्याउने काम गर्यो । सन् १९७० मा ८३ करोड डलर निर्यात गरेको कोरियाले यो अभियानको सफलताकै कारण सन् १९८० सम्म आइ पुग्दा कोरिया एक औद्योगिक राष्ट्रका रूपमा दर्ज हुन पुग्यो । त्यस्तै गरी १९८० मा १७ अर्ब डलरको उत्पादन निर्यात गर्यो । यो अभियान शतप्रतिशत सफल हुनको कारण, यसमा गाउँलाई ४० र ५० घरको सानो भन्दा सानो इकाइमा विभाजन गरियो र प्रत्येक निर्णायक कार्यक्रममा सबै घरका प्रतिनिधिलाई राय व्यक्त गर्ने सुविधा दिइयो । यो इकाइले जे चाहन्छ, त्यसैमा परियोजना सञ्चालन गर्ने गरियो । यस्तो इकाईले एकातिर समुदायमा भावनात्मक एकताको बिकास गर्यो भने अर्कोतिर निर्णय गरिएका योजनाहरूमा असन्तुष्टि र असहमति भन्ने प्रश्न नै उठ्न पाएन । यो अभियान सफल हुँदै गएपछि गाउँ ईकाईहरूले तर्जुमा गरेका परियोजनामा सरकारले ५० प्रतिशत ऋण, ३० प्रतिशत अनुदान र २० प्रतिशत समुदायको लगानी हुने व्यवस्था गर्यो । यो मोडेललाई केही वर्षमै राष्ट्रव्यापी गरियो । त्यस्तै अर्को महत्वपूर्ण कुरा, सरकारले समय सापेक्ष कृषीमा आधुनिकिकरण गर्यो । यसका लागि कृषी विज्ञलाई देशभर परिचालन गरेर कृषी तालिम प्रदान गरियो । यसले कृषिमा व्यापक आधुनिकीकरण गऱ्यो जसको कारण अहिले कोरिया २ देखि ३ प्रतिशत कृषककै उत्पादनले खाद्यान्नमा आत्मनिर्भर बनेको छ । यो अभियान कुनै समय भोक, रोग र बेरोजगारीले तड्पिएका कोरियाली किसानका लागि सफलताको मन्त्र बन्यो (सम्बाहाम्फे, २०७४) । यो अभियानबाट नेपालले प्रशस्त शिक्षा लिन जरुरी देखिन्छ ।

त्यस्तै गरी उनले निर्यातबाट कमाइ भएको लगानी उच्च प्रविधिहरू र मेसिनहरूमा लगानी गरे । यी सामग्री अर्को चरणको विकासका लागि आवश्यक हुन्थ्यो । त्यस अतिरिक्त त्यो समयमा पार्कको सरकारले विदेशी

सामग्रीहरूमा भन्सार कर बढाएर स्वदेशी उद्योगहरूलाई अनुदान दिएर ठूला उद्योग विकास गर्न सहयोग गरेको थियो । यसले दक्षिण कोरियालाई तेस्रो चरणमा ल्याइपुऱ्यायो । पार्कको दोस्रो पञ्च वर्षीय योजनामा यसको प्रत्यक्ष्य प्रभाव देख्न सकिन्छ । उनले ठूला र रासायनिक उद्योग खोल्नेलाई सहयोग गर्ने नीति लिए । यो चरण कोरियाको विकास चरणको सबैभन्दा लामो अवधि रह्यो । यो चरणमा वैदेशिक पूँजीमा नियन्त्रण भए पनि सरकारको निगरानीमा यसलाई भित्र्याइयो । यो अवधिमा निर्यात वार्षिक रूपमा ३५.२५ दरले वृद्धि भयो । सन् १९९० को दशकमा दक्षिण कोरियाली अर्थतन्त्रमा उलेख्य परिवर्तनहरू देखिए । यही समयमा देशले विकासको चौथो चरणमा आइपुग्यो । यो अवधि उच्च प्रविधिको उद्योगको रह्यो । सन् १९८८ मा द. कोरियाले गर्ने निर्यातमा १५.५ प्रतिशत हिस्सा मात्र उच्च प्रविधिको सामग्री हुन्थ्यो । त्यसपछिको हरेक वर्ष यसमा लगभग शत प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । कोरियाली सामग्रीको अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बढेको माग र घरेलु उपभोगमा भएको उच्च वृद्धिका कारणले कोरियाले परिपक्व र सम्पन्न राज्यका रूपमा स्थिरता प्राप्त गऱ्यो । यसले कोरियाली समाजको हरेक तप्काको जीवन स्तर बढायो । कोरियाली इतिहासमा दोस्रोदेखि चौथो चरणसम्म स्थिर रूपमा उच्च आर्थिक वृद्धि देखियो । सन् १९६२ देखि १९९५ सम्म दक्षिण कोरियाले औसतमा वार्षिक १०५ प्रतिशत आर्थिक वृद्धि दर हासिल गऱ्यो (उप्रेती, २०७५) । यसर्थ, कोरियाली विकास मोडल विश्वकै उत्कृष्ट आर्थिक विकास मोडलको रूपमा स्थापित हुन पुग्यो ।

(ग) सिङ्गापुर

विश्वको प्रमुख औद्योगिक देश सिङ्गापुर, चार एसियाली टाइगर्समा सबैभन्दा प्रजातान्त्रिक मुलुक हो । एक बेलायतीको कूटनीतिज्ञको शब्दमा ली क्वान युको अद्भूद नेतृत्वमा यो राज्यमा 'राजनीति हराएर' पूरै राज्य नै एक 'प्रशासनिक एकाई'मा बदलिएको थियो । सन् १९६५ मा मलेसियाबाट मन नलागी नलागी स्वतन्त्रता स्वीकारेपछि लीले सन् २०११ मा सन्यास नलिएसम्म सिङ्गापुरको राजनीतिलाई 'नरम निरंकुशता' सहित नियन्त्रणमा राखे । यो अवधिमा सिङ्गापुरले अभूतपूर्व आर्थिक विकास गर्नुको साथै विश्व रंगमन्चमा आफुलाई एक सम्वृद्धशाली राष्ट्रको रूपमा स्थापित गराउन सफलता हासिल गऱ्यो । सिङ्गापुरको विकासले दक्षिण कोरिया र ताइवानको भन्दा फरकबाटो लिएको छ । उसलाई युद्धबाट राज्यलाई पुन:निर्माण गर्ने चुनौती थिएन तर यो सहरी राज्यले आफूसँग आफ्ना नागरिकलाई खुवाउन पुऱ्याउन सक्ने जमिनसमेत थिएन । राज्यका लागि आवश्यक खाद्द्यान्न र पानी समेत छिमेकी मुलुकबाट आयात गरेर आपुर्ती गर्ने सिङ्गापुरले यो अवस्थामा सुधार ल्याउनका लागि राज्यलाई निर्यात मुखी सामानय उद्योगहरूको विकासलाई जोड दिने नीति अख्तियार गऱ्यो । सिङ्गापुरले आफ्नो स्थानीयतहमा रहेको प्राविधिक र व्यवस्थापकीय ज्ञानको अभावलाई अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूलाई आकर्षित गरेर सरकारी अनुगमन सहित पूरा गयो । सन् १९७० को दशकसम्म सिङ्गापुरको अर्थतन्त्रको संरचनामा उलेख्य परिवर्तन आयो जस्ले निर्माण उद्योग र ठूला उद्योगहरूको स्थापनामा विशेष जोड दिएको थियो । कतिपय विद्वानहरूले यो परिवर्तनलाई चीनमा देङको सुधारपछि आएको परिवर्तनको विरुद्दमा चिनलाई चुनौती दिन थालिएको कदमको रूपमा उल्लेख गर्दछन ।

सन् २००० मा लि क्वान युको किताब 'फ्रम थर्ड वर्ल्ड टु फष्ट : द सिँगापुर स्टोरी १९६५-२००० (From third world to first: The Singapoore Story) प्रकाशित भयो । विश्व पुस्तक बजारमा 'वेष्टसेलर' रहँदै आएको यो किताबको प्रारम्भ गर्दै लि क्वान यु लेख्छन 'घर कसरी बनाउने, इन्जिन कसरी मर्मत गर्ने, किताब कसरी लेख्ने भनेर तपाई सिकाउने पुस्तकहरूपाइन्छन् । तर चाइना, व्रिटिस इन्डिया र डच इस्ट इन्डिजबाट बाहिर छरिएर संकलित भएका आप्रवासीहरूले राष्ट्र कसरी निर्माण गर्ने, क्षेत्रीय व्यापारिक केन्द्रको पुरानो आर्थिक भूमिका गुमाएर मृतप्राय: बनिरहेका जनतालाई कसरी जीवनत बनाउने भनेर सिकाउने पुस्तक मैले कतै देखिनँ ।' त्सैले यो किताबको लेख्ने आवश्यकता रहेको हो ।

यो कितावले मूलत निम्न २ ओटा तथ्यहरूमा जोड दिएको छ ।

१. कुनै पनि राष्ट्र निर्माणको बनिबनाउ मोडेल हुँदैन । त्यो अरु कसैले सिकाउन सक्दैन । स्वयं त्यो देशका जनता वा नीति निर्माताले आफै पत्ता लगाउन सक्नु पर्दछ ।

२. राष्ट्र निर्माणको मोडेल तयार गर्दा मुख्य ३ ओटा तत्वहरूलाई हेर्नु पर्दछ रु जनसंख्या संरचनाको ऐतिहासिकता, भूराजनीति र आर्थिक सम्भावना।

पुस्तकको यो प्रारम्भीक वाक्यलाई उपसंहार खण्डको अर्को एक वाक्यसँग जोड्नु उचित हुन्छ । उनी लेख्छन 'हामी कामबाट सिक्थ्यौं, छिटट्ै सिक्थ्यौं । हाम्रो सफलताको एउटा मात्रै सूत्र थियो, कसरी चिजहरूलाई बढी कामकाजी बनाउने भनेर, तिनीहरूलाई अझ राम्रो कसरी बनाउने भनेर निरन्तर अध्ययन गर्थ्यौं । म कहिल्यै कुनै सिद्धान्तको बन्दी बनिनँ । मलाई कारण र यथार्थहरूले मात्र मार्गदर्शन गर्न सके, सिद्धान्तले हैन । कुनै पनि सिद्धान्त, योजना वा सोचले राम्रो काम गर्छ, गर्दैन भन्ने 'एसिड टेष्ट' (द्रूत जाँच) गर्थें । यदि कुनै चिजले राम्रो काम गर्दैनथ्यो वा कमजोर परिणाम दिन्थ्यो भने त्यस्तो चिजमा म थप समय र स्रोत खर्चिन्नथें ।' (खतिवडा, २०७६)

सिङ्गापुरको आर्थिक समृद्धिमा निम्न सिद्दान्तहरूको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ ।

क. खुला बजार सिद्दान्त (Free Market Principles) : सिङ्गापुरले पूँजिवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई आफ्नो विकासको मुख्य सिद्धान्तको रूपमा अवलन्वन गरिरहेको छ । जस अन्तर्गत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- श्रम बजारको व्यवस्थापन (Labor Market)
- उत्तरदायी कर्मचारीतन्त्र (Accountable Bureancracy)
- न्यून कर दर (Low Tax Rates)
- न्यून सरकारी खर्च (Government Expenditure)

ख. समाजवादी सिद्दान्त (Socialistic Principles) : सिङ्गापुरले समाजवादी आर्थिक सिद्धान्तलाई पनि त्यत्तिकै जोड दिएको छ जस अन्तर्गत निम्न सिद्धान्तहरू पर्दछन ।

- सार्वजनिक घरहरूको निर्माण (Public Housing)
- सार्वजनिक स्वास्थ्य सुविधा (Public Healthcare)

यी दुई सिद्धान्तहरूलाई अवलम्वन गर्दै सिङ्गापुरले विकासमा उच्च सफलता प्राप्त गरेको थियो । विकासको अन्तिम चरण उच्च प्रविधिको उद्योगको स्थापना सँगै अन्त्य भएको थिएन । बरु सिङ्गापुरलाई दक्षिणपूर्वी एसियाको आर्थिक र वित्तीय केन्द्रका रूपमा विकास गरेर अगाडि वढेको थियो । उच्च प्रविधिको उद्योगमा झैं व्यापार, आयात सुधार र वित्त सबैमा सिपयुक्त श्रमिकको आवश्यकता पर्छ । सिङ्गापुरको अवस्थिति र पछिल्लो समयको आर्थिक उदारीकरणले यी उच्च स्तरका उद्योगलाई निकै सहयोग गऱ्यो । यसले सिङ्गापुरलाई अन्ततः ताइवान र दक्षिण कोरियाजस्ता उच्च प्राविधिक राष्ट्रको समकक्षमा राखिदियो । राज्यको केन्द्रीय कोषले ठुलो उद्योगका लागि आवश्यक पूर्वाधार निर्माणमा गरेको सहयोग र ली क्वान युको आर्थिक र राजनीतिक दुवै क्षेत्रमा प्रभुत्वले गर्दा सिङ्गापुरको विकासमा सरकारको भूमिका सबैभन्दा महत्वपूर्ण देखिन्छ जसलाई नेपाल लगायत अन्य राष्ट्रहरूले पनि प्रेरक उदाहरणको रूपमा लिन सक्दछन् ।

(घ) ताइवान र हङ्कङ्

हाल चिनको स्वशासित क्षेत्रको रूपमा रहेको ताइवानको कथा पनि कोरियाको जस्तै छ । ताइवानको प्रारम्भ दक्षिण कोरियाको अवस्थाभन्दा दयनीय थियो । ताइवानको कथा पनि युद्धको समाप्तीबाटै सुरु हुन्छ । तर ताइवान आफै भने सो युद्धबाट त्यति प्रभावित भएको थिएन । चिनियाँ गृहयुद्ध मुख्य त मूलभूमि चीनमा लडिएको थियो । तथापि दोस्रो विश्वयुद्धसम्म यो पनि जापानको अधीनमा थियो । त्यो अवधिमा त्यहाँ कृषिमा केही सुधारका काम भएका थिए । त्यतिबेला सम्म यो टापु विशेष धान, उखु र भुइँकटर र केही कपडा उद्योगको अवस्थामा मात्र सीमित थियो । यसको साथै कृषि र माछापालनले यो भूगोलको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको एक तिहाइ भाग ओगटने गर्दथ्यो ।

प्रारम्भमा च्याङ काइ सेकको सरकारले राज्यलाई अनुदानमा चलाउने खालको नीति लिएपछि सन् १९५० को दशकमा अमेरिकाले ताइवानलाई दिइरहेको अनुदान रोक्ने चेतावनी दियो । त्यसपछि राष्ट्रपति चियाङ र उनको कोमिन्ताङ पार्टीले कोरियाले लिएको जस्तो औद्योगिकीकरणको योजनाहरू अघि सारे । औद्योगिकीकरणले कृषिको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा रहेको योगदानलाई ७५ प्रतिशतमा मा झऱ्यो । कोरियामा जस्तै ताइवानले पनि प्रारम्भमा सामान्य खालको उद्योगमा विकास गऱ्यो । तर यहाँ भने कोरियामा भन्दा अलि लामो सयम सन् १९८० को दशकसम्म यी सामान्य खाले उद्योगहरूको अर्थतन्त्रमा महत्वपूर्ण भूमिका रह्यो । त्यसपछि यहाँ ठूला उद्योगहरूको स्थापनाको सुरवात भयो । सुरुमा विशेषत स्टिल, विद्युतीय र पेट्रोलियम उत्पादनसम्बन्धी उद्योग खोलिए । ताइवानले वैदेशिक लगानी आकर्षणका लागि केही सरकारी उद्योगहरू निजीकरण गरेको भए पनि अधिकांश ठूला उद्योगहरू सरकारको नियन्त्रणमै राख्यो । च्याङले यिनै उद्योगहरूको बलमा चिनियाँ मूलभूमि पुनः कब्जा गर्ने सोचेका थिए ।

राज्यले अर्थतन्त्रमाथिको नियन्त्रण बलियो वनाउने नीति लिएको थियो । वैदेशिक विनिमयमा नियन्त्रण, आयातमुखी उद्यमलाई सरकारी प्रोत्साहन गर्ने नीति, राज्य नियन्त्रित संस्थामार्फत नै कच्चा पदार्थको माग पुऱ्याउने जस्ता कदममार्फत सरकारले अर्थतन्त्रमा नियन्त्रण कायम गरिरहेको थियो । ताइवानले आफ्नो अर्थतन्त्रको परिपक्वता कोरियालेझैँ उच्च प्राविधिक विकासमा पुगेर सम्पन्न गऱ्यो । सन् १९७० को दशकमा उच्च शिक्षित जनशक्तिको विकासको कारणले ताइवानको श्रमिकको ज्याला बढेको थियो । त्यसै अवधिमा चीनमा भएको आर्थिक विकास र त्यहाँको सस्तो श्रमको कारणले भएको उत्पादनसँग ताइवानले प्रतिस्पर्धा गर्न नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भयो । त्यसपछि ताइवानले उच्च मूल्यका वस्तुको उत्पादन र सेवामा ध्यान स्थानान्तरण गऱ्यो । सरकारले मुख्यतः निर्यातमुखी आर्थिक संरचना, उच्च प्रविधि र उच्च सिपका उद्योगमा स्तरोन्नति गर्ने निर्णय गऱ्यो । त्यसपछि ताइवानको पहिचान बनेको सूचना प्रविधि र सेमी कन्डक्टर जस्ता अन्य महत्वपूर्ण प्राविधिक उद्योगको विकासमा राज्यको भूमिका महत्वपूर्ण रह्यो । ताइवानले दुई विषय बाहेक लगभग कोरियाको विकास परिपथ नै पछ्याएको देखिन्छ । दक्षिण कोरियासँगको उसको पहिलो फरक सन् १९८० को दशकसम्म ताइवानको अर्थतन्त्रमा कपडा उद्योगजस्तो हलुका उद्योगको महत्वपूर्ण भूमिका देखिन्छ जुन कोरियाली अर्थतन्त्रमा छोटो समय मात्र रहेको थियो । त्यस्तै ताइवानको सन्दर्भमा अनुदान रोक्ने धम्की नआएसम्म नेतृत्व पहिलो चरणमा रमाइरहेको थियो जबकी द. कोरियामा नेतृत्व आफैले आत्मनिर्भर हुने रणनीति लिएको थियो । (उप्रेती, २०७५)

हङ्कङको विकास धेरै अर्थमा ताइवानको जस्तै रह्यो । बेलायतको अधिनमा रहेको हङ्कङ चीनको मातहतमा गएपनि हङ्कङको अर्थतन्त्र पुँजिवादी चरित्रको नै रहेको छ । त्यसो हुनुको पछाडि हङ्कङ अगाडि देखि नै औद्योगिकीकरणको चरणमा गएको थियो । अन्य तीन राष्ट्रहरूले सन् ६० को दशकमा विकास सुरु गरेका हुन् भने हङ्कङमा सन् १९५० को दशकमै विकास प्रारम्भ भइसकेको थियो । सिङ्गापुरसँगको अन्य समानतामा हङ्कङले पनि जग्गा अभावका कारण अन्न आयात गर्नुपर्थ्यो । उसलाई यसबाट भएको व्यापार असन्तुलनलाई सन्तुलनमा ल्याउनु थियो । त्यसका साथै अन्य राष्ट्रहरू जस्तै हङ्कङ पनि औद्योगिकीकरणको चरणपछि उच्च प्राविधिक विकास भन्दा व्यवसायिक केन्द्रका रूपमा विकास भयो (उप्रेती, २०७५) । हाल सम्म पनि हङ्कङ चिनको मातहतमा रहेको एक विश्व प्रसिद्ध औद्योगिक क्षेत्र र अन्तर्राष्ट्रिय बजारको रूपमा विश्व प्रसिद्ध रहेको छ ।

(ङ) मलेसिया

उपनिवेश हुँदै स्वतन्त्रताको लडाई जितेर विकासको पथमा लम्किएको मलेसिया आजसम्म आइपुग्दा विश्वको ध्यान आकर्षित गर्ने देश बन्न सफल भएको छ । विदेशी लगानी भित्र्याएर बनेको मलेसियाले हालका दिनमा लाखौ विदेशी कामदारलाई रोजगारी दिएको छ र आर्थिक विकासमा थप शसक्त ढंगले लागिपरेको छ । व्यवस्थित सहरीकरण र सडक सञ्जाल, गगनचुम्बी भवन, स्वस्थ्य र हराभरा वातावरणका साथै राज्य सञ्चालनमा अपनाइएको 'सिस्टम'ले विश्वको ध्यान मलेसियातर्फ तानिएको छ । ४० वर्षको मेहनत र योजनाबद्ध सक्रियतामा तत्कालीन मलेसियन प्रधानमन्त्री महाथीर महम्मदले जसरी मलेसिया बनाउने काम गरे नेपालजस्ता विकासशील मुलुकमा पनि राजनीतिक इच्छाशक्ति हुने हो भने विकास गर्न कुनै कठीन हुने रहेनछ भन्ने बुझ्न सकिन्छ । आपनै विकासको मोडल, सभ्यता, इतिहास, संस्कृति, सहनसहन बोकेको मलेसियामा पर्याप्त पर्यटकीय स्थल रहेकै कारणले गर्दा बर्सेनी २५ मिलियनबढी पर्यटक मलेसिया पुग्ने गर्छन् । पर्यटकहरूको ओइरो लाग्ने मलेसियाको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको महत्वपूर्ण हिस्सा पर्यटन क्षेत्रले ओगटेको छ । मलेसियाको विकास, तीव्रतम प्रगति र पर्यटन लोभ्याउने गन्तब्यले होटल व्यवसाय, स्थानीय उत्पादन र स्थानीय बजार निकै फस्टाएका छन् । (सिग्देल, २०१९)

नेपाल उद्योग वाणिज्य महासङ्घको आयोजना तथा नेपाल सरकारको सहआयोजनामा भर्खरै नेपाल बिजनेस कन्क्लेभ (Business conclave) सम्पन्न भएको छ । यस कनक्लेभको विशेषता भूतपूर्व मलेसियाली प्रधानमन्त्री महाथिरको सहभागिता एवं सम्मेलनमा उहाँले प्रस्तुत गर्नुभएको विकासको मोडेल नै रह्यो । आफ्नो प्रस्तुतिमा उहाँले दोस्रो विश्वयुद्धपछि उहाँको सरकारले सर्वप्रथम गरिब र धनीबीचको खाडल घटाउने योजना बनाएर भूमिहीनहरूको लागि भूमि वितरण कार्यक्रम अगाडि सारेको बताउँदै खेतीयोग्य जग्गाको कमीले यो कार्यक्रमले पूर्ण लक्ष्य प्राप्त गर्न नसकेकोले पुन सरकारले औद्योगीकरणको नीति अख्तियार गरेको खुलासा गर्नुभएको थियो । त्यस बेला मलेसियासँग औद्योगीकरणको लागि अनुभव नभएकोले विदेशी लगानीकर्ताहरूलाई रोजगारी सिर्जना गर्ने खालको उद्योगहरूमा लगानी गर्न निम्त्याएको स्मरण गर्दै यसबाट रोजगारीमा आमजनताको पहुँच बढ्नुको साथै शिक्षित श्रमिक उत्पादन गर्न शिक्षामा लगानी बढाउनुपरेको थियो, जसबाट शिक्षित बेरोजगारीको समस्या समेत हल हुन पुगेको थियो । उहाँले आफ्नो सरकारले राजस्वभन्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्रमुख लक्ष्य बनाई हिंडेकोले आज मलेसिया औद्योगिक मुलुकको पङ्तिमा उभिएको मन्तव्य व्यक्त गर्नुभएको थियो ।

तानाशाहको नाम दिइएका उनले मलेसियामा १९८१ देखि २००३ सम्म अर्थात् २२ वर्ष शासन गरे र यस अवधिमा मलेसियाको आर्थिक वृद्धिदर औसत १० प्रतिशत रह्यो भने जीवनस्तरमा २० गुणाले सुधार भयो । यस्तो कसरी भयो भन्नेबारे आफ्नो अनुभव सुनाउँदै उहाँले भन्नुभयो- मलेसियामा पनि १४ ओटा पार्टी थिए । तर विकासको लागि राजनैतिक स्थिरता र व्यापार अनुकूल नीति नियमको आवश्यकता पर्दछ । हामीले यसलाई पूरा गर्दै गयौं र अन्तत देशको राजस्व बढ्न थाल्यो जसबाट हामीले आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्दै सबै जनताको जीवनस्तर उकास्न सक्यौं । मलेसियाका डा. महाथिर मोहम्मदको योगदानलाई उच्च मुल्याङ्कन गर्दै मलेसियाली जनताले हालै ९५ वर्षको उमेरमा विश्वकै सबैभन्दा जेष्ठ प्रधानमन्त्रीमा निर्वाचित गराएका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा थुप्रै युग नायक छन जसले विकास, समृद्धि र सुशासनमा कोसेढुंगाका रूपमा आफूलाई स्थापित गराएर जनताको मानसपटलमा चिरस्थायी बास बस्न सफल भए । महाथिर मोहम्मदको लोकप्रियता कुनै वाद र सिद्धान्तको उपज होइन, गरिबी कायापलट गरेर विकसित मलेसिया बनाउन उनले खेलेको योगदानको परिणाम हो (गुप्ता, २०१४) ।

मलेसियाको हाल सन्चालित ११ औ पन्चवर्षिय योजनाले (२०१६-२०२०) समावेशिकरण, जनजीवनमा व्यापक सुधारको कार्यक्रम, आय र भौतिक पूर्वाधारमा जोड दिने र धनी गरिव विचको भिन्नता कमगर्ने नीति अगडि सारेको छ । मलेसियाले वैदेशिक लगानी भित्र्याउने नीति, प्रविधि र सूचना प्रसार गर्ने र मानविय पुँजिको अभिवृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरूमार्फत द्रुततर विकास गर्ने लक्ष्यलाई प्राथमिकता साथ अघि सारेको छ । नेपालको लागि पनि यो मोडेल अत्यन्त उपयोगी हुन सक्ने सन्देश दिंदै नेपालले विकासको लक्ष्य निर्धारण गर्दा रोजगारी सिर्जनालाई प्राथमिकता दिएर उपयुक्त र स्थायी वातावरण दिन सकेमा नेपालले पनि विकास गर्ने प्रचुर सम्भावना रहेको धारणा राख्नुभएको थियो । मलेसियाको यो उदाहरणबाट एक व्यक्तिको दुरदर्शि नीतिले राष्ट्रको मुहार फेरिन सक्छ भन्ने शिक्षा लिन सकिन्छ ।

(च) स्विजरल्याण्ड

जनसंख्या र क्षेत्रफलको आधारमा स्विजरल्याण्ड नेपाल भन्दा साँढे तिन गुणाले सानो देश हो । जन घनत्वको हिसाबले नेपाल र स्विजरल्याण्ड उस्तै देश हुन् । दुवै देशमा १ बर्ग किलोमिटरमा १९८ जना बसोबास गर्दछन । स्विजरल्याण्डमा ८४० मिटर देखि ४६३४ मिटर मात्र अग्ला ४५१ साना हिमालहरूछन् । प्रत्येक साना हिमालको पनि नामकरण गरिएको छ । यी सबै हिमालमा पर्यटकलाई खुल्ला गरिएको छ । हिमालमा धुवाँ रहित रेल र केबलकार संजालले सबै प्रकारका मानिसलाई भ्रमण गर्न सम्भब बनाएको छ । स्विजरल्याण्डमा वार्षिक पर्यटकको संख्या २ करोड छ र पर्यटनबाट मात्र रु ४० खर्ब भन्दा बढी आम्दानी हुने गरेको छ । नेपालमा पनि सबै चुचुरालाई नामाकरण गर्नु, पर्यटनका लागि खुला गर्नु, हिमालका निश्चीत उचाइ सम्म पर्यटन पूर्वाधारको विकास गर्न जरुरि छ, सयौं हिमाल हामीसँग छन् तर हालसम्म सम्पूर्ण हिम चुचुराहरूको नामाकरण गरिएको छैन र पर्यटनका लागि खुल्ला समेत गरिएको छैन ।

स्विजरल्याण्डको संघीय प्रणालीमा १३ ओटा क्यान्टोन वा प्रदेशहरूछन् । असंलग्न पररास्ट्र नीति , कडा कानुन, द्रुत विकास, राष्ट्रिय सुरक्षा र राष्ट्रिय अर्थतन्त्र चाही स्विसहरूको राजनीतिक प्राथमिकतामा पर्दछन । स्विजरल्यान्डको सफल संघीय प्रयोगले के देखाउँछ भने राज्य बलियो हुनको निम्ति त्यस राज्यका जनता बलियो हुनुपर्ने रहेछ । जनता बलियो हुन तीन ओटा कुरामा राज्यले जनतालाई हेरेको हुनुपर्छ र **जनताको स्वास्थ्य, सामाजिक सुरक्षा र शिक्षा** । स्विजरल्याण्डले यी तिनै कुराहरूमा जोड दिने गरेको छ र यी तिनै कुरामा जनतालाई सुविधा दिने राष्ट्रहरूको अग्र पङ्तीमा पर्दछ । स्विसहरू आफुले गरेको काममा कर तिर्छन । आफुले बनाएको नियमलाई कडाइका साथ पालन गर्छन ।

स्विजरल्याण्ड नेपाल जस्तै भू-परिवेष्ठित मुलुक हो । मुख्य आयस्रोत पर्यटन र कृषि नै हो । उन्नत कृषिबाट उत्पादित वस्तु र गाईको दुध यहाँको आम्दानीको मुख्य मेरुदण्ड हो । हुनत यहाँको बैकिङ्ग कारोबार अर्थतन्त्रको अर्को महत्वपूर्ण पाटो हो तर सन १८४८मा संघीय संबिधान बनेदेखिको इतिहासको अध्ययनबाट के देखिन्छ भने संघीयताको सफल प्रयोगले स्विजरल्याण्ड यत्तिको बलियो भएको हो । स्विजरल्याण्डको शासन प्रणाली विश्वमा अनौठो मानिन्छ जहा ७ ओटा संघका प्रमुखहरूले आलोपालो सरकार चलाउँछन । विभिन्न देशहरूको औपचारिक प्रतिनिधित्वमा भने उनीहरू राज्यको प्रतिनिधिको रूपमा गएका हुन्छन । कुनै पनि निर्णय लिँदा जनताको मतको कदर हुन्छ । ५० हजार हस्ताक्षर लिएर कुनै नागरिकले संविधानमा भएका कुरा फेर्न चाह्यो भने चुनाब गरिन्छ । हरेक संघको आफ्नै संसद, न्यायपालिका र प्रणाली छ । सम्प्रभुत्ता सबैको सहमतिको बिन्दु हो । जर्मन, इटालीयन , फ्रेन्च र अल्पसंख्यक रोमन भाषा भाषीलाई राज्यले मान्यता दिएको छ । संघीय प्रदेशहरूमा आफ्नै भाषा चल्छन । यसर्थ, स्विजरल्याण्डलाई सबै हिसावले अनुकरणिय राष्ट मानिन्छ । (इनेप्लिज,२०७३)

स्विजरल्याण्डलाई विश्वको नमुना राष्ट्र बन्न सघाउ पुऱ्याउने केही मुख्य कारकतत्वहरूलाई निम्न बुँदाहरूमा उल्लेख गरिएको छ ।

१. क्षेत्रफलमा सानो आकार (Small Size)
२. वास्तविक प्रजातन्त्र (Genuine Democracy)
३. विकेन्द्रीकरणको राम्रो अभ्यास (Decentralization)
४. प्राथमिकता प्राप्त क्षेत्रमा विशेष सहुलियत दिने नीतिहरू (Subsidiary Principle)
५. गैर व्यावसायिक नेताहरू (Non-Professional Politicians)
६. पुँजि र वौद्धिक क्षेत्रका लागि सुरक्षित स्थान (Safe Haven for Capital and Brainpower)
७. मध्यम वर्गिय मानसिकता (Middle-Class Mentality)
८. शिक्षामा विशेष जोड (Educational Priority)

यी विभिन्न कारकतत्वहरूले स्विजरल्याण्डको विकास प्रक्रियामा निकै सघाउ पुऱ्याएका छन जुन नेपाल जस्तो भर्खर विकास पथमा अघि बढिरहेको राष्ट्रका लागि अनुकरणिय हुन सक्दछ ।

(छ) चीनको विकास मोडेल

सन् १९७८ मा देङ सियाओपिङ नेतृत्वमा आएपछिका चार दशकयता चीनले आफूलाई विश्व आर्थिक शक्ति (Power house) को रूपमा विकसित गरेको छ। साथै यसले विश्वव्यापी अर्थतन्त्र र भूराजनीतिमा समेत महत्वपूर्ण परिवर्तन ल्याएको छ। चीनमा आर्थिक सुधार गर्ने कामको सुरुआत कृषि क्षेत्रबाट गरियो। राज्यको नियन्त्रण केही खुकुलो बनाइयो र दोहोरो ट्र्याक मूल्य संयन्त्रको माध्यमबाट किसानहरूलाई बजार सहुलियत प्रदान गरियो। किसानहरूले आफ्नो प्रभावकारिता र उत्पादकत्व बढाएर यस सुधारप्रति सकारात्मक प्रतिक्रिया दिए। त्यसपछि अन्य क्षेत्रमा पनि थप सुधारका कार्य विस्तार हुँदै गयो। (Township and Village Enterprises) टाउनसिप एन्ड भिलेज इन्टरप्राइजेज (टिभइएस) भनिने हाइब्रिड खालको स्वामित्वको माध्यमबाट गैरकृषि क्षेत्रमा सहुलियत प्रदान गरियो। सहरतिर सुधार फैलिएसँगै राज्यका उद्योगहरूले थप एकाधिकार प्राप्त गरे र यसले उनीहरूलाई उद्यमी बन्न थप प्रेरित बनायो। लगानी गर्न र आर्थिक वृद्धि बढाउन प्रान्त तथा स्थानीय निकायहरूका लागि विभिन्न सहुलियतहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। सन् १९९० को दशकताका स्पेसल आर्थिक जोन (एसइजेडएस) को वृद्धिले चीनलाई विश्व अर्थतन्त्रमा समायोजन हुन निर्णायक भूमिका निर्वाह गऱ्यो। (रोड्रिक, २०७५)

देङ सिआओपिङले चीनमा आर्थिक क्रान्ति शुरू गरेको सन् २०१८ मा ४० वर्ष पूरा भएको छ । त्यसलाई उनले चीनको दोस्रो क्रान्ति भन्ने गर्दथे उक्त आर्थिक सुधारपछि चीन विश्व अर्थतन्त्रमा दह्रो रूपमा प्रवेश गर्यो । आजको मितिमा चीन विश्वको त्यस्तो देश भएको छ जोसँग सबैभन्दा बढी विदेशी मुद्रा सञ्चिति अर्थात् ३.१२ खर्ब डलर छ । चिनको हालको आर्थिक विकासको गतिलाई निम्न तथ्यहरूले पुष्टि गर्दछ ।

- कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (११ खर्ब डलर) को मामिलामा चीन विश्वको दोस्रो ठुलो देश हो ।
- प्रत्यक्ष विदेशी लगानी आकर्षित गर्ने चीन विश्वको तेस्रो ठुलो देश हो ।
- देङ सिआओपिङले सन् १९७८ मा आर्थिक सुधारका कदम चाल्दा विश्व अर्थतन्त्रमा चीनको हिस्सा जम्मा १.८ प्रतिशत थियो जुन सन् २०१७ मा आएर त्यो हिस्सा १८.२ प्रतिशत पुगेको छ ।
- चीन अब केवल एउटा उदीयमान अर्थतन्त्र मात्रै रहेन, बरू १५ औँ र १६ औँ शताब्दीताका विश्व अर्थतन्त्रमा करिब ३० प्रतिशत आफ्नो हिस्सा भएको अवस्थातर्फ उन्मुख भइरहेको राष्ट्र हो ।

चीनलाई शक्तिशाली बनाउने नेताहरूमा माओत्से तुङ, देङ सिआओपिङ र वर्तमान राष्ट्रपति सी जिनपिङको नाम आउँछ । देङ सिआओपिङ नेतृत्वमा भएको आर्थिक क्रान्तिको ४० वर्षपछि चीन एक पटक फेरि एउटा दह्रो नेतृत्व पाएर अघि बढिरहेको छ । सी जिनपिङ देशको अर्थतन्त्रलाई अझ प्रभावशाली बनाउन उत्पादनको क्षेत्रमा चीनलाई 'महाशक्ति' बनाउन चाहन्छन् । सी जिनपिङले देङ सिआओपिङका उदारीकरणका नीतिहरूलाई अगाडि बढाइरहेका छन जसमा आर्थिक सुधार लगायतका कदम समेटिएका छन् । चिनियाँ सफलताको कथा दोस्रो विश्व युद्धपछिको एउटा देशको विकासको कथामा मात्रै सीमित छैन। बरू त्यो एउटा नियन्त्रित अर्थतन्त्रबाट मुक्त र उदारीकरणमा आएको परिवर्तनको पनि कथा हो। विश्वका कैयौँ देशले पनि चीनले अवलम्बन गरेको परिवर्तनलाई अपनाए । तर लोभलाग्दो सफलता चीनले मात्रै हासिल गऱ्यो । चीनले घरेलु अर्थतन्त्रमा क्रमिक सुधारको प्रक्रिया थाल्यो न कि बजारलाई आफ्नो अर्थतन्त्र सुम्पिदियो। सुधार ल्याउने क्रममा उसले कहाँ विदेशी लगानी गर्ने र कहाँ नगर्ने कुराको निर्क्योल गऱ्यो जसका लागि उसले विशेष आर्थिक क्षेत्रहरूको निर्माण गऱ्यो र त्यसका लागि उसले दक्षिणी तटीय प्रान्तहरूलाई रोज्यो । देङ सिआओपिङले कम्युनिष्ट समाजवादी राजनीतिक माहोलमा ठोस परिवर्तनको जग बसाले जसले विश्वमा समाजवादी अर्थतन्त्रको साख जोगाउन सघाउ पुऱ्यायो ।

चिनियाँ लेखक युकोन ख्वाङ आफ्नो पुस्तक 'क्र्याकिङ द चाइना कनन्ड्रमः ह्वाइ कन्भेन्सनल इकोनोमिक विज्डम इज रंग' मा लेखेका छन् (देङ सिआओपिङ एक महान् सुधारक मात्रै थिएनन धैर्य नभएका व्यक्ति पनि थिए। देङ सिआओपिङले शुरू गरेको सामाजिक आर्थिक सुधारको दृष्टान्त मानव इतिहासमा अन्यत्र भेटिँदैन। यसले चिनको आर्थिक जीवनमा निम्न परिवर्तन ल्यायो ।

- सन् १९७८ देखि २०१६ को बीचमा चीनको जीडीपीमा ३,२३० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।
- यसबीचमा ७० करोड मानिसहरू गरिबीको रेखाबाट माथि उठे भने ३८.५ करोड मानिसहरू मध्यवर्गका रूपमा उकासिए ।
- चीनको वैदेशिक व्यापार साढे १७ हजार प्रतिशतले बढ्यो भने सन् २०१५ सम्म चीन विदेशी व्यापारमा अगुवाको रूपमा उदायो ।
- सन् १९७८ मा चीनले वर्षभरि गर्ने व्यापार अहिले दुई दिनमै गर्छ ।
- देङ सिआओपिङले चिनियाँ कम्युनिष्ट पार्टीलाई सामूहिक नेतृत्वमा लगेर चीनमा सामाजिक (आर्थिक परिवर्तनको प्रक्रियामा तीव्रता दिए । (बि.बि.सी. २०१८)

अर्थतन्त्रको बजार नेतृत्व स्थापित गराउनु र बाहिरी स्वतन्त्रता बढाउनु नै चीनको यस्ता सुधार पछाडिका प्रमुख कारणहरूहुन। तर, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र निजी लगानीमा चीनको हिस्सा बढे पनि यसमा राज्य क्षेत्रको हिस्सा भने तुलनात्मक रूपले खुम्चियो। यसका लागि आर्थिक विविधीकरण र पुनर्गठन शृंखलाबद्ध औद्योगिक नीतिका माध्यमबाट प्रवर्द्धन गरियो। विदेशी लगानीकर्तालाई घरेलु कम्पनीसँग संयुक्त उद्यममा आवद्ध हुन लगाइयो र स्थानीय योगदान (Input) को प्रयोग बढाउन लगाइयो। यसबाट विनिमय दर र अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय प्रवाह केही हदसम्म नियन्त्रित रह्यो। (रोड्रिक, २०७५)

यी सबैको माध्यमबाट चिनियाँ नेतृत्वले कुनै पनि सिद्धान्तको पालना गरेन र आफ्नै विशिष्टताबाट चलाइरह्यो। चिनियाँ आर्थिक सुधार न कम्युनिस्ट शिक्षा न त कुनै स्वतन्त्र बजार विश्वासबाट निर्देशित थियो। यदि नीतिनिर्माताहरूले कुनै एक महत्वपूर्ण सिद्धान्त अपनाउँछन् भने त्यसलाई पक्कै पनि 'व्यावहारिक प्रयोगात्मकता' भन्न सकिन्छ। यो देङ.को लोकप्रिय भनाइ हो। उनले भनेका छन् **'बिरालोको रङ्ले कुनै पनि फरक पार्दैन, फरक उसले मुसो समात्न सक्यो कि सकेन भन्ने कुराले पार्छ।'** चिनियाँ अनुभवको विलक्षणतालाई हेर्ने हो भने यस्ले विकसित र विकासोन्मुख दुबै राष्ट्रहरूलाई आर्थिक विकासका लागि महत्वपूर्ण शिक्षा प्रदान गर्दछ। अधिकांश पश्चिमा राष्ट्रमा बजारमाथिको निर्भरता र आर्थिक उदारीकरणका फाइदाहरू प्रस्तुत गर्न चीन सफल बनेको छ। सैद्धान्तिक रूपले चीनले राज्य नेतृत्ववाला आर्थिक मोडलको अर्न्तनिहित श्रेष्ठतालाई पुष्टि मात्र होइन स्थापित समेत गरेको छ र बजार केन्द्रित पश्चिमा सिद्धान्तको रडाको लाई चुनौती दिइरहेको छ। नेपाल जस्तो समाजवाद उन्मुख राष्ट्रका लागि चिनको आर्थिक विकास अनुकरणिय मात्र होइन चिनको आर्थिक र प्राविधिक विकासको प्रभावबाट पनि नेपालले प्रसस्त फाइदा लिन सक्नु पर्दछ जुन अहिले नेपालमा चलेको वहस पनि हो।

(ज) विकासको भारतिय मोडेल (केरला र गुजरात)

कुनै पनि राष्ट्रलाई समृद्ध बनाउन राज्यले आर्थिक वृद्धि (Economic growth) र कल्याणकारी राज्यका अवधारणालाई आत्मसात गर्नुपर्दछ। यी दुवै मोडललाई एकीकृत र सन्तुलित ढंगले प्रयोग गरेमा सफलता हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने दृष्टान्त भारतका केरला र गुजरात विकास मोडलबाट स्पष्ट हुन्छ। सन् १९७० को दशकमा केरला राज्यमा अभ्यास भएको विकास मोडेललाई केरला विकास मोडेल भनिन्छ। यो मोडेलले अराजक आर्थिक वृद्धि विकास मोडल विपरीत आम जनताको शिक्षा, जनस्वास्थ्य र सेवाका न्यायोचित वितरणमा जोड दिन्छ। यही विकास मोडेलको कारण केरलामा छोटो अवधिमै तीव्र रूपमा सामाजिक विकास भयो। त्यसबाट त्यहाँका अधिक निम्न र मध्यम वर्गीय जनता लाभान्वित भएको तर्क दिगो विकासका अध्येताहरूदावी गर्छन्।

हाल प्रधानमन्त्रीका रूपमा भारतलाई नेतृत्व दिइरहेका मोदीले गुजरातमा लागू गरेको विकासको मोडेलका आधारमा 'मोदिनोमिक्स' शब्द नै निर्माण भएको छ। भारतीय जनता पार्टीको वेवसाइटमै लेखिएको छ - 'गुजरात मोडलको भिजन भनेको पूर्ण रोजगारी, कम महंगाई, ज्यादा कमाइ, तीव्र गतिको आर्थिक विकास, गुणस्तरीय शिक्षा, सुरक्षा र उत्कृष्ट जीवनस्तर हो।' प्रधानमन्त्री मोदी सन् २००१ देखि २०१४ सम्म गुजरातका मुख्यमन्त्री थिए। मोदीले गुजरातमा सडक, उर्जा र पानी आपूर्ति जस्ता आधारभूत सुविधाहरूमा धेरै नै लगानी गरे। भारतको ग्रामीण विकास मन्त्रालयकाअनुसार सन् २००० देखि २०१२ सम्ममा गुजरातमा झण्डै तीन हजार ग्रामीण सडक परियोजनाहरूपूरा भएको थियो।

यसबाहेक सन् २००४ र २००५ तथा सन् २०१३ र २०१४ को बीचको अवधिमा प्रतिब्यक्ति उपलब्ध बिजुलीमा ४१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। गुजरातले सन् २०१२ देखि अतिरिक्त बिजुली उत्पादन गरिरहेको छ । १८ हजार गाउँहरूग्रिडसँग जोडिएका छन्। यस बखत गुजरातको औसत जिडिपी (सन् २००० देखि २०१०सम्म) ९.८ प्रतिशत रह्यो जसबेला पूरै भारतको औसत विकास दर ७.७ प्रतिशत मात्र थियो। गुजरातमा मोदीले इ (गवर्नेन्सलाई प्रभावकारी बनाए जसबाट प्रदेशमा भ्रष्टाचारमा कमी आयो। गुजरात मोडलले सुशासनका पक्षमा रहेको एक 'तटस्थ विचार' का रूपमा ख्याती कमाएको छ। गुजरात सरकारले सुशासन कायम गरेकोमा धेरै पटक अवार्ड समेत जितिसकेको छ । अक्सफोर्डबाट प्रकाशित किताब 'ग्रोथ अर डेवलपमेन्ट ह्विच वे इज गुजरात गोइङ'मा उल्लेख भएअनुसार गुजरातले आर्थिक विकासका लागि यस्तो नीति बनाएको छ कि अब जुनसुकै सरकार आए पनि गुजरातको समृद्धिमा असर पर्दैन।

लगानीका लागि गुजरातमा परमिट लाइसेन्स तथा पर्यावरणसँग जोडिएका औपचारिकताहरूपूरा गर्न कानुनी अड्चनहरूराखिँदैन। लगानीकर्ताहरूलाई आकर्षित गर्ने र मनोबल बढाउने कुरामा मोदीले कुनै कसर बाँकी राखेनन्। पश्चिम बंगालमा लामो समयदेखि बिबादका बीच संचालनमा रहेको टाटा मोटर्सको नानो कार प्लान्ट सन् २००८ मा पश्चिम बंगालबाट गुजरातको साणन्दमा सारियो । पश्चिम बंगालको सरकारले जग्गाको मामिला सुल्झाउन नसक्दा जनताको बिरोध थेग्न नसकेर प्लान्ट नै बन्द गर्नुपर्यो तर गुजरातमा अहिले फोर्डले पनि प्लान्ट सुरु गरिसकेको छ । मोदीले फोर्ड, सुजुकी तथा टाटा जस्ता ठूला कम्पनीहरूलाई गुजरातमा प्लान्ट लगाउने अनुमति दिएर अटो म्यानुफ्याक्चरिङ इन्डस्ट्रीमार्फत गुजरातमा पर्याप्त अवसर भित्र्याएका छन् ।

हालसम्म पनि गुजरात भारतको सबैभन्दा औद्योगिकृत राज्य हो । पश्चिमी तटमा रहेको फाइदा पनि यसले उठाइरहेको छ । भारतको जनसंख्याको ५ प्रतिशत आवादी रहेको गुजरातमा देशको कुल क्षेत्रफलको ६ प्रतिशत जमीन छ । पानी नपर्ने समस्या भोग्ने गुजरातमा खेती गर्न त्यति सहज छैन तर पनि भारतको कुल निर्यातको २२ प्रतिशत गुजरातबाटै हुन्छ। हाल गुजरातको जिडिपी ७.६ प्रतिशत छ। लामो तटक्षेत्रका कारण अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार धेरै नै सुगम छ। भारतको एक तिहाइ समुद्री जहाज गुजरातकै तट भएर जाने गर्छ। सन् २०१० देखि नै गुजरातले ४३ हजार ८४८ मिलियन युनिट बिजुली उत्पादन गर्न थालेको हो। गुजरातमा ४० हजार ७९३ मिलियन युनिट माग रहेकोमा बाँकी रहेको बिजुली उसले अन्य १२ राज्यहरूलाई बेच्न थालेको छ। त्यस्तै भारतमा कुल ३.८ प्रतिशत बेरोजगारी दर रहेकोमा गुजरात राज्यमा सबैभन्दा न्यून १ प्रतिशत मात्र बेरोजगारी दर रहेको श्रम ब्यूरोको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ ९ब्षष्फबलमग, द्दण्ज्ञड० । भारतको गुजरात र केरला मोडलले पुँजिवादी र समाजवादी चरित्रलाई अवलम्वन गरेको छ जुन नेपाल लगायत अरु देश र राज्यका लागि पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

(झ) रुवान्डाली मोडेल

हरियो जंगल र पहाडले घेरिएको पूर्वी मध्यअफ्रिकी मुलुक रुवान्डा सन् १९९० तिर तत्कालीन सरकारद्वारा 'प्रायोजित' जनसंहारका कारण जातीय द्वन्द्वबाट ग्रस्थ थियो जुन विस्तारै पुनर्स्थापनातर्फ अघि वढिरहेको छ । सन् १९९० देखि उसले आर्थिक विकासमा ठुलो फड्को मारेको छ । त्यहाँ जातीय टुत्सीहरू र हुटुहरूबीच दंगा हुँदा सय दिनमै आठ लाखभन्दा बढीको हुटु समुदायको वर्चस्व रहेको सुरक्षा निकायद्वारा हत्या गरिएको विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाहरूको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ । जातीय द्वन्द्व र तनावको प्रमुख कारण अल्पसंख्यक

टुत्सी र बहुसंख्यक हुटुबीच जारी परम्परागत असमानतालाई मानिएको छ । आज त्यहाँ सबैखाले द्वन्द्वको समाधान भई विकास निर्माण र आर्थिक क्षेत्रमा ऐतिहासिक प्रगति भइरहेका छन् । त्यसैले द्वन्द्वमा फसेका र द्वन्द्वपछिका राज्य र सरकारले गर्नुपर्ने कामका लागि रुवान्डालाई उदाहरणका रूपमा लिने गरिएको छ । रुवान्डाले वर्षौंदेखिको द्वन्द्वमा मलहम लगाउन आफ्नै स्रोत र साधनको पहिचान मात्रै गरेन, त्यसको उपयोग गरी मुलुकलाई समृद्ध बनाउने उत्कट चाहनाका साथ अघि बढिरहेको छ । त्यसै क्रममा उसले कफी र चिया उत्पादन गरी आफ्नो अर्थव्यवस्थाको पुनर्निर्माणमा जुटेको छ । यी दुई उत्पादनहरू त्यहाँका प्रमुख निर्यात वस्तुमा दरिएका छन् । रुवान्डाको ऐतिहासिक विकास को सफलता यसले अख्तियार गरेको विकास र सकारात्मक आर्थिक नीति नै हो जसले त्यहाँ गरिबी र असमानता घटाउन सहयोग पुगेको छ ।

२३ वर्षअघि त्यहाँको अर्थव्यवस्था तहसनहस थियो । खासगरी, सन् १९९४ मा टुत्सीविरुद्ध मच्चाइएको नरसंहारपछि अधिकांश सेवा र सुविधाहरू ठप्प थिए । करिब १० लाख मानिसको ज्यान र हजारौंलाई विस्थापित हुने गरी भएको जनसंहार अघि र पछि रुवान्डाको वृद्धिदर ऋणात्मक अवस्थामा पुगेको थियो । तर, आज विश्वका तीव्र गतिमा बढ्दो अर्थतन्त्र भएको मुलुकमा रुवान्डाले आफूलाई उभ्याउन सफल भएको छ । सन् १९९४ मा मुलुकको वृद्धिदर ऋणात्मक (-११ दशमलव ४ प्रतिशत) रहेकोमा सन् २०१४ मा ७ प्रतिशत र सन् २०१५ मा ६ दशमलव ९ प्रतिशतमा पुगेको थियो । यो वृद्धिदर र आर्थिक छलाङको कारण पुनर्निर्माण, निर्यात प्रवर्द्धन, ऊर्जा विकास र समावेशी वित्त हुन् । यिनै विषयलाई आफ्नो विकासको मोडल बनाएर रुवान्डा छोटो समयमै अन्य मुलुकका लागि नमुना बनेको हो । खासगरी नरसंहारको समाप्तिसँगै मुलुकले सुरु गरेको पुनर्जागरण र रूपान्तरणको अभियानले उसलाई ऐतिहासिक सफलताको शिखरमा पुर्यायो । यसले सन् २०१२ को अन्त्यसम्मको एक दशकमा आफ्नो वार्षिक आर्थिक वृद्धिदर ८ प्रतिशतमा पुर्यायो । यो दर विश्वव्यापी र अफ्रिका महादेशभरिकै सबैभन्दा उच्च रह्यो । यसमा उसको बलियो आर्थिक आधार, नीति तथा कार्यक्रमहरूको कारणले नै हो । विशेषगरी 'ग्रासरुट' स्तरमा सवावेशी विकासको नीतिले रवान्डालाई आफ्नो लक्ष्यमा पुग्न सफल बनायो । मुलुकले आर्थिक विकास र गरिबी निवारण रणनीतिका साथ अघि बढ्दै सन् २०१८ सम्ममा वार्षिक रूपमा कृषि क्षेत्रमा दुई लाख रोजगारी सिर्जना गर्ने जनाएको छ । अनाज उत्पादनमा वृद्धि गर्नेलगायतका पहल उसले धेरै पहिले सुरु गरिसकेको थियो । फलस्वरूप दुई दशकमै विकासलाई उत्कर्षमा पुऱ्याउन ऊ सफल भयो । सन् २०१३ मा प्रतिव्यक्ति आय ६४४ अमेरिकी डलर रहेकोमा सन् २०१८ सम्ममा १२ सय अमेरिकी डलर पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ । यसैगरी, निजी क्षेत्रको लगानी जीडीपीको १५.४ पुऱ्याउने लक्ष्य पनि उसले लिएको छ । उसले वार्षिक वृद्धिदर ११.५ हासिल गरेको छ । सेवा क्षेत्र, उद्योग र कृषिलगायत अन्य क्षेत्रमा पनि राम्रो प्रगति गरेको छ । यसैगरी रुवान्डाले आफ्नो निर्यात प्रवर्द्धन गर्दै सन् २०१८ सम्ममा २८ प्रतिशत निर्यात बढाउने र थप ५६३ मेगावाट विद्युत् उत्पादन गरी ७० प्रतिशत घरधुरीलाई विद्युत् सेवा दिने अठोटका साथ अघि बढेको छ । वित्त विकास र वित्तीय सेवामा सुधारले वित्तीय क्षेत्रमा द्रुतगतिमा वृद्धि भइरहेको छ । फलस्वरूप जनसंख्या वृद्धिका बाबजुद मुलुकमा गरिबी न्यूनीकरण भैरहेको अवस्थामा छ । बैंकिङ क्षेत्र स्थिर र राम्ररी पूँजीकृत भएको स्थितिमा छ (यादव, २०७३) । रुवान्डाको यो तरक्कीले नेपाल जस्तो विकासोन्मुख राष्ट्रका लागि उदाहरण प्रस्तुत गर्दछ जसलाई नेपालले शिक्षाको रूपमा लिनू पर्दछ ।

(ञ) इथियोपियाली मोडेल

विश्वकै सबैभन्दा बढी जनसंख्या भएको भूपरिवेष्टित मुलुक इथियोपिया अफ्रिका महादेशमा नाइजेरिया पछिको दोस्रो ठुलो जनसंख्या भएको देश हो । ८० भन्दा बढी भाषा बोलिने र संस्कृतिको धनी इथियोपियाको अवस्था रुवान्डाबाट अलि फरक भए पनि विभिन्न संकटका बाबजुद विकासमा यसले फड्को मारेको छ । पूँजीगत परियोजनामा पनि खासगरी आधारभूत संरचनामा रकम खर्चिरहेको रुवान्डाले निकै छोटो अवधिमा 'डाइभर अफ बुम' को अवस्थामा ऊ पुगेको छ । यसको मुख्य कारण त्यहाँको सरकार आफैं होइन, सरकारद्वारा सञ्चालित कम्पनी मार्फत विकास, निर्माण र संरचनामा खर्च गरिएकोले हो । सरकारले औद्योगिक पार्कदेखि चिनी कारखाना र पावर लाइन तिनै संस्थामार्फत बनाउने गरेको छ । खासगरी कमर्सियल बैंक अफ इथियोपिया, इथियो टेलिकम र इथियोपिया इलेक्ट्रिक पावरले त्यहाँको पूँजीगत लगानीमा ७० प्रतिशत योगदान पुयाएका छन । विश्व बैंकद्वारा सन् २०१६ मा प्रकासित 'इथियोपियाज ग्रेट रन र् दि ग्रेट एसिलेरेसन एन्ड हाउ टु पेस इट' (Ethiopia's great runthe growth acceleration and how to pace it) ले उल्लेख गरेअनुसार, इथियोपिया सन् २००० यता विश्वको सातौं तीव्र आर्थिक वृद्धिदर भएको मुलुक हो । सन् १९८१ देखि १९९२ सम्म उसको जीडीपी जम्मा ०.५ प्रतिशत रहेकोमा सन् १९९३-२००४ सम्मको अवधिमा यो ११ प्रतिशतमा पुग्यो, जुन चीन अथवा भारतभन्दा धेरै राम्रो हो । सन् २००० मा इथियोपिया विश्वकै सबैभन्दा दोस्रो गरिब राष्ट्र थियो तर आज उसलाई विश्वकै दोस्रो अर्थतन्त्र भएको मुलुक चीनसँग तुलना गर्न थालिएको छ । यसप्रकारको उपलब्धि प्राप्त गर्नुमा आधारभूत संरचनामा उसको ठुलो लगानी प्रमुख कारण हो ।

इथियोपियाको विद्युत् विकास, रेल कनेक्टिभिटी र अन्तरप्रदेशीय राजमार्ग संघीय सरकारले बनाइरहेको छ जसले कृषि र अन्य विकास निर्माणका साथै हलुका वस्तु उत्पादनतिर पनि त्यतिकै जोड दिएको छ । चीन या पूर्वी एसियाली मोडेलविपरीत इथियोपिया आफ्नो अत्यन्तै बलियो पूँजी नियन्त्रणमार्फत 'ओभरभ्यालु' मुद्रा कायम राख्न सफल छ । यसका लागि उसले प्रिमियम डलरमा ग्रहण गर्छ । जसले गर्दा कम्पनीहरूलाई स्थानीय इथियोपियाली मूल्य कम भए पनि सामान निर्यात गर्न सजिलो छ । आयातकर्ता जोसुकै भए पनि उनीहरूका लागि सजिलो वातावरण छ, त्यहाँ । उदाहरणका लागि फूल निर्यातकर्ताले पनि उपभोग्य वस्तु आयात गर्न डलरसम्म आफ्नो पहुँचको उपयोग गर्न पाउँछन् । यो उसको प्रबन्धकीय या प्रविधि क्षेत्रको पहिलो विशेषज्ञता हुन सक्छ । त्यहाँका बैंकहरूलाई मुद्रास्फीतिको दरभन्दा तल झर्दा पनि ऋण निकासा गर्न त्यहाँ निर्देशन दिने गरिन्छ । आश्चर्यको कुरा त के छ भने धनको भुक्तानी गर्न त्यहाँ ऋणको माग बढ्दो छ । पोर्टफोलियो लगानीकर्ता (पूँजी बजारमा गर्ने लगानीकर्ता) हरू र विदेशी बैंकहरूप्रति त्यहाँको सरकारको एक खालको वैचारिक भिन्नता छ । विदेशी 'पोर्टफोलियो लगानी' भन्दा आन्तरिक स्रोत र साधनको प्रयोग रकम जुटाउनका लागि उसले गर्ने गरेको छ । त्यसैले त उसले केन्याको 'आईपीओ टेलिकम' को लगानी मुलुकमा भित्र्याउनुको साटो सरकारी स्वामित्वमा रहेको दूरसञ्चारको एकाधिकारबाटै लाभ लिन उद्यत देखिन्छ ।

राज्यको स्पष्ट दिशा, एकाधिकार, विनिमय र मूल्य नियन्त्रणमा केन्द्रित इथियोपियाले जमिन, श्रम, लजिस्टिक, ऋण र विद्युतमाथि केन्द्रित भएर अघि बढ्न पाँच वर्षे योजना निमार्ण गरी विकास प्रक्रियालाई निरन्तरता दिइरहेको छ । इथियोपिया विश्व व्यापार सङ्गठन (डब्लूटीओ) मा छैन र आईएमएफको सहयोग पनि उसले लिएको छैन । अफ्रिकाको सिंह (दी हर्न अफ अफ्रिका) भनेर समेत चिनिने इथियोपिया ५० वर्षयताकै सबैभन्दा

ठुलो खडेरीको चपेटामा पर्यो तर त्यसलाई कुशलता पूर्वक समाधान गर्न खाद्यान्न जम्मा गर्ने राष्ट्रिय नीति अघि सारियो । एक अर्ब अमेरिकी डलर सहयोगमा ७ सय ३५ मिलियन अमेरिकी डलर उसले आफ्नै लगानी गर्यो, जुन रकम उसको कुल जीडीपीको ६१.६४ अर्ब अमेरिकी डरलको १० प्रतिशत हो । इथियोपियाले गरेको यो प्रगतीलाई आत्मसात गरेको भए भूकम्प पीडितहरूको पुनस्थापना गर्न र द्रुततर आर्थिक विकास गर्न नेपाललाई सजिलो हुने देखिन्छ (यादव,२०७३) ।

माथि उल्लेखित विश्वका केही देशहरूको विकास मोडलहरूको अलावा चिली, क्युवा, दक्षिण अफ्रीका, भुटान लगायतका अन्य देशहरूको मोडल पनि अनुकरणिय रहेका छन । यी विभिन्न विकास मोडलहरूको तुलनात्मक अध्ययनले के देखाउछ भने विश्वका विभिन्न राष्ट्रका आफ्नै मौलिक विकासका ढाँचाहरू रहेका छन जसलाई ती राष्ट्रहरूले आप्नो विशिष्ट परिवेशमा निर्माण गरेका थिए । नेपालको सन्दर्भमा विकास मोडलको निर्माण गर्दा भारत र चिनको सन्निकटता, भुपरिवेष्ठित परिवेश, प्राकृतिक साधनको दोहन नीति, भौतिक पूर्वाधारको आवश्यकता, जलस्रोतको पर्याप्तता, पर्यटकीय क्षेत्रहरूको विकास आदिमा ध्यान दिन जरुरि देखिन्छ । विकासको मार्गमा अग्रसर हुदै गरेको वर्तमान अवस्थामा नेपालले यी राष्ट्रहरूबाट शिक्षा लिन जरुरि रहेको छ । केन्द्र देखि स्थानीयतहसम्मका निकायहरूले यी मोडलहरूको अध्ययन गरी आपनो लागि उपयुक्त मोडल कुन हो पहिचान गरी भावी नीति र कार्यक्रम निर्माण गर्ने र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

अनुसूचि २- नमूना गाउँपालिका प्रस्तावित मानकहरू

भू-उपयोग

- वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण भई पूर्णता कार्यान्वयन भएको

आवास

- सम्पूर्ण नागरिकलाई सुरक्षित आवासको प्रत्याभूती भएको

सडक

- प्रत्येक वडा केन्द्रबाट गाउँपालिका केन्द्र जोड्ने साथै गाउँपालिका केन्द्रलाई राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणाली, जिल्ला सदरमुकाम र अन्य प्रमुख शहर, बजार केन्द्रसँग जोड्ने राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारका सडकहरू भएका

यातायात

- आवश्यक रुटहरूसहित सुरक्षित, सुलभ र सहज सार्वजनिक यातायातको व्यवस्था भएको

खानेपानी

- सम्पूर्ण नागरिकलाई स्वच्छ र सुरक्षित पिउने पानीको प्रबन्ध भएको

सिँचाई

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको

ऊर्जा

- प्रत्येक घरपरिवारमा विद्युत्, सोलार वा अन्य वैकल्पिक ऊर्जाको प्रबन्ध भएको

सञ्चार

- प्रत्येक घरपरिवारमा फोन तथा इन्टरनेटको पहुँच भएको

कृषि

- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई सुविधा पुगेको
- सम्पूर्ण खेतीयोग्य जमिनको पूर्णत कृषिमा सदुपयोग भएको
- स्थानीय कृषि उपजमा आत्मनिर्भर भएको
- रैथाने प्रजातिका बालीनालीमा नमूना क्षेत्रको रूपमा विकास भएको
- वैज्ञानिक भण्डारण प्रणालीको व्यवस्था भएको
- कृषि बिमाको सुविधा भएको
- वैज्ञानिक कृषि प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको
- कृषि सामग्री र औजारहरूको सुलभ उपलब्धता भएको

पर्यटन

- सम्पूर्ण पर्यटकिय क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण भई कार्यान्वयनमा आएको
- पर्यटकिय पूर्वाधार अन्तर्गत यातायात, होटल, लज, सुरक्षा, स्वास्थ्य, संचार, आतिथ्य, परिकार मेनुहरू र विशेष पर्यटकिय क्रियाकलापहरूको प्रबन्ध भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा पर्यटन क्षेत्रले कम्तिमा १० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

उद्योग

- प्रत्येक वडामा कम्तिमा एक स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित मझौला उद्योगको स्थापना भएको
- गाउँपालिकामा कम्तिमा एक ठुलो स्तरको उद्योगको स्थापना भएको
- स्थानीय उद्योगहरूले गाउँपालिकाको कम्तिमा १५ प्रतिशत रोजगारीको हिस्सा ओगटेको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा उद्योग क्षेत्रले कम्तिमा १५ प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको

व्यापार तथा वाणिज्य

- गाउँपालिकाको आयातभन्दा निर्यातको आकार ठुलो रहेको
- प्रत्येक वडामा आम नागरिकलाई आवश्यक आधारभूत किनमेल गर्न पर्याप्त स्थानीय बजारहरूको विकास भएको
- गाउँपालिकाको वार्षिक आर्थिक क्रियाकलापमा व्यापार तथा वाणिज्य क्षेत्रले कम्तिमा २० प्रतिशत योगदान पुऱ्याएको
- गाउँपालिकास्थित मुख्य बजारकेन्द्रहरूबाट निकटका ठूला बजारहरूसम्म राष्ट्रिय मापदण्डअनुरूपका पक्की सडकहरूको पहुँच भएको

बैङ्क वित्तीय संस्था तथा सहकारी

- प्रत्येक घरपरिवारको बढीमा एक घण्टाको पैदलयात्रामा बैंकसम्म पहुँच रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको घरमुली वा सदस्यको बैंक खाता रहेको
- प्रत्येक घरपरिवारको एक वा अर्को प्रकारको सहकारीमा पहुँच रहेको

शिक्षा

- शतप्रतिशत साक्षरता रहेको
- शतप्रतिशत बालबालिका विद्यालय भर्ना भएका
- विद्यालय छाड्ने दर शून्यमा झरेको
- बालअधिकार र मानव अधिकार प्रत्याभूत भएको

स्वास्थ्य

- आधारभूत स्वास्थ्य सुविधासहितको अस्पतालमा सम्पूर्ण नागरिकको पहुँच भएको
- शतप्रतिशत गर्भवती महिलाहरूलाई सुरक्षित मातृत्व प्रत्याभूत गरिएको
- पूर्णखोपयुक्त गाउँपालिका भएको
- बालपोषण सुनिश्चित भएको
- सम्पूर्ण नागरिकको अनिवार्य स्वास्थ्य बिमा गरिएको

संस्कृति

- वार्षिक सांस्कृतिक पात्रो निर्माण गरी त्यसको पूर्णत : कार्यान्वयन भएको
- मातृभाषामा आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध भएको

सामाजिक सुरक्षा

- सम्पूर्ण नागरिकको सामाजिक सुरक्षा प्रत्याभूत गरिएको
- सबै प्रकारका सामाजिक विभेदको अन्त्य भएको
- प्रत्येक वडामा कम्तीमा एक ज्येष्ठ नागरिक सत्सङ् केन्द्र रहेको

- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक बालगृह रहेको
- गाउँपालिकामा कम्तीमा एक महिला सुरक्षा गृह रहेको

शान्ति सुरक्षा

- शान्ति सुरक्षा तथा अमनचयनको पूर्ण प्रत्याभूती भएको
- के तपाई आफू बसेको स्थान वरपर पूर्णत सुरक्षित महशुस गर्नुहुन्छ भन्ने प्रश्नको जवाफमा कम्तीमा ९० प्रतिशत सकारात्मक जवाफ आउने गरेको

खेलकुद

- प्रत्येक वडामा आधारभूत पूर्वाधारयुक्त एक खेलकुद मैदान तथा व्यायामशाला रहेको

मनोरञ्जन

- एक वडा एक पार्क, बालउद्यान (Fun Park) र समग्र गाउँपालिकामा एक सांस्कृतिक केन्द्र, सिनेमा घर, नाट्यशाला, सँगीत विद्यालय तथा नाचघर भएको

शवदाह स्थल तथा चिहान व्यवस्थापन

- प्रत्येक वडामा स्थानीय समुदायहरूको संस्कार अनुरूपका शवदाह स्थल तथा चिहान क्षेत्र (मरनघाट वा मरनडाँडा) को उचित प्रबन्ध भएको

वन

- कम्तीमा ४० प्रतिशत भू-भाग वन जङ्गल तथा हरित क्षेत्रले ओगटेको

जलाधार

- सम्पूर्ण पानीका मुहानहरूको संरक्षण भएको

वातावरण

- सम्पूर्ण विकासका क्रियाकलापहरू दिगो विकासका अवधारणा अनुरूप सञ्चालन भएका

जलवायु

- जल तथा वायूको न्यूनतम गुणस्तर कायम राख्न स्थानीयतहबाट लागू गर्न सकिने वायू तथा जल संरक्षणमैत्री कार्यक्रमहरू लागू भएको

सरसफाई तथा फोहर मैला व्यवस्थापन

- प्रत्येक घरधुरीमा उर्त्सजित फोहोर व्यवस्थापन गर्न एक वा अर्को प्रकारले वैज्ञानिक फोहर व्यवस्थापन प्रणाली कार्यान्वयन भएको

विपद् व्यवस्थापन

- विपद् पूर्व तयारी तथा प्रतिकार्य योजना निर्माण भई पूर्णतः कार्यान्वयनमा आएको

सुशासन तथा संस्थागत विकास

- भ्रष्ट्राचारमुक्त असल शासनको प्रत्याभूती भएको
- क्षतिपूर्तिसहितको नागरिक बडापत्र पूर्ण कार्यान्वयनमा आएको
- प्रत्येक वर्ष कम्तीमा एक पटक कर्मचारीहरूको प्रत्यक्ष वृत्ति विकास सम्बन्धी तालिमहरू संचालन हुने गरेको
- प्रत्येक वर्षमा कम्तीमा एक पटक सरकारी सेवा प्रवाहमा नागरिक सन्तुष्टि सर्वेक्षण हुने गरेको
- E-Governance लागू भएको

राजश्व

- नागरिक स्तरमा हुने प्रत्येक व्यक्तिगत तथा संस्थागत आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई करको दायरामा ल्याई त्यसको पूर्ण अभिलेखी गरिएको

अनुसूची ३- वडास्तरमा माग भएका विषयक्षेत्रगत कार्यक्रमहरूको विवरण

(क) भौतिक पूर्वाधार विकास कार्यक्रमहरू

गाउँपालिकाका वडास्तरका निम्न सडकहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
१	खुसार्नीडाडा कट्टी गेदावास सडक स्तरोन्नति	१	
२	बराहारुख वडा कार्यालय नौबिसे सडक स्तरोन्नति	१	
३	Healthpost पीपलनेटी सडक स्तरोन्नति	१	
४	राङ्गवास केमलपोखरी वराहारुख कोलडाडा सडक पक्कि	१	
५	मौलिपोखरा गडेकास्वामी सडक स्तरोन्नति	१	
६	पीपलनेटी मुसीटोला नेटा सडक स्तरोन्नति	१	
७	जोलाहा गोनखोला आपचौर सडक स्तरोन्नति	१	
८	जेर्तेपोखरा ढापखोला बाखेडडा सडक स्तरोन्नति	१	
९	कट्टिट पौडाडा बाखे दुन्द्रुक सडक स्तरोन्नति	१	
१०	टौवा धोविघाट नयाँ सडक	१	
११	जेलाहा गनुवा म्याले प्याङखोला गा.पा. नया सडक	१	
१२	सन्धिखर्क बल्कोट तम्घास सडक पक्कि	२,४	
१३	बल्कोट रिडी सडक स्तरोन्नति	२	
१४	केमलपोखरी धारीचौर राङ्गवासफेदी सडक स्तरोन्नति	२	
१५	अर्बुन धारीचौर फेदी सडक स्तरोन्नति	२	
१६	म्सान्तपुर्ने कढटी धारीचौर सडक स्तरोन्नति	२	
१७	काभ्रे रिप नौविसे सडक स्तरोन्नति	२	
१८	पटी भिरुवास सातविसे खोरेती सडक स्तरोन्नति	२	
१९	हुलाक टाकटोला चिदिका सडक स्तरोन्नति	२	
२०	मथुरा गजेङ्ग सडक स्तरोन्नति	३	
२१	आपगैरी वेलहवा सडक स्तरोन्नति	३	
२२	ठूलापोखरा पल्पाथुम चौडेल्ना सडक स्तरोन्नति	३	
२३	बल्कोट पाली खाहडी सडक स्तरोन्नति	३	
२४	डाडापोखरा बेङ्गदी पाली सडक स्तरोन्नति	३	
२५	बाँसपाटा रौनिपोखरा साजबोट कुखुरे देउराली सडक स्तरोन्नति	३	
२६	बाँसपाटा फयेडाडा सडक स्तरोन्नति	३	
२७	नेटा कार्कीडाडा ठूलाखर्क सडक स्तरोन्नति	३	
२८	मथुरा नारांगे हाडे बासगैरा जोरपोखरा सडक स्तरोन्नति	३	
२९	जोरपोखरा साजपानी सडक स्तरोन्नति	३	
३०	गैरीपिपल धरमपानी नेटा सडक स्तरोन्नति	४	
३१	नेटा सेरीखोला सडक स्तरोन्नति	४	

क.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
३२	अमराइ मथुरा सडक स्तरोन्नति	४	
३३	जोरपोखरा साजपानी सडक स्तरोन्नति	४	
३४	गैरीपिपल मसाने मथुरा सडक स्तरोन्नति	४	
३५	धरमपानी देउराली वठाहा सडक स्तरोन्नति	४	
३६	अमराइ खहरे खाहल सडक स्तरोन्नति	४	
३७	रीठाकारुख काफलकारुख सडक स्तरोन्नति	४	
३८	रीठाकारुख वसीनडाडा वठाहाखोला सडक स्तरोन्नति	४	
३९	नेटा काल्दि फुलपाती सडक स्तरोन्नति	४	
४०	अमराइ जामुनडाडा मथुरा सडक स्तरोन्नति	४	
४१	मौलीपोखरा सेरीखोला सडक स्तरोन्नति	४	
४२	मथुरा सेरीखोला सडक स्तरोन्नति	४	
४३	गैरीपिपल घर्तिडाँडा सडक स्तरोन्नति	४	
४४	गैरीपिपल धरमपानी रेसुंगा airport सडक स्तरोन्नति	४	
४५	तिनपिप्ले डिहिफेदी सडक स्तरोन्नति	४	
४६	दोहर चौपारी सिमिचौर सडक स्तरोन्नति	५	
४७	नेटा सिसार दाम्जिन्ग सडक स्तरोन्नति	५	
४८	सिउडेनी वाजापाटा दाम्जिंग फेदी सडक स्तरोन्नति	५	
४९	रानीचापा रैजाफेदी सडक स्तरोन्नति	५	
५०	डिहि सिउडेनी दर्ज्यांग गा.पा. कार्यालय सडक स्तरोन्नति	५	
५१	पडेनीपोखरा सल्लेरी वैसाखोला धन्धने सडक स्तरोन्नति	५	
५२	रानीचापा भेडावारी काटेकारुख सडक स्तरोन्नति	५	
५३	डिहि ठाटी घोर्लेनी खोला सडक स्तरोन्नति	५	
५४	जिमुरथुंग जरेखोला ठूलापोखरा पाटी सडक स्तरोन्नति	६	
५५	भन्ज्यांग वांग्ला चौबाहा चौतारा सडक स्तरोन्नति	६	
५६	जरेखोला चौबाहा सेरीखोला सडक स्तरोन्नति	६	
५७	चिदिपानी धनबुढा धैरेनी सडक स्तरोन्नति	६	
५८	देउराली धोबाटो मोडेलचौर बहखोर सडक स्तरोन्नति	७	
५९	डोडपानी वगेरी मिलनचौर सडक स्तरोन्नति	७	
६०	नेटा भुस्कात ढिकुरा चोयाकाटे सडक स्तरोन्नति	७	
६१	भुस्कात देउराली सडक स्तरोन्नति	७	
६२	बहखोर मोडेलचौर ढोबाटो सिमिचौर airport सडक स्तरोन्नति	७	
६३	वाइगाँउ भाडपानी सल्लेनी सडक स्तरोन्नति	७	
६४	मोडेलचौर ढिकुरा सडक स्तरोन्नति	७	
६५	स्यानीपोखरी रातापोखरा सडक स्तरोन्नति	७	
६६	रतनडाडा चोयाकाटे सडक स्तरोन्नति	७	
६७	तरुभतेरा डाँडा सडक स्तरोन्नति	७	

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा न.	कैफियत
६८	थांका वाइगाँउ देखी सिद्धबाबा सडक स्तरोन्नति	७	
६९	उपल्लाहार दमपाह ढाडपानी सडक स्तरोन्नति	७	
७०	पिपलथंग वाइगाँउ सडक स्तरोन्नति	७	
७१	सीराना मोडेलचौर रातापोखरा सडक स्तरोन्नति	७	
७२	चैतारा मौनीपोखरा काफलडाडा चिदिपानी मिलमिले सडक स्तरोन्नति	८	
७३	अर्घातोष पोखरीडाँडा चिदिपानी मिलमिले सल्लिकोट नयाँ सडक	८	
७४	देउराली लेडीकाँटे आपकाँटे निउरे सिठेनी कुविन्डे सडक स्तरोन्नति	८	
७५	पिपलथुम काफलखर्क स्यालडाडा मानीपोखरा सडक स्तरोन्नति	८	
७६	पिपलथुम रातामाटा ठुलढुंगा बेतारी सडक स्तरोन्नति	८	
७७	पिपलथुम हिमडाडा कुकुरगाडे नयाँ सडक	८	
७८	पिपलथुम काफलखर्क कुभिनडाडा फड्केखोला नयाँ सडक	८	

गाउँपालिकाको वडास्तरको निम्न पुल तथा झोलुङ्गे पुलको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	हाँडिखोट डुडीफाँट पक्कि पुल	१	
२	सिसखोला साजबोट पक्कि पुल	१	
३	गंगाटार काठकाघाट पक्कि पुल	१	
४	गोठ टापुडाडा झोलुङ्गे पुल - बन्जिको उदेश्य)	१	
५	Truss पुल	२	
६	पुरवा झोलुङ्गे पुल	२	
७	कुडुले पक्कि पुल	३	
८	सिसार पक्कि राख्ने	३	
९	सिम्लाडाडा रिंग्दी झोलुङ्गे पुल	३	
१०	गर्भे पक्कि पुल	५	
११	सुकेटा एक्ले आँप झोलुङ्गे पुल	६	
१२	ढिकुरा काउछे गुल्मि जोड्ने झोलुङ्गे पुल	७	
१३	बजेरी आलीखेत झोलुङ्गे पुल	७	
१४	लायपोखरी बाइगाँउ बुढीगाँउ झोलुङ्गे पुल	७	
१५	मोडेलचौर ढिकुरा जोड्ने पक्की पुल	७	
१६	भुजुंगे पक्की पुल	७	
१७	ढबाट ताराखसे पक्की पुल	७	
१८	तिलकुवा ढोड्यान पक्की पुल	८	
१९	तिजुका रुख तिलकुवा पक्की पुल	८	
२०	आटिगरा जरेखोला पक्की पुल	८	
२१	जोगिमारा जुम्लि कुलो बाँध पक्की पुल	८	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न यातायात रुटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	बुटवल-सन्धिखर्क-छत्रगन्ज	५,२,३,४,	
२	बुटवल-सन्धिखर्क -छत्रगन्ज -तम्घास	५२३४५७८	
३	छत्रगन्ज-बल्कोट-रिडी-तानसेन -बुटवल	५१२४	
४	तम्घास -छत्रगन्ज-बल्कोट-हुलाक-अमरपपोखरी	५७८४२३	
५	तम्घास -छत्रगन्ज-ठाटी-ठुलापोखरा	८७५६	

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न बसपार्कहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	केवलपोखरी बसपार्क	१	माग
२	ठाँटी बसपार्क	२	जग्गा छुट्टाइएको
३	जोरपोखरा, बाँसपाटा, रौनिपोखरा, अर्चलनेटा बसपार्क	३	मग
४	अमराइ, नेटा बसपार्क	४	मग
५	लुम्छा बसपार्क	५	मग
६	चौबाहा, माहाले, ठूलापोखरा बसपार्क	६	मग
७	मोडेलचौर, रातापोखरा बसपार्क	७	मग
८	पोखेडाडा बसपार्क	८	मग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न यात्रु प्रतिक्षालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	कोम्राङ, धोरत, पोलचेत तथा डोङचेत यात्रु प्रतिक्षालय	१	
२	काभ्रे, मसानपुर्ने, अर्बुन यात्रु प्रतिक्षालय स्तरोन्नति	२	चालु
३	धारीचौर, ठाटी, रानिचापा, भिरुबास, रातापोखरा, इदगाहा, समिकारुख, रिप, टाक्टोला यात्रु प्रतिक्षालय निर्माण	२	मग
४	अमरपोखरी, पल्पाथुम, चिलबस्ने डाँडा, टुनिपोखरा, अर्चलनेटा, खाजिखुजी, हाडे चौपारी, काभ्रे गैरा चौपारी यात्रु प्रतिक्षालय स्तरोन्नति	३	चालु
५	मौवापोखरी, ठूलापोखरा यात्रु प्रतिक्षालय	३	माग
६	नेटा, केरुन्गा, खहरे, अमराइ, रिठाकारुख, नेटा चौतारा, पँधेरा, धरमपानी यात्रु प्रतिक्षालय	४	चालु
७	ढोबाट पौवा, तामाकेहो पौवा, बनबुढा ठाटीँ, तारुभतेरा चौतारी ु प्रतिक्षालय	७	चालु
८	कुटियाचौर, ठूलापोखरा, लम्सालटोल प्रतिक्षालय, फड्केखोला पौवा, रावटेपानी पौवा, अरौदी पौवा, नेटाखर्क पौवा, पाडेँ पौवा, आपकाँटे पौवा, सोताटोल पौवा	८	चालु
९	चौतारा, देउराली, जु, गेंपानी, गैराटोला, आपकोट, परीयारटोल, जरेखोला यात्रु प्रतिक्षालय	८	मग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न सार्वजनिक शौचालयहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	करचुली, केवलपोखरी सार्वजनिक शौचालय	१	माग
२	ठाँटी, बल्कोट पौवा, चिहानडाडा, राधाकृष्ण मन्दिर सार्वजनिक शौचालय	२	माग
३	अर्चलनेटा, बाँझेपोखरा, मालिका मन्दिर, मौवा पोखरी सार्वजनिक शौचालय	३	माग
४	मथुरा, टुनीपोखरा सार्वजनिक शौचालय	३	माग
५	चाँपकारुख, खहरे नेटा, केरुन्गा नेटा सार्वजनिक शौचालय	४	माग
६	बसपार्क माग गरेको ठाँउमा, छत्रमहाराज मन्दिर नजिक सार्वजनिक शौचालय	५	माग
७	मलिका मन्दिर, सुपा देउराली मन्दिर नजिक सार्वजनिक शौचालय	६	माग
८	महाले, ठूलापोखरा सार्वजनिक शौचालय	६	माग
९	भुस्कात, भार्सेका चौर, विसौना, देउराली सार्वजनिक शौचालय	७	माग
१०	भगवती आ. वि. सार्वजनिक शौचालय	८	माग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न ट्राफिक युनिटहरूको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	ठाँटी, पाटी ट्राफिक युनिट	२	माग
२	बरपिपल, बहखोरमा ट्राफिक युनिट	५	स्तरोन्ति/माग
३	देउरालीमा ट्राफिक युनिट	७ र ८	माग

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न विमानस्थल, हेलिप्याडको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	पोखेडाडा	८	चालु
२	बाटुलाचौर हेलिप्याड स्थल	७	माग
३	निमथुम हेलिप्याड स्थल	५	माग
४	कालिका मन्दिर प्राङ्गण र कोट, महेन्द्र विद्याबोध विद्यालय प्राङ्गण हेलिप्याड स्थल	५	चालु

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न पिउने पानी आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	भुल्के, पिपलनेटी, चिदिखोला, धारादी लामीडाँडा, खानेपानी आयोजना	१	स्तरोन्नति
२	आरुखोला, ढापखोला पिपलटारी, गडेका स्वामी, जलाहा, गडेका पँधेरा, पु निखोल्सि - पुनटोला खानेपानी आयोजना	१	माग

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
३	धोबी पधेरा - नाच्ने पोखरा, मझाहा खोला, काभ्रे, धाराखोला, अर्बुन, पँधेरा खोला खानेपानी आयोजना	२	स्तरोन्नति
४	दिप, बुकुरेवादी, साउनेपानी, साइराम, दुन्द्रुक, सँगम दिप, सत्यसाइ, खानेपानी आयोजना	३	स्तरोन्नति
५	केरुगां, झुडी वराहा, घुरखोला, ठाडा खोला बल्कोट, धोवाघाट खहरे अमराइ खानेपानी आयोजना	४	स्तरोन्नति
६	हाँडखोला खानेपानी आयोजना	४	माग
७	काठेकारुख, धाराखोला, डिहि, मन्थुम दाम्जिंग खानेपानी आयोजना	५	स्तरोन्नति
८	कोठफेरा, एक्लेआँप, टिकुरी, भिरपानी, अर्धकोटी, धैरेनी धरमपानी, तल्लो टिउरी खानेपानी आयोजना	६	स्तरोन्नति
९	सानीखोली, सेक्टारी, असीदस खानेपानी आयोजना	६	माग
१०	भिकेखोला, वास्नेखोली, सिँगखोला, ठूलागैरा, वरडाडा देउराली, माझकोट, धोबाट, खानेपानी आयोजना	७	स्तरोन्नति
११	तल्लाघाट मोडेलचौर, माझपानी वजेरी चिन्याखर्क, घाट ढुंगेपानी मरसांग टोल खानेपानी आयोजना	७	मग
१२	अर्घातोष भगवती राष्ट्रिय, मरेंग, खुम्ले तल्ला छहरा, तिलकुवा चिदिपानी, सिल्सेगैरा देउराली खस्कोट, खसकोट सुयथुर्म, सोताखोला न्युउरे खानेपानी आयोजना	८	स्तरोन्नति

गाउँपालिकाका वडास्तरको निम्न कुलो तथा सिंचाई आयोजनाहरू निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	खहरे, कोप्रे नौविसे वयलटारी नयाँबगर चारघरे, नियाले गनुवा ठूलावेसी, आँपटारी, टारी सिंचाइ आयोजना	१	माग
२	बेलबोट, लापटा, कोइबोट, रिपाटारी सिंचाइ आयोजा	२	मर्मत
३	पिराफाँट, सेरा, बुढादी, ढापखोला, पिराफाँट, बुढादी सेरा, सिँचाइ आयोजना	३	मर्मत
४	ववियार चगैटे, सामाफाँट सिसार कुलो सिँचाइ आयोजना	३	माग
५	अचर्ले, काँगेटारी सिंचाइ आयोजना	४	मर्मत
६	दाम्जिंग सिँचाइ आयोजना	५	मर्मत
७	चैबाहा टार, सानीखोला ड्याम, सेक्टारी सिँचाइ आयोजना	६	माग
८	चौविस खोरेती, खोरेती बगाहा छहरा, खोलेगाउ ढिकुरा चोयाकाटे, सिस्नेखोली भँगारी वाइगाउँ सिँचाइ आयोजना	७	माग
९	जुम्लि, देवी, आर्चम, डुमादी कुलो	८	मर्मत
१०	तिलकुवा वेतारी, निउरे सालधारा देखी सोताखोला सिँचाइ आयोजना	८	माग

(ख) आर्थिक विकासका कार्यक्रमहरू

गाउँपालिकाका वडास्तरको होमस्टेको निर्माण तथा स्तरोन्नति गर्ने

क्र.सं.	कार्यक्रम	वडा	कैफियत
१	मेलटुप्पा मुस्लिम होमस्टे	१	
२	मथुरा होमस्ट	३	
३	उल्क होमस्टे	५	
४	झिरमथान, चौबाहा होमस्टे	६	
५	खस्कोट होमस्टे	८	

(ग) सामाजिक विकास योजना

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरू

शिक्षा

- गाउँपालिकाका सबै सामुदायिक विद्यालयहरूमा विद्यार्थी अनुपातमा शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था साथै एक विद्यालय एक नर्सको व्यवस्था गर्ने ।
- गाउँपालिकाका सबै विद्यालय भवनहरूलाई बालमैत्री, अपांगमैत्री तथा सुरक्षित बनाउने ।
- गाँउपालिकालाई पुर्ण साक्षर बनाउने ।
- व्यावहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने गुणस्तरीय र प्रविधीमैत्री शिक्षा प्रदान गर्ने ।
- गाउँपालिकाका विद्यालयहरूलाई इन्टरनेट २१ औं शताब्दि सुहाउँदो प्रविधियुक्त बनाउने ।
- विद्यालय र स्थानीय, प्रादेशिक संघीय र स्थानीय सरकारबीच समन्वय मिलाउने ।
- विद्यालयको अनुगमन र निरीक्षण नियमित गर्ने ।
- शिक्षकहरूलाई नियमित पुर्नताजगी नया प्रविधीमैत्री तालिमको व्यवस्था गर्ने ।
- व्यावहारिक, प्राविधिक, जीवनोपयोगी र नैतिक मूल्यमा आधारित शिक्षा प्रदान गर्ने ।
- विज्ञान तथा प्रविधिको आधारभूत खोज र अन्वेषणलाई स्थान दिने ।

स्वास्थ्य

- विद्यालयमा स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम संचालन गर्ने
- सुरक्षित मातृत्व कार्यक्रम संचालन (PNC जाँच) गर्ने
- गाउँपालिकाका महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरूलाई प्रोत्साहन भत्ता प्रदान गर्ने
- गाउँपालिकाका सबै प्रतिक्षालय तथा बसपार्कहरूमा धारासहितको सार्वजनिक शौचालयको निर्माण गर्ने
- गाउँपालिकाको उपयुक्त स्थानमा landfill site/dumping site निर्माण गर्ने ।
- गाउँपालिकाका व्यस्त स्थलहरूमा dust bin राखी नियमित फोहर संकलन गर्ने ।

सँस्कृति

- नेवार, क्षेत्री, ब्राह्मण, मुस्लिम जातिको मौलिक सँस्कृति झल्किने पोशाकहरूको संरक्षण गर्ने ।

सामाजिक विकास योजनाका कार्यक्रमहरू
▪ नेवार, क्षेत्री, ब्राह्मण, मुस्लिम जातिकोहरू को मौलिक सँस्कृति झल्किने परिकार, भेषभुषाको संरक्षण र प्रचारप्रसार का लागि होमस्टे संचालन गर्ने ।
▪ स्थानीय लोकभाकाहरू ,लोक नृत्य, लोक गाथा आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ गाउँपालिकाको संस्कृति प्रवर्द्धन गर्न अनुसन्धान तथा सास्कृतिक डवली निर्माण गर्ने ।
▪ ढोलक, मादल, सोरठी, झ्याली, ढ्याङ्ग्रो, खैजेडी लगायतका लोकबाजाहरूको संरक्षण गर्ने ।
लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र मूल प्रवाहीकरण
▪ गाउँपालिकामा गठन गरिएको वडास्तरीय किशोरी समूहका कार्यक्रमहरू प्रभावकारी बनाउने ।
▪ गाउँपालिकामा वडास्तरीय बालक्लव गठन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यक्रम गर्ने ।
▪ गाउँपालिकामा किशोर समूह गठन गरी समूहहरूलाई प्रभावकारी बनाउन।

(घ) वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजना

वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन योजनाका कार्यक्रमहरू
(क) वन तथा भू-संरक्षण
▪ गाउँपालिकाका विभिन्न वडा मा रहेका सामुदायिक, राष्ट्रिय र निजी वन संरक्षण तथा प्रोत्साहन गर्ने ।
▪ सामुदायिक वनमा पाइने जीवजन्तुहरू तथा औषधिय गुणले भरिपुर्ण जडिवुटीहरूको संरक्षण गर्ने
▪ चराचुरूङ्गीहरू काग, जुरेली वनकुखुरा, ढुकुर, तित्रा, कालिज, भंगेरा, चिल आदिको संरक्षण गर्ने ।
▪ वनस्पतिहरू उतिस, काफल, सल्ला, धुपी, सिमल , चिलाउने चाँप, कालीकाठ आदिको विविधता कायमै राख्ने ।
▪ जडीबुटीहरू कुरिलो, तीतेपाती, तुलसी, घ्युकुमारी, टिमुर, चुत्रो, सिलाजित, जटामसी, पाँचऔले लगायतको संरक्षण र प्रशोधन गरी उद्यमशीलताको विकास गर्ने ।
(ख) फोहर मैला व्यवस्थापन
▪ गाउँपालिकाका सडकहरूमा उपयुक्त तवरले ढल तथा नालाको प्रबन्ध गर्नका साथै सडक छेउमा फोहोर राख्नका लागि बाल्टिको व्यवस्था गर्ने ।
▪ निजी क्षेत्रलाई पनि लगानी मैत्री वातावरण बनाई फोहरमैला व्यवस्थापन गर्दै फोहोरको पुनप्रयोग गर्ने
(ग) जल उत्पन्न प्रकोप नियन्त्रण र विपद् व्यवस्थापन
▪ रिडी नदीका सहायक नदीद्वारा हुने कटान नियन्त्रण गर्न तटवन्ध निर्माण, वृक्षारोपरण आदि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा अगाडि बढाउने
▪ विपद्का बेला जम्मा हुने खुला स्थानको रूपमा उपयुक्त ठाउँहरूमा आश्रयस्थल बनाउने
▪ वडा नं. २ फिनिबगर देखि सामवटफेदी तटबन्धन
▪ सेरी खोला देखि मथुरावेसी तटबन्धन

अनुसूची ४- फोटाहरु

कार्यपालिका
सदस्य
वडा
अध्यक्ष

छत्रदेव गाउँपालिकाको आवधिक योजनाको
अन्तिम मस्यौदा सम्बन्धी अन्तरक्रिया
मिति : २०७९ जेठ २३

छत्रदेवको शानः सुन्दर, शान्त, समृद्ध गाउँपालिका हाम्रो अभियान

कर्मचारी

अनुसूची ५- माइन्यूट्स